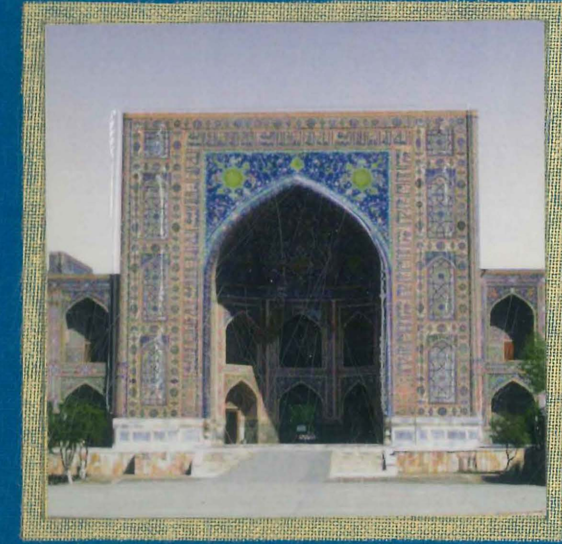
İSTANBUL'DAKİ TÜRKİSTAN TEKKELERİ

TÜRÇEK Türbeler Çeşmeler Taşınır Taşınmaz Kültür Varlıklarını Koruma ve Yaşatma Derneği

İSTANBUL'DAKİ TÜRKİSTAN TEKKELERİ

TÜRÇEK

Prof.Dr. M.Emin ARAT
Rektör

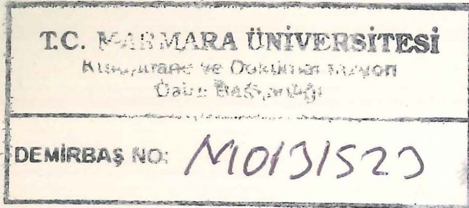
İSTANBUL'DAKİ TÜRKİSTAN TEKKELERİ

TÜRÇEK
Türbeler Çeşmeler
Taşınır Taşınmaz
Kültür Varlıklarını
Koruma ve Yaşatma
Derneği

İSTANBUL'DAKİ TÜRKİSTAN TEKKELERİ

Ata Yurt ile Ana Yurt Arasındaki Manevi Köprüler

Okan YEŞİLOT - Yüksel ÇELİK
Muharrem VAROL

Yayın Yönetmeni
Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili

Yayın Koordinatörü
Çetin Şimdi
Mustafa Karagüllüoğlu

Güncel Fotoğraflar
Banu Bilgicioğlu

ISBN: 978-605-9787-17-8

Baskı Tarihi
İstanbul, 2015

Baskı-Cilt
Şekil Ofset
Topkapı / İstanbul
Tel: +90 212 565 77 01

TÜRÇEK Türbeler Çeşmeler Taşınır Taşınmaz Kültür Varlıklarını Koruma ve Yaşatma Derneği

Divan Yolu Caddesi No:82 Çemberlitaş
Fatih / İSTANBUL
Tel. Faks: +90 212 528 76 29
www.turbeler.org.tr
e-posta: info@turbeler.org.tr

İSTANBUL'DAKİ TÜRKİSTAN TEKKELERİ

Ata Yurt ile Ana Yurt Arasındaki Manevi Köprüler

Okan YEŞİLOT - Yüksel ÇELİK
Muharrem VAROL

İstanbul, 2015

Takdim

Recep Tayyip ERDOĞAN
Cumhurbaşkanı

Bizim medeniyetimizde mekân insanın hem şekillendirdiği hem de insanı biçimlendiren, dönüştüren ve tekâmüle erdiren bir etkiye sahiptir.

Güzeli tahakkuk ve tecessüm ettirmeyi kendine şiar edinmiş bir kültürün mensupları olarak bizler için mekânlar aynı zamanda, yeryüzündeki vazifemizi, kulluk bilincimizi, insan olma amacımızı hatırlatan yerlerdir.

Mekâna dair bu tasavvurun somutlaştığı yerlerin başında tekke ve zaviyeler gelir.

Bu mekanlar, insana hizmet etmeyi prensip edinen, karşılık beklemeden vermenin sembolleştiği müesseselerdir.

Hizmet kurumları, ilim ve marifet mektepleri olan tekkeler, tevhit inancının aşkın bir şekilde yaşandığı ibadethanelerdir.

Tekke ve zaviyeler, dini kurumlar olmanın yanında, zenginin fakirle buluştuğu, yoksulun ihtiyaçlarının karşılandığı, yolcunun "Tanrı misafiri" olarak görülüp ağırlandığı, muhtaçların her daim himaye gördüğü sosyal merkezlerdir.

İstanbul'daki tekkelerin hizmet verdiği insan sayısı, İslam coğrafyasında yaşanan gelişmeler bağlı olarak değişmiştir.

Siyasi durum, çatışma, işgal ve ekonomik şartlarda vuku bulan kırılmalar, tekkelerde doğrudan hissedilmiştir.

Bu yönüyle, tekkelerin tarihi aynı zamanda çok geniş bir coğrafyanın siyasi, sosyal ve kültürel hayatının da tarihidir.

Tarikatların felsefi, ahlaki ve kültürel birikimi, tekkeler ve zaviyeler vasıtasıyla Osmanlı'nın kalbi İstanbul'a taşınmış, burada yeniden yoğrulmuştur.

Zahirde halk, batında ise Hak ile hemhal olan, kavlen ve halen irşat eden dervişler sayesinde, Anadolu ve Rumeli toprakları ilimle, irfanla, hikmetle ve aşkla tanışmıştır.

Tasavvuf üzerinden kurulan gönül köprüleri sayesine ana yurt ile ata yurt arasındaki bağ asırlar boyunca muhafaza edilebilmiştir.

Tekkeler, irtibat ve intikal kanalları olarak, kadim medeniyet havzalarımızın buluşma ve kaynaşma merkezleridir.

Üsküdar, Sultanahmet ve Eyüp semtlerindeki bu tekkeler, İstanbul ile Maveraünnehir, Horasan ve Buhara'nın kardeşliğinin, dostluğunun ve kader birliğinin en somut delilidir. Kültür ve medeniyet birikimimiz, bu birlik sayesinde asırlar boyunca bütün insanlığa ışık tutmuş ve evrensel insani değerlere hizmet etmiştir. Bugün bu geleneğe ve mirasa sahip çıkmak, erdem ve kardeşliğe dayalı güçlü bir gelecek kurmak için de elzemdir.

Son 12 yılda, ülkemizin tüm değerleri gibi, ecdat yadigârı eserlerimize de sahip çıkmanın, onları yeniden ayağa kaldırmanın gayreti içerisinde olduk.

Ülkemizle birlikte, Balkanlardan Kafkaslara, Orta Asya'dan Kuzey Afrika'ya kadar kadim coğrafyamızın her köşesindeki tarihi camileri, tekkeleri, kervansarayları, kütüphaneleri ihya etmeye özel önem veriyoruz.

Bu güzide çalışma, 14'üncü yüzyıldan itibaren İstanbul'da kurulan tekkelerin tarihi süreçte geçirdikleri değişimi, Türkistan tekkeleri üzerinden incelemektedir.

Kitabın konusunu oluşturan 6 tekke, hem İstanbul'un tasavvufi zenginliğine, hem de bir dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve diplomatik tarihine ışık tutuyor.

Okan Yeşilot, Yüksel Çelik ve Muharrem Varol'un özenli çalışmalarıyla vücut bulan bu eserin, kendi alanında önemli bir boşluğu dolduracağına inanıyorum.

Çalışmada emeği geçen ve katkısı olan herkesi kutluyorum.

İçindekiler

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bekâr Dervişlerin Melcei
EYÜP KALENDERHÂNESİ

BEŞİNCİ BÖLÜM

Seyahatten Sükûnete Kâşgarî Tekkesi

ALTINCI BÖLÜM

Maharet ve Zarafetin Buluştuğu Mekân
ÜSKÜDAR ÖZBEKLER TEKKESİ

Kısaltmalar

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.t.	: Adı geçen tez
a. mlf	: Aynı müellif
bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CSRA	: Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi
çev.	: Çeviren
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
Def.	: Defter
haz.	: Hazırlayan
hd.	: Hükümdarlık dönemi
İST.MFT.MSH	: İstanbul Müftülük Meşihat Arşivi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
PER.VAL.SUL	: Atatürk Kitaplığı Muallim M. Cevdet Koleksiyonu Pertevniyal Valide Sultan Evrakı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SÜK	: Süleymaniye Kütüphanesi Süheyl Ünver Koleksiyonu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ty.	: Basım tarihi yok
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yay.	: Yayınlayan

Önsöz

Medeniyetimizin özgün kurumlarından biri olan tekkeler, sadece dini değil aynı zamanda sosyal ve kültürel hayatımızın önemli unsurlarından biri olmuşlardır. İctimai ve kültürel misyonları en az dini-hayri misyonları kadar önemli ve etkili olan bu kurumlar, geçmişte sosyal yardımlaşma ve dayanışma merkezleri hüviyetinde asırlarca hizmet verdiler.

Tekkeler, yetiştirdikleri abide şahsiyetler münasebetiyle de aynı zamanda geleneksel kültür ve sanatımızın inkişafı ve günümüze intikalinde önemli rol oynamışlardır. Diğerkâmlık, karşılıksız paylaşma, kanaat, feragat, asalet, zarafet, letafet, nezaket, nihayet ince bir zevk ve estetik; okutulan dersler, zikir halkaları ve ayin-i şerifler vasıtasıyla tekkeler üzerinden topluma intikal etmiştir. Bu itibarla medeniyetimize özgü bu kurumları, çağımızın da en önemli sorunlarından biri olan iyi ve ahlaklı insan yetiştirme konusunda seçkin eğitim kurumları ve sosyal-kültürel rehabilitasyon merkezleri olarak nitelendirmek mümkündür.

Bu zincirin önemli halkalarından biri olan Türkistan menşeli tekkeler, uzak coğrafyaları manen yakınlaştıran, keza Anadolu ve Rumeli'de sosyal ve kültürel alanda yeni bir sentez oluşumuna katkıda bulunan gönül köprüleri oldular. Osmanlı payitahtı İstanbul'da XV. asırdan itibaren boy gösteren Türkistan menşeli tekkeler, klasik işlevleri yanında, kadim coğrafyamızdan meşakkatli bir seyahati göze alarak ayrılan ve hac farizasını ifa etmek için hilafet merkezine uğramayı vazife addeden hacıların en önemli uğrak yerlerinden biriydi. Keza bu tekkeler misafirhane vasfı yanında, zamanla Türkistan'dan gelen ziyaretçilerin idari-siyasi makamlarla ilişkilerine aracılık eden fahri konsolosluklara dönüşmüşlerdir.

Bu çalışma kapsamında Osmanlı payitahtı İstanbul'daki Türkistan menşeli altı tekke ele alınmış, dini, siyasi ve kültürel misyonları ile yetiştirdikleri abide şahsiyetler takdim edilmiştir. Şüphesiz İstanbul'daki Türkistan menşeli tekkeler bu sayıyla sınırlı değildir. Bunlar içerisinden karakteristik niteliği, temsil kabiliyeti, sosyal işlevi, diplomatik misyonu ve kültür-sanat hayatımıza tesiri bakımından diğerlerine faik olanlar tercih edilmiştir.

Çalışma, telif bir eserdir. Bu nedenle oluşturduğumuz çalışma grubunu teşkil eden meslektaşlarıma, verdiği destekle hem çalışmanın hazırlanmasını hem de basımını sağlayan Türbeler, Çeşmeler, Taşınır Taşınmaz Kültür Varlıklarını Koruma ve Yaşatma Derneği (TÜRÇEK) Yönetim Kurulumuza şükranlarımı sunarken, bu çalışmanın kadim medeniyetimizin irfan kökleriyle bağımızı daha da güçlendirecek adımlara zemin oluşturmasını temenni ederim.

Ayrıca bu çalışma için Takdim yazma teklifimizi geri çevirmeyerek çalışmayı ve derneğimizi onurlandıran değerli Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'a en kalbi teşekkürlerimizi sunarız.

Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili
TÜRÇEK Yönetim Kurulu Başkanı

Giriş

Tanpınar, Osmanlı medeniyetinin payitahtı İstanbul'un kozmopolit karakterini tasvir ederken, Türkistanlılara dair şu satırları kaleme almıştır: "*Seyrek, çember sakallı, çıkık elmacık kemikli, yüzleri riyazet ve takva ile süzülmüş, elleri uzun kollu şal hırkalarında kilitli Türkistanlılar, kim bilir kaç senenin Hac kervanından –tıpkı sürüsünden ayrılmış hasta bir leylek gibi- bu şehrin bir köşesinde kalıvermiş. Ayvansaray'da veya Hırka-i şerîf'te evlenmiş, çoluk çocuk sahibi olmuş ...*"[1]. Eskilerin ifadesiyle "efradını câmi ağyârını mâni" bu canlı tasvir, Türkistan ve Osmanlı coğrafyası arasındaki münasebeti gayet güzel tarif eder. Kendilerine has giyim kuşamlarıyla, Hac farizasını ifa gayesiyle uzun ve yorucu bir seyahatin ardından İstanbul'a gelen ve bazen geri dönmeyen/dönemeyen Türkistanlıları genelde benzer bir akıbet beklerdi. Buhara, Semerkand ve Taşkent gibi kadim İslam beldelerinden kopup gelen Türkistanlılar, Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra kentlerindeki siyasi, dini, sosyal, kültürel ve ekonomik hayata önemli katkıda bulundular. Bu çalışma, iki İslam diyarı arasındaki fiziki temas noktalarından ve müşahhas tezahürlerinden biri olan tekkeler üzerinden, söz konusu ilişkileri ve etkileşimi belirli sınırlar içerisinde izah etmeyi amaçlamaktadır.

Malum olduğu üzere Anadolu ve Türkistan arasındaki tarihsel ilişki, 1071'de Anadolu'nun fethiyle başlayan göçlerle yakından ilgilidir. Neredeyse üç asır boyunca süren iskân ve kolonizasyon faaliyetlerinde mutasavvıflar ve dervişler önemli rol oynadılar. XIII. yüzyılda Moğol istilasından sonra Irak ve Suriye'den başka, bilhassa Horasan ve Maveraünnehir havzasında

[1] Ahmed Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 1995, s.20.

yetişmiş Yesevî ve Kübrevî tarikatlarına mensup dervişler, Anadolu'da oldukça kuvvetli bir tasavvuf cereyanı oluşturmuşlar; bunların önemli bir kısmı Anadolu Selçuklu hükümdarlarının teveccüh ve iltifatlarına mazhar olarak, kendi tarikatlarını yayma imkânı elde etmişlerdi.

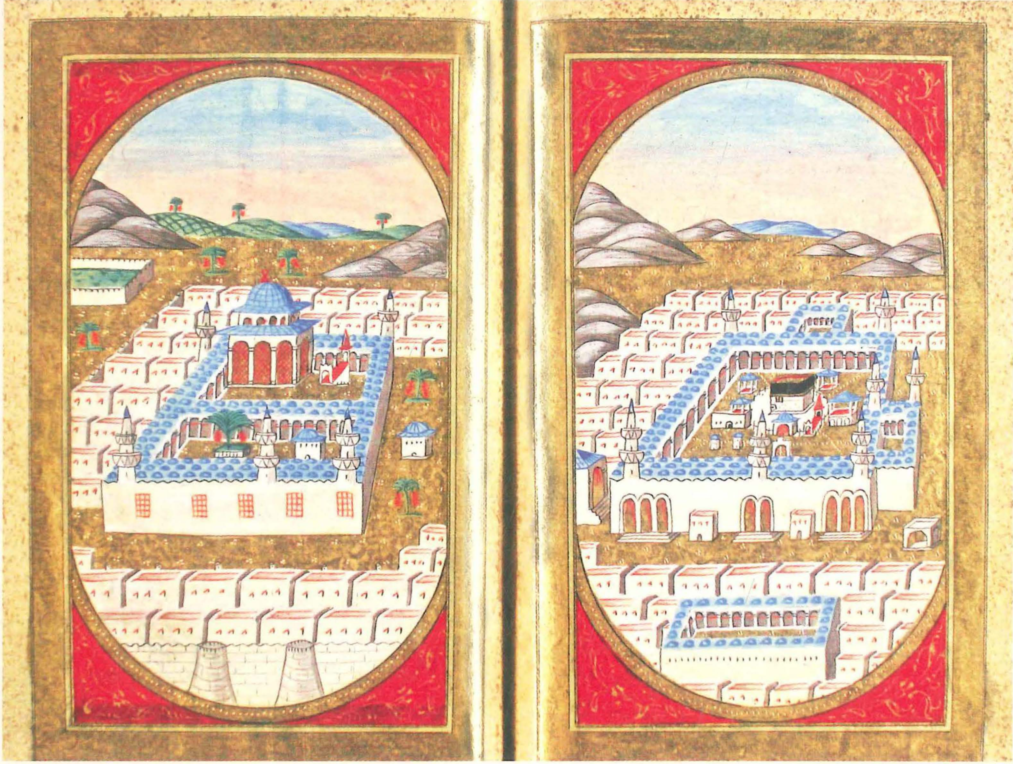
Devasa bir Kur'an-ı Kerim'i inceleyen Türkistanlı bir Molla

XIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Mevlana Celaleddin Rûmî, Evhadüddin Kirmânî, Fahrüddin Irâkî, Necmeddin Dâye ve Muhyiddîn İbn-i Arabî'nin eserlerini şerh eden Sadreddin Konevî gibi büyük mutasavvıflar, oldukça köklü ve güçlü bir tasavvuf kültürünün temelini atmışlardı[2]. Anadolu'da kısa sürede yayılan ve Sünnilikten beslenen tarikatların yanı sıra, heterodoks olarak da adlandırılan Batınî karakterli tarikatların mevcudiyetini de burada hatırlatmak gerekir. Söz konusu mistisizmin ve onun etrafında teşekkül eden kültürün, Anadolu'daki Müslüman idareciler ve toplum üzerinde derin ve kalıcı izler bıraktığı malumdur. Bilhassa, bu topraklara has tarihsel ve sosyolojik zeminde gelişen İslam anlayışının, sadece medreseden değil onun dışında ve en az onun kadar tasavvufi kaynaklardan beslendiği de tartışma götürmez bir hakikattir. Keza söz konusu İslam yorumunun kadim Anadolu uygarlıklarının kültürel mirasından etkilendiğini söylemek mümkün olmakla birlikte, asıl güçlü tesiri İran, Arap ve elbette Türkistan coğrafyasında aramak gerekir.

Bu mütevazı çalışma XVI. yüzyıldan itibaren İstanbul'da kurulan bazı tekkelerin tarihsel süreçte geçirdikleri değişim-dönüşümü ve Türkistan bölgesiyle irtibatını ele almaktadır. İncelenen tekkelerin ortak paydası, Türkistan'dan gelenlerin ağırlandığı birer misafirhane oluşları ve özellikle Nakşibendîliğin tarihsel süreçlerde ortaya çıkmış değişik kollarının tasavvuf yorumunu, usul, erkân ve adabını yansıtmış olmalarıdır. Fatih Sultan Mehmed Han döneminden itibaren İstanbul'da tekke açtığı bilinen

[2] M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s.171-175.

Harameyn (Pertevniyal Valide Sultan Koleksiyonu Süleymaniye Ktp)

Nakşibendîlerin, zamanla hem başkentte hem de Osmanlı taşrasında güçlü ve köklü bir gelenek oluşturdukları malumdur. İşte bu geleneğin teşekkül sürecinde İstanbul'da bulunan Türkistan menşeli bazı tekkelerin de önemli katkısı olmuştur.

Bu çalışma, İstanbul'da kurulmuş ve Nakşibendîliğin bu topraklarda kök salmasında pay sahibi olmuş Türkistan menşeli altı tekkeyi kapsamaktadır. Bunlar Ayvansaray'da Eğrikapı Emîr Buhârî Tekkesi, Sultanahmet'te Buhara Tekkesi, Eyüp Nişanca'da Murad Buhârî Tekkesi, Eyüp'te Kalenderhâne Tekkesi, Eyüp İdris Köşkü mevkiinde Kâşgarî Tekkesi ve Üsküdar Sultantepesi'ndeki Özbekler Tekkesi'dir. Aşağıda, adı geçen tekkelerin hangi kriterler esas alınarak seçildiğine dair gerekli açıklama yapılacaktır; ancak öncelikle, bu dini yapıları ortaya çıkaran tarihsel arka plana ve sosyolojik-kültürel zemine temas edilecektir.

Türkistan IX. yüzyıldan itibaren ilim ve irfan sahasında oldukça parlak simaların yetiştiği bir coğrafya haline gelmiş, kısa sürede açılan yüzlerce medreseyle, İslam âleminden pek çok insanın ilim tahsili maksadıyla adeta hücum ettiği bir bölge olmuştu. Nitekim bu teveccühü vurgulamak maksadıyla Semerkand'a "Orta Asya'nın Mekkesi" ve "Kubbetü'l-İslam" denilirken, Buhara'ya da "İslam'ın Roma'sı"[3] ya da "Hristiyan dünyasının

[3] Ali Arslan, *Türkistan ve Osmanlı Türkiye'si Arasındaki İlmî Münasebetler (XV-XIX. Yüzyıllar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul

Medresede ders Semerkand.

Sorbonne'u"[4] gibi bir takım yakıştırmalar yapılmıştır. Osmanlı ikliminde, medreselerin teşekkülünde ve ilim adamlarının yetişmesinde Türkistan medreselerinin doğrudan ve dolaylı katkıları olmuştur. Bu iki kardeş coğrafyadaki medreseler ve ilim adamları arasındaki etkileşim sayesinde ilmi, edebi ve kültürel sahalarda mümtaz şahsiyetler yetişmiş ve kıymetli eserler ortaya konmuştur.[5] Bu durum sadece müspet ilimlerle sınırlı kalmamış, manevi, kültürel ve sosyal hayata yön veren en önemli unsurlardan olan tasavvuf için de geçerli olmuştur. Osmanlı Devleti XV. yüzyıldan itibaren belirgin bir biçimde dünya siyasetine yön veren bir güç haline gelirken Yesevî, Kübrevî, Halvetî ve Nakşibendî tarikatları da Türkistan'ın dini, felsefi, ahlaki ve kültürel birikimini tekkeler üzerinden bu topraklara taşıyan etkin unsurlar haline geldiler[6]. Bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Sultanlarının da Türkistan bölgesinden gelen dindaş ve soydaşla-

1988, s.7.

4 Thierry Zarcone, *Yasak Kent Buhara 1830-1888*, İstanbul 2001, s.109.

5 Hoca Ahmed Yesevi'den itibaren mutasavvıfların kaleme aldığı eserlerin künyeleri ve değerlendirmeler için bkz. Necdet Tosun, *Türkistan Dervişlerinden Yadigâr, Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufi Eserler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

6 XV.-XIX. yüzyıllar arasındaki bu etkileşimin ilmi boyutuna dair ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Ali Arslan, *Türkistan ve Osmanlı Türkiye'si Arasındaki İlmî Münasebetler (XV-XIX. Yüzyıllar).*

rına karşı siyasi ve ekonomik anlamda her türlü kolaylığı gösterdiklerini söylemek mümkündür. Gerek hac yollarının güvenliği gerekse gümrüklerden geçirilen mallardan vergi alınmaması gibi pek çok hususta Osmanlı Devleti'nin Türkistanlılara yardımda bulundukları bilinmektedir[7].

Türkistan'ın Anadolu ile irtibatını kuvvetlendiren diğer bazı hususlara da dikkat çekmek gerekir. Şöyle ki; söz konusu ilişkilerin pekişmesinde dini, kültürel ve sosyolojik bazı unsurların öne çıktığı görülür. Bilhassa hac mefhumu ve XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükselmekte olan Nakşibendîliğin öncü rolü ve kurucu misyonu, tekkelerin ortaya çıkmasında temel motivasyonlar olmuştur. Malum olduğu üzere, İslam dininin beş şartından biri olan hac farizasını ifa etmek maksadıyla, mevsimi girdiğinde dünyanın dört bir tarafında büyük bir hareketlilik başlardı. Bu heyecanı hayli coşkulu yaşayan Türkistanlılar, Hicaz'a giderken bir takım farklı güzergâhlar takip ederlerdi.

XVI. yüzyılda Buhara ve Semerkand'tan yola çıkan Özbek hacı adayları, Hazar Denizi kıyısından Astrahan'a varır, burada bir müddet dinlendikten sonra Kırım üzerinden Kefe ve Özi limanlarına, oradan da deniz yoluyla İstanbul'a vasıl olurlardı. Payitahtta, Şam'a hareket edecek olan hacı kafilesini bekleyip onlara katılırlar, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra Hicaz'a varır ve hac farizasını ifa ederlerdi. Ancak Türkistanlılar

Uluğ Bey Medresesi.

7 Bu hususa dair XVI-XX. yüzyıllar arasında her iki coğrafya arasındaki sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve dini bağları göz önüne seren Osmanlı arşiv vesikalarından derlenmiş önemli bir çalışma için bkz. *Belgelerle Osmanlı Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar)*, ed. Cevat Ekici-Kemal Gurulkan, Ankara 2005.

Bir kervan Taşkent.

için kutsal yolculuğun önemli duraklarından biri olan Astrahan'ın XVI. yüzyılda Rus Çarı IV. Ivan (ö.1584) tarafından işgal edilmesi, bu istikameti riskli hale getirmişti. Nitekim, II. Selim'in Buhara Hanı'na gönderdiği bir nâmede hac yolunun güvenliğinin sağlanması hususuna değinildiğini burada hatırlatalım[8]. Yine de eskiye nispetle şartların zorlaşmasına aldırmayan gözü pek tipler ve hiç hesap yapmayıp daima zuhurata tabi olan dervişler, yine bu güzergâhı izleyerek bir şekilde İstanbul'a ulaşıyorlardı. Zira İstanbul, hem saltanatın hem de hilafetin merkezi idi[9]. Diğer bir ifadeyle, başlangıçta Türkistanlı Müslümanlar için İstanbul, kutsal hac yolculuğunda mühim ve hatta zorunlu duraklardan biri olarak telakki edilmiş ve zamanla bu ziyaret geleneksel hale gelmiştir. Hacı adaylarının çoğu için Cuma Selamlığı'nda halifeyi uzaktan da olsa görmek, bu suretle biat etmek, sembolik ancak oldukça önemli bir ritüeldi. Bu anlayışın bir tezahürü olarak, Afganistan-Hindistan ve Hicaz güzergâhını[10] kullanarak daha

8 *a.g.e,* s. 5-8.

9 Abdülkadir Özcan, "Hac/Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA),* İstanbul 1996, XIV, 405.

10 Türkistanlılar için üç hac rotası daha mevcuttu; Bunlardan biri Tataristan ve Kafkasya Müslümanlarının takip ettiği Kırım yolu, diğeri ise biraz daha zahmetsiz olan ve İran ve Bağdat üzerinden geçen yoldu. Üçüncü güzergâh ise Himalayalar ve Keşmir üzerinden Bombay, Basra ve Cidde'ye uzanıyordu (Thierry Zarcone, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, İstanbul 2012, s.15-16).

az meşakkatle ve daha düşük maliyetle hacca giden Doğu Türkistanlılar, zaman zaman kınanmışlardır. Hadis-i şerifte övülen Osmanlı payitahtını ziyaret etmeden ve halife-i rûy-i zemini selamlamadan Hicaz'a gidenlerin hac ibadetinin eksik olacağı, Medine'de Hz. Peygamber'in huzuruna çıktıklarında bu sebeple şefaatinden mahrum kalacakları yönündeki kanaat, bu ziyaretin önemli motivasyonlarındandı[11].

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Rusya'nın bölgeyi istilası ve demiryolları inşasıyla, bu kadim güzergâhlar değişmeye başlamış ve nispeten hac yolculukları kolaylaşmıştı. Fakat buna rağmen eski bazı rotalar önemini yitirmemiş ve pek çok hacı bu güzergâhları kullanmaya devam etmiştir. Türkistanlılar, seyahatleri esnasında şartlar el verdiğinde ticaret imkânlarını da değerlendiriyor, bir kısmı ilim tahsil etmek için uzun mesafeleri ve meşakkatli yolculukları göze alarak, devrin bilim ve kültür merkezlerine yerleşiyorlardı[12]. Zamanla bazı sufiler, insan hareketliliğinin hayli yoğun olduğu bu güzergâhlar üzerinde Türkistan ve Hintli hacıların konaklaması için tekkeler kurdular. Aslında hem tekke, belki de daha ziyade misafirhane işlevi gören bu yapıların Özbek, Hint, Afgan, Kazak ve Tatarlara mahsus isimlerle adlandırıldığı malumdur. Bu sebeple, söz

---

11 Alâeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik & Panislamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze*, İstanbul 1997, s.226n.

12 Zarcone, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, s.16-17.

Buharanın
panoramik
görüntüsü 1909.

konusu tekkelere, nispet edilen etnik kökenin bir nevi "ileri karakolu" ve maslahatgüzarlığı nazarıyla bakılmıştır. Tekke ve zaviye formatında inşa edilen bu yapılar, aynı zamanda konukların dini ve kültürel manada eğitimlerine de katkı sağlamış oluyordu. İstanbul, Şam, Mısır, Kudüs, Mekke ve Medine'de belirttiğimiz niteliklere sahip birçok tekkenin kurulduğu bilinmektedir[13]. Binlerce hacı adayının yollara düştüğü dönemlerde söz konusu yapıların, imarethane ve misafirhane işlevi üstlendikleri, bunun dışında sair ihtiyaçlarının karşılandığı ve nihayet bulundukları bölgelerde idari makamlarla irtibat kurulması ve sorunlarının halledilmesinde aracılık ettikleri dikkate alındığında, bu yapıların sadece dini değil aynı zamanda son derece önemli idari, kültürel ve sosyal müesseseler oldukları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği gibi, geçmişte ana güzergâhlar üzerinde kurulmuş olan kervansaraylar, hanlar vb. yapılar büyük ölçüde konaklama ve dinlenme tesisleri mesabesindeydi. Benzer işlevleri bulunan sufi zaviyelerinin en temel işlevi de konaklama hizmeti sunmalarıydı. Mütevazı şartlar, bir döşek ve sıcak bir tas çorba ile sembolize edilen bu hizmet, hemen hemen her tekke için mevzu bahisti. Diğer bir ifadeyle hânkâh, tekke, zaviye, âsitane ve dergâh denildiği zaman, kadrosu şeyh ve dervişlerden oluşan ve karşılıksız hizmet etmeyi görev addeden misafirhaneler akla gelmekteydi. Devrin temel kaynaklarında ve günümüze intikal eden arşiv belgelerinde bu misyon "*âyende ve revendeyi it'âm-ı ta'âm*" etmekti. Açların doyurulduğu, giydirildiği ve misafir edildikleri bu mekânların birer imaret gibi çalıştıkları ortadadır. Nitekim Osmanlı coğrafyasında "zaviye" teriminin manası, tam da bu işleve ve hizmet anlayışına tekabül etmektedir[14]. İnsan odaklı karşılıksız hizmet kurumları olan tekkeler, aynı zamanda irfan ve marifet mektepleri ve nihayet tevhid inancının çok daha coşkun yaşandığı mabetlerdi. Bu itibarla tekkeler ve zaviyeler, dini merkezler olmanın yanında zenginin fakirle buluştuğu, yoksulun doyurulduğu, yolcunun veya yolda kalmışın misafir edildiği ve muhtaçların her daim himaye gördüğü sosyal yardım ve rehabilitasyon merkezleri olarak hizmet vermişlerdir.

Hac veya sair maksatla Türkistan'dan uzun ve meşakkatli seyahatlara çıkan insanlar için menzil denilen duraklarda bulunan bu tekkeler, çölde vaha misali son derece hayati ve kıymetli yapılardı. Bu çalışmada ilgili

13 *a.g.e*, s.18-19.

14 Bu üç değişik tanımla birlikte, hângâh/hankâh terimi tarikatların merkez zaviyesi olup içerisinde kurucusunun türbesinin de bulunduğu büyük yapılardır. Tekke, dayanılacak ve oturulacak yer anlamında olup şehirlerde bulunan küçük zaviyelere verilen isimdir. Bu kavramların anlam ve aralarındaki nüanslar için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, XII (1978), 248-250; Mustafa Kara, "Tekke", *TDVİA*, İstanbul 2013, XL, 368-370.

yerlerde de altı çizildiği üzere, "Kalenderhâne" ismiyle anılan Sultanahmet, Eyüp ve Sultantepesi Özbek tekkelerinin en önemli fonksiyonu, ata yurttan gelen hemşerilerinin ağırlanması, ihtiyaçlarının karşılanması ve işlerinin kolaylaştırılmasıydı. Bir misal vermek gerekirse, Üsküdar Özbekler Tekkesi özel arşivinde bulunan bir evkaf belgesi, tekkenin varlık nedenini çok vazıh bir surette ortaya koyar. 7 Temmuz 1915 tarihli bu belgede yer alan şu ifadeler dikkat çekicidir: "*Buhara ve Hive hanlıkları ahalisiyle Türkistân-ı Rus ve Çinî Müslümanların hacc-ı şerîfe azîmet ve berâ-yı ziyaret Dârü'l-hilâfet-i aliyye ve merkez-i saltanat-ı seniyyeye gelen gurebâ ve fukarânın iskân ve iâşesine mahsus ve külle-yevm küşâde bir müessese-i hayriyyedir*"[15]. Keza ilgili bölümde işaret edildiği üzere Sultantepesi Özbekler Dergâhı, konukların fakir ve muhtaç olmalarına azami dikkat göstermekteydi. Ancak diğer Kalenderhânelerin özellikle son dönemde, bu konuda aynı hassasiyeti gösterip göstermedikleri tartışmalıdır. Nitekim XX. yüzyılın ilk çeyreğinde tasavvuf alanındaki önemli mecmualardan biri sayılan *Muhibbân'ın* bir sayısında, İstanbul'a gelen Türkistanlı misafir ve hacı adayları şu şekilde tenkit ve tasvir edilmiştir:

> *"Bu ecnebî dervişlerin birçokları da zengindirler. Öyle olduğu halde Memâlik-i Osmâniyye'ye geldikleri vakit, bir otelden evvel bir dergâh araştırırlar. Ezcümle, Buhârâ dervişleri erkân-ı tarîkata son derecede riayet ettiklerinden, bunların Kâbe'ye gidip hacı olmak niyetinde bulunanlar, bir kere makâm-ı hilâfeti ziyaret yani Cuma selamlığında olsun sevgili padişahımızı gördükten sonra, o farzı öyle ifa ettikten sonra çoluk çocuk ile beraber olduğu halde İstanbul'a geldikleri vakit, doğru Eyüp Sultan'da Âkil Efendi Dergâhı'nın bir odasına inerler. Eğer ailesinde bir rahatsızlık zuhur ederse ve o sene Kâbe'ye gidemezlerse, senenin sonuna kadar mezkûr tekkede misafir olurlar."*[16]

Muhibbân gibi, o vakit tasavvuf çevrelerinin nabzını tutan bir mevkutenin Türkistanlı misafirlere dair eleştirileri yabana atılmamalıdır. Âkil Efendi Dergâhı, ilgili bölümde ayrıntılı olarak aktarılacağı üzere, Eyüp Kalenderhânesi'ydi. Başkente Türkistan'dan gelen misafirlerin nerede, ne suretle ve ne kadar kaldıklarına dair yapılan bu haberin kurgusal olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla, bazı Özbek tekkelerinde sosyo-

---

[15] Lâle Can, "Connecting People: A Central Asian Sufi Network in turn-of-the-century Istanbul", *Modern Asian Studies*, vol. XXXXVI/2 (February 2012), 7. http://www.academia.edu/1161876/Connecting_People_A_Central_Asian_Sufi_network_in_turn-of-the-century_Istanbul (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2014).

[16] *Muhibban*, II/1 (Ocak 1911)'dan naklen, Zarcone, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, s.37-38.

ekonomik statü ayrımına gidilmediğini ve Türkistanlı tüm misafirlerin kabul edildiğini, en azından XX. yüzyıl başlarında mevcut uygulamanın bu şekilde olduğunu söylemek mümkündür.

Hilafet ve saltanat merkezi İstanbul, öteden beri İslam âleminden ve ülkenin uzak bölgelerinden binlerce insan için bir cazibe merkezi olmuştur. Savaş, afet, isyan, hac gibi olağandışı gelişmeler nedeniyle mevcut insan sirkülasyonu değiştiğinde, payitahtta iskân, emniyet, asayiş ve fiyat istikrarı da alt üst olmaktaydı. Bu nedenle başkente dışardan gelen kimselerin yerleştiği hanlar, bekâr odaları, medreseler ve tekkeler, idari ve inzibati makamlar tarafından sürekli teftiş edilmekteydi. II. Mahmud devrinde (hd.1808-1839) Keçecizâde İzzet Molla tarafından kaleme alınan bir ıslahat layihasında bu konuya dikkat çekilmiş, şehre dışardan gelenlerin yol açtığı sorunların kronik hale geldiğinin altı çizilmiştir. İstanbul'da "başıboş" tabir edilen işsiz güçsüz adamların tespit edilmesi, seyyahların kontrol altında tutulması, "Miskinlerin" Üsküdar'da, yolcuların ise tekkelerde konaklamalarının sağlanması gerektiğini belirten İzzet Molla, Buhara'dan gelenlere özel bir parantez açar ve sadece Buhara emirinin kefaletiyle/teminatıyla gelenlerin şehre kabul edilmesi gerektiğini özellikle vurgular[17]. Tekke, seyyah ve Üsküdar üçlüsünün tekabül ettiği somut gerçek, Üsküdar'da kurulan Özbek, Hindî ve Afganî tekkeleriydi. Dolayısıyla, söz konusu tekkelerin burada tesis edilmesi, şüphesiz tesadüfî değildir ve mücerreb bir devlet aklının tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

İstanbul'da sadece bu üç tekke değil, Hint ve Afgan tekkelerinin[18] de aralarında bulunduğu diğer bazı tekkelerin aynı amaçla inşa edildikleri

---

[17] Lütfi Doğan, *Keçecizâde İzzet Molla'nın Islah-ı Nizâm-ı Devlet'e Dair Risale Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (İÜ. SBE), yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2000, s.77.

[18] Bu tekkeler için bkz. Thierry Zarcone, "Historie et Croyances Des Derviches Turkestanais et Indiens a Istanbul", *Anatolia Moderna II*, Paris 1991, s.160, 161, 170.

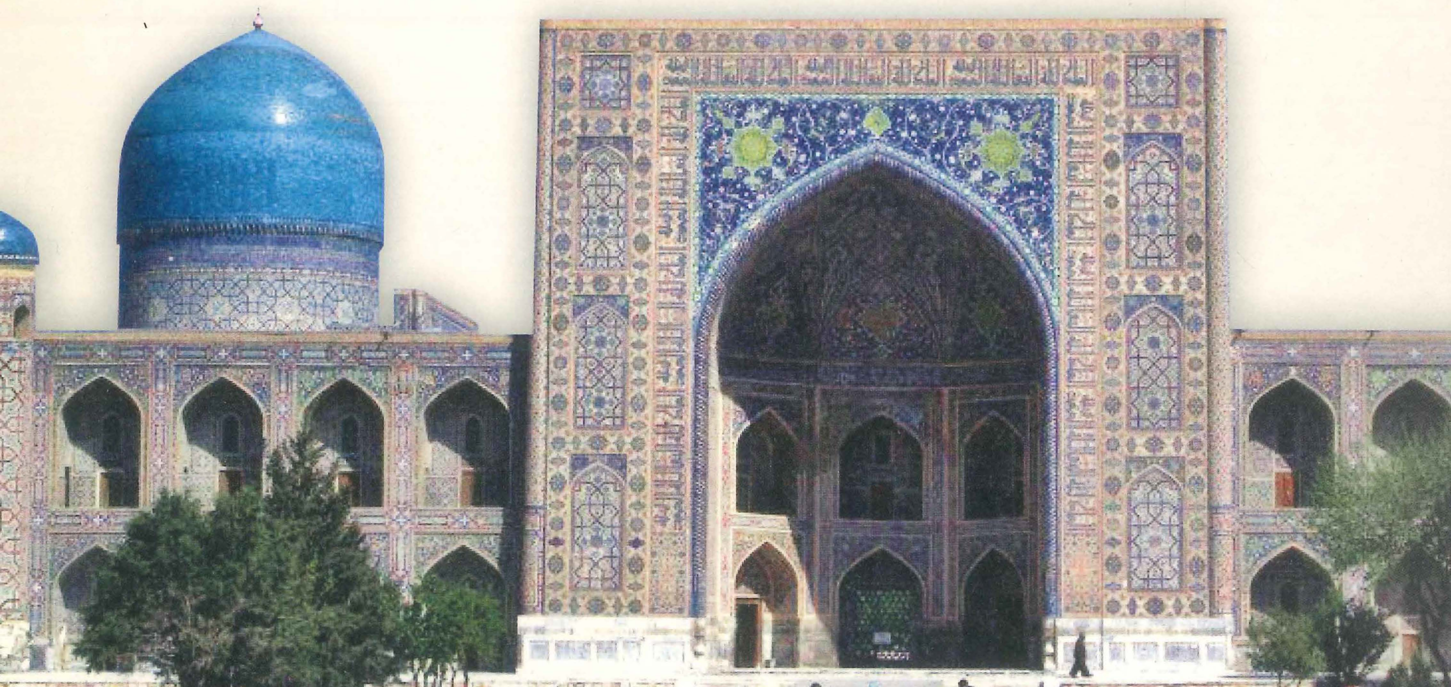
bilinmektedir. Tüm bu tekkeler inziva mekânları olarak değil, payitaht ve hilafet makarrı olan İstanbul'a hariçten gelen Türkistanlıların gündelik ve pratik ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruldular. Bursa, Antakya, Bağdat ve Şam gibi taşradaki merkezlerde de aynı amaçla birçok Özbek tekkesi açıldı. Aslına bakılırsa, hemen hemen her tekkenin bir misafirhane işlevi olsa da Türkistan menşeli tekkelerin öncelikli hedef ve işlevinin bu olduğunu ayrıca vurgulamak gerekiyor.

İlgili bölümde detaylı olarak ele alınacağı üzere, dergâhların ortaya çıkmasında en önemli faktörlerden biri Nakşibendî tarikatı olmuştur; bu çalışmaya konu olan tekkelerin tamamı da Nakşi tekkesidir. Malum olduğu üzere Nakşibendîlik, Horasan tasavvuf kültürünün en köklü unsurlarından biridir[19] ve ortaya çıktığı tarihten itibaren Türk dünyasını çok yönlü olarak etkilemiş bir harekettir[20]. Bünyesinde Yesevîlik ve Melâmetîlik gibi diğer tarikatlara ait usûl, erkân ve neşveye ait unsurlar barındırmakla birlikte, genelde şeriat esaslarından inhiraf etmeyen bir çizgide seyretmiştir. Nakşibendîlik, altı nesil boyunca Maveraünnehir ve Hârezm dışına çıkmamış olan ve hâcegân denilen sufi şecerelerinin kesinleşmesiyle oluşmuştur.

19 Hamid Algar, "Erken Dönem Nakşibendî Geleneğinde İbn-i Arabî'nin Yansımaları", *Nakşibendîlik*, haz. Cüneyd Köksal, İstanbul 2007, s.113.

20 Necmeddin Bardakçı, "Şâh-ı Nakşbend ve Türk Dünyasındaki Etkileri", *Türkler,* Ankara 2002, V, 552-560.

Semerkand Medresesi.

Tarikatın isim babası Bahâeddin Nakşibend (1318-1389), Buhara ve çevresinde hayli etkili olmuş, görüş ve düşüncelerini bu bölgede süratle neşretmişti. Halifeleri Hâce Alâeddin Attar (ö.1400), Muhammed Parsa (ö.1420), Yakub Çerhî (ö.1447) ve halefleri kısa süre içerisinde bu ekolü Herat sınırına kadar taşıdılar[21].

Nakşibendîlik, Hâce Ubeydullah Ahrâr (ö.1490) döneminde ise belirgin bir gelişme gösterdi ve Türkistan sınırlarını aşarak Anadolu, Suriye ve Hicaz topraklarına kadar Ahrarî kol yayıldı ve zamanla kök saldı[22]. Bu süreçte tarikat içerisinde önemli bir şube daha oluştu; Mahdûm-ı A'zam namıyla da maruf Hâcegî Ahmed el-Kâsânî'nin (ö.1542) kurduğu Kâsânîlik, bilhassa Doğu Türkistan bölgesinde etkili oldu. Siyasetçiler ve idarecilerle yakından ilgilenmesi, sesli zikir ve musiki konularındaki yenilikçi, esnek tavır ve yorumlarıyla dikkat çeken bu şubeyi İstanbul'a taşıyan isim ise Kâşgarî Dergâhı'nın ilk şeyhi Abdullah Nidâî (ö.1760) oldu. Nakşibendîliğin gösterdiği süratli inkişaf, onu İslam dünyasında Kadiriyye'den sonra ikinci büyük tarikat haline getirdi ve zamanla Türkistan'da Yesevîlik ve Kübrevîliğin yerini almasını sağladı.

Nakşibendîlikte üçüncü büyük dalga, XVII. yüzyılda Hint alt kıtasında meydana geldi. Müceddidîyye kolunun kurucusu olan ve İmâm-ı Rabbânî olarak da bilinen büyük mutasavvıf Ahmed-i Sirhindî'nin (ö.1624) kısa sürede bütün İslam âleminde kazandığı şöhret, Nakşibendîliğe küresel ölçekte bir ivme kazandırmıştır. İslam dünyasını derinden etkilemiş olan bu ihya ve yenilenme hareketi, Ahmed-i Sirhindî'nin oğlu Muhammed Masum'un iki halifesi marifetiyle Osmanlı coğrafyasında da süratle yayıldı. Yekdest Ahmed-i Cüryânî (ö. 1708) dolaylı bir surette ve Muhammed Murâd-ı Buhârî (ö.1720) ise doğrudan Osmanlı devlet ricali ve ilmiye mensupları üzerinde müessir olmuştur[23]. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise Nakşibendîlik İslam coğrafyasının büyük bir kısmına yayılmış, avamdan havassa tüm sosyal katmanlara hitap eden bir tarikat haline gelmiştir. Nakşibendîliğin şeriata tabiiyet konusunda gösterdiği hassasiyet, insan odaklı hizmet anlayışı ve siyasi otoriteye itaat ve destek vermesi, bu hareketin Osmanlı dünyasında hızla yayılmasında, ulema ile yakın ilişkiler kurulmasında ve idari makamlar tarafından ayni-nakdi olarak desteklenmesinde en önemli faktörler olmuştur.

21 Hamid Algar, "Nakşibendîyye", *TDVİA*, XXXII, 335.

22 Hamid Algar, "Nakşibendîler ve Safevîler", *Nakşibendîlik* içinde, s.161-162.

23 Halil İbrahim Şimşek, "Anadolu Müceddidîlerine İlişkin Bazı Tarihî Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I/2 (2002), 215.

Buhara Emiri.

Öte yandan Nakşibendîliğin en etkili kollarından biri olarak kabul edilen ve Mevlana Hâlid-i Bağdâdî (ö.1827) tarafından kurulan Hâlidîlik ise Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkmış ve şaşırtıcı bir hızla yayılmıştır. Şeyh Hâlid, başlangıçta Sultan II. Mahmud'dan mesafeli muamele görse de kısa sürede ciddi bir toplumsal tabana hitap etmeyi başarmış, zamanla Osmanlı sarayı, bürokrasisi ve medreselerinde hüsnü kabul görmüştür[24]. Buraya kadar kısaca izah ve temas ettiğimiz Nakşibendîliğin alt kolları, Osmanlı Devleti'nde XV-XX. yüzyıllar arasında hayli etkin olmuş dini, kültürel ve sosyal hayata yön vermiş tasavvuf cereyanlarıdır[25]. Bu nüfuz ve

---

24 Halidîliğin serüveni için bkz. Butrus Abu-Manneh, *Studies on Islam and The Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*, Istanbul 2001; Muharrem Varol, *Islahat Siyaset Tarikat: Bektaşîliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, İstanbul 2013, s.80-89.

25 Bunlar arasında IV. Murad tarafından idam edilen Mahmud Urmevî'nin (ö.1639) takipçilerinden de bahsetmek gerekir. Urmevîler için bkz. Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı*, İstanbul 2013, s.280-282.

süratli yayılmada, Nakşibendîliğin en önemli hususiyetlerinden biri olan "zâhirde halk, bâtında Hakk ile olmak"[26] şeklinde tanımlanan anlayışın da büyük rol oynadığını vurgulamak gerekir.

Nakşibendîliğin tarihçesinden ve Osmanlı toprakları üzerindeki etkisinden kısaca bahsettikten sonra, ana vatanı olarak kabul edilen Türkistan coğrafyasındaki tarihsel gelişimine, içtimai ve siyasi konjonktürdeki yerine temas etmek de faydalı olacaktır. Nakşibendîlik, Orta Asya'daki Kübreviyye, Yeseviyye, Kadiriyye ile birlikte dört büyük tarikattan biridir[27]. Türkistan coğrafyasının ana merkezlerinden biri olan Buhara, aynı zamanda tasavvufun her dönemde en güçlü olduğu ana karargâh hükmündeydi. Buhara'nın İslamiyet öncesinde Budist tapınaklarına ev sahipliği yapmış olması ve bu sebeple "Vihara" ismiyle anılması, mistisizmin kentin ve elbette ahalisinin iliklerine kadar işlemesinde etkili olmuştur. Keza seyyahlar, kutsiyet izafe edilmiş çok sayıdaki kabirden/türbeden ötürü, Buhara'yı "türbeler şehri" olarak tavsif etmişlerdir. Bunlar arasında "şehrin koruyucu evliyası" olarak telakki edilen Bahâeddin Nakşibend'e ait türbe de mevcuttur. Tasavvuf ve tekkelerin hakim unsur olduğu bu iklimde, şehirdeki çok sayıdaki hânkâhta icra edilen ayinlerin insanları cezbettiği ve bu tür etkinliklerin gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline geldiği nakledilmiştir[28].

Nakşibendîlik başlangıçta kırsal kesimde etkin iken, zamanla kentleşmeyi de başardı; uhrevi ve dünyevî yaşantının birleştirilmesinde, önde gelen tarikat şeyhleri ya da bölgeye has tabirle İşânların[29] katkısı büyük olmuştur. Bilhassa evliya kültü dediğimiz menkıbelerle süslenen ve türbelerle müşahhas hale getirilen tasavvuf kültürü camilerde, hânkâhlarda ve tarikat müntesiplerinin evlerinde bütün canlılığı ile yaşanmaktaydı. Şeyhler kavlen ve hâlen irşat ve manevi eğitime öncülük ederken, bölge halkını tasavvuf ilkeleri doğrultusunda yönlendiren ve manevi sıkıntılarını gidermeye

---

26 Hamid Algar, *a.g.md*, s.335.

27 Alexandre Bennigsen-Chantal Lemercier-Quelquejay, *Sufi ve Komiser, Rusya'da İslam Tarikatları*, çev. Osman Türer, Ankara 1988, s.114-121; Alexandre Bennigsen, "Orta Asya'da Tarikatlar", çev. Osman Türer, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI (1993), 217-220.

28 Bölgede bir süre kalan ve izlenimlerini kaleme alan Rus şarkiyatçı Nikolay Vladimiroviç Hanikov'un Nakşibendî zikir usulüne dair aktardığı bilgilerin, bir takım eksikliklere rağmen mufassal bir tasvir olduğu ifade edilmiştir. Nakşibendî geleneğinin bu bölgedeki gündelik yaşantıya yansımaları konusunda bkz. Thierry Zarcone, *Yasak Kent Buhara*, s.102-109.

29 İşan-izm; bu bölgedeki mutasavvıflar hakkında kullanılan bir terim olup, daha ziyade bölgenin seçkin şeyhlerinin kan bağına dayalı olarak kurduğu bir tür aristokrasiydi (Thierry Zarcone, "XX. Yüzyılda Tataristan ve Orta Asya'da Tasavvufî Hareketler", *Türkler*, Ankara 2002, XIX, 48).

çalışan kanaat önderleri konumuna geldiler. Bu misyon zü'l-cenâheyn yani çift kanatlı idi, tekkeler ve postta oturan şeyh efendiler insanların fukaralık, kötü alışkanlıklar, suça temayül gibi sosyal ve iktisadi sorunlarını çözmek için de büyük çaba harcadılar. Çocuğu olmayan kadınlar, amansız bir illete müptela olmuş hastalar, bir kervana katılıp sırra kadem basan kayıp insanların yakınlarını teselli, yurtsuz yuvasız garibanlar, bir lokmaya muhtaç fukara insanlar bu nedenle tekkeleri hacet kapısı olarak bellediler[30]. Bu bağlamda toplum, sosyal hayatın tam da merkezine oturan tekke mefhumunu yüceltirken, şeyh ve dervişlere itibar ve hürmette kusur etmemiştir. Nakşibendîlik işte tam da bu noktada öne çıkar ve "kelimât-ı kudsiyye" denilen on bir temel prensipten biri olan "halvet der encümen" kavramıyla söz konusu misyona ve toplumla içiçe olma vasfına vurgu yapar[31]. Bu itibarla, Nakşibendîliğin süratle yayılması ve XV. yüzyıl sonlarından itibaren en nüfuzlu ve güçlü tasavvuf hareketi haline gelmesinde, kökleri Türkistan'ın mistik ve sosyal anlayışına kadar uzanan dini-ictimai hassasiyetlerin etkili olduğu gözardı edilmemelidir.

Buharalı General.

[30] Jürgen Paul, "Sufi Tarikatları, Tasavvuf ve Ekonomi", *Timur'un Vaha Kenti: Bir İmparatorluğun ve Bir Rönesansın Kalbi Semerkand 1400-1500*, haz. Vincent Fourniau, çev. Ali Berktay, İstanbul 2005, s.147-156.

[31] Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, s.334-338.

Toplumsal hayatta bu denli etkin ve nüfuzlu figürler olan İşânların ve Nakşibendî şeyhlerinin, siyasi otoriteden bağımsız hareket etmeleri ya da idareciler tarafından görmezden gelinmeleri mümkün değildi. Nakşibendîliğin teessüs ve teşekkülünde Türkistan coğrafyasındaki devletlerin ve hanlıkların rolü de büyüktü. Hamid Algar, Nakşibendî tarikatının kuruluşundan itibaren siyasi otoriteyle münasebetlerini incelediği çalışmasında, bu etkileşimi ve tarihsel arkaplanını farklı boyutlarıyla izah eder. Nakşibendîliğe ismini veren Bahaeddin Nakşibend'in siyasete ve siyasetçilere yaklaşımı çok net değildir. Tarikatın mümtaz simalarından biri olan Emir Külal'ın (ö.1370) Timur'un manevi rehberliğini üstlendiği, keza tarikatın ikinci kurucusu sayılan Ubeydullah Ahrâr'ın (ö.1490), Timur hanedanı emirlerinden Ebu Sâid'i etkisi altına aldığı nakledilmiştir. Şeriata aykırı bir uygulama olarak görülen damga vergisinin kaldırılması hususunda emiri ikna etmesi, Ahrâr'ın nüfuzu konusunda fikir vermektedir. XVI. yüzyıl başlarından itibaren bölgede çeşitli hanlıklar kuran Şeybâniler döneminde de Nakşibendî şeyhlerinin etkin olduğu görülür. Muhammed Şeybânî'nin başlangıçta Ahrârî ekolüne cephe almasına rağmen, sonraları yeğeni Ubeydullah Han (ö.1539) döneminde itibar ve mülkleri iade edildi. Tarikatla yakın ilişkilerin kurulduğu bu süreçte, Ahrâr'ın torunları Semerkand'ın şeyhülislamları olarak imtiyazlı mevkilerini korudular.

Şeybânî hanedanlığının Buhara'daki uzantıları üzerinde, bir Nakşibendî ailesi olan Cuybârîlerin etkisi büyüktür. Bu aile Ahrâr'ın manevi halifelerinden biri olan Muhammed İslam Cuybârî'nin soyundan gelmekteydi. İslam Cuybârî'nin, Buhara'nın 1542'de yeniden ele geçirilmesinde Abdülaziz Sultan'a yardım ettiği bilinmektedir. Halefi Abdullah Han'a da yakın olan Cuybârîler, Şeybânîlerden sonra bölgede hüküm süren Caniller ve Mangıtîler dönemlerinde de siyasi ve sosyal alanda etkin oldular. Mangıt hanedanlığının önemli isimlerinden biri olarak kabul edilen ve "derviş sultan" lakabıyla Nakşibendîliği özellikle vurgulanan Masum Şah Murad[32] (hd. 1789-1800) devrinde ise, Cuybârîlerin nüfuzlarının zirvesine ulaş-

[32] Şah Murad, Nakşibendîyye-Müceddidîyye tarikatının emirlikte nüfuzlu hale gelmesine imkân tanımış bir idarecidir ve kendisi de Nakşibendî hulefasındandır. Aynı zamanda Hanefi ve Maturidiyye mezheplerinde fakih kabul edilen Şah Murad, Buhara'da hicri XIII. yüzyılın Müceddidî olarak nitelendirilmiştir. Arapça ve Farsçaya hâkimdi; fen bilimleri ve çocuk hastalıkları üzerine bir eser kaleme aldığı rivayet edilmiştir. Ayrıca, *Fetevâ-yı Ehl-i Buhârâ* başlıklı bir hukuk kitabı da telif etmiştir. Kendi döneminde kamusal alanın tamamen İslamlaşması söz konusudur; İslam hukukunda yeri olmayan tüm vergiler kaldırılmış, Buhara halkından vergi alınmamış, içki, kumar ve eğlence merkezleri kapatılmış, hokkabazlık, cambazlık yasaklanmış ve idarede Cengizî geleneklerden vazgeçilmiştir (Muhammed Bilal Çelik, *1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya 2009, s.87-89).

Buhara Sarayı
Pilav Seremonisi.

tıkları ifade edilmiştir. Yukarıda da işaret edildiği üzere, Ahrâr silsilesinin önemli halkalarından biri ve Kâsânîlik kolunun kurucusu olan Mahdûm-ı A'zam ve haleflerinin de Doğu Türkistan'da Kaşgar havalisinde siyasi otorite üzerinde hayli etkin oldukları belirtilmiştir[33].

Merkezi otoriteyle genelde uyumlu hareket eden ve uzlaşmacı bir politik söylem geliştiren Nakşibendî şeyhleri, bu sayede tarikatlarını Türkistan havalisinde güçlü temeller üzerinde inşa etmeyi başardılar. Nakşibendîlik ve özellikle onun Müceddidî kolu XIX. yüzyılda bilhassa Buhara, Semerkand, Hive, Taşkent, Fergana ve Hokand gibi Orta Asya'nın önemli birçok merkezinde oldukça yaygın hale geldi; Halife Niyazkulu (ö.1820), Muhammed Hüseyin (ö.1833), Miyan Fazıl Ahmed ya da Sahibzâde (ö.1855) ve Abdülaziz Hace Meczub Namanganî (ö.1856) bu sürece yön veren önemli simalar oldular. 1899'da diğer bir ifadeyle XIX. yüzyılın nihayetinde Taşkent'te elliden fazla tekke bulunduğu ve Nakşibendîliğin burada şemsiye tarikat

33 Hamid Algar, "Nakşibendî Tarihinin Siyasi Boyutları", *Nakşibendîlik* içinde, s.63-69.

vasfı kazandığı ifade edilmiştir. Çiştiyye, Nizâmiyye ve Cehriyye şeklinde adlandırılan tarikatların da Nakşibendîlikle Taşkent ve Namangan'da birleştiği belirtilmiştir. Hatta Taşkent'te bulunan her Nakşî-Müceddidî'nin aynı zamanda Sühreverdî ve Kadirî olduğu öne sürülmüştür[34]. İşte Türkistan coğrafyasında süratle yayılan ve sağlam temeller üzerinde yükselen Nakşibendîlik, hac ve seyahat[35] gibi vesilelerle İslam âlemin çeşitli bölgelerinde ve elbette İstanbul ve Anadolu'da da tesirini göstermiştir. Bilhassa Osmanlı payitahtında kurulan ve XVIII. yüzyıldan itibaren sayıları katlanan Nakşî tekkeleri, ata yurt ile ana yurt arasında kurulan köprülerin ayakları, Türkistan ve Osmanlı coğrafyası arasındaki dini, kültürel, edebi, ilmi, sosyal, ekonomik ve siyasi etkileşimin de karargâhları oldular.

Hiç şüphe yok ki, Türkistan ve Osmanlı coğrafyası arasındaki siyasi temasların izlerini de bu tekkeler üzerinden sürmek mümkündür. Bu bağlamda, XVIII. yüzyıldan itibaren canlanan ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında ivme kazanan Batı Türkistan coğrafyasındaki emperyalist Rus yayılmacılığının ya da Doğu Türkistan'daki Çin işgalinin, toplumsal hayatı ve onun önemli unsurlarından biri olan tekkelerin faaliyet alanını doğrudan etkilediğini, bir takım değişim ve dönüşümlere sebebiyet verdiğini özellikle vurgulamak gerekir. Diğer bir ifadeyle, özellikle XIX. yüzyılda başta Rusya, İngiltere ve Çin olmak üzere Türkistan üzerinde emperyalist emelleri[36] olan ülkelerin yol açtığı sıkıntılar, İstanbul'daki Kalenderhânelere doğrudan tesir etmiş ve zamanla onlara yeni misyon ve fonksiyonlar yüklemiş-

34 Thierry Zarcone, "XX. Yüzyılda Tataristan ve Orta Asya'da Tasavvufi Hareketler", s.48.

35 Bu konu şüphesiz ayrı bir başlık altında ele alınabilir, ilgili bölümde Nakşîlik bahsinde seyahat konusuna değinileceği için bu olguyu hac yolculuğu içerisinde mütalaa etmeyi tercih ettik. Daha ayrıntılı bir izah için bkz. Hamid Algar, "Tariq and Tariqah: Central Asian Naqshbandi and the Road to the Haramayn", *The Roads of Pilgrimages Between Central Asia and the Hicaz*, ed. Alexandre Papas, Thomas Welsford, Thierry Zarcone, Berlin 2011, s.21-27.

36 Rusya'nın Kırım Savaşı'ndan (1853-56) sonra Avrupa devletlerinin göz yummasından istifadeyle 1865'ten itibaren Taşkent'i işgaliyle başlayan süreç bölgede bir Rus protektorası meydana getirmiştir. Ayrıntılar için bkz. Seymour Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukharaand Khiva*, 1865-1924, London 2005). Doğu Türkistan'da Çin yayılmacılığı içib bkz. Kim Hodong, *Holy War in China The Muslim Rebellion and State in Chinese Central Asia*, 1864-1877, California 2004.

tir. Normal şartlarda Özbek seyyah ve hacı adaylarının devletle olan resmi işlemlerinin/sorunlarının halledilmesine aracılık eden bu tekkeler, işgal süreçlerinde farklı siyasi/diplomatik görevler de üstlenmişlerdir. Bu dönemde, özellikle Kalenderhânelerin yarı resmi sefaret, maslahatgüzarlık ve konsolosluk statüsünde çalıştıklarını söylemek mümkündür. Buhara, Hive, Hokand ve Kaşgar hanlıklarının diplomatik işlerini yürüten şeyhlerin yanı sıra, Türkistan coğrafyasını baştan başa dolaşıp Bâbıâli'ye rapor takdim etmek gibi diplomatik misyon üstlenen kimselerin belirttiğimiz tekkelerden seçilmiş olması, elbette tesadüfle açıklanamaz. Tekrar vurgulamak gerekirse, Rusya'nın ve Çin'in Batı ve Doğu Türkistan'ı tedricen işgal faaliyetleri, İstanbul'daki Özbek tekkeleri tarafından yakından izlenmiş ve meşihat makamındaki şeyhlerin, Osmanlı Devleti ve Türkistan hanlıkları arasında fevkalade elçilik vazifesine benzer görevler üstlenmelerinin temel nedenini oluşturmuştur. Keza İstanbul'daki tekkelere bu bölgelerden gelen insan sayısı, Türkistan coğrafyasındaki siyasi vaziyet, işgal girişimleri, çatışmalar, yollardaki güvenlik, seyahat izinleri ve ekonomik şartlarla doğru orantılı olarak artmış ya da azalmıştır.

Türkistan hanlıklarıyla doğrudan ve güçlü bağları bulunmakla birlikte, bu çalışmaya konu olan tekkeler fiilen ve hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı müesseselerdi; diğer tekkeler gibi mer'i hukuka ve devletin genel siyasetine bağlı olarak faaliyet gösteren dini-sosyal merkezlerdi. Bu itibarla, Osmanlı Devleti'nin tarikat politikalarının da doğrudan muhatabıydılar. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren tarikatları, siyasi otoriteye itaat ve medrese eksenli şeriat anlayışına riayet parantezlerinde değerlendirmiş, bu doğrultuda hareket eden tekkeleri ve şeyh efendileri madden ve manen desteklemiştir. Bilhassa, devletin Rumeli istikametindeki genişleme siyasetinde tarikatların iskân ve kolonizasyon bakımından son derece etkili olduğu bilinmektedir. Yıldırım Bayezid devrinde (hd.1389-1402) devletin merkeziyetçi karakterinin güçlenmesi ve medreselerin bürokrasiyi besleyen temel kurumlar haline gelmesi, Sünni İslam'ın resmi ideoloji haline gelme sürecini de hızlandırmıştı. Bilhassa, XVI. yüzyılda Şii-Safevî tehlikesi, merkez ve taşrada Sünni anlayışın daha da kökleşmesini sağlayacak yapısal politikaların geliştirilmesini tetiklemişti. Bu bağlamda, Zeynîlik, Nakşîlik, Halvetîlik ve Kadirîlik gibi Sünni inanca ters düşmeyen tarikatlar da desteklenmişti. Keza Bektaşilik gibi özünde heterodoks unsurlar ihtiva eden bir tarikat, bizzat devlet desteği ve denetiminde Anadolu'daki kontrol dışı inanç guruplarının erimesi için bir nevi pota olarak kullanılmış ve bunda kısmen başarılı da olunmuştu[37].

---

[37] Detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)*, haz. Coşkun Çakır, Ankara 2013, s.47-192, M. Fuad

Osmanlı'da devlet-tarikat ilişkileri, Tanzimat döneminde yine geleneksel çizgisinde, ancak resmi denetim mekanizmalarıyla siyasi otoritenin daha yakından hissedildiği bir düzlemde gelişti. Bunda 1826'da Bektaşiliğin siyasi, idari ve sosyal sistemin dışına itilmiş olmasının payı büyüktür; aynı yıl evkaf nezaretinin kurulmasıyla ekonomik özerkliği de sınırlanan tekkeler, devlet yardımına adeta bağımlı hale gelmiştir. Bununla birlikte hilafet ve saltanat kurumunun temsilcisi padişahların ve devlet adamlarının tekkelere taamiye, tahsisat, tayinat, bahşiş, atiye ve tamirat gibi başlıklar altında verdiği destek sürmüştür. Bu ilişkide kilometre taşı mesabesinde bir takım gelişmeler de yaşanmıştır; 1866'da tekkelerin idari, mali ve sosyal alandaki faaliyetlerinin sınırlarını tespit etmek ve mevcut sorunları çözümlemek amacıyla, Şeyhülislamlık makamına bağlı olarak kurulan Meclis-i Meşâyih bu cümledendir[38]. Söz konusu tarihsel süreçte, bu çalışmada ele alınan Türkistan menşeli tekkeler de diğerleri gibi konumlarını ve faaliyetlerini, siyasi otoritenin merkeziyetçi politikaları çerçevesinde revize ettiler; genelde yetersiz vakıf gelirleri yanında devlet tarafından sağlanan ayni-nakdi desteklere muhtaç olan tekkeler açısından bu ilişkinin kısmen bağımlılık ilişkisine dönüştüğü, bunun son tahlilde tekkelerin eylem ve söylemlerinde belirleyici olduğu da vakıadır. Mamafih şartlar giderek zorlaşsa da tekkeler dini, kültürel ve sosyal misyonlarını yerine getirmek için her daim büyük gayret gösterdiler.

Ana hatlarıyla aktarmaya çalıştığımız tarihsel, siyasi ve sosyolojik arka plan üzerinde şekillenen tekkeler içerisinde neden Nakşibendî tarikatına bağlı tekkelerin seçildiği konusuna açıklık getirmeye çalışalım. XIX. yüzyıl sonlarına doğru İstanbul'da mevcut 305 tekkeden Nakşibendî tarikatına bağlı olarak faaliyet gösteren tekke sayısı 65'di. Halvetîliğe bağlı olduğu halde müstakil hale gelmiş diğer kollar hesaba katılmazsa, bu sayı Nakşîleri ilk sıraya taşımaktaydı[39]. Yapılan bir araştırma, 1789-1876 arasında 50 yeni tekkenin ihdas edildiğini, 43 tekkenin de tamiratının gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu yeni tekkelerden yarıya yakını, restore edilenlerin ise yaklaşık üçte biri yine Nakşî tekkesiydi; keza XIX. yüzyılın ilk yarısında faal 248 tekkeden Nakşî-Müceddidîlerin 54 tekkeyle yine başı çektikleri görülmektedir[40].

Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 2011; a. mlf, "Din", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, II, 109-158.

38 XIX. yüzyılda devlet-tekke ilişkisi bağlamındaki gelişmeler için bkz. Muharrem Varol, *Islahat Siyaset Tarikat*, s.93-184.

39 Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi, *Mecmua-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s.16.

40 Abu-Manneh, *a.g.e*, s.8.

Bu çalışmada ele alınan tekkelerin ortak paydası Türkistan menşeli oluşlarıdır. Şüphesiz bu kategorideki tekke sayısı, ele alınan altı tekkeyle sınırlı değildir. Çalışma kapsamında ele alınan tekkelerin özelliklerine ve hangi kriterler gözetilerek seçildiklerine gelirsek; öncelikle siyasi ve sosyal faaliyet, etkinlik ve diplomatik misyonlarıyla temayüz etmiş olan Özbek tekkeleri ilk tercihimiz oldu; diğer bir ifadeyle payitaht İstanbul'da temsil kabiliyeti diğerleriyle kıyaslanmayacak derecede fazla olan Sultanahmet, Eyüp ve Üsküdar Sultantepesi'ndeki tekkelerin bu çalışmada mutlaka yer alması gerektiğine hükmettik. Zira söz konusu tekkeler kapatılıncaya dek ve hatta kapatıldıktan sonra dahi Türkistan coğrafyasıyla sosyal, siyasi ve kültürel bağlarını korumuş, her yıl ata yurttan gelen yüzlerce misafirin ve seyyahın İstanbul'daki değişmez adresleri olma özelliğini sürdürmüşlerdir. Şüphesiz bu tekkelerle benzer niteliklere sahip olan Üsküdar Bülbülderesi'nde Haydar Taşkendî[41] ve Eyüp Sultan'da Afife Hatun Tekkesi[42] de bu kategoride mütalaa edilebilirdi; ancak çalışmanın sınırlarını aşacağı dikkate alınarak, söz konusu tekkeler incelemenin dışında bırakılmıştır.

İstanbul'da Nakşîbendiliğin en güçlü merkezlerinden biri olan Emîr Buhârî adına açılmış üç tekke mevcuttur; biz bunlar arasından Ayvansaray/Eğrikapı'da bulunan tekkeyi tercih ettik. Payitahtta Nakşîliğin güçlenmesi ve Müceddidî geleneğin kökleşmesinde son derece nüfuzlu şeyhlerin görev aldığı bir tekke olması, bu tercihte etkili olmuştur.

Osmanlı payitahtına Müceddidî kolu ilk getiren Muhammed Murad Buhârî'nin adını alan Murad Buhârî Tekkesi ise yine son derece önemli bir mevkide idi. Bu tekkenin şeyhleri medrese zihniyetiyle tasavvuf kültürünün birleştirilmesinde ve İstanbul'da Mesnevîhanlık geleneğinin teşekkülünde büyük pay sahibi olmuşlardır. Ayrıca, Osmanlı'da tarikatları denetlemek ve tekkelerin faaliyetlerini düzenlemek amacıyla kurulan Meclis-i Meşâyih'in ilk reisi de bu tekkenin şeyhiydi. Öte yandan Horasan-Rumeli kaynaklı Melâmetîlik anlayışının tekkenin son şeyhleri tarafından temsil edilmesi, nevi şahsına münhasır bir tarikat terkibinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, aynı zamanda Kuran, Hadis ve Mesnevî eğitiminin kurumsallaştığı mekânlardan biri olmuştur.

Çalışmamızın bir diğer bölümünü de Eyüp'te bulunan Kâşgarî Tekkesi'ne ayırdık. Bu tekke de Horasan ve Maveraünnehir Nakşîliğinin Kâsânî koluna mensup bir şeyh olan Abdullah Nidâî'nin adını almıştır. Şeyh Nidâî'nin soyundan gelen meşâyıh tarafından kan bağına dayalı olarak idare edilen bu

---

41 Thierry Zarcone, "Haydar Taşkendî", *TDVİA*, IV, 26-27.

42 M. Baha Tanman, "Afife Hatun Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1993, I, 88.

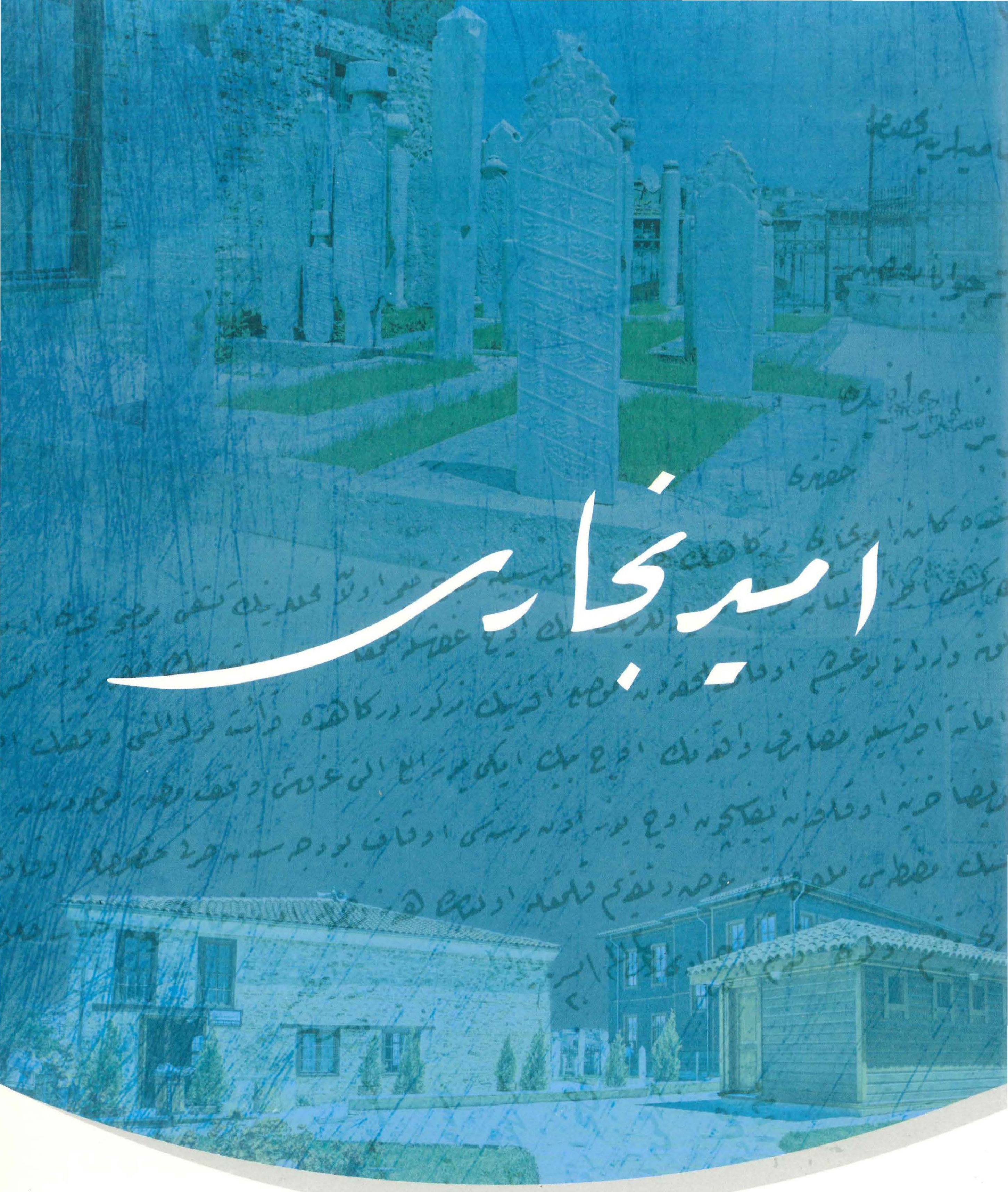

tekke, Türkistan'a özgü geleneksel Nakşîlik anlayışını I. Dünya Savaşı yıllarına kadar yaşatabilmişti. Son şeyhi ise günümüzde kültür, edebiyat, siyaset ve iktisat alanında öne çıkan isimlerin fikir ve kanaat önderleri olan Necip Fazıl Kısakürek ve Hüseyin Hilmi Işık gibi şahsiyetlerin mürşidi ve Nakşî-Hâlidîliğin güçlü ismi Abdülhakîm Arvâsî idi. Bu yönüyle Cumhuriyet dönemine dolaylı bir şekilde etki eden bu tekkeyi de çalışmanın kapsamına dahil etmeyi uygun gördük.

Özetlersek; XI. yüzyıldan itibaren ata yurttan ana yurda yoğunlaşan göçler, iki büyük coğrafi havzanın siyasi, sosyal, dini ve kültürel etkileşimini hızlandırmıştır. Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecinde, Horasan erenlerinin ve kolonizatör dervişlerin ifa ettiği vazife mahdut ve muvakkat gibi gözükse de, tasavvuf üzerinden kurulan gönül köprüleri sayesinde Türkistan'la bağlar asırlar boyunca korunmuştur. Bu süreçte Nakşibendî tekkeleri, şüphesiz en önemli temas noktaları ve intikal kanallarından biri olmuş; bilhassa Özbek tekkeleri, Türkistan ve Anadolu gibi iki kadim medeniyet havzasının buluşma ve kaynaşma merkezleri olarak öne çıkmışlardır. Keza Maveraünnehir ve Horasan kaynaklı tasavvuf telakkisi de söz konusu dinamik etkileşimin ana mecralarından bir diğerini teşkil etmiştir. İşte, İstanbul'un Üsküdar, Sultanahmet ve Eyüp semtlerinde kurulan ve diğerlerine nazaran temsil kabiliyeti yüksek ya da bir takım sair hususiyetleriyle temayüz etmiş olan bu altı tekke, bilhassa XVI.-XX. yüzyıllar arasında Türkistan ve Osmanlı coğrafyasının sosyo-politik ve sosyo-kültürel sentezini oluşturan müesseseler olmuşlardır. Aşağıda, her bir tekke kronolojik sıraya riayet edilerek incelenecek ve Türk-İslam medeniyetine katkıları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Türkistan halkından bir görünüm.

BİRİNCİ BÖLÜM

"İstanbul'un Saadet Tapusu"

Eğrikapı Emîr Buhârî Tekkesi

Ayvansaray Emir Buhârî Tekkesi

I- Nakşibendîliğin Anadolu'daki Öncülerinden Emîr Ahmed Buhârî

İstanbul'daki Türkistan menşeli tekkeler denince, şüphesiz akla ilk gelen isimlerden biri Emîr Buhârî'dir. Anadolu'da ve payitaht İstanbul'da Nakşibendîliğin yayılmasına öncülük eden mutasavvıflardan biri olan Emîr Buhârî (ö.1516), aynı zamanda Türkistan ve Osmanlı coğrafyası arasında kurulan manevi köprünün de önemli ayaklarından biridir. Buhâra'dan Kütahya'ya gelen ve sonra şeyhinin işaretiyle İstanbul'a geçen Emîr Buhârî'nin, Türkistan sınırları içerisinde teşekkül etmiş olan Nakşîliğin Ahrârî ve Hâcegân kollarının yayılmasındaki katkısı, bilhassa kayda değerdir.

İstanbul'da Emîr Buhârî adına kurulmuş üç tekke mevcuttur. Bunlardan Fatih ve Ayvansaray'daki tekkeler bizzat Şeyh Emîr Buhârî tarafından kurulmuş iken, Otakçılar'daki tekke şeyhin damadı ve halifesi Hâce Mahmud Efendi'nin gayretleri ile Sultan I. Süleyman (Kanûnî) devrinde 1530 yılında inşa et-

tirilmiştir[1]. Biz burada, Emîr Buhârî adına yaptırılmış olan söz konusu üç tekkeden, sadece Eyüp Ayvansaray'daki Emîr Buhârî Tekkesi'ni ele alacağız. Dergâhın tarihçesine geçmeden önce, Nakşibendîliğin Anadolu topraklarında yayılmasında büyük payı bulunan Emîr Buhârî'nin hayat hikâyesine ve yetiştiği iklime kısaca değinmek yararlı olacaktır.

Emîr Ahmed-i Buhârî, nispetinden de anlaşılacağı üzere, Buhara'da doğmuş bir asilzadedir. Doğum tarihi hakkında muhtelif rivayetler mevcuttur; *Sicill-i Osmânî* kaydına istinaden doğum tarihi 1445 olarak gösterilirken,[2] Hafız Hüseyin Ayvansarayî onun altmış üç yaşında vefat ettiğini belirtmek suretiyle, zımnen doğum tarihini 1455 olarak verir[3]. Emîr Ahmed Buhârî'nin mutasavvıf kimliğini ve mistik karakterini besleyen ana damarlardan ikisi nesebiyle ilgilidir, zira Hz. Peygamber'in soyundan geldiği ve ayrıca Nakşibendî geleneğinin önemli unsurlarından Hâce Mahmud Encirfağnevî'nin[4] (ö.1286) ahfadından olduğu bilinmektedir. Bundan başka, şeceresi ve yakın çevresi incelendiğinde, iki maruf sima dikkat çeker; bunlardan biri, yine Nakşî silsilesi içerisinde çok muteber bir mevkide bulunan Emîr Külal (ö.1370), diğeri ise amcazâdesi olarak bilinen Sultan Yıldırım Bayezid'in damadı Emîr Sultan'dır[5]. Emîr Sultan'ın Osmanlı payitahtında yaşamış olması, onun Anadolu'ya ve İstanbul'a gelme kararına tesir etmiş olabilir; bu hususla ilgili olarak menâkıbnâmelerde iki farklı rivayet mevcuttur. Buna göre; Emîr Buhârî'nin Anadolu'ya geliş sebeplerinden biri, şeyhi Ubeydullah Ahrâr'ın (ö.1490) kendisine gösterdiği aşırı teveccüh, iltifat ve takdirdir. Pek fazla örneği bulunmayan ve Emir Buhârî'nin asilzâde oluşu, vakarı ve keşf gibi gerekçelere dayandırılan bu teveccühün, O'nu hayli mahcup ve medyun ettiği, bu nedenle de Anadolu'ya gelmek zorunda kaldığı rivayet olunmuştur. Diğer bir ri-

1 M. Baha Tanman, "Emir Buhârî Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, XI, 126-128.

2 Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sufinin Kelâmı Hal Tercümeleri Tarikatlar Istılahlar*, İstanbul 2012, s.441; Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf Emir Buhârî*, Ankara 1998, s.2.

3 Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, Matbaa-ı Amire, 1281, I, 43; Reşat Ekrem Koçu, "Emir Buhârî el-Şeyh Ahmed Nakşibendî", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1968, IX, 5085.

4 Mahmud Encirfağnevî, Hâcegân tarikatında cehrî (sesli) zikri ilk başlatan kişidir. Buhara'nın Vabkent ilçesinin Encirbağ köyündendir [Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı (XII-XVII Asırlar)*, İstanbul 2002, s.58-60].

5 Kasım Kufralı, "Molla İlahî ve Kendisinden Sonraki Nakşîbendiye Muhiti", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TDED)*, III/1-2 (1949), 132, 135. (Bu makale ismi geçen müellifin doktora tezindeki II. Fasıl'ın aynı başlıklı kısmıdır, bkz. a. mlf. *Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, nr. 337, İstanbul 1949, s.134-159).

vayete göre ise, irşat vazifesiyle bizzat şeyhi Ubeydullah Efendi tarafından Anadolu'ya gönderilmiş olduğu yönündedir[6].

Emîr Buhârî'nin Anadolu'ya birlikte geldiği şahıs, aslında burada ilk kez Nakşîliği yayan Simavlı Abdullah İlâhî'den başkası değildi. Konuyla ilgili kaynaklar, bu zatın, Kütahya'dan Semerkand'a gelerek Ubeydullah Ahrâr'a intisap ettiğini ve dergâhında seyr u sülûkunu tamamladığını belirtirler. Molla Abdullah İlâhî, gençliğinde Zeyrek medreselerinde ilim tahsil etmiş, daha sonra Mevlana Tûsî ile Horasan'da buluşmuş ve eğitimine devam ederken, yakın çevresine bütün kitaplarını yakmayı düşündüğünü, kâl ehli değil de hâl ehli olmak için tasavvufa intisap etmek istediğini ifade etmiştir. Bu arada, Semerkand'ta Ubeydullah Ahrâr ile tanışması hayatında bir dönüm noktası olmuş, sonrasında Buhara'da Bahaeddin Nakşibendî türbesinde dokuz erbain çıkarmış, yani tam bir yıl burada çile doldurarak Üveysî yolla doğrudan Bahaeddin Nakşibendî'den el aldığı öne sürülmüştür. Daha sonra tekrar Ubeydullah Ahrâr'ın yanına dönerek, şeyhinin muvafakatiyle Anadolu'ya avdet etmiştir. İşte bu dönüş yolculuğunda Abdullah İlâhî beraberinde Emîr Buhârî'yi de getirmiştir. Abdullah İlâhî önceleri Anadolu'da, Fatih'in vefatından (ö.1481) sonra da payitaht İstanbul'da tarikatını yaymaya gayret etmiştir. Daha sonra Evrenos Beyzâde Ahmed Bey'in teklifiyle, Selanik civarındaki Yenice-i Vardar'a (Gianniza) geçmiş ve İstanbul'da yerini Emîr Buhârî'ye bırakmıştır[7]. Abdullah İlâhî Nakşibendî'liğin yayılmasında o derece müessir olmuştur ki, Semerkand'tan sonra Anadolu adeta ikinci merkez olarak kabul edilmeye başlanmıştır[8].

---

6 Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *a.g.e,* s.4.

7 Molla Cami, *Nefahâtü'l-Üns min Hadârati'l-Kuds Tercümesi*, çev. Kamil Candoğan-Sefer Malak, İstanbul 1971, s.466-471.

8 Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İs-

Emîr Buhârî ve Şeyh Abdullah İlâhî arasında mürid-mürşid ilişkisinin yanı sıra, samimi bir dostluğun bulunduğu da bilinmektedir. *Nefehâtü'l-Üns* müellifi bu dostluğu "yâr-ı gâr" şeklinde tasvir ederek, Hz. Peygamber ile Hz. Ebubekir arasındaki mağara arkadaşlığına telmihte bulunur, keza Abdullah İlâhî'nin Emîr Buhârî'ye olan teveccühünü de şeyhin onu sürekli sağında bulundurması ile izah eder. Şüphesiz ona atfedilen pek çok keramet, zühd ve takva ehlinden olmasından kaynaklanıyordu; Emîr Buhârî'ye isnat ve izafe edilen kerametler, bir menakıbnâme tarzında uzun uzadıya nakledilmiştir[9].

Sultan II. Mehmed (Fatih), büyük bir mareşal olmanın yanında eğitime ve ilim adamlarına gösterdiği hürmet ve teveccühle de maruftur. Semerkand, Buhara, Bağdat, Şam, Floransa ve diğer önemli merkezlerden fen bilimleri, ilahiyat ve beşeri bilimler alanlarında çalışan âlimleri ve mutasavvıfları Osmanlı payitahtına getirtmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır. Bu çerçevede diğerleri gibi Şeyh Abdullah İlâhî'yi de İstanbul'a davet etmiştir. Bu davet, imparatorluk başkentini bir bilim ve kültür merkezi haline getirme ideali yanında, çevrede nüfuzu artan siyaset dışı aktörlerin merkezi otorite tarafından denetlenmesi amacına

II. Mehmed

9 Molla Cami, *a.g.e*, s.471-473; Hoca Saadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, s.268-273; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ziyâret-i Evliyâ*, Dersaadet 1325, s.10-14.

da hizmet edecek bir adımdı[10]. Karizmatik bir hükümdar olan ve otoriter tavrı nedeniyle kendi devrinde sivil-asker bazı kesimler tarafından da tenkit edilen Sultan Fatih, siyasete mesafeli hâl ehli olan mutasavvıflar için tedirgin edici bir siyasi figürdü. Bu sebeple Şeyh Abdullah İlâhî, bir nevi ön araştırma ve hazırlık bağlamında Emir Buhârî'yi İstanbul'a göndermiş ve ortam hakkında kendisini bilgilendirmesini istemişti. Şeyhinin talimatıyla İstanbul'a gelen Emîr Buhârî, bir müddet Zeynî tarikatının meşhur ismi Şeyh Vefâ Efendi'nin yanında kalmıştır. Birkaç ay payitahtın nabzını tutan, siyasi ve sosyal atmosferi gözlemleyen Emir Buhârî, kaleme aldığı ve şeyhine gönderdiği Farsça bir şiir ile İstanbul'a gelmemesini ima ve işaret etmiştir. Öte yandan Bayrâmî şeyhlerinin telkin ve ikazlarının da Şeyh Abdullah İlâhî'nin İstanbul'a gelmesini engelleyen bir başka faktör olduğu ileri sürülmüştür[11].

Sultan Fatih'in vefatından sonra, yani 1481 sonrasında Kazasker Manisalı Çelebi'nin davetiyle Molla Abdullah İlâhî İstanbul'a gelmiş ve Zeyrek semtine yerleşmiştir. Emîr Buhârî ile İstanbul'a adım atan Nakşîlik,[12] Abdullah İlâhî'nin gelişiyle payitahtta tam anlamıyla bir "velvele"ye yol açmıştır[13]. Yukarıda işaret edildiği üzere, Abdullah İlâhî'nin İstanbul'dan Balkanlara geçişinden ve özellikle 1491 yılında vefatından sonra Emîr Buhârî'nin yıldızı parlamaya, diğer bir ifadeyle "halifelik saltanatı zâhir" olmaya başlamıştır[14]. Özellikle, Molla İlâhî'ye intisap etmiş Muslihuddin Tavîl, Âbid Çelebi, Bedreddin Baba gibi birçok sufinin Emîr Buhârî'nin yanında tasavvuf terbiyesine devam ettikleri bilinmektedir. Bunlar arasında, uzleti ile meşhur olan Muslihuddin Efendi'ye II. Bayezid'in hayli hürmet ve teveccüh gösterdiği bilinmektedir. Aslına bakılırsa, Emîr Buhârî'nin halifeleri olarak kabul edilen Nakşibendî şeyhlerinin hemen hemen hepsi, bir şekilde üst düzey devlet ricali ve bazen de Sultan III. Murad örneğinde olduğu gibi, hükümdar ile doğrudan irtibata geçiyor ve bu suretle elde ettikleri himaye ve destek sayesinde tarikatlarını kolaylıkla yayma imkânı elde ediyorlardı[15]. Dikkat edilecek olursa, gerek Abdullah İlâhî gerekse Emîr

10 Ekrem Işın, "Abdullah İlahî", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul 1993, I, 17.

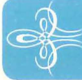
11 Kasım Kufralı, *a.g.m*, s.133.

12 Aslında Nakşîlik, bundan önce de İstanbul'da bir tekke açma potansiyeline sahipti. İshak Buhârî-i Hindî bizzat Fatih'e müracaat etmiş ve bunun üzerine Muratpaşa'ya yakın bir yerde Hindîler Tekkesi kurulmuştu. Fatih'in silahtarının bu dergâhta hücrenişin olarak vefat ettiği ve buraya defnolunduğu bilinmektedir (Balıkhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul 2011, s.69).

13 Kufralı, *a.g.m*, s.135.

14 Molla Cami, *a.g.e*, s.473.

15 Muslihiddin'in memleketine dair bir meseleden dolayı şikâyetçi olması üzerine hemen gereğinin yapıldığı nakledilmiştir (Kufralı, *a.g.m*, s.134-142).

Buhârî, Ubeydullah Ahrâr'ın takipçileri olarak siyasi otorite ile kurdukları ilişki açısından benzer özellikler sergilerler. Aslında bu durum, Nakşîliğin bir uzantısı olan Ahrârîliğin karakteristiğinden kaynaklanır, zira Ubeydullah Ahrâr kendi döneminde Timur hanedanına mensup devlet adamları ile bizzat temas kurarak, tarikatın siyasetle olan ilişkisinin çerçevesini belirlemişti. İdareciler ile tarikat mensuplarının iyi ilişkiler içinde olması ve bunun devlet-toplum ilişkilerinin seyrinde bir katalizör gibi kullanılması, din adamları ve siyasetçiler açısından son derece önemli ve işlevsel bir hedefti. Ubeydullah Ahrâr, bu anlayışla siyasi çevrelerle yakın ilişkiler kurmuş, bu sayede tarikatını Amuderya'nın (Ceyhun Nehri) ötesine taşımayı başarmış ve neticede "bânî-i sânî" namıyla yani Nakşibendîliğin ikinci kurucusu olarak anılmıştır[16].

Emîr Buhârî, İstanbul'da Fatih Camii'nin misafirhanesine yakın bir yere yerleşmiştir. Zamanla sohbetine ve ziyaretine gelenlerin sayısı arttığından, ikamet ettiği yerin yanında bulunan boş arsaya bir mescit, talebeler için odalar ve kendisi için de bir mesken yaptırmıştır. Emîr Buhârî, tasavvuf ve eğitim konularında büyük hizmetler ifa ettikten sonra 1516 yılında vefat etti. Henüz hayatta iken, vefatından sonra na'şının tekkenin bahçesine gömülmesini ve buradaki defne ağacının kesilmemesini söylemek suretiyle, kendisi için bir türbe yapılmamasını ima etmiştir. Buna rağmen vasiyeti yerine getirilmemiş, defne ağacı kesilmiş ve kendisi için bir türbe inşa edilmiştir[17]. Zamanla türbesi hacet kapısı haline gelmiş, maddi manevi sıkıntısı olan insanların dua ettiği ve adak adadığı bir ziyaretgâh olmuştur[18]; nitekim Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi, türbesini "ziyâretgâh-ı ashâb-ı hâcât"[19] şeklinde tavsif ederek bu hususa dikkat çeker. Hiç şüphe yok ki halkın bu denli teveccüh gösterdiği ve kerametlerini her nakledişte daha da yücelttiği bu zatın türbesi, bazı dönemlerde devlet ricalinin de itibar ettiği ve ilgi gösterdiği bir yer haline gelmiştir[20]. II. Abdülhamid dönemi sadrazamlarından Ahmed Cevâd Paşa'nın (ö.1900) Emîr Buhârî'nin yanı başında yatmakta oluşu, bu algının tezahürlerinden biri olsa gerektir. Cevâd Paşa'nın peder ve validesinin de aynı hazireye defnedilmiş ol-

---

16 Hamid Algar, "Nakşibendî Tarihinin Siyasi Boyutları", *Nakşibendîlik* içinde, haz. A. Cüneyd Köksal, İstanbul 2007, s.66; Ekrem Işın, "Nakşibendîlik", *DBİA*, VI, 32.

17 Mustafa Kara, *a.g.e*, s.442.

18 Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, Türkiye Yayınevi, 1947, s.154; Reşad Ekrem Koçu, "Emir Buhârî El-Şeyh Ahmed Nakşibendî", s.5086.

19 Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi 6-7-8*, haz. Yücel Demirel, İstanbul 1999, s.1177.

20 Örneğin, 12 Haziran 1826 gibi Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından üç gün öncesinde bir devlet ricalinin Sünbül Efendi, Seyyid Velayet ve Emir Buhârî türbelerinde 140 kuruş karşılığında kurban kestirttiği anlaşılmaktadır [BOA, Bâbı Âsâfi Mektubî Kalemi (A. {MKT,) nr. 1875/22, 6 Za 1241].

Cevâd Paşa

ması ve eşinin kendisine bir türbe yaptırması,[21] ailenin tekke ile doğrudan münasebeti olduğunu göstermektedir.

Emîr Buhârî'nin çevresinde toplanan kitlenin, genelde mevâli denilen ilimle meşgul entelektüel kesim olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Anadolu Kazaskeri Ahmed Paşa'nın oğlu Hızır Bey Çelebi, müderrisliği bırakarak sade bir derviş olarak kendisine intisap etmiştir[22]. Emîr Buhârî'nin halifeleri arasında *Nefehâtü'l-Üns* adlı eserin mütercimi olan ve tarikatı Bursa'ya taşıyan Lâmii Çelebi (ö.1531) ve tıp sahasında bir otorite olarak kabul edilen Hekîm Çelebi (ö.1566), kendisinden sonra tekke şeyhliği yapmış ve aynı zamanda damadı olan Mahmud Çelebi (ö.1531) gibi maruf simalara tesadüf edilmektedir. Hakikaten Emîr Buhârî'nin rahle-i tedrisinden geçenler, Osmanlı devlet adamlarının teveccühüne mazhar olmuş ve bilhassa şehzade hocalıkları gibi yüksek mevkilere gelmişlerdir. Kanuni devri vezirlerinden Damad Rüstem Paşa'nın (ö.1561), mirahurluk döneminde Hekîm Çelebi'den Mesnevi okuduğu rivayet edilmiştir. Bu münasebetle Rüstem Paşa, Hekîm Çelebi için Laleli Koska'da Fildamı denilen mevkide bir mescit ve zaviye yaptırmıştır. Onun halifelerinden Rızâî ve Baba Efendi namıyla şöhret kazanan Şeyh Mahmud Efendi'nin (ö.1579), aynı şekilde Rüstem Paşa üzerinde etkili olduğu nakledilmiştir. Hatta Rüstem Paşa'nın kendisine "Baba" diye hitap ettiği ve büyük şair Bâkî'nin (ö.1600) de aynı şeyhe intisap ettiği belirtilmiştir. Hekîm Çelebi'nin bir diğer halifesi olan Şeyh Şaban Efendi'nin (ö.1593) oğlu Mustafa Muslihuddin Efendi (ö.1561) ise Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın hocası olmuştur. Şeyh Şaban Efendi ise III. Murad'ın hürmet ve teveccühünü kazanmış, keza vefat ettiğinde, Şair Nev'î'nin Sultan III. Murad'a taziye ziyaretinde bulunduğu yönündeki rivayet, şeyh efendi ve padişah arasındaki sıkı münasebete işaret eder[23].

Son olarak, Abdullah İlâhî ve Emîr Buhârî'nin Osmanlı coğrafyasına taşıdığı Nakşîlik anlayışının devlet erkânı tarafından tercih edilmesine ve temsilcilerine teveccüh gösterilmesinin nedenlerine kısaca değinelim. Malum olduğu üzere, Nakşibendîlik şeriat esaslarına sıkı sıkıya bağlı, dinin

21 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1982, III, 1509.

22 Molla Cami, *a.g.e*, s.473-476.

23 İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul, ty, s.54-57; Ekrem Işın, "Nakşibendîlik", s.33-34.

emir ve nehiylerine riayet konusunda oldukça duyarlı bir tasavvuf ekolüdür. Azimete dayanan amel, şekilciliği terk, gizli zikir, az konuşmak, az uyumak, az yemek, geceleri ibadet etmek, bidatlerden sakınmak, sünnet-i seniyyeye tabiiyet konusunda mutlak hassasiyet gibi prensiplerin Emîr Buhârî tarafından telkin edildiği bilinmektedir[24]. Nakşî gelenek içerisinde dillere pelesenk olmuş meşhur Farisî bir beyitle ifade edilen her şeyden feragat düşüncesi de Emîr Buhârî'ye nispet edilir: "*Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk*" şeklinde ifade edilen bu anlayış, "dört terk (çâr/çehâr terk)" diye de formüle edilmiştir[25]. Molla Abdullah İlâhî ve Emîr Buhârî'nin zühd ve takva konusundaki hassasiyetleri yanında, Vahdet-i vücûd mesleğini,[26] tefekkür dünyalarının merkezine koyan Melâmî-meşrep neşveleri, altı çizilmesi gereken bir başka husustur. Abdullah İlâhî'nin, ehlisünnet tarafından pek de itibar edilmeyen Şeyh Bedreddin'in *Varidât* adlı eserine şerh yazdığı, onun Nakşîlik ile Vahdet-i vücûd nazariyesi arasında bir bağ kurduğu ve bunu halifeleri vasıtasıyla neşrettiği belirtilmiştir. Abdullah İlâhî'ye göre, bir derviş Kalenderî ve Melâmî neşve içerisinde bulunmalıdır; seyyah dervişlik ve esnaf ahlakı da bu öğretide cem edilmiştir. Abdullah İlâhî'nin Yenice-i Vardar'a gittiğinde, Bedreddînî denilen zümreyi daha yakından tanıma imkânı buludğu da ifade edilmiştir[27].

Şeriata tabiiyetten taviz verilmeden ortaya konulan bu görüşler, belli kesimlerin ve ulemanın tarikata ilgisini arttırmış, neticede İstanbul'da esnaf ve ulema arasında Nakşîlik hızla yayılmaya başlamıştır[28]. Bu yolda İbn-i Arabî kadar, Mevlana Celaleddin Rumî'nin de önemsendiği görülür, örneğin Emîr Buhârî hacca giderken yanında sadece Mushaf ve Mesnevî götürmüştür;[29]ayrıca, onun Mevlana'nın bazı şiirlerine şerh yazdığı da bilinmektedir[30]. Anadolu'nun irfan ve kültür köklerinden beslenen, keza

---

24 Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *a.g.e*, s.13.

25 Bu meşhur beyit şöyledir; "*Hesti tâc-ı ârifân ender cihân ez çâr terk/Terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hestî terk-i terk*" (Hocazâde Ahmed Hilmi, *a.g.e*, s.12. Mustafa Kara, *a.g.e*, s.442).

26 İbn-i Arabî'ye ait olan Vahdet-i Vücud kavramsallaştırması ve Melâmetîlik bazı araştırmacıların iddiasının aksine Nakşibendîlik içinde olumlu karşılanmıştır. Bilhassa her iki tarikatın Horasan ve Maveraünnehir çevresinde intişarı bu yakınlığın coğrafî kodlarını yansıtır. Buna ilaveten, Nakşîlik tarihi içerisinde İbn-i Arabî'ye en sert tenkidin İmam-ı Rabbanî'den geldiği bilinmekle beraber, gerek İmam-ı Rabbanî'nin şeyhten büyük bir ihtiramla söz etmesi gerekse onun ardından yürüyen Müceddidî şeyhlerin söz konusu itirazı sadece lafzî bir farklılık olarak tanımladığını özellikle belirtmek gerekir. Bu çalışmanın da ileriki sayfalarında görüleceği gibi Nakşîlik ve Melâmetîlik bazen bir madalyonun iki yüzü gibi telakki edilmiştir (Nakşîlik üzerindeki İbn-i Arabî tesiri için bkz. Hamid Algar, "Erken Dönem Nakşibendîliğinde İbn-i Arabî'nin Yansımaları", *Nakşibendîlik* içinde, haz. A. Cüneyd Köksal, İstanbul 2007, s.111-134).

27 Kasım Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, s.199.

28 Ekrem Işın, "Abdullah İlahî", s.17.

29 Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, *a.g.e*, s.13-14.

30 Ekrem Işın, "Ahmed Buhârî", *DBİA*, I, 120.

tasavvufun farklı yorum ve düşünceleri arasında geçişken ve esnek bir yol izleyen İlâhi ve Buhârî çizgisi, zamanla cazip bir ekol haline gelmiştir. Toplumsal ilginin hızla artması ve siyasetle yakın ilişkiler kurma konusundaki müspet tavrı, devlet ricalinin de bu akıma destek vermesini ve teveccüh göstermesini kolaylaştıran önemli unsurlar olmuştur. Bilhassa, II. Bayezid devrinde (hd.1481-1512) başta Emîr Buhârî olmak üzere önde gelen Nakşîlerin ciddi bir biçimde desteklendiği görülmektedir.

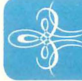
Nakşibendîliğin hızlı yükselişini ve devlet tarafından himayesini, Şii-Safevî tehdidiyle açıklayan görüşler de mevcuttur. Buna göre devlet, stratejik bir hamle olarak Kalenderî, Haydarî, Abdal ve Torlak diye adlandırılan ve XVI. yüzyılda Anadolu'da kitlesel isyanlarla ciddi bir tehdit oluşturan heterodoks sufi gruplar karşısında, şeriat kavramını ve Vahdet-i vücûd'u ilmiye sınıfıyla paralel bir düzlemde anlayan ve yorumlayan Nakşîliği himaye etmiş ve desteklemiştir[31]. Çünkü Nakşibendî tarikatı mensuplarından önde gelen bazı zevatın, Şiiliği doktrin bağlamında reddettikleri bilinmektedir. Bu ihtilaf nedeniyle Safevî Devleti'nin sıkı takibatına ve şiddetli baskılarına maruz kalan Nakşibendîlerin, Osmanlı Devleti'ne iltica etmesi ve siyasi otorite ile bir tür ittifak ilişkisi kurması doğaldı[32]. Bu süreç zamanla Nakşibendîliğin Anadolu'da ve Osmanlı payitahtında hızla yayılmasını ve Vak'â-yı Hayriye (1826) gibi kritik süreçlerde, devletin tercihini neden Nakşîlikten yana kullandığını da açıklamaktadır. Buna karşın, mevcut literatürde bu tarz tespitlerin anakronik olduğunu, Osmanlı-Safevî rekabetinde Nakşibendîliğin belirleyici rolünün ve bunun devlet tarafından kullanıldığını gösteren delillerin yetersiz olduğunu savunan görüşlerin bulunduğu da göz ardı edilmemelidir[33].

---

31 Kufralı, *a.g.m*, s.145; İrfan Gündüz, *a.g.e*, s.66.

32 Safevî ve Nakşibendî ilişkileri için bkz. Hamid Algar, "Nakşibendîler ve Safevîler", *Nakşibendîlik* içinde, haz. A. Cüneyd Köksal, İstanbul 2007, s.159-210.

33 Dina Le Gall, Osmanlı-Safevi çatışması veya Anadolu'daki Kızılbaş-Sünni rekabetinde Nakşibendîlerin Osmanlı Devleti tarafından stratejik bir araç olarak kullanıldığı argümanını anakronik bulur. Ona göre bu, XIX. yüzyılda Bektaşiliğin yasaklanması esnasında Nakşiliğe biçilen politik rolün geçmişe uyarlanmasıdır. Bilhassa, Kanunî döneminde Kızılbaşlara yönelik politikanın şekillenmesinde Nakşîlerin somut desteğinin tarihsel kaynak ve dayanak açısından zayıf olduğunu belirtir. Sadece yukarıda ismi geçen Rüstem Paşa'nın şeyhi olduğu söylenen Mahmud Rızâî'nin, dini yapıların inşası ve ulemanın desteklenmesi gibi konularda ona bazı telkinlerde bulunduğunu ifade eder. Bunun dışında da Nakşîlerden geldiği söylenen bu tarz açık bir politik desteğin ortaya konamadığını öne sürer. Le Gall, bu argümanını destekler mahiyette başka örnekleri de çalışmasında sıralamıştır. O'na göre Nakşîliğin Osmanlı coğrafyasında hızla yayılmasında; esnek örgütlenmesi, merkeziyetçi yapısı, seyahat avantajı, yazı ve istinsah gibi araçlardan istifade edişi, halka açık alanları irşat faaliyetleri için önemli bir fırsat olarak değerlendirmesi gibi daha ziyade politik olmayan pratik unsurlar etkili olmuştur (Dina Le Gall, "Forgotten Naqshibandis and The Culture of Pre-

Sözü, tarihsel arka plandan, teorik çerçeveden ve siyaset-tarikat ilişkisinden yine konumuza getirirsek, yukarıda bahsi geçen Fatih'teki Emîr Buhârî mescidi ve derviş hücreleri, Sultan II. Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Zamanla burası kâfi gelmeyince Ayvansaray'daki tekke ve mescit inşa edilmiş ve yine aynı nedenlerden ötürü daha sonra da Edirnekapı dışındaki zaviye kurulmuştur. Ayvansaray'da açılan tekkenin, İstanbul'da Nakşîliğin yayılması hususunda çok önemli rolü olduğu öne sürülmüştür. Bu tekkeler sadece inşaat sürecinde değil, daha sonra da devlet adamları ve hayır sahipleri tarafından daima ayni-nakdi olarak desteklenmiş ve bu suretle önemli dini ve sosyal merkezler haline gelmişlerdir. 1546 yılı itibarıyla bu üç tekkeye toplam kırk dört adet vakıftan gelir bağlanmış olması, bu gayret ve teveccühün bir eseri olsa gerektir[34]. Söz konusu vakıf kayıtları incelendiğinde "*vakfü'l-müridîn ve'l-muhibbîn*" başlığı altındaki isimlerden hareketle, sıradan halkın da tekkeye büyük bir ilgi gösterdiği, bu çerçevede hane, dükkân gibi gayrimenkuller yanında, nakit para vakıflarıyla tekkeleri destekledikleri görülmektedir[35].

Bu durum tekkelerin sadece devlet ricali tarafından desteklenmediğini, aynı zamanda ciddi bir sosyal tabandan güç alarak ayakta kaldıklarını da göstermektedir. Ayvansaray'daki zaviye ve mescidin vakıfları, Şeyh Muslihuddin Mustafa Muslu (ö.1658) tarafından genişletilmiştir. Bu zat, Emîr Buhârî'nin kızı tarafından torunu ile evlenerek, tekkenin bânisi ile sıhriyet bağı kurmuştur. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bu tekkenin çok önemli bir konuma geldiğinin altını bir kez daha çizmek isteriz, nitekim konunun uzmanlarından Kasım Kufralı'nın ifadesiyle; daima genişlemekte olan Nakşî muhiti, Ayvansaray'daki bu tekkenin şeyhleri vasıtasıyla "daha kudretle temsil edilmiştir"[36]. Bu bağlamda Emîr Buhârî ve haleflerinin, Nakşîlik adına ilk defa İstanbul'da kan bağına istinat eden bir hilafet modeli geliştirdikleri ve bunun XVIII. yüzyıl ortalarına kadar devam ettiği belirtilmiştir[37].

1660-67 yılları arasında, İngiltere'nin İstanbul sefaretinde, elçi Kont Winchilsea'nin özel kalem müdürü olarak görev yapan, ardından İzmir konsolosluğuna atanan tarihçi ve diplomat Paul Rycaut (1629-1700), kaleme aldığı eserlerle XVII. yüzyılda Osmanlı coğrafyasındaki siyasi, sosyal ve kültürel

Modern Sufi Brotherhoods", *Studia Islamica*, 97 (2003), 87-119; a. mlf, *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World 1450-1700,* New York 2005, p.137-142).

34 Ekrem Işın, "Ahmed Buhârî", s.120.

35 Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 953 (1546) Târîhli*, İstanbul 1970, s.202-205.

36 Kufralı, *a.g.m*, s.143.

37 Ekrem Işın, "Nakşibendîlik", s.33.

hayata dair önemli bilgiler sunmuştur. Rycaut'un, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)* künyeli eserinde dini hayatla ilgili bilgiler verirken tüm Nakşibendî dervişlerini Emir Buhârî tarikatı diye kategorize etmesi, gerçekten ilginç bir ayrıntıdır. Şüphesiz, Rycaut'un bir kısmı duyumlara istinat eden tespitlerinin abartılı olması muhtemeldir, ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısında Emir Buhârî'nin adının Nakşibendîliğin yegâne temsilcisi olarak zikredilmesi, onun dini ve sosyal hayattaki nüfuz ve itibarını göstermesi bakımından önemlidir. Yine bu bağlamda, Rycaut âlim bir zattan naklen Emir Buhârî'nin Sultan II. Bayezid ve I. Selim (Yavuz) nezdinde çok muteber olduğunu, kerametleri, zühd ve takvasıyla maruf bu zata uzak diyarlardan şifa bulmak için müzmin hastaların geldiğini, neticede bunların şifa bularak memleketlerine döndüklerini aktarmıştır[38].

Osmanlı coğrafyasında, keramet sahibi bir veli olarak hürmet gösterilen Emîr Buhârî, yukarıda işaret edildiği üzere, Fatih ve Otakçılar'daki tekkelere ilaveten esin kaynağı olduğu daha başka tekkeler marifetiyle, İstanbul'da erken dönem Nakşîliğini temsil eden bir ekol haline gelmiştir. Bunlardan biri, halifelerinden Hekîm Çelebi'nin Fatih Halıcılar'da kurduğu Hekîm Çelebi Tekkesi'dir. Bu tekkenin, Horasan Nakşîliğinin Ahrârî kolunu temsil ettiği bilinmektedir. Tekkenin ikinci şeyhliğini Nakşibendîzâde Mustafa Efendi (ö.1571) yürütmüş, kendisinden sonra, Abdullah İlâhî'nin soyundan gelen şeyhler postnişin olmuşlardır. Bu konuda bir başka ayrıntı olarak, 1585 yılında Fatih Emîr Buhârî Tekkesi'nin şeyhi olarak görev yapmış olan Ahmed Sadık Taşkendî'nin soyundan gelen Seyyid Fazlullah Efendi'nin (ö.1709) her iki tekkeyi 1708 yılında aynı anda idare ettiğini de aktaralım[39].

II- Eğrikapı Emîr Buhârî Tekkesi'nin Şeyhleri ve Dervişleri

Emir Buhârî Tekkesi, Ayvansaray'da Atik Mustafa Paşa Mahallesi Dervişzâde Sokağı ile Ahmed Rifâî sokağının kavşağındadır. 1512 yılında bizzat Emîr Buhârî tarafından kurulan tekkeye ait vakıflar, yukarıda belirtildiği gibi Muslihuddin Mustafa tarafından genişletilmiştir. Tekkenin mescid-tevhidhanesi, Bizans devrine ait beşik tonozlu bir zemin üzerine oturtulmuştur; diğer bir ifadeyle semahanesi mescid işlevi gören bu binanın temelinde Vilakarna Sarayı'nın tonozları vardır[40]. Keza vaktiyle kıble yönünde, yine Bizans döneminden kalan istinat duvarlarına oturan ve müstesna bir Haliç manzarasına baktığı söylenen harem binası mevcuttu. Bir

---

38. Paul Rycaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, çev. Halil İnalcık-Nihan Özyıldırım, Ankara 2012, s.221-222.
39 Ekrem Işın, "Nakşibendîlik", s.33-34.
40 Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 51.

kısmı tek, diğer kısmı iki katlı olan ve on yedi odadan oluşan bu harem binasından günümüzde hiçbir iz kalmamıştır[41].

Nakşibendîliğin Hâcegân ekolünün yaşatıldığı bu tekke, XVIII. yüzyılda Kırımî Ahmed ve Mehmed Emin Tokadî ile birlikte Müceddidîye kolunu temsil etmiştir. Ayin günlerinin Perşembe[42] ya da Pazar günü olduğu yönünde bilgiler mevcuttur [43]. Cemaleddin Server Revnakoğlu ise hem Perşembe hem de Cuma günlerinde Nakşibendî usulüne göre ayin-i şerif icra edildiğini nakletmiştir[44]. Fatih ve Edirnekapı dışındaki Emîr Buhârî tekkelerinde zikr-i hafî denilen sessiz zikir yapılırken, burada Kâdirî ve Rifâî usûllerine benzer bir biçimde sesli zikir yapıldığı ifade edilmiştir[45].

---

41 M. Baha Tanman, "Emir Buhârî Tekkesi", s.127. Tekkenin 1925 sonrası durumuna kısmen şahitlik eden Hakkı Göktürk, 1962 yılında yanan mescit-tevhidhane kısmında o sırada civarda "keçici" lakabıyla tanınmakta olan Fatma Terzioğlu adında bir kadının oturmakta olduğunu nakletmiştir. Fatma Hanım'ın yapının kasten yakıldığını söylediği rivayet edilmekle beraber, yangından sonra kadınlar mahfilinin yine Terzioğlu tarafından tamir ettirilerek mesken haline getirildiği belirtilmiştir. On yedi odalı harem kısmı ise 1946'da yanmıştır (Reşat Ekrem Koçu, "Emir Buhârî Tekkesi ve Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, IX, 5089).

42 Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih, *Rehber-i Tekâyâ*, Süleymaniye Ktp. Tırnovalı no. 1035, s.16.

43 Melekpaşazâde Kadri, *Hankâhnâme*, Süleymaniye Ktp. Nuri Arlasez no. 36, s.4.

44 Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi (CSRA), Süleymaniye Ktp, nr. 201/123.

45 Ömer Tuğrul İnançer, "Nakşibendîlik-Zikir Usûlü ve Musiki-", *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 39.

1868 tarihli tekke nüfus defterinde, Ayvansaray'daki Emîr Buhârî Tekkesi'nin mevcudu şu şekilde gösterilmiştir:

	İSİM-KÖKEN	DOĞUM	YAŞ	VUKUAT
1	Postnişini Mehmed Sâlim Efendi b. Mehmed Mes'ud, Asitane,	1832 (1247)	36	
2	Mahdumu Mehmed Mesud Efendi, Asitaneli,	1854 (1270)	14	
3	Diğer mahdumu Mehmed Bahaüddin Efendi, Asitaneli,	1859 (1275)	9	
4	Diğer mahdumu Ali Haydar Efendi, Asitaneli,	1867 (1284)	1	
5	Derviş ÖmerEfendi b. Lütfullah, Kengrı (Çankırı)	1845 (1261)	23	
6	Derviş Mustafa Efendi b. Mustafa, İshak Kazalı,	1851 (1267)	17	
7	Zenci Ferhad b. Abdullah	1844 (1260)	24	
8	Mustafa Efendi b. Ömer, Köprülü	1845 (1261)	23	
9	es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Resmi Efendi b. eş-Şeyh Mehmed Efendi, Asitane	1839 (1255)	29	27 Mayıs 1870, Üsküdar
10	Derviş Mustafa b. Ali Zeytun	1857 (1273)	11	10 Ekim 1871-8 Mart 1880, Memleketine gitti.

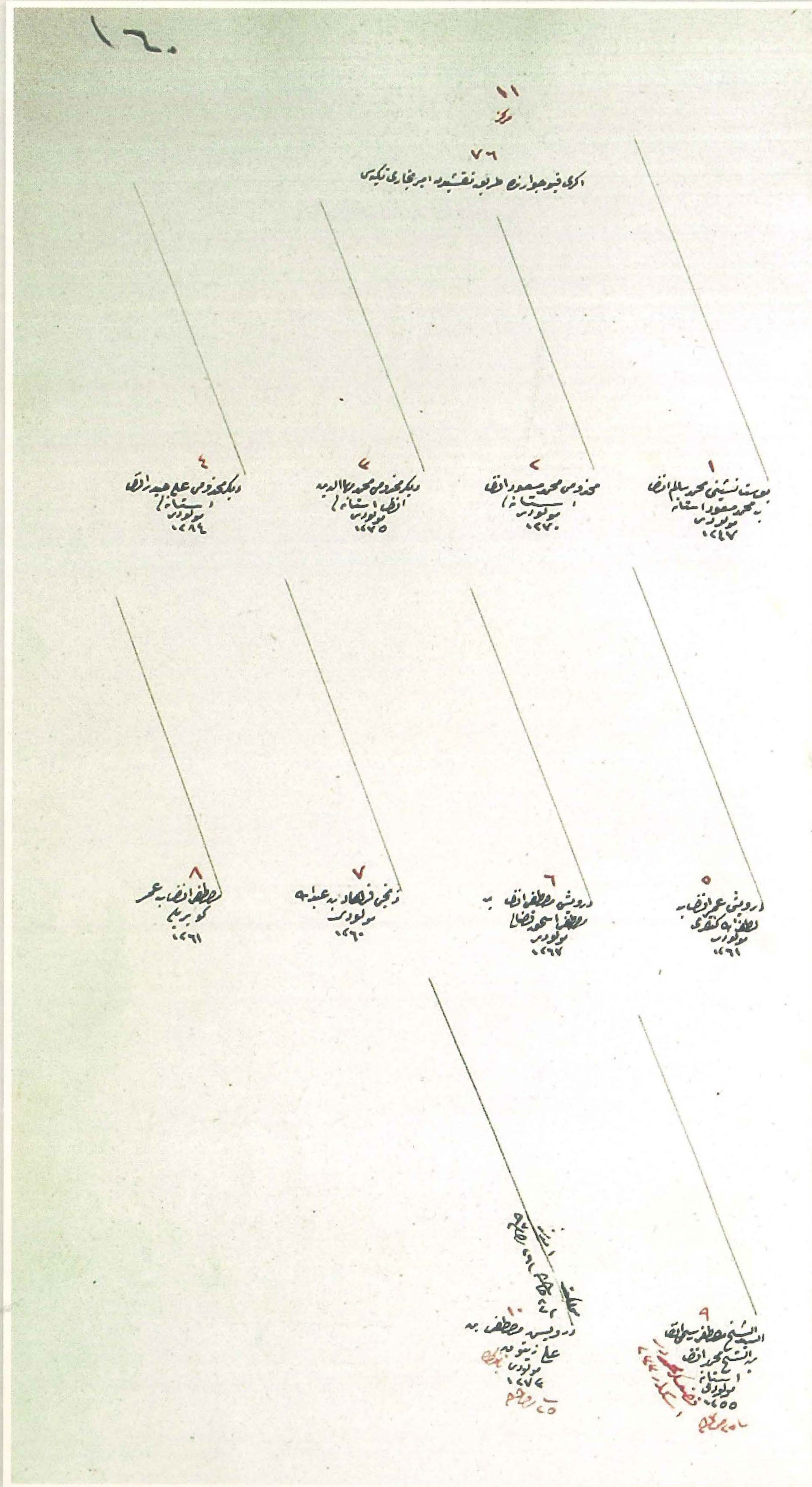
Tablo I: *1868 yılında Eğrikapı Emîr Buhârî Tekkesi'nin mevcudu*[46].

Yukarıdaki tabloya dikkat edilirse, bir şeyh efendi ve üç mahdumu hariç, tekkede beş derviş ve bir de 27 Mayıs 1870'de Üsküdar'a giden Şeyh Mustafa Resmî isminde bir başka şahıs mevcuttur. Buna göre, tekkedeki en genç isim bir yaşındaki Şeyh Salim Efendi'nin küçük oğlu Ali Haydar Efendi, en yaşlı isim ise otuz altı yaşındaki Şeyh Salim Efendi'dir. Yaş ortalaması ise yaklaşık on dokuzdur.

Öte yandan, yine bu kayda göre, Eğrikapı Emîr Buhârî Tekkesi mevkii itibarıyla Eğrikapı, Edirnekapı, Karagümrük ve Fatih'in bir bölümünde yer alan yirmi bir tekkenin merkezi hükmündeydi. 1885-86 yılı dâhiliye nezareti nüfus istatistik verilerine göre ise, Eğrikapı'daki Emîr Buhârî Tekkesi'nde altı erkek ve üç kadın mevcuttu[47]. Bu arada zamanla tekkenin derviş sayısının azaldığı, diğer bir ifadeyle erkek nüfus oranının düştüğü görülmektedir. Emir Buhârî Tekkesi'nde Türkistan coğrafyasın-

46 BOA, Kamil Kepeci (KK).d, nr. 6290/1, s.160.

47 N. İşli-T. Zarcone, Thierry, "La Population Des Couvents De Derviches D'istanbul A La Fin Du XIX. Siécle", *Anatolia Moderna II*, Paris 1991, s.212.

Eğrikapı E.Buhârî Tekkesi
Mevcudu

dan gelen dervişlerin hiç bulunmaması, bizi, bu tekkenin daha sonra ele alacağımız Özbek Kalenderhâneleri ölçüsünde bir misafir yoğunluğuna sahip olmadığı sonucuna götürür. Fatih'teki Emîr Buhârî Tekkesi'ndeki durum da pek farklı değildi, zira on iki kişilik mevcudundan sadece ikisinin Buhara'dan gelmiş olduğu görülmektedir[48]. Her şeyden önce Özbek Kalenderhânelerinin bu çeşit yoğunluğa sahip oluşu, o tekkelerin ontolojik yapılarıyla ilgilidir. Ayvansaray Emîr Buhârî Tekkesi ise böyle bir amaç için kurulmamıştır. Ancak, doktrin ve tarikat yöntemi olarak Türkistan kaynaklı oluşu burada öne çıkar. Bununla birlikte, başta hac mevsimi olmak üzere çeşitli amaçlarla İstanbul'a gelen Türkistanlılar muvakkaten de olsa bu mekânlara misafir olmuşlardır, fakat buna dair ayrıntılı bilgiler verecek kaynaklardan şimdilik mahrum olduğumuzu da belirtmemiz gerekir.

Kuruluşundan itibaren, Ayvansaray Emîr Buhârî Tekkesi'nin meşihat makamında bulunan şeyh efendiler hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Tekkenin, Emîr Ahmed Buhârî zamanında faaliyete geçtiği daha önce ifade edilmişti. Bazı kaynaklar, O'ndan sonra torunu ile evlenen Mustafa Muslihuddin'i (ö.1658) ikinci şeyh olarak takdim ederler[49]. Ancak, onun 1658 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulacak olursa, Emîr Buhârî'den sonra posta başka isimlerin oturmuş olması icap eder. Nitekim Tabibzâde, eserinde bu nedenle Mustafa Muslihuddin'den önceki iki şeyhin ismini vermeyip boş bırakmak suretiyle, ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemiştir[50]. Fatih'teki tekkeyi, Emîr Buhârî'nin halefi olarak damadı Mahmud Çelebi'nin (ö.1531) idare etmiş olması, onun eş zamanlı olarak burada da meşihat görevini üstlenmiş olma ihtimalini ortadan kaldırmaz. Öte yandan, Emîr Buhârî'nin vefatından sonra, mülk statüsündeki bu tekkenin varislerine kaldığı iddia edilmiştir. Ayrıca, Mustafa Muslihuddin'in, Emîr Buhârî'nin damadı Mahmud Çelebi'nin halifesi olduğu ve onun kızı ile evlendiği[51] öne sürülse de aradaki zaman farkından ötürü bu rivayete de ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Mustafa Muslihuddin Efendi'den sonra, Hüseyin Efendi (ö.1675) postnişin oldu. Enderûn-ı Hümayûn'dan yetişen Hüseyin Efendi'nin ki-

---

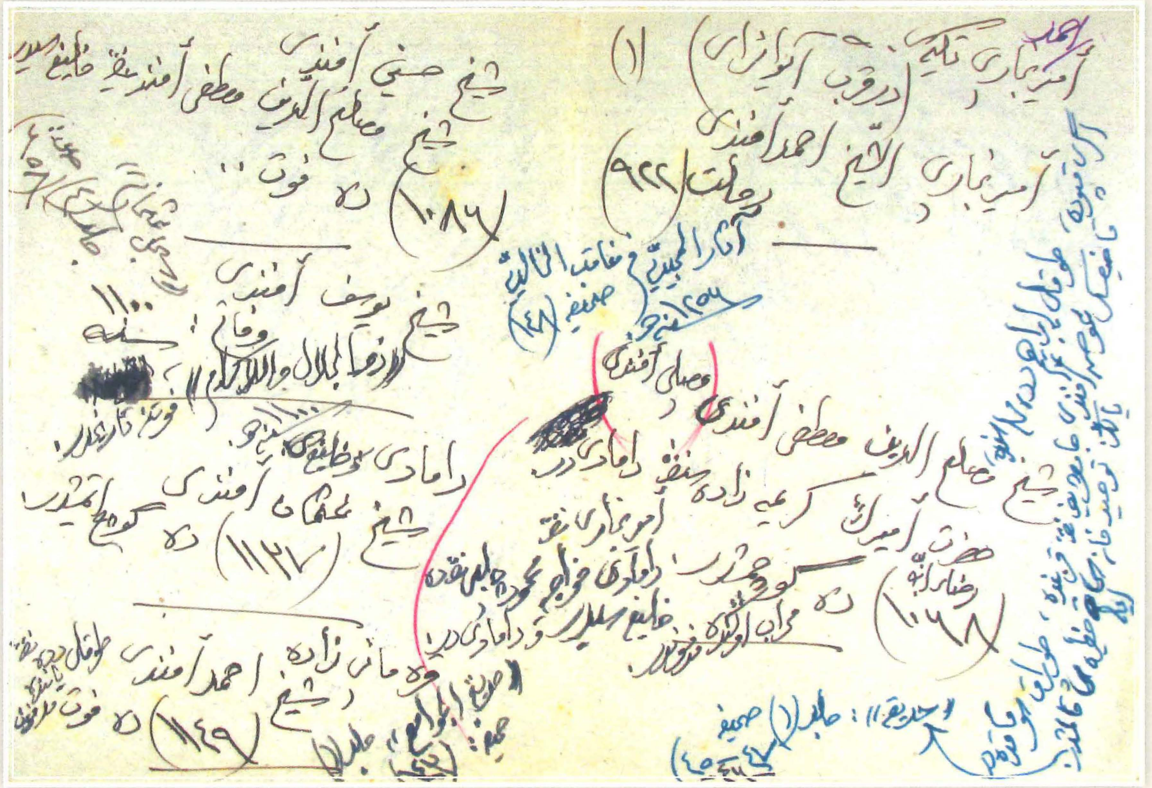
48 Derviş Mehmed bin Musa ve Derviş Hacı Abdullah bin Murad ismindeki Buhara menşeli iki derviş için bkz. BOA, KK.d, nr. 6290/1, s.228.

49 *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, 44-45.

50 Tabibzâde Derviş Mehmed Şükri bin İsmail, *İstanbul Hânkâhları Meşâyihi*, haz. Turgut Kut, Harvard Üniversitesi 1995, s.64.

51 *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, 45. Muhtemelen Revnakoğlu da Ayvansarayî'den naklen bu bilgiyi teyit eder. Ayrıca Muslihuddin Mustafa Efendi Muslî Efendi diye de anılmaktaydı (CSRA, nr.201/127).

Eğrikapı E. Buhârî Şeyhleri
(CSRA)

ler kethüdalığı ve sonra kapıcıbaşılık gibi görevler yaptığı bilinmektedir[52]. Ondan sonra, meşihat makamına Şeyh Yusuf Efendi geçti; O'nun 1688 yılında vefatı üzerine, bu kez Osman Efendi şeyh oldu. Şeyh Yusuf Efendi'nin hem halifesi hem de damadı[53] olan Osman Efendi ise 1724 yılında vefat etti. Ondan sonra "Karamânîzâde" lakabıyla maruf Ahmed Efendi tekkeye şeyh olarak tayin edildi. Şeyh Ahmed Efendi'nin Halvetî şeyhi Çelebi Muhammed Efendi'den (ö.1736) istifade ettiği bilinmektedir. Bu durum, aslında XVI. yüzyılda Fatih'teki Emîr Buhârî ve Koruk tekkelerinin meşihatını idaresi altında birleştiren Seyyid Mehmed Efendi'nin (ö.1585) temsil ettiği Nakşî-Halvetî birlikteliğinin tezahürlerinden biri olarak değerlendirilebilir[54]. Eyüp'te Hazret-i Halid'in türbedarlığını yaptığı rivayet edilen Karamânîzâde Şeyh Ahmed Efendi, 1736 yılında 70 yaşında iken vefat etti ve Toklu İbrahim Dede mezarlığına defnedildi[55].

52 Nuray Çetin, *Eyüp Tekkeleri*, yayımlanmamış doktora tezi, MÜ.SBE, İstanbul 2012, s.105.
53 CSRA, nr. 201/ 127.
54 Ekrem Işın, "Nakşibendîlik", s.33.
55 CSRA, nr. 201/ 125, 126.

Tokadi Emin Efendi

Karamânîzâde'den sonra, meşihatı Kırımlı Ahmed Efendi devraldı. Kırımî Ahmed Efendi ya da Tatar Şeyh[56] diye de anılan bu zat, selefi Ahmed Efendi gibi bağlı olduğu tekkenin tarikine farklı bir kol daha aşıladı. Gerçi, selefi Halvetî neşveyi tarikata aşılarken, Kırımî Ahmed Efendi Hicaz'da tanıştığı meşhur Şeyh Ahmed-i Yekdest Cüryânî'ye (ö.1707) intisap ederek, Nakşîlik içerisinde yükselişte olan Müceddidî ekolü tekkesinde temsil etmeye başlamıştı. Sadreddin Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* adlı eserini şerh eden Kırımî Ahmed Efendi 1743 yılında vefat etti[57]. Zaten aşağıda tafsilatlı bir surette bahsedilecek olan halefi Şeyh Mehmed Emin Tokâdî, Müceddidî geleneğin tekkede kökleşmesine hizmet etmiştir. Sonuç olarak; başlangıçta Halvetî neşve ile aşılanan Ayvansaray Emîr Buhârî Tekkesi'nde, zamanla Kırımî Ahmed ve Mehmed Emin Tokâdî vasıtasıyla Müceddidî neşveye de geniş bir alan açılmış ve bu suretle zengin bir tarikat kültürünün oluşmasına zemin hazırlanmıştır.

Meşihat süresi kısa olmasına rağmen, XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'daki tasavvuf hayatının en mühim simalarından biri olarak görülen ve "Ebu'l-Emâne" lakabıyla[58] da anılan Mehmed Emin Tokadî, Ayvansaray Emir Buhârî Tekkesi'nin en şöhretli şeyhlerinden biridir. Halifelerinden ve dervişlerinden biri olan Müstakimzâde Süleyman Saadeddin Efendi, *Mektûbât* tercümesinde Mehmed Emin Efendi'nin tercüme-i hâlinden bahsetmiştir. Ayrıca müritlerinden Seyyid Yahya'nın başladığı ve Hasib Üsküdârî'nin tamamladığı *Menâkıbnâme* adlı eserde de tafsilatlı bilgi ve-

56 CSRA, nr. 201/123.

57 Nuray Çetin, *Eyüp Tekkeleri*, s.105.

58 Ekrem Işın, "Nakşibendîlik", s.36.

rildiği belirtilir. Hakkında nakledilen bilgilere bakılacak olursa, Mehmed Emin Efendi fazla göz önünde olmaktan kaçınan, teşrifat ve merasimden pek hazzetmeyen, münzevi ve mahfice yaşamayı seven bir fıtrata sahipti. Hüseyin Vassaf, O'ndan bahsederken *"mâden-i ilm u irfân olan bu zât, hem meşâyıhtan, hem huffâzdan hem de hattatîndendir"* demek suretiyle, aynı zamanda çok yönlü kişiliğine dikkat çekmiştir.

Kurra, hafız ve hattat olan Mehmed Emin Efendi,1664 yılında Tokat'ta doğmuştur. Pederinin ismi Hasan olup, IV. Murad devrinde idam edilen Nakşibendî Şeyhi Aziz Mahmud Urmevî'nin dervişlerindendir. Bu katil hadisesinden sonra, aile Tokat'a göç etmek zorunda kalmıştır. 1698 yılında tahsil için İstanbul'a gelen Mehmed Emin Efendi, hemşehrilerinin meskûn olduğu Zeyrek civarındaki Pirî Paşa Medresesi'ne misafir olmuştur. Yedikuleli Hâşimîzâde Seyyid Abdullah Efendi'den sülüs ve nesih yazıları meşk etmiş; bir müddet başruznâmeci kisedârı Ali Efendi'nin oğluna hocalık yapmış; daha sonra reisülküttaba bağlı bir büroya Arif mahlasıyla kâtip olarak atanmıştır.

Mehmed Emin Efendi, bahsi geçen Ali Efendi'nin konağında ve Şehzade Camii'ndeki sohbet ve vaazları neticesinde tanınmış ve etrafında mütevazı bir halka oluşmaya başlamıştır. Zamanla şöhreti artmış ve *Hâfiz Divânı*'nı okuturken İzzet Ali Paşa ve Yeğen Mehmed Paşa gibi devlet adamları da derslere iştirak etmeye başlamışlardır. Devlet ricalinin bu halkaya iştirak etmesinde, Kisedar Ali Efendi'nin büyük rolü olmuştur. Mehmed Emin Efendi ile Kisedar Ali Efendi arasındaki münasebet oldukça güçlüydü. Ali Efendi'nin 1702 yılında Edirne'ye tayini çıkınca, Mehmed Emin Efendi velinimetiyle birlikte İstanbul'dan ayrılmıştı.

Mehmed Emin Efendi burada musiki alanındaki bilgi ve becerisini ilerletmiş, Itrî Efendi, Küçük Müezzin Mehmed Efendi ve Yahya Nazîm Çelebi'den makam dersleri almıştır. Ancak Ali Efendi'nin oğlunun ani vefatıyla birden boşta kalmış, o esnada tanıştığı Kâdirî Şeyhi Mehmed Efendi'nin tavsiyesi üzerine Kahire üzerinden hacca gitmiştir. Mekke'de meşhur Nakşî şeyhlerinden Ahmed-i Yekdest ile tanışmış, üç yıl kadar hizmetinde kalarak ve tarikat eğitimini ikmal ederek el almıştır. Bu sırada, yine Şeyh Ahmed-i Yekdest'in hizmetinde bulunan ve Ayvansaray Emîr Buhârî Tekkesi şeyhlerinden olan, yukarıda hakkında bilgi verdiğimiz Kırımî (Tatar) Ahmed Efendi ile yakın münasebet kurmuştur. Şeyhinin izniyle 1706 yılında İstanbul'a gelmiş ve yine onun selamıyla Hazinedar Kımıl Mehmed Bey ile irtibata geçmiştir. Kımıl Mehmed Bey kendisine büyük ilgi göstermiş ve konağında misafir etmiştir. Bir süre sonra Mehmed Emin Efendi, Şehzadebaşı Camii'nde vaaz vermeye ve diğer taraftan bazı Halvetî şeyhlerinin

sohbetlerine iştirak etmeye başlamıştır. Kımıl Mehmed Bey'in 1710 yılında mirimiran olarak Habeşistan'a ve ardından da vali olarak Kudüs'e tayin edilmesiyle, kâtibi sıfatıyla maiyetinde yer almıştır. Bu dönemde Hicaz'a geçmiş, Medine'de Ahmed-i Yekdest'in daha önce kendisine tavsiye ettiği üzere Abdurrahim Buhârî ile buluşmuş ve ondan icazet almıştır. Bu dönemde Dârüssaâde Ağası Hacı Beşir Ağa ile dostluk kuran Mehmed Emin Efendi çevresini epeyce genişletmiştir.

Hamisi Kımıl Mehmed Bey'in 1719 yılında vefatı üzerine, Mehmed Emin Efendi de hayatına yeni bir yön vermek istemiş ve evlenmiştir. Bir süre Eyüp türbedarlığı görevinde bulunmuş, yalnız Nakşî tarikatından değil, aynı zamanda, Kadirîyye, Şazelîyye ve Halvetîyye tarikatlarından da icazetli olmasına rağmen, herhangi bir tekkenin meşihat görevini üstlenmemiştir. 1743 yılında Kırımî Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine, Mehmed Emin Efendi istemediği halde Şeyhülislam Mustafa Efendi, onu Emir Buhârî Tekkesi'ne şeyh olarak tayin etmiştir.

Tekkede değil de kendi evinde kalmasına ve meşihat işleriyle ilgilenmek üzere biraderini vekil olarak görevlendirmesine bakılırsa, Mehmed Emin Efendi'nin bu atamadan pek hoşnut olmadığı açıktır. Teamüllere aykırı bu ve benzeri tutum ve tavırları, müridler ve dervişler tarafından hoş karşılanmamış olabilir; ancak, halkın gösterdiği teveccühe bakılırsa, ahalinin kanaatinin müspet olduğuna hükmedilebilir[59]. Öte yandan tac yerine kavuk giyerek destar sarması, Melâmî meşrep olduğunu düşündürmektedir. Müridlerinden Müstakimzâde'ye İmam Rabbânî'ye ait *Mektûbât*'ı tercüme ettirmesi, O'nu Müceddidî gelenek içerisinde mühim bir mevkie koysa da, La'lizâde Abdülbaki Efendi gibi Melâmî meşrep bir zatın sohbetlerine iştirak etmesi ve devran gibi Müceddidî gelenek içerisinde hoş karşılanmayan usulleri müdafaa etmesi,[60] Mehmed Emin Tokâdî'yi ayrı bir kategoride değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Mehmed Emin Tokâdî 1745 yılında vefat etti, cenazesi Fatih Camii'nden kaldırıldı ve Zeyrek'te Pirî Mehmed Paşa Camii'nin ön tarafındaki hazireye defnedildi. Tercüme, telif ve şerh olmak üzere otuz civarında eserin ona nispet edildiği görülmektedir[61].

---

59 Ali Emirî, *Şeyh Emin-i Tokadî Hazretlerinin Tercüme-i Hali*, İstanbul 1950, s.10-11.

60 Halil İbrahim Şimşek, "İki Nakşbendî Müceddidînin Deveran Savunması –Mehmed Emin-i Tokâdî (ö.1745) ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (ö.1788) Örneği-", *Tasavvuf*, X (2003), 283-298.

61 Mehmed Emin Efendi için bkz. Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliya*, haz. Mehmed Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 2006, II, 62-71, Nihat Azamat, "Mehmed Emin Tokâdî", *TDVİA*, XXVIII, 467-468; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s.245-254; Nuray Çetin, *Eyüp Tekkeleri*, s.107-110.

Müdüriyet Yüksek Makamına

Fatih-Zeyrek civarında; Pîrî Paşa hayratından Soğuk kuyu cami' ve medresesi yanında, Nakşıbendiyye ricalinden Tokatlı Şeyh Mehmed Emin Efendi Tekke'sinin metruk hazîresinde, ziyaret penceresi önünde, Şeyh'i ve Üstadı bulunan Tokadî Şeyh Muhammed Emin-ül-Nakşibendî'nin ayak ucunda yatan: Pek kıymetdar müteaddit te'liflerin sahibi, meşhur Şeyhülislâm, şair ve hattat Karagümrüklü Müstakîm Zade Şeyh Süleyman Sa'düddîn Efendi'nin kötü bir sülüsle yazılmış tek şahide'den ibaret mezarı; yıllardan beri utandırıcı bir perişanlık içindedir.

1941 de; Türk Tarih Kurumu namına İstanbul hazirelerini tararken; bu büyük adamın çeşidli pislik, moloz ve enkaz yığını altında tamamiyle kaybolmak üzere bulunan kabir taşını, -Kazma, kürek elimde; kendi başıma ve bir hayli müşkilâtla- açıp ortaya çıkarmağa çalışırken tetanoz'a tutulmak tehlikesi geçirmiştim.

O zamandan beri yine aynı utandırıcı şeklini, ne yazıktır ki halâ muhafaza etmekde bulunan bu mubarek insanın kendi kadar kıymetli mezarını, kabir taşını, keza Müstakîm Zade'nin ilmî ve manevî kemâline fevkalâde meclub, kendisine mensub ve hürmetkâr bulunduğu, bundan dolayı da vefatında onun ayağı ucuna gömülmesini vasiyyet ettiği: Nakşıbendiyye büyüklerinden: Şeyh'i ve mürşid'i Tokadî Şeyh Mehmed Emin Efendi'nin, -Mustakîm Zade'nin "Tarih"i ile süslenmiş- kıymetli mezar taşı başda olmak üzere; meşhur Halife'lerinden bir kaçının medfun bulunduğu, keza Mekteb, Medrese ve Tekke sahibi Pîrî Paşa evlâdının, hayratına bakan vâkıf ve mütevellî'lerin, Amcazade Hüseyin Paşa çocuklarının, ayrıca Tosya'lı Ali Nâzım Paşa, Eşref Zâde'lerden "Fahrul-müderrisîn" diye tanınmış müderris Fahruddîn Efendi, Fetvâhane müsevvidlerinden ve Ülema'dan Müderris Rize'li Ali Rıza Efendi, yine Eşref Zâde'lerden ve Pîrî Paşa sülâlesinden, Seyyid Sa'düddîn Efendi, Hattat Hacı Hüseyin Efendi, Kalemtraşî Şeyh Alî Efendi ve benzerleri gibi mesleğinde ve zamanında temeyyüz etmiş bir çok güzide zevatın yattığı bu çok bakımsız, ihyaya muhtâç hazirenin, başdan başa, tanzim ve tamirinin Tarihimiz için hayırlı ve isabetli bir iş olacağını hurmetlerimle arz ve recа ederim. 12/Kasım/1954

Edirneli

Tarihi Mezarlar ve Kitabeler Raportörü
Cemâleddîn Server Revnakoğlu

N/Y

Revnakoğlu'nun Emin Tokadî mezarı ve çevresi hakkındaki raporu.

Mehmed Emin Tokâdî'den sonra, meşihata sırasıyla Halil Murâdî Birgivî (ö.1749), onun mahdumu ve küçük yaşta postnişin olan İbrahim Sabî (ö.1763), Şeyh Mustafa Efendi (ö.1781), bir diğer Mustafa Efendi (ö.1789), Şeyh el-Hac İsmail Aksarayî (ö.1802), Şeyh Şemseddin Efendi (ö.1841), Şeyh Mehmed Mesud (ö.1848) ve Şeyh Mehmed Sâlim (ö.1878) efendiler atandılar[62]. 1908 tarihli bir belgeden hareketle, Mehmed Salim Efendi'den sonra meşihat makamında oğlu Hafız Mehmed Mesud Efendi'nin bulunduğu anlaşılmaktadır[63].

Konuyla ilgili bazı arşiv belgeleri, bize daha başka ayrıntılar da sunmaktadır. Şöyle ki; 1747 yılında tekkenin mescidindeki imamet vazifesinin Şeyh Halil Efendi'ye verilmiş olduğu görülüyor, yukarıda işaret edildiği üzere, vakıf şartına göre dergâhta şeyh olan zatın, aynı zamanda imamet vazifesini de ifa etmesi gerekiyordu[64]. Dolayısıyla, bu tarihte Şeyh Halil Efendi'nin meşihat makamında bulunduğu açıktır. 1763 tarihli bir tevcihat kaydına göre ise, yukarıda ismi verilen ve çocuk yaşta meşihata geçtiği söylenen İbrahim'in, Şeyh Halil Murâdî'nin oğlu olduğu anlaşılmaktadır. İbrahim Efendi'nin henüz çocuk yaşta olması nedeniyle, meşihat vazifesini vekâleten Hasan Efendi isminde bir zat üstlenmiştir[65]. Bununla birlikte, İbrahim Efendi'nin vefat tarihi, öne sürüldüğü gibi[66]1755 değil 1763 olsa gerektir, zira tekkeye mahsus tahsisatın alınabilmesi için gerekli olan beratın Şeyh Mustafa namına bu tarihte yazdırılmış olması, İbrahim Efendi'nin kısa süre önce ve 1763 yılı içerisinde vefat ettiği anlamına gelmektedir[67].

Şeyh Mehmed Mesud Efendi'nin, 1809 yılında tekkenin meşihat makamında bulunduğu görülmektedir[68]. Bu durumda, yukarıda kendisinden önce isimleri sıralanan şeyhlerin vekâleten ve en geç 1809 tarihine kadar görev yaptıklarını öne sürmek mümkündür. 2 Eylül 1827 tarihli bir tevcihat kaydına göre, tekke mescidinin müezzinlik vazifesi, günlük bir akçe karşılığında Şeyh Mehmed Mesud Efendi'ye verilmişti[69]. Şeyh Mehmed Mesud Efendi'nin oğlu olan Şeyh Mehmed Salim Efendi hakkında daha fazla malumat mevcuttur. Mehmed Salim 1832 yılında İstanbul'da doğmuş, Fatih Camii dersiamlarından İçelli Abdullah ve Yakovalı Ali efendilerden ilim tahsil etmiş, pederinden de tasavvuf dersleri almıştır. 1850 yılında pede-

62 *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, 42-47; Tabibzâde, *a.g.e*, s.64; CSRA, nr. 201/124 arka yüzü; Nuray Çetin, *Eyüp Tekkeleri*, s.110-111.

63 BOA, ŞD. MLK. MRF, nr.199/3, lef 10, (13 Mart 1908- 9 S 1326).

64 BOA, Ali Emirî (AE). I Mahmud, nr.950, (24 Nisan 1747-13 R 1160).

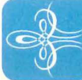
65 *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, 47.

66 *aynı yer.*

67 BOA, Cevdet Evkaf (C. EV), nr. 935, (16 Temmuz 1763-5 M 1177).

68 BOA, C. EV, nr. 7779, 13 Ra 1224.

69 BOA, C. EV, nr. 13458, 10 S 1243.

masraflarını karşılamak üzere günlük 60 akçe tahsis edilmişti[80]. Daha önce de değindiğimiz gibi, Ayvansaray Emîr Buhârî Tekkesi'nin gelir kalemleri arasında, padişahların, hanedan mensuplarının ve saray erkânından bir takım isimlerin bayramlar, şehzade doğumları, sefer vaktinde ordunun muzafferiyeti için dua edilmesi ve yine kutsal gün ve geceler vesilesiyle yaptıkları aynı ve nakdi yardımlar da mevcuttu. Keza her yıl tekrarlandığı üzere, kurban bayramı için dağıtılan kurbanlıklardan bir tanesi de tekkeye gönderilmekteydi[81]. 1860-68 yılları arasında Istabl-ı Âmire denilen Saray'a bağlı ahırlardan, İstanbul'daki yirmi "seçkin ve imtiyazlı" şeyhe saman ve arpa tahsis edildiği görülmektedir. Eğrikapı Emîr Buhârî Tekkesi şeyhi de bu imtiyazlı ve seçkin zümrede yer almaktaydı[82]. İstanbul'da bu dönemde yaklaşık iki yüz altmış tekkenin mevcut olduğu göznünde bulundurulursa, Emîr Buhârî Tekkesi'nin imtiyazı ve devlet nazarındaki itibarı daha iyi anlaşılacaktır.

Maliye Nezareti tarafından hazırlanan 1910 tarihli Taamiyye ve Tahsisat Defteri'ne göre, tekkenin 102 kuruş nakit geliri; keza temel gıda maddeleriyle ilgili giderlerin karşılanması için ek tahsisatı mevcuttu[83]. Tekkenin en önemli gelir kaynaklarından biri, Sultan Murad Han'ın vakfettiği Hayrabolu'daki çiftliklerdi. İlgili arşiv vesikalarında padişahın tam künyesi verilmiyorsa da kastedilenin III. Murad olması kuvvetle muhtemeldir, zira yukarıda da işaret edildiği üzere, Emîr Buhârî'nin izinden giden bazı şeyh efendiler, Sultan III. Murad ile yakın ilişkiler kurmuşlar ve hünkârın teveccühüne mazhar olmuşlardı. Belgelerde yer alan bilgiye göre, Eğrikapı'daki Emîr Buhârî Tekkesi'nin şeyh ve dervişlerinin günlük ihtiyaçları ve yiyecek masraflarının karşılanması için, Hayrabolu kazasına bağlı Kızılcamüslim Çiftlikleri diye bilinen Kabaklı, Kılıçhalil ve Davudlu köylerinin öşür vergilerinin vakfa tahsis edildiği görülmektedir[84]. XVIII. yüzyılın son çeyreğine ait bir belgeden, bu çiftliklerden elde edilen yıllık gelir miktarını tespit etmek mümkündür. Buna göre; Kabaklı'dan 2.400 akçe, Kılıçhalil'den 2.794 akçe ve Davudlu'dan ise 2.502 akçe vergi tahsil ediliyordu. Bu durumda yıllık toplam tahsilat miktarı 7.696 akçeydi[85]. Bununla birlikte, XIX. yüzyılın sonlarına dek tekke şeyhlerinin

---

alınmaktadır. Kile ağırlık birimi için bkz. Garo Kurkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, Antalya 2003, s.378.

80 BOA, C. EV, nr.935, 5 M 1177.

81 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), nr.9057, s.11.

82 Muharrem Varol, *Islahat Siyaset Tarikat Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, İstanbul 2013, s.175-176.

83 T. Zarcone, "Emir Buhârî", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 165.

84 BOA, C. EV, nr. 27663, (11 Temmuz 1783-10 Ş 1197).

85 BOA, C. EV, nr. 23480, (26 Kasım 1780-29 Za 1194).

söz konusu taamiye tahsisatının arttırılması yönündeki taleplerine bakılırsa, bu gelirin en azından tekkeyi idare edenler tarafından yeterli görülmediğine hükmedilebilir.

Emir Buhârî Tekkesi'ne tahsis edilen bu tür gelirlerin şeyh efendilere tesliminde, bazı güçlükler ve anlaşmazlıklar da yaşanabilmekteydi. 17 Eylül 1775 tarihli bir vesikada, tekkenin o vakit şeyhi olan Mustafa Efendi, Rumeli Kazaskeri huzurunda yapılan duruşmayı hatırlatarak, yukarıda işaret edilen yerlerin vergilerinin tekkeye dışardan bir müdahale olmaksızın teslimini sağlayacak hukuki teminatın verilmesini iste-

Eğrikapı Emir Buhârî Tekkesinin vakıf gelirler müdahalenin engellenm (BOA.A.MKT.NZD 374-64)

mişti[86]. Bu tür hukuksuz müdahaleler ve bazı yolsuzluk girişimleri vaki olmakla birlikte, bazen de bir takım tekke şeyhleri kendilerine tahsis edilmemiş gelirlere göz dikiyor ve bunları elde etmek için yine hukuk dışı yollara tevessül edebiliyorlardı. Mesela Emir Buhârî Tekkesi şeyhi Mustafa Efendi'nin, Hayrabolu kazasına bağlı Seydiler köyünün öşür gelirini 1787 yılında hukuka aykırı bir biçimde uhdesine almaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsi geçen köylerin Defterhâne'de kayıtlarının bulunmadığı anlaşılınca, derhal kayıt işlemlerinin yapıldığı ve Seydiler köyünün de listeye ilave edildiği görülmektedir. Buna karşın, adı geçen köyün kendilerine tahsis edilmiş bir tımar olduğunu iddia eden Boğazkesen Kalesi mustahfızları, doğal olarak bu duruma itiraz etmişler, yapılan yanlışın acilen düzeltilmesi ve Şeyh Mustafa Efendi'nin kendilerine tahsis edilmiş gelire hariçten müdahalesinin engellenmesini talep etmişlerdir[87].

İlgili belgelerden, 1809 yılında bu konuda bir başka ihtilafın yaşandığı da anlaşılmaktadır. O vakit Emir Buhârî Tekkesi'nin şeyhi olan Mesud Efendi, bazı kimselerin Kızılcamüslim Çiftlikleri'nin sınırlarını ihlal ettiklerini ve kendilerine tahsis edilen gelirleri ele geçirmek istediklerini öne sürerek, ilgili makamlardan bunun engellenmesini talep etmiştir[88]. 1858 yılına gelindiğinde, tekkenin şeyhi Mehmed Salim Efendi'nin sadaret makamına benzer bir şikâyet dilekçesi takdim ettiği görülmektedir. Mesele evkaf nezaretine havale edilirken, geleneksel himaye ve patronaj siyasetinin bu tür anlaşmazlıkların çözümünde etkili bir unsur/referans olarak devreye girdiği görülmektedir. Zira ilgili evrakta, Meclis-i Vâlâ azalarından Mustafa Paşa'nın, bahsi geçen Emîr Buhârî Tekkesi şeyhinin akrabası olduğu bilhassa vurgulanarak gereğinin süratle icra edilmesi emredilmişti[89]. Bu cümleden olarak, Mehmed Salim Efendi'nin bazı devlet ricali ile akrabalığının tekkeyle ilgili sorunların çözümünü kolaylaştırdığı açıkça görülmektedir. Ancak Hayrabolu'daki çiftlik arazilerinin öşür vergilerinin tahsili ve tekkeye teslimi sorunu, bir türlü kökten halledilememişti[90]. Zira 1861 yılında mevcut sorunun daha da kronikleştiği ve Tekfurdağ (Tekirdağ) sakinlerinden Leblebicioğlu Halil Ağa'ya verilmiş olan 14.000 kuruşun tekkeye teslim edilmediği bildirilmiştir[91].

86 BOA, C. EV, nr. 32387, (17 Eylül 1775-21 B 1189).
87 BOA, C. EV, nr. 8486, (8 Ocak 1787-18 Ra 1201).
88 BOA, C. EV, nr. 7779, (28 Mayıs 1809-13 R 1224).
89 BOA, Saderet Mektubî Nezaret ve Devâir (A. MKT. NZD), nr. 258/67, (3 Temmuz 1858-21 Za 1274).
90 BOA, Sadaret Mektubî Deavi (A. MKT. DV), nr. 194/72, (10 Temmuz 1861-2 M 1278).
91 BOA, A. MKT. DV, nr. 217/65, (9 Şubat 1862-9 Ş 1278).

Emir Buhârî Tekkesinin Fırtınadan Dolayı Tami
(BOA. ŞD 175-88)

Verilen toplam rakamdan hareketle, zaman içinde söz konusu çiftliklerden toplanan vergi miktarının arttığı anlaşılmaktadır.

Ayvansaray Emir Buhârî Tekkesi'ne tahsis edilen çiftlik gelirlerine göz diken sadece askeri-sivil devlet memurları ya da sıradan insanlar değildi. İlginç bir biçimde Şeyh Murad Tekkesi postnişini ve aynı zamanda Şeyh Mehmed Salim Efendi'nin amcazadesi Şeyh Feyzullah Efendi'nin de Emir Buhârî Tekkesi'nin gelirlerinin kendi tekkesine tahsisi için çaba sarf ettiği görülmektedir. Sadaret makamından Evkaf Nezareti'ne gönderilen ilgili yazıda, Şeyh Feyzullah Efendi'nin söz konusu talebinin "hilaf-ı şart-ı vakıf" olarak nitelendirildiği görülmektedir[92]. Şeyh Feyzullah Efendi'nin bu arazi gelirlerinden hak iddia etmesi, hiç şüphe yok ki yukarıda işaret ettiğimiz akrabalık ilişkisinden kaynaklanmıştır. İşin ilginç yanı, başlangıçta hariçten hukuksuz bir müdahale olarak telakki edilen bu girişim, yaklaşık on bir yıl sonra bir hak olarak görülmeye başlanmıştır. Esas itibarıyla Emir Buhârî Tekkesi'ne gelir sağlayan söz konusu vakfın şartları değişmemiştir,

92 BOA, A. MKT, nr. 183/26, (21 Mart 1849-26 R 1265).

ancak Şeyh Feyzullah Efendi'nin zamanla şöhreti artmış ve devlet ricalinden gördüğü teveccühe istinaden bir takım gelirleri kendi tekkesine aktarmaya çalışmıştır. Tekfurdağ kaymakam vekilinin yazdıklarına bakılacak olursa, neticede bahsi geçen vergi gelirlerinden üçte birlik hissenin Şeyh Feyzullah Efendi tarafından alındığı anlaşılır. Hatta ilgili belgelerden birinde, Emir Buhârî Tekkesi şeyhi Mehmed Salim Efendi'nin görevlendirdiği memura, tekkelerine tahsis edilen vergi gelirlerini tahsil etmeden önce, Şeyh Feyzullah'ın görevlendirdiği şahsı beklemesi gerektiği bildirilmiştir[93]. Yeri gelmişken şu hususun altını çizmekte yarar var, bu tür anlaşmazlıklar sadece Emir Buhârî Tekkesi için geçerli bir durum değildir, aynı dönemde benzer birçok hadisenin yaşandığı görülmektedir.

Bu noktada, tekke şeyhlerinin dünyevi-maddi meselelerle bu denli içli-dışlı olmaları ve hatta bir kısmının hukuksuzluğa tevessül etmelerini garipseyebiliriz. Tekke şeyhlerine dair, "leyl ü nehâr" dergâhta zikir ve irşat faaliyetiyle meşgul, dünyadan el etek çekmiş din adamları şeklindeki kanıksanmış yanlış algı, doğal olarak bizi bu tür düşüncelere ve değerlendirmelere sevk edebilir. Ancak Emir Buhârî ve diğer tekkelerin ayakta kalması, dervişân, muhibbân, müntesibân ve misafirlerin yiyecek, barınma ve diğer ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için düzenli ayni-nakdi gelirlere ihtiyaçları vardı. Bu tür tahsisatın tesliminde yaşanan aksaklıklar ya da bir başka kişi ya da kesim tarafından bu tür gelirlere göz dikilmesi, zımnen tekkenin beka meselesi manasına geldiğinden, taraflar arasında rekabet de kaçınılmaz hale gelmekteydi. Hal böyle olunca değil dünyayı, mâsivanın terkedilmesi gerektiğini savunan büyük mutasavvıfların açtığı çığırda ilerleyen haleflerinin tekkelerini ayakta tutmak için, kaçınılmaz olarak bu tür mücadelelere girmek zorunda kaldıklarını göz ardı etmemek lazımdır.

Ana hatlarıyla mali durumunu aktarmaya çalıştığımız Emîr Buhârî Tekkesi, doğal olarak belli dönemlerde tamirat ve tadilat görmüştür. Bu bağlamda 1845 yılında kapsamlı bir tamirat geçirmiş,[94] 71.232 kuruşa mal olan bu onarımın masrafları Sultan Bayezid vakfından karşılanmıştır[95]. Zamana bağlı yıpranma dışında, tekkenin fırtına veya deprem gibi doğal felaketlerden dolayı harap hale geldiğine ve onarıldığına dair kayıtlar da mevcuttur. 4 Aralık 1895 tarihli bir belge, 1894 İstanbul Depremi'nde hasar gören tekkenin yaklaşık 15.000 kuruş muhammen bedelle onarılması ve gereken meblağın tekke vakfında birikmiş olan 3.256 kuruşun üzerinin evkaf bütçesinden tamamlanarak icrası kararlaştırılmıştı[96]. 1902 tarihli

93 BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), nr. 935/10, (19 Ağustos 1861-12 S 1278).
94 Tahsin Öz, *a.g.e,* s.51.
95 BOA, İrade Dahiliye (İ. DH), nr.116/5882, (3 Şubat 1846-6 S 1262).
96 BOA, İ. EV, nr.11/13, (4 Aralık 1895-16 C 1313).

Depremde hasar gören Emir Buhârî Tekkesi onarılması hakkında.

bir diğer kayıt, tekkenin bazı bölümlerinin yıprandığını ve gereken tamiratın geciktirilmeden icra edilmesi talebiyle ilgilidir[97]. Keza 1906 yılında bu defa şiddetli fırtınadan dolayı tekkenin bazı kısımları harap olmuş, tamirat için gerekli olan meblağın tekkeye Mevlid-i şerif için tahsis edilmiş bulunan vakıf fazlasından karşılanması kararı çıkmıştır[98].

Özetlersek; Eyüp'te Ayvansaray/Eğrikapı semtinde Emîr Buhârî tarafından kurulan tekke, bilhassa kuruluş ve gelişme sürecinde Nakşîliğin Hâcegân ve Ahrârî ekollerinin yayılmasında önemli bir rol oynamış, XVIII. yüzyıldan itibaren de Nakşî-Müceddidîliğin en önemli merkezlerinden

97 BOA, Şura-yı Devlet (ŞD), nr.159/28, (19 Eylül 1902-15 C 1320).

98 BOA, ŞD, nr.175/88, (30 Haziran 1906-8 Ca 1324).

biri olmuştur. Özellikle Tatar Şeyh Ahmed Efendi ve Şeyh Mehmed Emin Tokâdî'yle birlikte bu Müceddidî neşve daha belirgin hale gelmiş ve bu anlayış halefleri tarafından da sürdürülmüştür.

Burada işaret edilmesi gereken hususlardan biri de Emir Buhârî Tekkesi'ni, Özbek Kalenderhâneleri kategorisinde değerlendirmenin ne oranda isabetli olacağı meselesidir. Şüphesiz tekkenin Türkistan'dan gelen dervişlere ve misafirlere her daim kapısı açıktı. Ancak Eyüp ve Sultanahmet'teki Özbek tekkeleriyle ve Üsküdar'daki Sultantepesi Dergâhı ile kıyaslandığında, bu özelliğinin sönük ve misafir sirkülasyonunun hayli düşük olduğu görülmektedir. Yine ileride inceleyeceğimiz bazı Özbek tekkelerinde göreceğimiz üzere, Emir Buhârî Tekkesi'nin diplomatik misyonu ve maslahatgüzarlık fonksiyonu da yoktu. Bu tür fonksiyonlarının bulunmamasına karşın, tekke isminden de anlaşılacağı üzere Buhara menşelidir ve gerek tasavvuf anlayışı gerekse tariki itibarıyla Türkistan coğrafyasındaki mistik doktrinleri ve kültürel-dini mirası Osmanlı payitahtına taşımış ve asırlarca temsil etmiştir. Daha spesifik olarak ifade etmek gerekirse, Horasan ve Buhara menşeli Nakşîbendî Hâcegânî ve Ahrârî ekollerin, erken dönemde Osmanlı

başkentinde tutunmasının ve sağlam bir sosyal taban oluşturmasının somut ve başarılı örneklerinden biridir. Bu anlamda, Ayvansaray Emîr Buhârî Tekkesi, bânisinin ismini yaşatmakla kalmamış, aynı zamanda ona ait tasavvuf anlayışının kök salıp sağlam bir ekol haline gelmesinde de rol oynamış, Türkistan coğrafyasındaki mistik kültürün yaşatılmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir merkez işlevi görmüştür. Öte yandan, musikiden hat sanatına varıncaya kadar mahir sanatkârlar yetiştirerek, tekkelerin geleneksel sanatların gelişiminde mühim bir role sahip olduğu yönündeki kanaati pekiştirmiştir.

Emir Buhârî Tekke

İKİNCİ BÖLÜM

Türkistanlıların Fahri Konsolosluğu

Buhara Tekkesi

son devirde giderek etki alanı genişleyen Ulusal Mimari akımından izler taşıdığı vurgulanmıştır[1].

Mimarlık ve sanat tarihçileri, Buhara Tekkesi'nin, mimari açıdan bir tekkeden ziyade apartman kompleksi ya da bir misafirhane görünümünde olduğuna dikkat çekmişlerdir[2]. Tekkenin asıl işlevinin, yani Orta Asya'dan gelen Müslüman Türklerin ibate ve iaşesinin, zamanla fiziki mekânı ve mimari üslubu pratik ihtiyaçlar doğrultusunda ve eklektik bir tarzda şekillendirdiği açıktır. Eski İstanbul kültürü ve gündelik yaşantısına dair önemli bir çalışma, bu yapının da içinde bulunduğu bazı tekkelerin geçmişte "Buhara ve Özbek misafirhaneleri" şeklinde anıldığına dikkat çektiği gibi, hac mevsiminde bu mekânlara da sığmayan Türkistanlı misafirlerin Tahtakale hanlarında "yatıp kalktıklarını" nakleder[3]. XIX. yüzyıl sonlarından itibaren İstanbul'a gelecek hacı adaylarının hanların rahatlığı, konforu ve emniyeti gibi konularda rehberlik faaliyeti kapsamında henüz memleketlerindeyken bilgilendirildikleri görülmektedir[4]. Hal böyle olunca, zaman içerisinde tekkenin fiziki mekân olarak genişlemesi ve buna paralel olarak mimari açıdan belirgin değişikliklere uğramasının nedenlerini anlamak da kolaylaşmaktadır[5]. 1865'te tekkede ikamet eden Hokand sefirinin tasvir ve tespitleri, bu dini merkezin Türkistan'dan gelen çeşitli sosyal katmanlara mensup ve statüleri oldukça farklı insanlar için bir nevi konukevi/misafirhane hüviyeti kazandığını teyit eder: "... *Hankâh-ı mezkûr ise Belh, Buhârâ ve Hokand ve buna mümâsil ahâlilerin misafirhâneleri bulunup, mahall-i mezkûrdan mürûr u ubûr eden ulemâ ve sulehâ ve fukarâ doğruca dergâh-ı mezkûra gelip misafir olunmakta olduklarından* ..."[6]. Keza aynı dönemde "fiilen" tekkenin postnişini olan Şeyh Süleyman Efendi de kaleme aldığı bir arzuhalde: "... *Belh ve Buhârâ etraflarından âmed şüd edenlerin mercîi makamında maslahatgüzârları bulunduğum cihetle*..."[7] şeklindeki ifadeleriyle bu bölgeden gelenlerin adeta maslahatgüzârı ve resmi makamlarla ilişkilerinde temsilcisi konumunda olduğunu beyan etmiştir.

---

1 M. Baha Tanman, "Özbekler Tekkesi", *TDVİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 121-122.

2 Melek Ertan, "Özbek (Buhara) Tekkesi", *Yesevi*, 4/42 (Haziran 1997), 44-46.

3 Musahibzâde Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s.45.

4 Bu hanların isimleri ve özellikleri için bkz. Alfina Sıbgatullina, *İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler*, çev. Z. Şirinova Emiroğlu, İstanbul 2014, s.80-81.

5 Örneğin 1836 tarihli bir belgeden tekkenin yanında Cansız Hatun Vakfı'na bağlı bir gayrimenkulün "muaccele" denen peşin ücretin ödenememesinden dolayı tekkenin bu yapıyı alamadığı anlaşılmaktadır [Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), nr. 1302/50742 (7 Nisan 1836-20 Z 1251)].

6 BOA, MVL, nr. 485/109, (26 Ekim 1865-5 C 1282).

7 BOA, MVL, nr. 539/90, (9 Temmuz 1867-7 Ra 1284).

Buhara, Hokand ve Hive gibi hanlıklardan gelen insanların, Buhara Tekkesi'ni adeta bir mesken[8] ve sorunlarını çözecek önemli bir irtibat merkezi olarak gördüklerinde şüphe yoktur. Diğer bir ifadeyle, "sultandan gedâya" varıncaya kadar pek çok Türkistanlı Müslüman devlet ve toplumla ilişkilerini tekke aracılığıyla kurmuş, ihtiyaç, talep ve beklentilerini yine bu tekke üzerinden karşılamaya çalışmışlardır. Bu cümleden olarak 1865 senesinde takdim edilen bir arzuhalde, Mudurnu'ya on yıl önce yerleşmiş ve iki ayağını kaybetmiş bulunan Koğan ahalisinden Hacı Muhammed isimli şahıs "*aç, bî-ilaç*" kaldığını, tekkeye sığınarak hayata tutunduğunu devlet yetkililerine arz etmiş ve yardım talebinde bulunmuştur[9]. Yine Buhara'dan geldiklerini ifade eden Haşim ve Muhammed ismindeki "*fukaradan*" iki kişi tekkede ikamet ettiklerini, belediye marifetiyle kendilerine yardım edilmesini talep etmişlerdir[10]. Medine'de yedi-sekiz sene mahkemede çalıştığını söyleyen ve aslen Buharalı olduğunu belirten Abdullah ise kalabalık aile efradıyla birlikte Konya'da ticaret yapma iznini yine aynı tekkenin mensubu sıfatıyla almaya çalışmıştı[11]. Farklı zaman dilimlerine ait bu tür örnekler, Orta Asya Müslümanları için Buhara Tekkesi'nin önemli bir ikametgâh olması yanında, muhtaçların ve ticaret erbabının sorunlarını yetkili devlet kurumlarına intikal ettiren bir nevi maslahatgüzarlık ve aracı kurum hükmünde olduğunu göstermektedir.

Buhara Tekkesi'nin yukarıda değindiğimiz hususiyetleri, şüphesiz son derece önemlidir, bununla birlikte bu kompleks son tahlilde bir tarikat hankâhı ve bir "Nakşibendîyye-i Özbekiyye" tekkesidir;[12] dolayısıyla en önemli vasfı da kuşkusuz bir dini merkez olmasıydı. Tekkenin vakıf şartlarına bakıldığında, fukara ve dervişlerin iskânı ve doyurulmasından başka, bilhassa her hafta "*hatm-ı hâcegân ve zikr u tevhid*" yapılması istenmiştir[13]. "Buhara'nın fukara, seyyâh ve hacılarının meskeni" olan bu tekke, devletin kendisine ve mensuplarına gösterdiği ilgi ve verdiği destek karşılığında "*beher-leyl zikr u tevhidlerinde duâ-yı ömr-ı şevket-i şâhâneyi yâd eden*" bir Nakşibendî dergâhı şeklinde nitelendirilmiştir[14]. Keza bir konukevi gibi işlev görmesinin en somut örneği, aşağıda kimliği verilen kişinin tekkede misafir edilmiş olmasıdır. Nakşibendî geleneği içerisinde çok

---

8 Mehmet Bakır, "Buhara Tekkesi ve Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1963, VI, 3099.

9 BOA, MVL, nr. 483/70, (24 Ağustos 1865-1 R 1282).

10 BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT), nr. 1027/35, (4 Aralık 1905-6 L 1323).

11 BOA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Beşinci Şube (DH. EUM. 5. Şb), nr. 64/16, (3 Temmuz 1918-24 N 1336).

12 BOA, C. EV, nr. 12061, 5 Aralık 1814-22 Z 1229.

13 BOA, C. EV, nr. 16497, 5 Nisan 1822-13 B 1237.

14 BOA, HAT, nr. 552/27277, (1837- 1253).

Buhara Tekkesi Mescidinin içten bir görünümü.

önemli bir tarikat büyüğü ve Bahaeddin Nakşîbend'in mürşidi olarak kabul edilen Emir Külâl[15] soyundan geldiği söylenen Buharalı Şeyh Abdülvahid, oğlu ve üç müridi ile bu tekkede 7 Mart-21 Temmuz 1854 tarihlerinde ağırlanmıştı. Hazineden kendilerine günlük 32,5 kuruştan toplamda 4452,5 kuruşluk meblağ tahsis edilmişti[16]. Bu misafirin sadece tekke için değil, aynı zamanda devlet için de mühim bir zât olduğu, ona ve maiyetine yorgan ve çarşaf takımlarının tahsis edilmesinden anlaşılmaktadır[17]. Zira tekkeye her gelen ziyaretçinin bu şekilde ağırlanmadığı bilinmektedir. Bir Nakşî tekkesinde bu derece önemli bir tarikat büyüğünün misafir edilmesi, aslında burasının hem bir tekke hem de misafirhane olarak hizmet verdiği, keza bu mühim şahsa gösterilen ihtimam ve teveccühün, devletin din adamları ve tarikat büyüklerine karşı izlediği siyasetin tipik bir tezahürü olduğu göz ardı edilmemelidir.

---

15 Hamid Algar, *Nakşibendîlik*, İstanbul 2007, s.438-441.

16 BOA, A. MKT. NZD, nr. 115/95, (6 Ağustos 1854-12 Za 1270). Bu meblağın 1950 kuruşu daha önce dergâhın şeyhine teslim edilmişti (BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d), nr. 9222, s.23, (29 Haziran 1854-3 L 1270).

17 BOA, MAD.d,,nr. 9222, s.56, (19 Mart 1854-19 C 1270).

Muhtelif zaman dilimlerinde kaleme alınmış bazı derlemelerde, tekkenin ayin gününün Cuma olduğu belirtilmiştir[18]. Bu hususta farklı görüşler de mevcuttur; Cemaleddin Server Revnakoğlu, son dönemde burada görev yapan şeyhlerin Mekkeli Şeyh Mehmed Can[19] kolundan geldiğini ve tekkede Pazartesi ve Cuma gecelerinde ayin-i şerif icra edildiğini belirtir. Yine verilen bilgilerden, ayin usulünün Nakşîlerde alışık olduğumuz uygulamalardan farklılık arz ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre, bu dergâhta zikre başlandığında evvela hatm-ı hâcegân, daha sonra Kâdirî evradı okunurdu. Devamında Halvetîlere mahsus usülde devran için ayağa kalkılırdı. Devrana "Hû" ile başlanır, "Hayy" ile devam edilirdi. Haftanın iki günü bu şekilde ayin-i şerif icra edilirdi, vakıa her gün sabah ve akşam namazlarından sonra hatm-ı hâcegân yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, Ramazan hariç bütün kamerî ayların on birinci gününde icrası mutat başka bir ayin daha mevcuttu. Mukabele sonunda kazanlarla Özbek pilavı pişirilir ve gelen gidene ikram edilirdi[20]. Normalde Nakşibendîlik içerisinde genelde hafî zikir yaygınken, cehrî zikrin de mevcudiyetini unutmamak gerekir. Yesevîlikteki zikr-i erre (testere zikri) usulünün Nakşîlik üzerindeki tesirlerinden biri de budur. Sultanahmet Özbekler Tekkesi'nde ve ileride göreceğimiz Sultantepesi'ndeki tekkede cehrî zikir yapılıyordu[21]. Gerek yukarıda serdedilen görüşler ve gerekse cehrî zikir hususundaki bu düşüncelerden hareketle, burada sadece Nakşîliğin değil, sair tarikat usullerine göre de zikir yapılması, tekkenin esnek tavrını ve geniş bir kitleye hitap ettiğini gösterir.

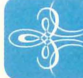
---

18 Melekpaşazâde Kadri, *Hankâhnâme*, s.3; Bandırmalızâde es-Seyyid Ahmed Münib Üsküdarî, *Mecmua-yı Tekâyâ*, İstanbul 1307, Yeşilzâde Mehmed Salih, *Rehber-i Tekâyâ*, s.14; John P. Brown, *The Dervishes or Oriental Spiritualism*, London 1868, s.318.

19 Muhammed Can el-Bajurî 1820'lerin sonunda Mekke'de mücavir olmuştur ve aynı zamanda Mevlana Halid-i Bağdadî'nin de şeyhi olan Delhili Şeyh Gulam Ali'nin halifelerinden biridir. 1830'larda nüfuzu hayli artmış ve İstanbul'a pek çok halifesini göndermiştir. Kendisine tabi olanlar arasında Bezmialem Valide Sultan'ın da bulunduğu, bilhassa kethüdası Hasan Tahsin Bey'in Şeyh Can'ın halifesi olduğu belirtilmiştir (Butrus Abu-Manneh, "The Islamic Roots of The Gülhane Rescript", *Studies on Islam and The Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*, İstanbul 2001, s.82). Kasım Kufralı, Pertevniyal Valide Sultan'ın da Muhammed Can'a intisap ettiğini beyan ediyor (Kasım Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü s.100-101, 179 vd.).

20 CSRA, nr. 28/12 ve 28/13.

21 Söz konusu zikir şöyle tarif edilmiştir: *"Ayakta karşılıklı saflar veya zikir halkası şeklinde yer alan dervişler, vücutlarını sağa-sola eğerek ve zikir hızlandığında sağ dizlerini yere vurup tekrar dikilerek zikrederlerdi. Zor ve o oranda estetik ve coşturucu bu zikir sırasında zâkirler diğer tarikat ayinlerinde olduğu gibi zikre uygun ilahiler ve kasideler okurlardı"* (Ömer Tuğrul İnançer, "Nakşibendîlik-Zikir Usûlü ve Musiki", *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 39).

II- Tekkenin Şeyhleri ve Dervişleri

Tekkenin inşasından itibaren kronolojik olarak şeyhleri hakkında kesin bilgilerden mahrum isek de özellikle XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren silsileyi takip ve postnişinlerini tespit etmek mümkündür. Tekkedeki postnişinlerin genel profiline bakıldığında, Özbek asıllı oldukları diğer bir ifadeyle Türkistan coğrafyasından geldikleri müşahede edilir. Tekkenin son dönem şeyhlerinden biri olan Abdülmecid Efendi'nin Meclis-i Meşâyih'a sunduğu bir arzuhalde dolaylı bir şekilde bu etnik yapıya vurgu yapması, Buhara bölgesinin bu tekkeler için ehemmiyetini gösterir. Ona göre Fergana ve Kaşgar gibi bölgelerden gelen misafirlere sorulduğu takdirde, Özbek tekkelerinde önceliğin Buharalılara ait olduğunu teslim edeceklerdir[22]. Bununla birlikte, pratikte tüm Türkistan coğrafyasından misafirlerin tekkeye kabul edildiği görülmektedir. Vakıa, bölge asabiyetinden ziyade konuşulan lisanın öne çıktığı söylenebilir; nitekim Ahmed Midhat Efendi'nin ifadesiyle bu kimselerin "kâmilen Çağatay lisanı ile mütekellim"[23] olmaları, tekkenin Çağatayca konuşulan bölgelere yönelik hizmete öncelik verdiğini ortaya koymaktadır.

Buhara Tekkesi'nin şeyhleri bahsine tekrar dönecek olursak, kaynaklarda ilk şeyhin Süleyman Efendi olduğu belirtilmiştir;[24] Revnakoğlu, notlarında tekkenin ilk şeyhlerine dair kronolojik bir bilgi vermezse de Şeyh Yahya Efendi'den bahseder ve onun "Özbek Mehmed" ismiyle maruf Şeyh Mirza Mehmed Efendi'nin oğlu olduğunu belirtir. Diğer bir ifadeyle, Şeyh Mehmed Efendi'den sonra oğlu Yahya Efendi'nin 1760'da meşihat makamına tayin edildiğini iddia eder[25]. Ancak söz konusu tarih ve şeyh sıralaması hatalı görünmektedir; resmi kayıtlar bu hususta daha sağlıklı bilgiler ihtiva etmektedir. Buna göre, 1770 yılından önce dergâhın şeyhinin Abdullah Efendi isminde bir zât olduğu anlaşılmaktadır. Abdullah Efendi'nin çocuğunun bulunmamasından ötürü, meşihat makamına halefi olarak Şeyh Yahya Özbekî geçmiştir. Şeyh Yahya'nın; Seyyid Mehmed Said, Seyyid Mehmed Tahir ve Aziz Mahmud isminde üç çocuğu olmuştur. Aziz Mahmud'un yaşı diğerlerine nispetle küçük olduğu için, bunlardan ilk iki-

---

22 CSRA, nr. 28/3. Grace M. Smith'de bu hususta tarikat kardeşliğinden çok tekkelerde etnik yapının, yani kavim mensubiyetinin daha çok öne çıktığını ileri sürmektedir (Grace M. Smith, "The Kâşgarî Dergâh in Istanbul", *Archivum Ottomanicum*, XIV (1995-1996), 214). Diğer Özbek tekkelerindeki nüfus çeşitliliğine bakıldığında Özbek tekkelerinde sadece Buharalıların bulunmadığını söylemek mümkündür.

23 Ahmed Mithat Efendi'nin yazdığı takriz için bkz. Mehmed Sadık, *Üss-i Lisân-ı Türkî*, Alem Matbaası, İstanbul 1313, s.8.

24 Burak Çetintaş, "İstanbul'da Özbek Tekkeleri Buhara Özbekler Tekkesi ve Haziresi", *Toplumsal Tarih*, 159 (Mart 2007), 75.

25 CSRA, nr. 28/25.

sinin 1800 yılında meşihata talip oldukları görülmektedir[26]. Arşiv kayıtları ile Revnakoğlu'nun verdiği bilgileri birleştirdiğimizde, Abdullah Efendi'nin Mirza Mehmed'den sonra ve Şeyh Yahya Efendi'den önce tekkenin meşihat makamına tayin edildiğini söylemek mümkündür. Yahya Efendi'den sonra ise tekke şeyhliği müştereken evladına tevcih edilmiştir.

Dergâh haziresinde Mehmed Said Efendi'ye ait olduğu anlaşılan mezar taşında, vefat tarihinin 1816 (H.1232) oluşu, yaklaşık on altı yıl kadar kendisinin meşihat makamında kalmış olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim mezar taşında yer alan "*rehnümâ-yı ehl-i tarîkat*" şeklindeki ibare, onun şeyhliğine delalet eder. Aynı zamanda müderris olduğu da ifade edilen bu zatın, Belhli ve Parsa sülalesine mensup olduğu belirtilmiştir[27]. Revnakoğlu da Şeyh Mehmed Said'in ilmiye mensubu olduğunu ifade ettikten sonra, mezar taşındaki malumatı aktarmak suretiyle meşihat makamında bulunduğunu teyit etmiş olur[28]. Bu tarihten yaklaşık altı yıl sonra, tekkenin şeyhlik makamı en küçük kardeş olan Aziz Mahmud'un uhdesindeydi. Ancak, onun dergâhı gerektiği gibi çekip çeviremediği ve tekkenin bağlı bulunduğu vakfın şartlarına riayet etmediği anlaşılınca, yerine vekâleten Şeyh Mehmed Özbekî tayin edilmiştir. Öte yandan Aziz Mahmud'un oğlu olduğu anlaşılan Mehmed isminde bir diğer şeyh namzedi, kuruluşundan itibaren tekkenin aynı aileden gelen şeyhler tarafından yönetildiğini öne sürmüştür[29]. Bundan sonra, Şeyh Yahya Efendi'nin soyundan gelen zevatın posta oturup oturmadığı meçhuldür. Özellikle, 1861 yılına kadar postnişin olarak Mehmed ismindeki bir zattan bahsedildiği görülmektedir; tabii, bu zatın yukarıda bahsi geçen ve vekil iken asaleten meşihata tayin edilen şahıs olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla, Şeyh Mehmed'in 21 Temmuz 1861'de vefatından sonra, yerine oğlu Abdullah Efendi tayin edilmiştir[30].

---

26 BOA, C. EV, nr. 20220, 21 Za 1214.

27 Çetintaş, *a.g.m*, s.77.

28 CSRA, nr. 28/24.

29 *Zâviye-i mezkûrenin hîn-i inşâsından bu âna gelince, tasarruf-ı meşîhatı meşrûtiyet misillû ecdâdım uhdelerinde tevcîh olunarak peder-i mmüteveffâ-yı merkûm kulları na-müntehî olmağla ol vechile teâmül-ı kadîm olduğundan gayrı, bu bî-kes yetîm kulları dahî şâyeste-i merhamet ve sezâvâr-ı'inâyet-i hazret-i veliyyün-ni'amîleri olmağla merâhim-i 'aliyye-i veliyyün-ni'amîlerinden mercû ve mutazarrılarıdır ki hizmet-i meşîhat-ı mezkûreyi bi'n-nefs edâ ve rü'yete kesb-i liyâkat ve istihkak edinceye kadar hizmet-i mezkûreyi kemâ-fi's-sâbık vekil-i merkûm el-Hac Mehmed Efendi kulları bi'l-vekâle edâ ve ru'yet etmek üzere pederim müteveffâ-yı mümaileyhin mahlûlünden bu kullarına tevcîh ve yed-i âcizâneme bir kıt'a berât-ı şerîf-i âlişân sadaka ve ihsân...*" (C. EV nr. 16497, 5 Nisan 1822-21 Za 1214).

30 BOA, *MAD.d.*,nr. 9240, s.48; A. MKT. MZD, nr. 322/88. Revnakoğlu bir başka Abdullah Efendi'den bahsederek onun Şeyh Yahya'nın oğlu ve halifesi olduğunu, 1856'da vefat ettiğini ve mezarının da dergâhta olduğunu söylemekte ise de bunu teyit eden bir belgeye rastlamadığımızı ifade etmeliyiz.

١٥٨

١٠
[illegible]

٧٥

كوچك ايا صوفيه جوارنده محمد پاشا تكيه‌سنده اولان تكيه‌نشينلر

١
يوسف نقشبندی عبد الله افندی
بن محمد بخارالی
مولودی
١٢٦٨

٢
السيد ابو الخير افندی بن
حبيب الله بخارالی
مولودی
١٢٤٩

٣
عبد الكريم افندی بن عبد الرحمن
بخارالی
مولودی
١٢٦١

٤
سيف الدين افندی بن محمد عالم
بخارالی
مولودی
١٢٤٨

٥
عبد الجليل افندی بن
عبد الواحد افندی
بخارالی
مولودی
١٢٦١

٦
عبد الواحد افندی بن
نعمت الله بخارالی
مولودی
١٢١٩

٧
عارف افندی بن محمد صابر
بخارالی
مولودی
١٢٤٦

٨
درويش سراج افندی
بن [illegible] قندهاری
مولودی
١٢٥١

٩
السيد عمر افندی بن نور الدين
افغانستانلی
مولودی
١٢٥٥

١٠
زنجی بهرام بن عبد الله
مولودی
١٢٧٤

١١
درويش خليل افندی بن
عبد الله چركس
مولودی
١٢٧٤

١٢
مصطفی افندی بن محمد يوسف
بخارالی
مولودی
١٢٧٨

Buhara Tekkesinin
1868 yılı mevcudu.

Tam da bu tarihlerde, tekkenin en meşhur şeyhi olarak kabul edilen Süleyman Efendi'nin meydana çıktığı görülür; 4 Temmuz 1862 tarihli bir belgeden tekke meşihatına talip olduğunu, ancak emeline ulaşamadığını öğreniyoruz[31]. Yukarıda zikredilen Abdullah Efendi'nin 1852 doğumlu, diğer bir ifadeyle yaşının küçük olması nedeniyle Şeyh Süleyman Efendi'nin tekke meşihatını almaya çalıştığı öne sürülebilir. Ancak, Abdullah Efendi'nin 11 Aralık 1874'de vefatına dek tekkenin meşihat makamında kaldığı kayıtlarda mahfuzdur. Zaten bu tarihten sonra tekkede Şeyh Süleyman Efendi'nin posta oturduğu görülmektedir[32]. Fakat bu süreçte Şeyh Süleyman'ın da tekkenin postnişini olduğunu gösteren başka belgelere de tesadüf edilmesi, tekke de fiilen ve vekâleten şeyhliğin kendisinde olduğunu göstermektedir. Öte yandan ilgili bir başka kayda göre, Şeyh Süleyman'ın Buhara Tekkesi'nin başına geçtiği tarih 22 Nisan 1872'dir[33].

Tekke nüfusunun kayıtlı olduğu 1868 tarihli "âmed-reft" defterinde, şeyh ve dervişlere dair ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Defter kaydına göre, Küçük Ayasofya Mahallesi'nde Mehmed Paşa yokuşunda, Özbekler Tekkesi namıyla yetmiş beşinci sıra numarasıyla kayıtlı dergâhın şeyhi Mehmed oğlu Abdullah'dır.1871 yılında tekkenin şeyh ile birlikte nüfusunun on üç-on beş kişi arasında değiştiği görülmektedir. Aşağıda, tekkede kalan dervişlerin yaş ve etnik kökenlerine ilişkin bazı bilgiler, tablo şeklinde tanzim edilerek verilmiştir. Buna göre; 1868 yılı itibarıyla bu kimselerden onu Buharalı, biri Kandeharlı, biri Çerkez, biri Dağıstanlı, biri de zenci olarak kaydedilen ve nereden geldiği açıkça belirtilmeyen bir dervіştir. Tekkenin neredeyse tamamına yakını, Buhara ahalisindendi. İleriki tarihlerde bunlardan biri Afyon'a, biri Edirne'ye, bir diğeri de Varna'ya seyahat etmiştir. Sufiler arasında çok sık rastlanan bu tür seyahatlerin sebebi hakkında, ne yazık ki herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Doğum tarihleri bilinen on beş şahsın yaş ortalaması yirmi sekizdir. Bu ortalama, tekkede nispeten genç bir nüfusun ikamet ettiğini de göstermektedir.

31 BOA, Babıali Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Def. (BEO. NGG.d).,nr. 533, 9 numaralı kayıt.

32 BOA, KK.d.,nr. 6290/1, s.158.

33 "... Dergâh-ı mezkûr meşihat ciheti 13 S 1289 tarihinde mümâileyh Süleyman Efendi'ye tevcih kılındığı anlaşılmış ise de..." [İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (İST. MFT. MSH.d.), nr.1770, s.45].

	İSİM-KÖKEN	DOĞUM	YAŞ	VUKUAT
1	Postnişin Abdullah Efendi b. Muhammed, Buharalı.	1852 (1268)	16	11 Aralık 1874'te vefat etti.
2	es-Seyyid Ebul-Hayr Efendi b. Habibullah, Buharalı.	1834 (1249)	34	-
3	Abdülkerim Efendi b. Abdurrahman, Buharalı.	1845 (1261)	23	24 Şubat 1870'de Hicaz'a gitti.
4	Seyfeddin Efendi bin Muhammed Alim, Buharalı.	1833 (1248)	35	16 Şubat 1870'de Afyon'a gitti.
5	Abdülcelil Efendi b. Abdülvâhid Efendi, Buharalı.	1845 (1261)	23	29 Nisan 1869'da Edirne'ye gitti.
6	Abdülvahid Efendi b. Nimetullah, Buharalı.	1805 (1219)	63	-
7	Arif Efendi b. Muhammed Sâbir, Buharalı.	1831 (1246)	37	-
8	Derviş Besimullah Efendi b. Elif, Kandehar.	1836 (1251)	32	-
9	es-Seyyid Ömer Efendi b. Nureddin, Dağıstanlı.	1840 (1255)	28	-
10	Zenci Behram b. Abdullah	1857 (1273)	11	23 Temmuz 1870'de Hicaz'a gitti.
11	Derviş Halil Efendi b. Abdullah, Çerkes.	1857 (1273)	11	-
12	Mustafa Efendi b. Muhammed Resul, Buharalı.	1862 (1278)	6	-
13	Biraderi Süleyman Efendi b. Muhammed Resul, Buharalı,	1864 (1280)	4	-
14	Derviş Abdülhayy Efendi b. Yâr Muhammed, Buharalı,	1844 (1259)	24	19 Nisan 1870'de Varna'ya gitti.
15	Derviş Nizameddin b. Yoldaş, Buharalı,	1818 (1233)	50	-
16	Dergâh-ı şerif postnişini Hacı Süleyman Efendi b. Kudretullah Efendi, Buharalı,	1821 (1236)	47	11 Aralık 1874 postnişin oldu.

Tablo II: *1868-1874 yılları arasında Buhara Tekkesi'nde ikamet eden kimseler*[34].

Şeyh Süleyman Efendi hakkında aşağıda ayrıntılı bilgi verileceğinden, şimdilik sadece 1890 yılının Eylül ayına kadar meşihat makamında kaldığını söylemekle iktifa edelim. Süleyman Efendi'den sonra meşihat makamına Buharalı Mirza Âlim Efendi tayin edilmiş, bu atamada İstanbul'da bulunan nüfuzlu Buharalılar da etkili olmuştur[35]. Aslında, Şeyh Süleyman Efendi erkek çocuğu olmadığı için, kızının oğlu Mehmed İhsan Efendi'ye kendi rızasıyla "kasr-ı yed" etmek, diğer bir ifadeyle postu torununa bırakmak istediği halde, yaşının çok küçük olmasından ötürü emeline ulaşamamıştır[36]. Şeyhülislamlık tarafından şahsına mahsus mührün bir kopyası-

---

34 BOA, Kamil Kepeci (KK).d, nr. 6290/1, s.158.

35 İST. MFT. MSH.d., nr. 1770, s.45.

36 *aynı defter*, s.50.

nın alınması, Mirza Âlim'in şeyhliğe resmen atandığını teyit etmektedir[37]. Kuvvetle muhtemeldir ki, Buharalılar açısından bu denli önemli bir tekkenin başına küçük yaşta bir çocuğun geçmesine, etkili ve nüfuzlu kimseler (muteberân) izin vermemiştir.

Şeyh Mirza Âlim Efendi de çok yaşamamış, "*lebbeyk-zen-i nidâ-yı irci'îye*" icabet ederek 1895'te vefat etmiştir[38]. Şeyh Mirza'nın mezar taşında küçük ilmiye sarığı bulunmasından hareketle, ilmiye mensubu olduğu ifade edilmiştir[39]. Onun vefatından sonra, İstanbul'da bulunan Buharalıların tercih ve seçimiyle, tekke meşihatına Şeyh Abdülmecid Efendi getirilmiştir[40]. Revnakoğlu, Şeyh Abdülmecid'in tayin tarihini hatalı verse de bu zat hakkında başka yerde bulunmayan bazı ilginç bilgiler nakletmiştir. Buna göre, Abdülmecid Efendi'nin pederinin ismi Abdurrahman'dır ve soyları Ubeydullah Ahrâr'a dayanmaktadır. "Şeyh Mecid" şeklinde maruf olan Abdülmecid Efendi'nin Buharalı olduğu ve on beş yıldan fazla bir süre neredeyse "hiç dışarı çıkmayarak" tekkede tam manasıyla inzivaya çekildiği nakledilmiştir[41]. Şeyh Mecid'in yüz yaşını geçtiği halde 1911'de (H.1330) vefat ettiği, tekkenin haziresine defnedildiği, mezar taşının bulunmadığı ve kimseye icazet vermediği, nakledilen diğer önemli ayrıntılardır[42].

Buhara Tekkesi'nin son şeyhi ise, o dönemde *Türkistan Gençler Birliği* gibi bazı dernek faaliyetlerini yürüten, tekkenin harem kısmında ailesiyle kalan ve 1953 yılında vefat eden Şeyh Abdurrahman Efendi olmuştur[43]. Revnakoğlu, bu zata dair yine başka bir yerde rastlanmayan çok önemli bilgiler verir; notlarından çağdaşı Abdurrahman Efendi'yi tanıdığı anlaşılmaktadır. Buna göre, Abdurrahman Efendi, Şeyh Mecid Efendi'nin mahdumudur ve 1885-86 (H.1303) yıllarında Samatya'da Etyemez mahallesinde dünyaya gelmiştir. Temel eğitimi yanında Fatih Camii'ndeki dersleri de takip eden Abdurrahman Efendi, Dersiam Hacı Hafız Ahmed Efendi'den icazetname almıştır[44]. Tarikat icazetnamesini ise pederinin şeyhinin halifesi olan Buharalı Şeyh Mehmed Efendi'den almıştır; Nakşîbendîliğinin yanı sıra, Kâdiriyye ve Rifâiyye tarikatlarından da icazeti vardır. Hindîye şeyhinden de icazet aldığı iddia edilirse de Revnakoğlu bu zatın kimliğine

---

37 *aynı defter*, s.51.

38 Burak Çetintaş, *a.g.m*, s.77.

39 CSRA, nr. 28/21.

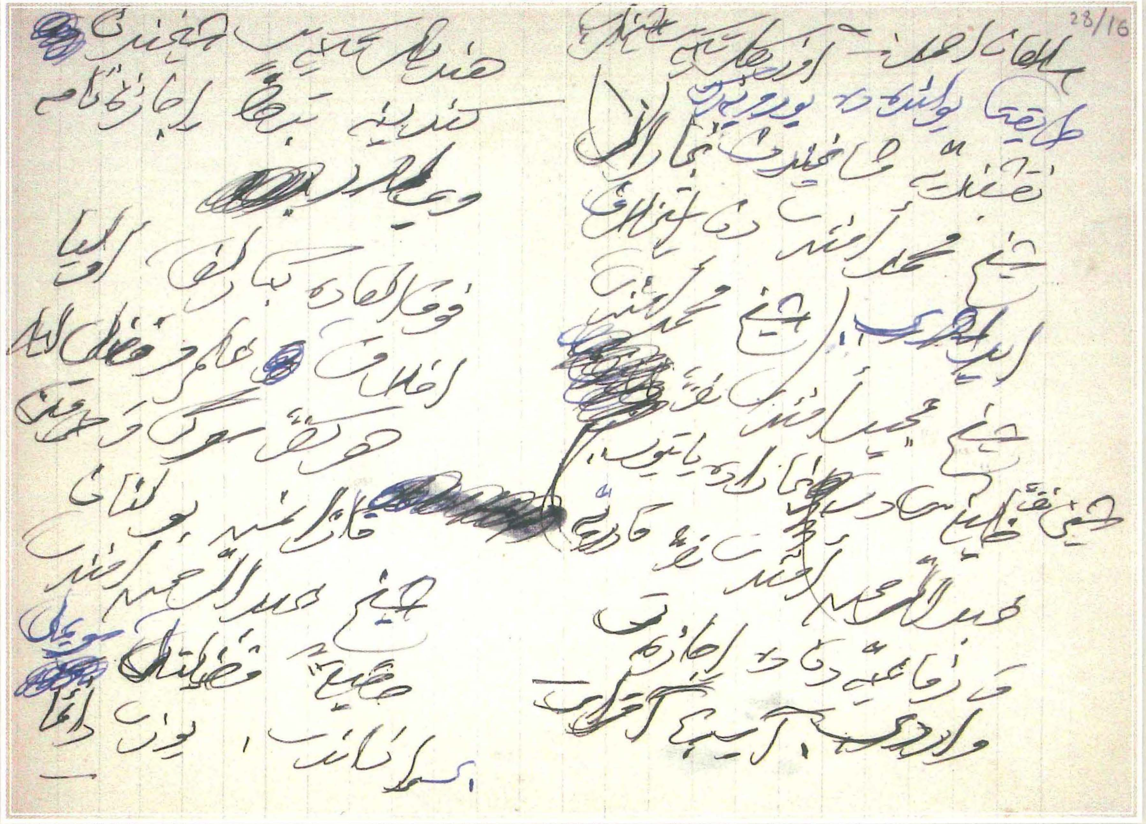
40 İST. MFT. MSH.d, nr. 1772, s.52-53, (14 Mayıs 1895-19 Za 1312).

41 CSRA, nr. 28/19. Şeyh Mecid'in tekkeye şeyh olduğu tarih H. 1308 (M.1895) olması gerekirken yanlışlıkla H.1328 (M.1910) olarak verilmiştir.

42 CSRA, nr. 28/18.

43 Thierry Zarcone, "Buhara Tekkesi", *(DBİA)*, İstanbul 1994, II, 326.

44 CSRA, nr. 28/17.

Şeyh Abdurrahman Efendinin özellikleri (CSRA 28-16)

dair malumat vermez. "Fevkalade kibarlığı, evliya ahlakı, ilmi ve fazileti" ile herkesin hürmetini kazandığı[45] belirtilen Abdurrahman Efendi'nin, "daima güleryüzlü olduğu, elinden kitap kalem düşmediği, bütün hayatının irşat ve nasihatle geçtiği" özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca, *Cemiyet-i sufiyye* azası da olan şeyhin Arapça, Farsça ve Çağatayca yanında Fransızca bildiği de belirtilmiştir. Bütün bu özelliklere ilave olarak Revnakoğlu, Abdurrahman Efendi'nin *Buhârâ Ta'mîm-i Maârif Cemiyeti*'nin kurucu üyelerinden biri olduğunu nakleder ve adı geçen cemiyetin açık adresini verdikten sonra misyonunun Buhara'dan getirilen kimsesiz çocukların İstanbul'da eğitilmesini ve yeniden vatanına dönmesini sağlamak olduğunu ifade eder[46]. Nakledilen bu bilgiler, tekkenin son şeyhi Abdurrahman Efendi'nin ömrünün sonuna dek Türkistan coğrafyasıyla irtibat halinde olduğunu, ana yurtta ilim ve irşat faaliyetlerine devam ettiğini, ata yurda yönelik olarak da Buharalı gençlerin payitahtta iyi bir eğitim almalarına aracılık etmeye çalıştığını göstermektedir.

---

45 CSRA, nr. 28/16.

46 CSRA, nr. 28/15.

Buhara Tekkesi'nin bir diğer önemli hususiyeti, gerek İstanbul'da gerekse Osmanlı coğrafyasında kendi kulvarında bulunan tüm diğer tekkelerle yakın ilişki ve işbirliği içinde olmasıydı. Bu konuda kapsamlı çalışmalar bulunmamakla birlikte, tekkenin ilişki ağı ve etkinliği dikkate alındığında, bilhassa XIX. yüzyılda merkez tekke konumunda olduğu öne sürülebilir. Özbek tekkelerinin hiyerarşik bir ağa sahip olup olmadıkları ve eğer böyle bir ağ varsa, bunun hangi merkez tarafından nasıl temsil veya idare edildiği gibi konuların netleştirilmesi için daha fazla monografiye ihtiyacımız var. Bu bağlamda, Harezm'de doğan Şeyh Said Can Efendi'nin (ö.1899) İstanbul'da Buhara Tekkesi'nde derviş iken, Bursa'daki Buhara Tekkesi'nin meşihatına atanması ve Harameyn'deki Hintli Nakşî şeyhleri ile münasebeti, Özbek tekkeleri arasında yakın temas olduğunu düşündüren örneklerdendir.

Devlet-tekke münasebetlerinin düzenlenmesinde önemli bir adım olarak 1866 yılında teşkil edilen Meclis-i Meşâyih'in faaliyetleri çerçevesinde, idari sistemde ve pratik işleyişte merkez tekke olgusunun güçlendiği söylense de, bahusus Özbek tekkelerinde bir hiyerarşinin mevcut olup olmadığı ve işleyişi gibi konular henüz netleştirilmiş değildir[47]. Bununla birlikte, dönemin arşiv belgeleri ve bazı kaynaklarından hareketle, Özbek Tekkeleri arasında özellikle Sultanahmet'teki Buhara Tekkesi'nin böyle bir temsil kabiliyetine sahip olduğu ileri sürülebilir. Öncelikle, tekkenin XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Bâbıâli nezdinde Türkistan hanlıklarının bir tür maslahatgüzarlık işlevini üstlenmesi, doğal olarak zamanla onu merkez tekke konumuna getirmiştir. Keza bu süreçte tekkenin şeyhlerinin hem Türkistan ahalisi hem de diğer Özbek tekkeleri ile devlet nezdinde bir temsilci gibi algılandığını söylemek de mümkündür. Türkistan'dan "cihat gayesiyle" Osmanlı başkentine gelen beş Özbek'in silah talebi üzerine, resmi makamların bu kişilerin Özbek olup olmadığı konusunda dönemin Buhara Tekkesi şeyhi Yahya Özbekî'den bilgi istemeleri,[48] bu tekkenin diğerlerinden farklı bir statüde değerlendirildiğini ve temsil kabiliyeti bulunduğunu düşündürmektedir. Yine Yahya Efendi döneminde, tekkede asayiş ve güvenliği ihlal eden bir dervişin, geçmişte Şeyh Murad ve La'lizâde dergâhlarında kalmış olması[49] da bu tekkeler arasındaki bağlantıya bir işaret olarak değerlendirilebilir. 1864 yılında Kudüs'te Özbeklere ait dergâhın bir odasının Hristiyanlara satılması üzerine çıkan anlaşmazlığın çözümünde, yine İstanbul'daki Buhara Tekkesi Şeyhi Süley-

---

47 Thierry Zarcone, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, İstanbul 2012, s.42-44.

48 BOA, HAT, nr. 1397/56118.

49 BOA, Ali Emiri Mustafa III (AE. SMST. III), nr.67/4960,(29 Haziran 1764-29 Z 1177).

man Efendi'nin başrolde olması,[50] tekkenin merkez vasfının, en azından temsil kabiliyetinin bulunduğunu göstermektedir. Keza 1903 senesinde, Bağdat'taki Özbekler tekkesinin meşihat değişiminde yaşanan sorunun, yine dönemin Buhara Tekkesi şeyhi Abdülmecid Efendi tarafından Meclis-i Meşâyih'a takdim edilmesi,[51] tekkenin Şeyh Süleyman'dan sonra da merkez tekke vasfını kaybetmediği şeklinde yorumlanabilir.

Hac güzergâhının önemli duraklarından biri olan Cidde'de, Türkistanlı hacılar için misafirhane işlevi görecek bir tekkenin bulunmamasından kaynaklanan sorunları çözmek amacıyla, 1878'de Şeyh Süleyman Efendi'nin bir tekke inşa ettirmesi de yine bu bağlamda değerlendirilmelidir. Şeyh Süleyman Efendi, "*Belh ve Buhârâ ve Hokand ve Kaşgar havâlîsi ahâlîsinden ifâ-yı farîza-i hacc-ı şerîf etmek üzere be-her-sene cânib-i Hicâz-mağfire't-tırâza azîmet etmekde olan fukarâ ve dervîşânın esnâ-yı mürûr u ubûrlarında Cidde'de ikâmet ve beytûtet edecek bir mahal olmamasıyla sefâlete düçâr olduklarından, mûmâileyhimin istihsâl-i huzûr u rahatlarıyla taraf-ı eşref-i hazret-i hilâfetpenâhîye da'âvât-ı hayriyyelerinin isticlâbı niyyet-i hasenesiyle, mahall-i mezkûrda 600 lira sarf ederek bir zâviye binâ ve inşâ ettirmiş*", fakat on dokuz odalı bu tekkenin maddi imkânsızlıklar nedeniyle sıvasının yapılamamasından ötürü hemen faaliyete geçirilememesinden yakınmıştır[52]. Bu son örnek de İstanbul'daki Buhara Tekkesi'nin merkez tekke vasfını, payitaht haricinde bulunan ve Türkistan ahalisine hizmet veren tekkelerin sorunlarıyla yakından ilgilendiğini, gerektiğinde inisiyatif aldığını ve resmi makamlar nezdine muhatap kabul edildiğini göstermektedir. Bu noktada bir hususa daha dikkat çekmek gerekir; Şeyh Süleyman'dan çok önce 1853 senesinde Eyüp Kalenderhâne (Özbekler) Tekkesi postnişini Şeyh Abdülgafur Efendi'nin Medine'de açmış olduğu tekke,[53] Kalenderhâne'yi söz konusu hiyerarşide önemli bir mevkiye taşır. Nitekim ilgili bölümde görüleceği üzere, Buhara Tekkesi şeyhleri gibi Eyüp Özbekler Tekkesi şeyhleri de maslahatgüzarlık ve kapı kethüdalığı gibi görevler ifa etmişlerdir. Abdülgafur Efendi'nin Medine'de inşa ettirdiği bu tekkenin meşihatını vefatından sonra Süleyman Efendi'nin talep etmesi,[54] kendisini nerede konumlandırdığına dair önemli bir işarettir.

Bu konuda bir diğer örnek, Meclis-i Meşâyih'in, İstanbul'a gelen ve Şâh-ı Nakşibend'in torunu olduğu ileri sürülen Abdurrahman ismindeki şahsın kimliği konusunda, doğrudan Buhara Tekkesi Şeyhi Abdülmecid

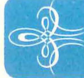
---

50 BOA, MVL, nr. 447/166, (3 Ağustos 1864-27 S 1281).
51 İST. MFT. MSH.d., nr. 1774, s.150, (25 Ocak 1903-25 L 1320).
52 BOA, ŞD. ML, nr. 2417/32 (22 Kasım 1878-27 Za 1295).
53 BOA, Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM), nr. 68/18.
54 BOA, Babıali Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO. AYN.d), nr.1076, 12 M 1285, s.47.

حضور معالیموفور جناب مشیختپناهییه

[illegible]

Hac için gelen Türkistanlıları ağırlamak maksadıyla Cidde'de açılması planlanan Özbekler tekkesi hakkında (BOA, ŞD.ML 2417-32)

Efendi'den bilgi istemiş olmasıdır. Ancak, Abdülmecid Efendi bu şahıs hakkında malumatı olmadığını bildirmiş ve Eyüp Kalenderhânesi şeyhi Âkil Efendi ile Nizameddin Efendi'den bilgi istenmesini salık vermiştir[55]. Dolayısıyla, bu merkezi tekke olgusunu, şeyh odaklı ve "eşitler arasında birinci (primus inter pares)" çerçevesinde değerlendirmenin daha isabetli olacağı söylenebilir. Netice itibarıyla, mevcut bilgiler çerçevesinde Buhara Tekkesi'nin merkez tekke vasfının gerek Eyüp gerekse Sultantepesi'ndeki diğer Özbek tekkelerine nazaran daha baskın ve temsil kabiliyetinin de daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Özellikle, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde vefat eden Türkistanlıların miras meselelerinin (terekelerinin) resmi makamlar tarafından takibi ve sair ziyaretçilerin pasaportlarının (mürûr tezkiresi) tanzimi sürecinde, aşağıda görüleceği üzere Buhara Tekkesi şeyhlerinden istifade edilmiştir. Arşiv belgelerinden, Anadolu ve Rumeli'de vefat eden Özbek asıllı kimselere ait terekelerle ilgili işlemlerde, Buhara Tekkesi Şeyhi Mehmed Efendi'ye yetki verildiğini öğrenmekteyiz[56]. Buhara Tekkesi'nin devlet nezdinde güvenilirliğini gösteren bir diğer uygulama, şeyh efendinin Rusya üzerinden memleketlerine dönecek Buharalı hemşehrilerine kefil olması konusundaki sorumluluğudur. Zira Şeyh Mehmed Efendi'nin mühürlü "şehadetnâmesi" sayesinde Buharalı Derviş Hacı Şerif ve dört kişiden müteşekkil ailesi,[57] keza Buharalı Muhammed Şerif[58] bu şekilde memleketlerine dönüş izni alabilmişlerdir. Aynı şekilde, Hicaz'a gitmek isteyen Hacı Niyaz ismindeki bir diğer Buharalı da Şeyh Süleyman Efendi'nin şehadetnâmesi sayesinde kutsal yolculuğa çıkış izni alabilmiştir[59]. Bu noktada bir başka Özbek tekkesine de parantez açmak gerekir; ileride görüleceği üzere Türkistanlıların terekelerinin zaptında, zaman zaman Üsküdar Sultantepesi'ndeki Özbekler Tekkesi'nin de görev üstlendiği ve resmi makamlarla temasa geçtiği görülmektedir. Dolayısıyla Sultanahmet, Eyüp ve Sultantepesi'nde konuşlanmış olan bu üç tekkenin statüsünün diğerlerine nispetle farklılık arz ettiği ve belli konularda işbölümü yaptıkları söylenebilir. Ancak son tahlilde bunlar arasında Buhara Tekkesi'nin idari ve bürokratik işlevinin daha belirgin olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir. Zaten söz konusu tekkenin, payitahtın idari kurumlarının yoğun olduğu bir mevkide kurulmuş olmasının da bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

55 CSRA, nr. 28/3.

56 BOA, Sadaret Mektubi Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL), nr. 85/22, (9 Mart 1857-13 B 1273).

57 BOA, Hariciye Mektubi (HR. MKT), nr. 286/68, (8 Mayıs 1859-5 L 1275).

58 BOA, HR. MKT, nr. 348/88, (14 Eylül 1860-27 S 1277).

59 BOA, A. MKT. NZD, nr. 644/84, (11 Aralık 1866-3 Ş 1283).

III- Tekkenin Gelir Kaynakları, Bakım ve Onarımları

Buhara Tekkesi, yukarıda ana hatlarıyla değinilen nitelikleri ve işlevleri de göz önünde bulundurularak, Osmanlı Devleti tarafından daima himaye edilmiştir. Bilhassa, misafir yoğunluğu dikkate alınarak, tekkenin düzenli bir şekilde ayni ve nakdi yardımlarla desteklendiği görülmektedir. Giriş kısmında da değinildiği üzere, söz konusu destek ve himaye, devletin tarikatlara yönelik kadim siyasetinin tezahürü çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bu destek keyfiyetini iki ana gurupta toplamak mümkündür; ilki maaş, taamiye, tayinat ve tahsisat gibi genelde diğer tekkelere de verilen nakdi yardım ve yiyecek maddelerinden oluşan destek kalemleridir. Diğeri ise tabii nedenlerle yıpranma ya da doğal afetlerden ötürü zarar gören tekkenin tamirat ve tadilatının gerçekleştirilmesidir.

Buhara Tekkesi'nin çeşitli tayinat ve tahsisata sahip olduğu, bunların farklı tarihlerde arttırıldığı anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Şeyh Yahya Efendi'nin, İstanbul Gümrüğü'nden alınan günlük 60 akçenin yetersiz olduğunu ifade ederek sunduğu arzuhal, tekkenin yoğunluğu ve misyonu göz önünde tutularak 100 akçeye çıkarılmıştı[60]. Tekke bilhassa büyük vakıflardan tahsisat almaktaydı; evkâf-ı hümâyûn nezaretine bağlı III. Mustafa Vakfı'ndan 83 kuruş 40 akçe aylık alan tekkenin, özellikle hac niyetiyle Türkistan'dan gelenlerin uğrak yeri olduğu ve padişaha dua eden bu kimselerin Nakşibendî usulü zikirlerine atıf yapılarak "*tekke-i şerif lokmasıyla kânî olarak sualden ihtiraz üzere bulundukları*" vurgulanmıştı. Sultan II. Mahmud devrinde 1837 yılında aylık tahsisat 200 kuruşa çıkarıldı[61]. Söz konusu meblağın doğrudan şeyhe verildiği düşünülebilir; zira genelde şeyhlerin ödenen maaşın bir kısmını tekkenin ihtiyaçları için kullandıkları malumdur. Nitekim 1857'de Şeyh Mehmed Efendi maaşına zam talep ederken, "*dergâhın umûrunu tesviye ederken zahmet çektiğini*" ifade etmek suretiyle bu hususa dikkat çekiyordu[62]. Tekkenin şeyhlerine bağlanan maaşın evkaf nezareti tarafından tahsis edildiği, belli dönemlerde postnişinlerin zam talebinde bulundukları,[63] hastalık veya benzeri nedenlerden ötürü biriken maaşların da yine aynı nezaret tarafından ödendiği anlaşılmaktadır[64]. Şeyh Mehmed Efendi'nin maaşının önce 250, sonra 500 kuruşa çıkarıldığı ve vefat ettiği esnada 462,5 kuruş olduğu, bu meblağın

60 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter nr. 263, (4 Eylül 1783-6 L 1197), s.11.
61 BOA, HAT, nr. 552/27277, (1837-1253).
62 BOA, A. MKT. NZD, nr. 221/72, (22 Nisan 1857-27 Ş 1273).
63 BOA, A. MKT. NZD, nr. 252/68, (17 Şubat 1858-13 B 1274).
64 Biriken maaşın şeyhin vefatından sonra talep edildiği anlaşılmaktadır [BOA, A. MKT. NZD, nr. 321/57, (14 Ağustos 1860-26 M 1277)]..

ardında bıraktığı oğlu, eşi ve Mekke'de bazı dervişlere eşit bir biçimde paylaştırıldığı görülmektedir[65].

Buhara Tekkesi şeyhlerine tahsis edilen maaş, müteakip dönemlerde aynı düzeyde kalmamış, zaman zaman da kesintiye uğramıştır. Bunda, yürürlükteki maaş ve tayinat nizamının da etkisi olduğu gözardı edilmemelidir. Nitekim Şeyh Mehmed Efendi'den sonra postnişin olan oğlu Abdullah'a, pederinin maaşının üçte birinin verildiğine yukarıda değinilmişti. Bir müddet sonra, dergâhta fiilen posta oturan Şeyh Süleyman Efendi'ye ise bir süre maaş tahsis edilmediği anlaşılmaktadır. Tekkeyi ziyaret eden Hokand elçisi takdim ettiği yazıda; Buhara ve civarından gelen hacılar, tacirler ve seyyahlar için tekkenin ne denli önemli bir işlevi olduğunu belirtmiş, kendisinin de çok iyi karşılandığını ve referansıyla gelen Türkistanlıların burada ağırlanmakta olduğunu özellikle vurgulamıştır. Sözlerine devam eden Hokand elçisi, Şeyh Süleyman Efendi'nin Özbeklerin terekelerinin zaptı hususunda gösterdiği gayretle, aynı zamanda hazine gelirlerinin artmasına da katkı sağladığını, ancak hiçbir yerden en küçük bir geliri olmadığını söyleyerek, kendisine hizmetlerine karşılık bir nişan ve beş yüz kuruş maaş tahsis edilmesi gerektiğini dile getirmiştir[66]. Hokand elçisinin aracılığının hemen sonuç vermediğini, bu talebin üzerinden yaklaşık iki yıl geçmiş olmasına rağmen Şeyh Süleyman Efendi'nin maaş bağlanması yönündeki müracaatından anlaşılmaktadır. Süleyman Efendi arzuhalinde; hem ailesinin geçimini sağlamak, hem de yıllardır maslahatgüzarlığını yürüttüğü Özbeklerin ihtiyaç ve taleplerini karşılamak için hayli borçlandığını, yürüttüğü bu görevle devlet hazinesine katkı sağlamasına rağmen kendisine maaş bağlanmadığını, bu nedenle mali açıdan çok zor durumda kaldığını ifade etmiş ve acilen maaş bağlanmasını dile getirmiştir[67]. Aşağıda ilgili bölümde değinileceği üzere, biraz geç de olsa bu talep karşılanmıştır.

Buhara Tekkesi'nin tıpkı diğer tekkeler gibi, sabit tahsisat ve tayinatı da mevcuttu. Tekke'nin Filibe mukataası nezaretinden günlük bir şinik (8 kilo) pirinç ve Ahyolu Memlihası'ndan (tuzlasından) ise yine bir şinik tuz tayinatı olduğu tespit edilmiştir[68]. Bunları, tekkenin taamiyesi (yiyecek maddeleri) kapsamında değerlendirmek gerekir. Tahsis edilen bu tür malzemelerinin tamamı tüketilemediğinde tekke namına satılması da mümkündü. Pirinç tahsisatının evkaf nezaretine havale edilmesiyle, tekkenin yine buradan pirinç almaya devam ettiği görülmektedir. Şeyh Süleyman Efendi döneminde, 1864 yılında bu tahsisatın alımında güneş takviminin

[65] BOA, MAD.d, nr. 9240, s.48, (21 Temmuz 1860-2 M 1277).

[66] BOA, MVL, nr. 485/109, (26 Ekim 1865-5 C 1282).

[67] BOA, MVL, nr. 539/90, (9 Temmuz 1867-7 Ra 1284).

[68] BOA, C. EV, nr. 12061, (5 Aralık 1814-22 Z 1229).

esas alınmamasından ötürü bazı kayıpların yaşandığı ve mevcut pirinç tahsisatının dörtte birinin alınamadığı da kayıtlara yansımıştır[69].

Pirinç ve tuzun yanı sıra, tekkenin taamiye tahsisatı içinde günlük et tayinatı da mevcuttu. 1837-1848 yılları arasında yaklaşık olarak 2,5 kilogram et evkâf-ı hümâyûn nezaretinden günlük olarak tahsis edilmişti[70]. Misafiri bol bir tekkeye bu miktardaki etin kâfi gelmeyeceği açıktır, Şeyh Mehmed Efendi de bu nedenle "fukara ve dervişânının kesreti cihetiyle" mevcut tayinatın arttırılmasını istemişti. Bunun üzerine ilgili birimler talebin gerekçesini güvenilir kimseler (*bazı mevsûku'l-kelâm zevât*) marifetiyle araştırmış, sonuçta tekkedeki yoğun ziyaretçi sirkülasyonu dikkate alınarak mevcut et tayinatı iki kez yapılan artışla, Nisan 1848 tarihi itibarıyla 7,69 kilograma çıkartılmıştır[71].

Pirinç ve et gibi temel yiyecek maddelerinin tahsisi, aslında pek çok tekkeye verilen türdeş ve yaygın bir destekti. Ancak, "havuçlu pilav" diye tarif edilen[72] Özbek pilavıyla meşhur tekkenin, bu yemeği ancak söz konusu destekle ikram edebildiklerini unutmamak gerekir. Yeri gelmişken belirtelim, tekkede aşçılık yapan zatın Türkistanlı olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır[73]. Bu da dervişlerin ve tekkedeki misafirlerin damak tadına

69 BOA, MVL, nr. 434/67, (24 Mayıs 1864-17 Z 1280).
70 BOA, C. EV, nr. 15262, (25 Temmuz 1837-21 R 1253).
71 BOA, MAD.d, nr. 9204, s.26, (18 Nisan 1848-14 Ca 1264).
72 Musahibzâde Celal, *a.g.e*, s.45.
73 BOA, Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB), nr. 27/91, (11 Şubat 1908- 29 Kanûnısânî 1323).

Taşkent'de 2009'da yapılan bir merasimden, meşhur Özbek pilavı.

uygun yemekler pişirecek bir aşçının istihdam edildiğini göstermesi bakımından önemli bir detaydır. Bu şekilde desteklenen Buhara Tekkesi'ne, bazı vakıflardan başta kira geliri olmak üzere bir takım maddi destekler sağlandığı görülmektedir. Örneğin Bâbıâli'de Cağaloğlu caddesinde bulunan iki hane, dergâhın içindeki mescide "meşruta" olarak vakfedilmiştir[74].

Tekkenin gelirleri sadece belirttiğimiz kalemlerle sınırlı değildi; özellikle iç mekân aydınlatmasının sağlanabilmesi için Hamidiye imaretinden aylık olarak 19,2 kilogram mum ve 6,4 kilogram zeytinyağı verilmekteydi. Ayrıca Laleli vakfından aylık 350 kuruş tutarında yiyecek maddesi yardımı da yapılmaktaydı. Bu tür desteklere rağmen, tekke şeyhleri mevcut tahsisatın arttırılması yönünde taleplerde bulunmuşlardır, örneğin Şeyh Mehmed Efendi 1846 yılının hemen başında revgân-i çerviş (kuyruk yağı) tahsisatının artırılmasını talep etmiş, sonuçta tekkedeki insan yoğunluğunun diğerlerine nazaran hayli fazla olduğu gözönünde bulundurularak (*hankâh-ı mezbûr makarr-ı fukarâ ve seyyâhîn olduğundan*) dualarını almak maksadıyla mevcut 350 kuruşluk desteğe 100 kuruş daha zam yapılmıştır[75].

Birinci Dünya Savaşı sırasında tekkenin evkaf nezaretinden aldığı tayinat ve tahsisat ise şöyledir: 7,6 kg et, 177 kg pirinç ve 18 kg iç yağı. Buna ilaveten evkaf nezaretinden 770 kuruş ve maliye nezaretinden 848 kuruş tahsisatı vardı; ancak bunlara karşılık yaklaşık 167 kuruş harp vergisi ödenmekteydi[76]. Revnakoğlu'nun notlarında ise tekkenin tahsisatı şu şekilde sıralanmıştır: "Günde 6 tayın ekmek, 6 çifte fodla[77], 6 okka et ve Laleli İmareti'nden günlük çorba; ayda bir teneke pirinç, bir teneke sadeyağ, bir teneke zeytinyağı, bir sandık da mum verilirdi. Her gün 6 masura da Kırkçeşme suyu akardı"[78]. Muhtemelen, tekkenin son demlerine ait olan bu malumat, yukarıda verdiğimiz bazı bilgilerle de uyuşmaktadır. Bu da Buhara Tekkesi'nin, tekkelerin kapatıldığı döneme dek tahsisatını düzenli bir surette aldığını göstermektedir.

Malum olduğu üzere, tekkeler açısından son derece önemli olan kutsal gün ve geceler, aynı zamanda mevcut tahsisat ve tayinata zam talepleri için önemli fırsatlardı. Mevlid Kandili'nde yapılacak ilave masraflar için Halil Hamid Paşa vakfından tahsis edilmiş olan 50 kuruşun yetersiz

---

74 BOA, ŞD. ML. NF, nr. 3174/26, (22 Ekim 1922-1 Ra 1341).

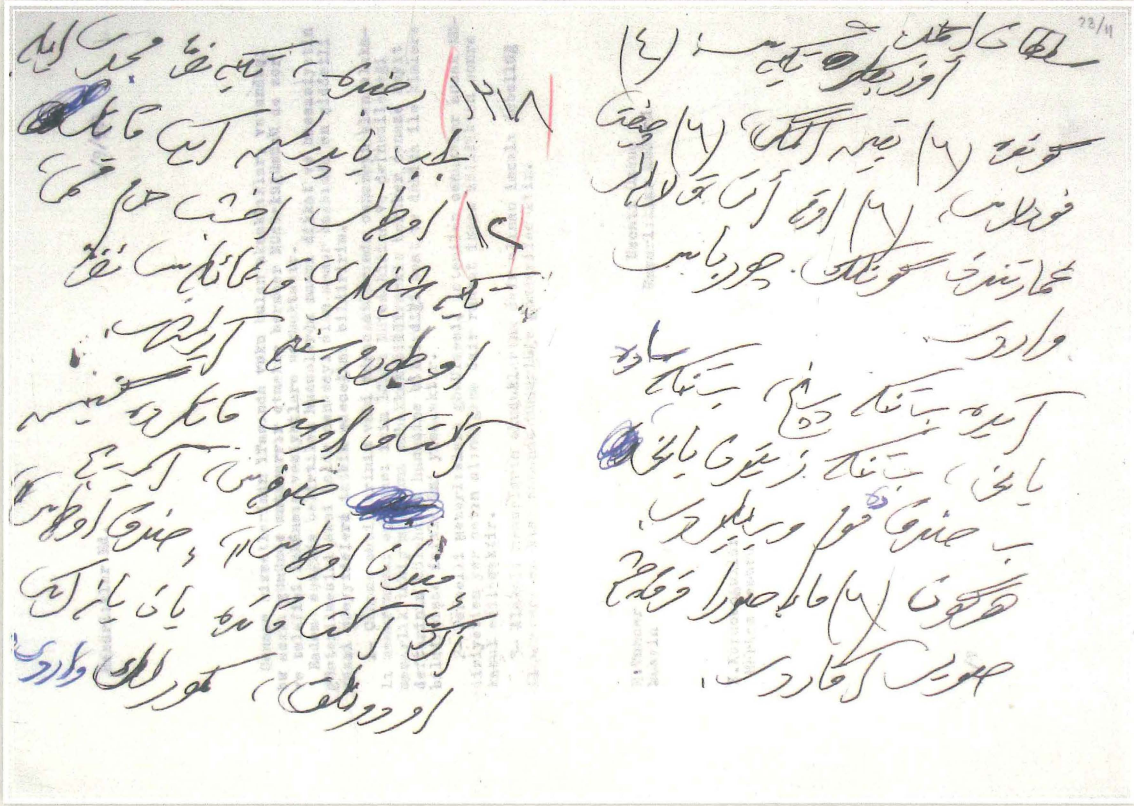
75 BOA, İ. DH, nr. 115/5831, (13 Ocak 1846-15 M 1262).

76 BOA, EV.d, nr. 31819, (9 Temmuz 1917-19 N 1335), s.2.

77 Fodla: Ramazan pidelerine benzeyen ve genelde imaretlerde pişirilen ince, özsüz hamurdan, fazla mayalı ve ekşimtırak bir ekmek türüdür (Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s.114).

78 CSRA, nr. 28/4.

Buhara Tekkesine yapılan yardımlar (CSRA 28-4).

kaldığını ifade eden mütevelliye Hamide Hanım, altı kat zamla bu meblağın 300 kuruşa çıkarılmasını istemişti. Gerekçe öncekilerden farklı değildi: Tekkenin "mahall-i gurebâ" yani fakirlerin, gariplerin dervişlerin ve seyyahların sığınağı oluşu, aşırı misafir sirkülasyonu ve sosyal işlevi. Yapılan inceleme sonunda bu gerekçeler makul bulunmuş, söz konusu zam talebi de karşılanmıştır[79].

Resmi makamlar tarafından verilen veya vakıflar aracılığıyla sağlanan ayni-nakdi destekler dışında, tekkenin şeyhlerinin farklı kazanç kapıları da mevcuttu. Yukarıda değinildiği üzere, Anadolu ve Rumeli'de vefat eden Özbek asıllı kimselerin terekeleri Buhara Tekkesi şeyhleri tarafından zapt ve tahsil edilmekte ve bu işlemden bir nevi harç hükmünde alınan meblağ da doğrudan tekkenin gelir hanesine kaydedilmekteydi. Tekkenin bir diğer gelir kapısı, yapılan matbaacılık faaliyetiydi. İstanbul'da matbaacılık faaliyetinde bulunan tekkeler içerisinde, Türkistan menşeli tekkelerin önemli bir yeri vardır. Bunlardan biri olan Buhara Tekkesi'nde Şeyhi Süleyman Efendi: "*Buhârâ ahâlisinden müsta'id ve ehl-i kalem olanlara fenn-i tıba'ât tahsil ettirilmek*" yani Buharalı kabiliyetli kimselere matbaacılık sanatının öğretilmesini sağlamak amacıyla, o vakit devlet basımevi hükmünde

[79] BOA, İ. DH, nr. 129/6640, (10 Kasım 1846-21 Za 1262).

Buhara Tekkesinde Matbaacılık Eğitimi Verilmesi Hakkında (MF. MKT 3-75)

olan Matbaa-i Âmire'den mürettip, tezgâh ve diğer bazı matbaa aletlerinin gönderilmesini talep etmişti[80]. Bu talep, tekkenin günümüzdeki meslek edindirme kursları gibi bazı fonksiyonları olduğunu ve aynı zamanda giderlerini karşılamak için ilave gelir temin etme çabasını göstermesi bakımından da kayda değerdir.

Devletin Buhara Tekkesi'ne desteği, sadece belirttiğimiz ayni-nakdi kalemlerle sınırlı değildi, tekkenin doğal nedenler ya da deprem, yangın veya aşırı yağışlar gibi afetler sebebiyle zaman içinde yıpranmasıyla ortaya çıkan tamirat ve tadilat işleri de yine hazineden tahsis edilen fonlarla gerçekleştirilmiştir. Mehmed ve Süleyman efendilerin şeyhlikleri döneminde, tekkenin esaslı bir tamirat gördüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu tamirat süreçleri, bir takım bürokratik aksaklıklardan ve özellikle "keşf-i

---

[80] Muharrem Varol, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 42/II (2013), 324.

evvel" denilen bir binanın tamirat kapsamının ve muhammen bedelinin tespiti amacıyla yapılan ilk keşifte belirlenen muhtemel masraf ile "keşf-i sânî" denilen ve iş bittikten sonra ortaya çıkan toplam maliyet arasındaki farktan kaynaklanan sorunlar nedeniyle hayli uzamıştır. Örneğin, 1852'de başlatılan tamiratın neredeyse üç yıl sonra tamamlandığı görülmektedir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, başlangıçta 8000 kuruş muhammen bedel çıkarıldığı halde, malzeme ve işçilik fiyatlarındaki artışlar, keza inşaat mevsimi denilen bahar aylarında işin tamamlanamamasının getirdiği ek giderler maliyeti hayli yukarı çekmiş ve epeyce vakit kaybına yol açmıştır. Bu nedenle tekkenin tamiratı 1855 yazında neredeyse muhammen bedelin iki katına yakın bir maliyetle 14.831 kuruş sarf edilerek üç yıl içinde tamamlanabilmiştir[81].

Süleyman Efendi'nin tekkeye vekil şeyh olarak tayin edildiği 1864 yılında, tekkenin yine tamiratı icap etmişti. Bu iş için gereken 19.500 kuruş tutarındaki meblağın Laleli ve II. Mahmud vakıflarından karşılanması gündeme gelmiş,[82] fakat bazı bürokratik sorunlar ve adı geçen vakıflardan kaynaklanan bazı aksaklıklar nedeniyle, tamirat işi yaklaşık üç yıl kadar sürüncemede kalmıştır. Süleyman Efendi'nin ısrar, taahhüt ve girişimlerine rağmen geciken tamirat nedeniyle tekkede yapılacak onarımın kapsam ve maliyeti de artmıştır. Yeniden yapılan keşif sonucunda, bu defa 33.000 kuruşluk muhammen bedel çıkartılmıştır. Şeyh Süleyman Efendi, tamirat işinin yine muallakta kalmasını engellemek amacıyla, devletten sadece 15.000 kuruşluk destek talep ettiğini, kalan meblağı kendisinin tedarik edebileceğini bildirdi. Bunun üzerine konu Nisan 1867'de Meclis-i Vâlâ'nın ilgili dairesinde görüşüldü ve devletin şanına yakışmayacağı gerekçesiyle, tekkenin bakım ve tamiratı için gereken tüm masrafın evkaf hazinesinden karşılanması yönünde karar çıktı. Söz konusu kararda yer alan ifadeler aynen şu şekildedir: "*...ve esas maksad dergâh-ı mezkûrun iktizâ eden mahallerinin termîmiyle harabiyetten vikâyesi maddesi olduğu halde, fazla-i mezkûrenin şeyh-i mumaileyhe tahmîli muvâfık-ı şân-ı âlî olamayacağına binâen...*"[83].

Dergâhın 1887 yılında bir kez daha kapsamlı bir bakım ve onarımdan geçirildiği, bugün hala cümle kapısı üzerinde duran sağlam kitabesinden anlaşılmaktadır[84]. Dergâhtaki dervişlerin arz ettiği Ocak 1891 tarihli teşekkür mektubundan hareketle, tekkenin 1890 yılının sonlarında yine bir

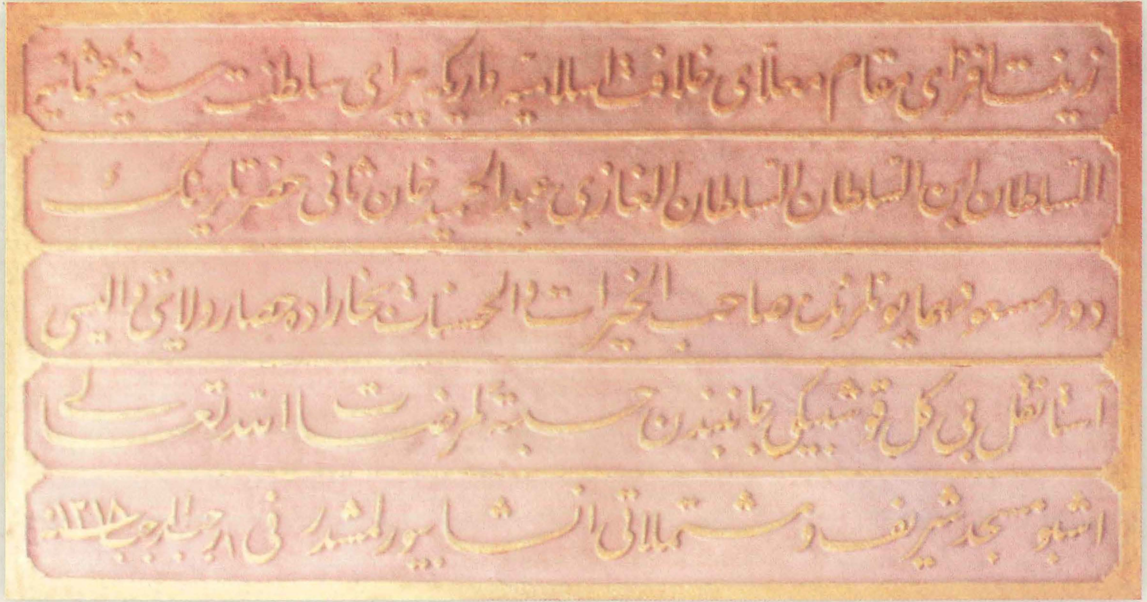
---

81 BOA, İrade Meclis-i Vala (İ. MVL), nr. 335/14416, (13 Temmuz 1855-27 L 1271); İ. MVL nr. 345/14932, (7 Aralık 1855-27 Ra 1272).

82 BOA, MVL, nr. 863/63, (2 Ağustos 1864-28 S 1261).

83 BOA, İ. MVL, nr.571/25674, (30 Nisan 1867-25 Z 1283).

84 Çetintaş, *a.g.m*, s.75-76.

Buhara Tekkesinde Astana Kul Beyin yaptırmış olduğu mescidin kitabesi.

tadilat geçirdiğini söylemek mümkündür. Tadilat sonrası Mevlid Kandili'ne denk getirilen açılışta dağıtılmak üzere gönderilen hediyeler ve şekerlemelerle dervişlerin ve misafirlerin duası alınmıştır[85]. 10 Temmuz 1894'te meydana gelen ve İstanbul'da büyük panik yaratan depremde hasar gören binalar arasında Buhara Tekkesi de mevcuttu[86]. Yapılan incelemeler sonrasında Şûrâ-yı Devlet, Kasım 1895'te Şehremaneti'ne binanın tamir edilmesi yönünde talimat vermiştir[87].

İstanbul Depremi'nin üzerinden beş yıl geçtikten sonra 1900 yılının sonbaharında, Buhara'da Hisar valisi olan Astana Kul Kuşbeyi tarafından tekkede inşa ettirilen mescit ve tevhidhane tamamlanmıştır[88]. Astana Bey, bu süreçte yardım ve himayesini esirgemeyen Sultan II. Abdülhamid'e mektupla şükranlarını sunmuş ve bazı hediyeler göndermiştir. Bunlar; sekiz parçadan oluşan bir tatlı takımı, leğen ve ibrik, firuze kakma kapaklı çorba kâsesi, bir adet tuzluk, bir tepsi ve işlemeli yeşil renkli tavan örtüsünden oluşmaktaydı[89]. İlginç bir ayrıntı olarak, yapımı süren Hicaz Demiryolu'na da nakdi yardım yapan Vali Astana Bey, hediye bahsinin ve söz konusu yardımın basına yansıtılmamasını istemiş olmasıdır. Tekkeye ve demiryoluna yaptığı bağışlara karşılık Astana Bey'e birinci rütbeden Osmanlı nişanı ile

85 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ), nr. 18/34, (23 Ocak 1891-12 C 1308).

86 BOA, Evkaf Defterleri (EV. d), nr. 28331, s.54; İ. EV, C 1313/11.

87 BOA, ŞD, nr. 136/50, (29 Kasım 1895-11 C 1313).

88 Çetintaş, *a.g.m*, s.76; Ertan, *a.g.m*, s.43; Şafak, *a.g.m,* s.145-146.

89 BOA, Y. PRK. AZJ, nr. 41/20, (15 B 1318-8 Kasım 1900); Şafak, *a.g.m,* s.146.

altın liyakat madalyası ve maiyetindekilere de dördüncü rütbeden Mecidî nişan ihsan olunmuştur[90].

Buhara Tekkesi ve benzeri dini-sosyal merkezlerde, insan sirkülasyonunun yoğunluğundan kaynaklanan hırsızlık, gasp ve hatta yaralama gibi istenmeyen bir takım hadiselerin yaşanması kaçınılmazdı. Bu cümleden olarak; Haziran 1764'de Şeyh Yahya Özbekî, resmi makamlara yaptığı başvuruyla tekkede kalan bir dervişten şikâyetçi olmuştur. Abdurrahman ismindeki bu dervişin daha önce de Şeyh Murad ve La'lizâde (Eyüp Kalenderhânesi) tekkelerinden kovulduğunu, ıslah-ı nefs eder düşüncesiyle tekkeye kabul edildiğini, ancak "erâzil-i eşhâs" yani toplumun en berbat kesimleriyle düşüp kalkmaktan bir türlü vazgeçmediği belirtilmiştir. Şeyh Yahya Efendi, melanetinden bıktığı bu "gafil" dervişin tekkeden çıkarılıp sürgün edilmesini çarpıcı bir üslupla talep etmiştir[91].

Arşiv kayıtlarına yansıdığı kadarıyla, 1861 yılının temmuz ayında, dervişler ve şeyh efendi, bazı yabancı kimselerin tehdit ve zorbalıkla tekkede kendilerine kalacak yer verilmesini (cebren beytûtet) talep etmelerinden şikâyet etmekteydiler. Bunların elebaşlarından Hacı Âbid isimli şahsın son derece tehlikeli bir tip olduğu, ya sağlam bir kefil ile gözetim altında tutulmasını ya da derhal memleketine gönderilmesini talep etmişlerdir[92]. 1892 yılının Haziran ayında meydana gelen bir diğer hadise ise tam anlamıyla skandaldı; Buharalı misafirlerden İshak ismindeki şahıs, elindeki bıçakla tekke şeyhi Mirza Âlim Efendi'nin odasını basmış ve parasını gasp etmeye çalışmıştı. Direnen Şeyh Efendi'nin can havliyle feryadını duyan diğer dervişlerin yetişmesiyle tekkede arbede yaşanmış, dervişlerden Abdullah, Abdülhamid, Hüseyin ve Abdülkadir efendiler vücutlarının muhtelif yerlerinden bıçakla yaralanmış ve nihayet güç bela etkisiz hale getirilen İshak tutuklanarak mahkemeye sevk edilmiştir[93]. Cumhuriyet devrinde de misafirhane niteliğini koruyan Buhara Tekkesi'nin tarihinde 1947 yılında da benzer bir hadise yaşanmış, basına da yansıyan olayda on dört yaşındaki Hacer isimli Türkistanlı kız katledilmiştir. Kızılay'ın, Hacer ve ailesi örneğinde olduğu gibi, Türkistan coğrafyasından gelen muhtaç aileleri ve şahısları Buhara Tekkesi'ne yerleştirmesi, tekkenin asli fonksiyonunu bu dönemde de sürdürdüğünü göstermesi bakımından ayrıca önemlidir[94].

---

90 BOA, İrade Taltifat (İ. TAL), nr. 201/45 (14 L 1317-15 Şubat 1900); Astana Kul Bey'e ve maiyetine daha sonra da nişanlar verilmiştir, bkz. İ. TAL, nr. 320/12 (15 L 1321), nr. 330/18 (15 S 1322).

91 BOA, AE. SMST. III, nr. 67/4960, (29 Haziran 1764-29 Z 1177).

92 BOA, A. MKT. NZD, nr. 359/53, (22 Temmuz 1861-14 M 1278).

93 BOA, Y. MTV, nr. 63/120 (19 Haziran 1892-7 Haziran 1308).

94 Reşat Ekrem Koçu, "Buhara Tekkesi Cinayeti", *İstanbul Ansiklopedisi*, VI, 3099; CSRA, nr. 28/2.

IV- Buhara Tekkesi'nin Diplomatik Misyonu

Buhara Özbekler Tekkesi'nin en önemli hususiyetlerinden biri de Orta Asya'daki İslam hanlıklarıyla öteden beri var olan diplomatik ilişkilerdeki misyon ve fonksiyonuydu. Pek çok araştırmacı tarafından da altı çizildiği üzere, XVIII. yüzyılın sonlarında Şeyh Yahya Efendi'nin, XIX. yüzyılın ortalarında da Şeyh Mehmed Efendi'nin Osmanlı Devleti tarafından Türkistan'la ilişkilerde diplomatik misyonla görevlendirildiği bilinmektedir. Şeyh efendilerin Türkistanlı oluşları ve Müslüman hanlıklarla yakın ilişkiler tesis etmiş olmaları bunların bir nevi fevkalade elçi statüsüyle görevlendirilmelerinde etkili olmuştur[95]. Öte yandan Buhara Şahı tarafından elçilik sıfatıyla İstanbul'a gönderilenlere genelde normal protokol uygulanırken, bazen tekkede misafir edildikleri de oluyordu. Örneğin, hac niyetiyle İstanbul'a gelen Mirza Muhammed Fazıl'ın[96] hac sonrası İstanbul'da bu tekkede kaldığı görülmektedir. Şeyh Mehmed Efendi, adı geçen elçi için daha önce tahsis edilen tayinatın yeniden verilmesi için başvuruda bulunmuştur[97].

Malum olduğu üzere XIX. yüzyıl başlarından itibaren artan Rus müdahalesinden rahatsızlık duyan bölge Müslümanları, Osmanlı Devleti'nin himayesine sığınmışlardır. Bu durum Türkistan coğrafyasındaki Müslümanların İslami kimliklerini ve aynı zamanda hilafet makamının kutsiyet ve kıymetini daha fazla vurgulamalarına neden olmuş, arşiv belgelerinden ayrıntılı olarak izlenebildiği üzere, bu retorik bölgeden gelen sefirler ve özel temsilciler tarafından da tahkim edilmiştir. Örneğin Buhara Şahı'nı temsilen gelen bir elçinin sunduğu Farsça nâmesi/mektubu

Buhara Tekkesi Mescidinin minaresi.

95 Zarcone, "Buhara Tekkesi", s.325.
96 BOA, HAT, nr. 1418-57993
97 BOA, C. HR, nr. 5600 (18 Kasım 1827-28 R 1243).

şöyle başlıyordu; "*Buhârâ hâkimi ve ahâlisi zât-ı şevket-simât-ı şâhâneleri imâm-ı müslimîn ve halîfe-i rû-yi zemîn olduklarına binâen cümlesi fermân-ı cihân-mutâ'-ı mülûkânelerine mutî' ve münkâd olduklarından...*"[98].

Türkistan coğrafyasındaki siyasi temsilciler, Osmanlı Devleti'ne ve padişahların şahsında temsil edilen hilafet müessesesine bağlılıklarını bu şekilde belirgin bir biçimde dile getirerek, aynı zamanda Rusya'nın bölgede giderek daralttığı kıskaçtan kurtulmak ve son tahlilde gerektiğinde fiilen askeri bir yardım talebinin zeminini sağlamlaştırmak amacındaydılar. Yukarıda elçinin alıntı yaptığımız mektubunun devamında, bu beklenti açıkça dile getirilmektedir. Şüphesiz Bâbıâli bu beklentiye tarihi, etnik, dini ve kültürel ortak arka plan nedeniyle duyarsız kalamazdı; ancak uluslararası sistem, hassas diplomatik ve siyasi dengeler, Rusya'nın yarattığı tehdit karşısında eski gücünden mahrum imparatorluğun reel politik gereği oldukça ihtiyatlı hareket etme zorunluluğunu ortadan kaldırmıyordu. Bu nedenle Bâbıâli, müslüman hanlıklar sebebiyle Rusya ile arasında sıcak bir çatışma oluşturacak her türlü hadiseden şiddetle kaçınırken, Türkistan ahalisiyle siyasi, dini ve ekonomik bağlarını korumak için bölgeden gelen temsilcileri "*bazı münasip sözlerle savuşturmak*" zorunda kalmıştır[99]. Nitekim Bâbıâli'nin, Hive hanlığından 1840 ve 1847, Hokand'dan 1865, Buhara'dan 1867, 1868 ve 1871 yıllarında gönderilen sefirlerin isteklerine müspet cevap vermediği, bunun Rusya'nın tepkisinden kaynaklandığı belirtilmiştir. 1871'den sonra, mevcut politik tavrın nispeten esnetilmesi, Tanzimat devrinin temkinli ve nüfuzlu devlet adamlarından Âli ve Fuad paşaların vefat etmiş olmalarına

---
98 BOA, HAT, nr. 782/36608.
99 Aynı belge.

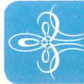
bağlanmıştır[100]. Bu şartlar altında, doğal olarak Türkistan hanlıklarıyla ilişkiler aleni, mutlak bir himaye ve kader birliğinden ziyade, reel politiğin izin verdiği ölçüde dostluk ve kardeşlik söylemlerinin öne çıktığı, teşrifatın ve bazı siyasi ve ekonomik jestlerin, iyi dilek ve temennilerin vurgulandığı bir alanla sınırlandırılmıştır. Hiç şüphesiz bölgenin Osmanlı sınırlarına olan uzaklığının da etkisiyle yeri geldiğinde silah, mühimmat ve mali destek sağlandığı da olmuştur, ancak yukarıda sıraladığımız ve kısaca reel politiğe bağladığımız sebeplerden ötürü bu tür destekler gizli, el altından ve üçüncü şahıslar üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Aslına bakılırsa konjonktüre göre Osmanlı idarecilerinin Türkistan hanlıklarından gelen elçilere/temsilcilere gereken ilgiyi gösterdiklerini ve taleplerine mümkün mertebe olumlu cevap verdiklerini söylemek gerekir. Sultan III. Selim devrinde Rusya ile savaş sürerken (1787-1792) İstanbul'da bulunan iki yüz civarındaki tekke arasında Buhara Tekkesi'ne de III. Mustafa vakfından "taamiyye-i fukara" kapsamında senelik bin kuruş tahsis edilmiş olması, bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu tahsisat, sıradan bir zam olmanın çok ötesinde politik bir hamleydi, zira Rusya ile savaş sürerken sınırda bulunan Türkistan coğrafyasındaki ahalinin bir anlamda payitahtta nabzının attığı bir merkeze yapılan bu yardım, şüphe yok ki siyaseten oldukça anlamlı bir propaganda girişimiydi. Tekkede Cuma gecelerinde III. Mustafa'nın ruhuna Yasin ve Mülk surelerinin okunması ve bilhassa hatim indirilerek Avusturya ile Rusya'nın mağlubiyetleri için dua edilmesi istenmiş, nihayet bu şartlarla söz konusu tahsisatın tekkeye verilmesi emredilmiştir[101].

Buhara Özbekler Tekkesi'nin, bu merkezi konumu tekke şeyhlerine "maslahatgüzârlık" gibi bir misyon yüklemeye oldukça müsaitti. Gerek tekkenin Türkistan coğrafyasından gelen insanlara her daim kapısının açık olması, gerekse sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan pek çok kişinin sorununun halledildiği bir merci olması, tekke şeyhlerinin Osmanlı makamlarınca yarı-resmi temsilciler olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır. Hokand hükümdarı Hudâyar Han'ın 1846 yılında ulemadan Hacı Rûzi Bey'i İstanbul'a göndermesi, bu tekkeyi de içine alacak diplomatik bir süreç doğurmuştur. Hokand elçisi, Bâbıâli'ye Buhara Hanlığı'yla yaşanan sorunların çözümüne dair bir nâme/mektup sunmuş, ayrıca Osmanlı Devleti'nden madencilik alanında teknik eleman desteği talep etmiştir. Hacı Rûzî Bey hac farizasını ifa edip tekrar

[100] Kim Hodong, *Holy War in China The Muslim Rebellion and State in Chinese Central Asia, 1864-1877*, California 2004, s.149-150.

[101] BOA, HAT, nr.1501/51.

İstanbul'a dönmüş ve sadrazam ile yeniden görüşmüştür. Ardından ikili temaslar ve karşılıklı ilişkiler bağlamında Şeyh Mehmed Efendi, Hacı Rûzî Bey refakatinde Hokand'a elçi sıfatıyla gönderilmiştir[102]. Şeyh Mehmed Efendi'nin, yakınlarını ziyaret amacıyla memleketine gitmeyi çok arzuladığı ve orada "*mûcib-i şeref ve mübahât olmak için nâme-nüvîslik*" görevinin kendisine tevdi edilmesini istediği görülmektedir. Öte yandan bu karardan Buhara hâkiminin gücenmemesi için nezaketen Emir Nasrullah Han'a da bir name-i hümayun gönderilmesi düşünülmüştür. Yirmi beş bin kuruş harcırah verilen Şeyh Mehmed Efendi, Buhara ve Hokand hanlıkları arasındaki husumeti bitirme ve Müslümanlar arasında kan dökülmesini kati bir biçimde engellenmesi misyonuyla bölgeye hareket etmiş,[103] Buhara hâkimi Emir Nasrullah Han'la görüşerek arabuluculuk görevini yerine getirmiştir[104].

V- Tekkenin Kültürel Misyonu ve Sıradışı Şeyhi Süleyman Efendi

Türkistan coğrafyasıyla ilişkiler konusunda, politik ve diplomatik manada önemli bir mevkide bulunan Buhara Tekkesi'nin tarihinde, belki de en önemli ve her yönüyle dikkat çekici bir karakter olan Şeyh Süleyman Buhârî'ye müstakil bir başlık açmak gerekir. Şeyh Süleyman Efendi, sadece derviş yetiştiren, zikirle meşgul olan ya da Türkistanlı misafirleri ağırlayan klasik bir tekke şeyhi değildi; aynı zamanda Osmanlı Devleti için pek çok siyasi vazife ifa etmiş sıra dışı bir diplomatı; keza bilim ve kültürle özellikle de edebiyatla yakından ilgilenmiş, tekkesini bir kültür ve eğitim merkezi haline getirmiştir.

Şeyh Süleyman Efendi, 1821'de Buhara'da doğmuştur. Büyük Tatar âlim Şihabüddin Mercânî'ye dayanılarak onun Kunduz şehrine bağlı Karakul'da doğduğu söylenir. Pederinin isminin Kudretullah olduğu ve validesi cihetinden sufi oldukları anlaşılan Abdullah İşan Karakulî ve Yahya İşan Türkmanî ile akrabalık bağı bulunduğu rivayet edilmiştir[105]. Buhara Tekkesi'nde misafir edilen Hokand elçisi: "*Sultanahmed civârında Mehmedpaşa yokuşunda Özbekân hankâh-ı şerifinin postnişîni bulunan Şeyh*

---

102 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, İstanbul 1984, s.50-52.

103 BOA, İ. HR, nr. 327/21154 (9 Eylül 1848-10 L 1264).

104 Saray, *a.g.e*, s.55.

105 Thierry Zarcone, "Doğulu ve Batılı Yolcuların İntibalarında Buhara Tekkesi", *III. Uluslararası Tarihî Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2010, s.54. Onun 1821 yılında doğduğu ve babasının isminin Kudretullah olduğunu Osmanlı arşivindeki ilgili belgeler de teyit eder (BOA, KK.d. nr.6290/1, s.158).

Şeyh Süleyman Efendi, "Türk Macar Tarihi İlişkilerinden Kesitler."

Süleyman Efendi dâileri eben-'an-ceddin asilzâdegân-ı Buhâra ve Hokand hükümdarının ma'lûmâtları tahtında hanedân-ı kadimden meşhûr bir zât bulunduğu halde hasbe'l-kader buraca tavattun ederek ikâmet etmekte bulunduğundan"[106] şeklindeki ifadesiyle onun Buhara aristokrasisinden geldiğinin altını çizer.

Şeyh Süleyman Efendi, 1844 yılında hac farizasını ifa niyetiyle vatanından ayrılıp önce Mekke'yi sonra da İstanbul'u ziyaret etmiştir[107]. Tekke şeyhliğine başvurduğu 1862 tarihine dek, İstanbul'daki faaliyetleri hakkında yeterli malumat yoktur. *Çaylak* ismindeki bir mizah gazetesinin sahibi Mehmed Tevfik, 21 Mart-21 Nisan 1877 tarihleri arasında Macaristan'a iade-i ziyaret için gönderilen Osmanlı delegasyonunun temaslarından bahsettiği eserinde, heyetin başkanı Şeyh Süleyman Efendi hakkında daha net bilgiler vermektedir. Buna göre Şeyh Süleyman, Buhara sâdâtından yani seçkin ailelerinden birine mensuptur, 1844-45 (1260) tarihlerinde hac farizasını ifa ve orada üç yıl kadar ikamet etmiştir. Özbekler Dergâhı postnişinliğinin yanı sıra Buhara emirinin Dersaâdet/İstanbul kapı kethüdalığı (siyasi temsilcilik) görevini yürütmüştür. Daha sonra kendisine başka önemli görevlerin tevdi edildiği belirtilir, bu bağlamda 1868 yılında Bâbıâli tarafından siyasi temaslarda bulunmak üzere Hint, Asya, Afganistan ve Buhara'ya gönderilmiştir.

---

106 BOA, MVL, nr. 485/109.

107 Zarcone, "Doğulu ve Batılı ...", s.54.

Macaristana giden heyet ve ortada oturan Şeyh Süleyman Efendi.

Seyahat sonrasında da Meclis-i Muhâcirîn-i Çerâkise ve Meclis-i Meşâyih üyelikleri gibi bazı önemli idari görevlerde bulunmuştur[108].

Şeyh Süleyman Efendi'nin, Sultan Abdülaziz döneminde önemli bir diplomatik görev ifa ettiğine yukarıda işaret edilmişti. 1868 yılında gerçekleşen bu diplomatik misyon, aynı zamanda hilafet kurumunun manevi ve siyasi şahsiyetinin Türkistan coğrafyasında temsili ve Orta Asya, Hint ve Afgan Müslümanlarıyla ilişkilerin canlı tutulması bakımından da önemliydi. Misyonun aslen bu coğrafyaya mensup bir din adamı üzerinden gerçekleştirilmesi de ayrıca kayda değerdir. Şüphesiz bu hamleyi doğuran şartlar önemliydi; Rusya, Buhara'ya bağlı olan Kurgan'ı işgal etmiş, bunun üzerine Buhara Veziri (Kuşbeyi) Muhammed Şah 29 Ocak 1868'de gönderdiği Farsça mektupla Bâbıâli'den yardım talep etmiş ve söz konusu talep Meclis-i Mahsus'ta Mayıs başlarında müzakere edilmişti. Diplomatik temaslar sürerken, Buhara Emiri Muzafferüddin, Rusya karşısında direnememiş ve sonuçta barış antlaşması imzalamak zorunda kalmıştı. Bu esnada İstanbul'da temaslarını sürdüren Buhara Elçisi Muhammed Parsa

[108] Mehmed Tevfik, *Nişân-ı İttihâd Yâdigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Hân,* Mihran Matbaası, İstanbul 1294, s.17.

Efendi, daha önce talep ettiği silah ve teknik elemanlar yerine, bu kez modern harp taktik ve tekniklerinden anlayan, keza silah imalatı konusunda danışmanlık hizmeti sunabilecek subay ve teknisyenler istedi. Muhammed Parsa Efendi ayrıca, her iki halkın dilini bilen Şeyh Süleyman Efendi'nin Buhara'ya elçi olarak tayin edilmesini de talep etmişti. Buna karşın Bâbıâli, muhataplarına, büyük devlet olmanın sorumluluğu ve uluslararası sistemin gerçeklerinden hareketle, öncelikle Türkistan hanlıklarının aralarındaki ihtilafları çözmeleri ve Rusya ile bir an önce barışın sağlanması yönünde çaba göstermelerini öğütledi.

Bu suretle ilişkilere makul bir zemin ve çerçeve kazandırıldıktan sonra, Şeyh Süleyman'ın da özel temsilci sıfatıyla bölgeye gönderilmesi yönünde karar alındı; gerekli mektup ve resmi evrak ile hediye olarak Buhara hanı için özel yaptırılmış yetmiş beş bin kuruş kıymetindeki murassa bir enfiye kutusu da kendisine teslim edildi. Heyetin 1869 baharında Buhara'ya doğru yola çıktığı bilinmektedir[109]. Osmanlı Devleti, Rusya'yı siyasi anlamda rahatsız edeceğini bildiğinden, Süleyman Efendi'nin Buhara'ya alenen ve resmen sefir tayin edilmesi teklifini yumuşattı, diğer bir ifadeyle elçilik yerine yarı resmi surette ve daha ziyade özel bir temsilci statüsünde göndermeyi reel politiğin bir gereği olarak gördü. Statü ve misyon konuları netleştirildikten sonra, Buhara Elçisi Muhammed Parsa Efendi'ye 75 bin kuruş, Şeyh Süleyman Efendi'ye 50 bin ve maiyetindekilere de ayrıca 25 bin kuruş tahsis edildi[110]. Şeyh Süleyman Efendi, bölgeye gönderilirken bilhassa İran ve Afganlılar ile ihtilaftan uzak durulması, her ne pahasına olursa olsun uzlaşma ve ittifak zemininden ayrılmaması yönünde uyarılmıştı. Bölgedeki Müslümanlar arasında sağlanacak birlik ve beraberliğin (yekdîl u yekvücut olma) bu coğrafyanın istikbalini belirleyeceğinin altı çizildi; öte yandan bölgesel etkinliğin daima savaş ve çatışmalardan geçmediği, gerektiğinde Rusya ile uzlaşma ve anlaşma alternatiflerinin de değerlendirilmesinin aynı derecede hayati olduğu hatırlatıldı. Süleyman Efendi bu süreçte oldukça aktif ve etkin bir figür olarak her türlü siyasi ve sosyal gelişmeyi yakından izlemiştir, naklettiğine göre Rusya ve Buhara Hanlığı arasında imzalanan üç sayfadan müteşekkil mütarekenin orijinal metnini de görmüş ve incelemiştir.

Bu diplomatik misyon yaklaşık üç yıl kadar sürdü ve Şeyh Süleyman Efendi İstanbul'a döndüğünde ulemadan Seyyid Mir Abdülhay Efendi'yle birlikte uzun bir layiha (rapor) hazırlayarak sadaret makamına takdim etti. Bu husus önemlidir, zira özel temsilci statüsünde Orta Asya'yı dolaşan,

109 Mehmet Saray, *a.g.e*, s.82-88.
110 BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS), nr. 36-1510/M (20 Şubat 1869-8 Za 1285).

bölgenin bir insanı olarak siyasi ve sosyal çevrelerle doğrudan temaslarda bulunan Şeyh Süleyman'ın Türkistan coğrafyasına ilişkin görüşleri ve bölgedeki sorunların çözümüne ilişkin reçeteleri, şeyhin zihniyetini yansıttığı gibi Osmanlı Devleti'nin istikbale matuf bölgesel politikalarının şekillendirilmesi bağlamında da önemlidir.

Süleyman Efendi ve maiyetindeki Mir Abdülhay Efendi, İstanbul'a döndükten sonra Bâbıâli'ye müşterek birı rapor sunmuşlardır. Rapor olumlu izlenimlerle başlar ve Buhara'nın Osmanlı Devleti'nin izinde "medeniyet" yolunda ilerleme azminde olduğunun altı çizilir. Yine rapordaki ifadelerden öğrendiğimiz kadarıyla, Şeyh Süleyman'ın Buhara'ya gönderiliş amacı, Osmanlı Devleti'nin mevcut siyasi, idari ve sosyal şartlarının ilk elden Türkistan'daki muhataplarına aktarılması ve yabancı devletlerle ilişkilerde izlenmesi gereken yolda, takip edilecek siyasi ve diplomatik teamüllerin izah ve telkin edilmesiydi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Türkistan coğrafyasındaki hanlıklara bir nevi model olma ve "ağabeylik" yapması şeklinde değerlendirilebilir. Bu tutumun pratikte etkisini gösterdiğini söylemek mümkündür, zira Şeyh Süleyman Efendi'nin telkinleri

Şeyh Süleyman ve Abdülhay Efendinin müştereken sunduğu Türkistan raporu (HR.TO 511-26).

sayesinde Rusya ile antlaşmanın ve uzlaşmanın sağlandığı da ifade edilmiştir. Raporun kalan kısmında, Buhara'nın gelişmesi ve medeniyet yolunda terakkisi için gerçekleştirilmesi gereken reformlara dair bazı görüş ve öneriler sıralanmıştır[111].

Şeyh Süleyman Efendi, yukarıda ana hatlarıyla değinilen müşterek rapora ek olarak kendisi de müstakil bir layiha kaleme almıştır. Söz konusu rapor tetkik edildiğinde, şeyhin olaylara bir diplomat gibi yaklaştığı, kullandığı dil, üslup ve terminolojinin çok yönlü kişiliğini yansıttığı görülür. Şeyh Süleyman, raporuna gerçekleştirilen temaslar neticesinde bölgedeki istikrarsızlığın nispeten giderildiğini ifade etmekle başlamış ve Osmanlı Devleti'nin destek ve himayesi olmaksızın anavatanı/asli memleketi Türkistan'ın medeniyet yolunda beklendiği ölçüde ilerlemesinin imkânsız olduğuna dikkat çemiştir.

Şeyh Süleyman Efendi söz konusu raporunda, Buhara için yapılması gereken reformları beş başlık altında toplamıştır: Öncelikle terakkinin yani kalkınma, ilerleme ve gelişmenin kabilelerin ve hükümdarların iyi ilişkiler içinde olmasından ve uzlaşma kültürünün yaygınlaşmasından geçtiğini ifade etmiştir. İkinci olarak, çok ilgi çekici bir gözlemde bulunur; Buharalıların "usul-i politikaları" yoktur, kendi içişlerinde pasaport, tezkire, senet, gümrük ve hüccet kâğıtları gibi modern idari usuller ve teamüllerden mahrum olduklarına dikkat çeker. Özel mülkiyet konusunda da durum farklı değildi; bir kayıp ya da yangın vuku bulduğunda mülk sahibi mahkemeye iddiasını ispat etmekle mükellefti, ancak bu suretle bir mülkün tescili söz konusu olabiirdi. Bu durum hiç şüphe yok ki Buhara Hanlığı'nda idari yapının ve bürokrasinin son derece sorunlu olduğunu, devrin gerektirdiği kurum ve kuruluşlardan eser bulunmadığını açıkça göstermekteydi. Şüphesiz Şeyh Süleyman Efendi, son tahlilde "temeddün" yani medenileşme/terakki kavramları etrafında özetlediği bu tür sorunlar çözümlenmedikçe, Türkistan coğrafyasının siyasi ve sosyal anlamda istikrarlı ve dünya ile entegre bir bölge olamayacağını vurgulamıştır.

Şeyh Süleyman'a göre, hükümdarlarından emin olmayan Buharalılar baskı ve korku nedeniyle şikâyetlerini de dile getirememekteydi. Keza hukukun üstünlüğüyle sınırlanmamış keyfi bir yönetim anlayışının tebaa üzerindeki sosyo-psikolojik ve sosyo-ekonomik yan etkileri üzerinde durur. Katil, darp, tazir gibi cezaların halk üzerindeki olumsuz tesirlerinden bahsederek, bunun toplumsal hareketlilik ve sermaye akışını olumsuz yönde etkilediğinin altını çizer. Özellikle, "tüccârın ve zî-kudret adamların"

---

111 BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO), nr. 511/26, lef 1, (23 Nisan 1872).

bu durumdan ciddi bir biçimde rahatsız olduklarını, bu çevrelerin hukukun üstünlüğünü tescil ve tatbik etmiş "bir büyük devletin" himayesinde olmayı hararetle arzuladıklarını vurgular. Ardından hariçten güçlü bir devletin "nush u pendiyle", yani nasihat, telkin ve teşvikiyle bu sürecin hızlanacağının mümkün olduğunu ifade eder. Şüphesiz isim belirtmemiş olsa da burada ima ettiği ve adres gösterdiği "büyük ve güçlü devlet" Osmanlı Devleti'ydi. Elbette, payitaht İstanbul'da uzun yıllardır yaşayan Buharalı bir şeyhin bu görüşlerinin, ana vatanında ne kadar paylaşıldığı ve özellikle idareci kesim tarafından nasıl karşılandığını bilemiyoruz.

Şeyh Süleyman'ın Buhara Hanlığı hakkındaki bir diğer izlenimi, askeri teknolojisinin ve silah sanayisinin son derece iptidai olduğu, hala fitilli tüfek kullanıldığı ve "köhne" topların ağırlığından taşınamaz bir halde bulunduğu yönündedir. Bu silahların işe yaramaması bir tarafa, muharebe manevralarına alışkın olmayan eğitimsiz atların kullanılmasının da meydan savaşlarında yenilgiyi kaçınılmaz kıldığını beyan etmiştir. Zaman zaman İran ya da başka bölgelerden az da olsa çakmaklı tüfeklerin gelmesinin de bu olumsuz ve ilkel manzarayı değiştirmediğini kaydeder. Öte yandan modern silahlar temin edilmiş olsa bile, bu konuda eğitim verecek uzmanların ve subayların bulunmayışı, bir diğer önemli sorundur. Bu arada Şeyh Süleyman'ın ifadelerinden, İstanbul'dan ayrılırken beraberinde iğneli tüfek gibi bazı silah

Şeyh Süleyman'ın Babıaliye takdim ettiği rapor (HR TO 511-26)

numuneleri de götürdüğü anlaşılmaktadır. Bu da Osmanlı Devleti'nin bölgeyi tamamen kendi haline bırakmadığının, el altından da olsa desteklediğinin göstergesidir. Keza bölgedeki bazı sanatkâr ve zanaatkârların silah üretimine kafa yorduklarını, ancak başarılı olamadıklarını da ekleyiverir. Düzenli talim gören ve mesleği askerlik olan bir zümrenin bulunmayışı, başlıca sorunlardan biri olarak görünmektedir. Rapor aynı zamanda, Şeyh Süleyman Efendi'nin klasik bir tekke şeyhi tipolojisinin ve algısının hayli ötesinde bir hususiyet olarak, devrin silah teknolojisi ve terminolojisine vukufiyetini ortaya koyması bakımından da dikkat çekicidir.

Şeyh Süleyman Efendi'nin genelde Türkistan coğrafyası ve özelde ise Buhara Hanlığı hakkındaki gözlem ve değerlendirmelerine ayrı bir parantez açmak lazımdır. Öncelikle bölgede "ıslâh-ı medeniyyete" öncülük edecek siyasi irade ve model Osmanlı Devleti'dir, mevcut mülki ve idari tecrübesi, devlet aklı ve kurumları bunun için oldukça yeterlidir. Ona göre; asli memleketi "münzevî, zâhid, müteşerrî', ehl-i hat ve âlim"lerden oluşan heterojen bir sosyal yapıdır, dış dünya ile temasları oldukça sınırlı bu yapının fertleri el emeği ve becerileriyle hayatlarını kazanmaya çalışan münzevi ve mütevazı insanlardır. Şeyh Efendi, bölge halkının fabrika, matbaa, tezgâh ve benzeri alt yapı ve teçhizattan yoksun bir halde "usûl-ı kadîm" üzere üretim faaliyetlerini yürüttüklerini esefle nakleder, satır aralarında Osmanlı Devleti'nin temsil ettiği hilafet makamına göndermede bulunarak, devlet adamlarını bu makamın siyasi fonksiyonunu daha etkin bir biçimde kullanmaya teşvik eder ve bölge insanının sadece maddi değil manevi açıdan da korunmaya şiddetle muhtaç olduğunun altını çizer. Bunun altyapısını hazırlamak anlamında Bâbıâli, öncelikle kabileler arasında siyasi birliği sağladıktan sonra sınırda yer alan hanlıklara "mâhir ve kârperdâz" yani iş bilir ve becerikli temsilciler göndermelidir.

Raporda yer alan diğer görüş ve öneriler, Şeyh Süleyman Efendi'nin vizyonunu tespit bakımından oldukça önemlidir, zira şeyh efendi modern bilim ve teknolojinin bölge insanı için "eşedd ü elzem" yani en acil ihtiyaç olduğunu, silah sanayi, coğrafya, hendese, madencilik, hukuk, tıp gibi Batı modernleşmesinin hemen hemen bütün vasıtalarını zikrederek "Tanzimât-ı Hayriyye ve usûl-ı cedîdenin" bölgenin kalkınması için zaruret derecesinde acil bir ihtiyaç olduğunu yineler. Burada, şeyhin Osmanlı Devleti'nin neredeyse otuz yıldır uygulamakta olduğu Tanzimat reformlarını, bölge için model olarak takdimi ayrıca şayan-ı dikkattir. Çünkü geleneksel dini ve sosyal yapının savunucusu olarak görülen tekkelerin bir mensubu olarak, Şeyh Süleyman Efendi'nin Tanzimat reformlarından övgüyle bahsetmesi, ana vatanına model olarak önermesi ve bu modelin

"temeddün" yani çağdaş uygarlığın yakalanması için etkin bir araç olduğunu vurgulaması sıradan bir durum değildir.

Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, Buhara kökenli bir tarikat şeyhi olarak Süleyman Efendi'nin *Ceditçilik* akımı karşısındaki tutumudur. Her ne kadar söz konusu akım genelde 1880-1938 yıllarına tarihlendirilirse de Şeyh Süleyman'ı bu anlamda bir öncü olarak kabul etmek pekâlâ mümkündür. Buhara Ceditçiliğinin Rus işgalinden sonra başlatılması durumunda ise sürecin hemen başında bölgeye gelen Şeyh Süleyman'ın fikirlerinin yine bu kapsamda değerlendirilmesi mümkündür. Ceditçilik genel anlamda, eğitim sisteminin geleneksel yapısından sıyrılarak daha çağdaş ve Batılı normlar çerçevesinde yeniden düzenlenmesi manasında ele alındığında, bu anlayışın farklı tezahürleri olduğunu ifade etmek gerekir[112]. Özellikle, Rusya'nın bölgeye girdikten sonra sosyal, ekonomik ve kültürel asimilasyonun dayatıldığı bir ortamda, Ceditçiliğin hemen hüsnü kabul gördüğünü söylemek mümkün değildir. Öte yandan, geleneksel eğitim sisteminin özünden taviz vermeden asrın gerektirdiği ıslahatın yapılmasını savunanların da mevcudiyeti düşünüldüğünde, Şeyh Süleyman Efendi'yi bu kategoride mütalaa etmenin hiçbir sakıncası olmasa gerektir; zira mevcut eğitim sisteminin yetersiz kaldığını ve "şer'-i şerîfe muvafık" bir surette yeni bir eğitim-öğretim planlamasının yapılmasından yana olduğunu beyan etmiştir. Bu yaklaşımın, şeyhin temsil ettiği tekkenin kurumsal yapısına da sirayet ettiği söylenebilir. Zira 1909'da Buhara Tekkesi'nin İstanbul-Buhara arasında bir "eğitim köprüsü" olduğu ve Buhara müftüsü tarafından oradaki ulemanın teftişinden geçirilmek üzere yeni usuldeki ders kitaplarının istendiği de bilinmektedir[113]. Şeyh Süleyman Efendi, Buhara'nın tüm siyasi ve sosyal sorunlarını "kemâ hüve hakkuhâ bilâ-hilâf" yani eksiksiz ve gerçekçi bir biçimde arz ettiğini belirterek mufassal raporuna son vermiştir[114].

Şeyh Süleyman, 1869 yılında çıktığı bu seyahatin safhalarına, hazırladığı Çağatayca lügatin önsözünde de değinmiştir. Burada sefaret göreviyle Hind'den Sirhind'e kadar dolaştığını; Buhara'dan başka, Hive, Afganistan ve Türkmenistan'a gittiğini, Afganistan'da Emir Şir Ali Han tarafından ağırlandığını dile getirmiştir[115]. Söz konusu seyahat kapsamında Hicaz ve Bağdat üzerinden Mısır'a kadar gitmiş, neredeyse İslam dünyasının tamamını

---

112 Abdurrauf Fıtrat, *Buhara'da Cedidcilik Eğitim Reformu Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası*, haz. Seyfettin Erşahin, Ankara 2000, s.4-14.

113 Zarcone, "Doğulu ve Batılı Yolcuların ...", s.56.

114 BOA, HR. TO, nr. 511/26, lef 2, (23.4.1872).

115 Azmi Özcan, "Özbekler Tekkesi Postnişini Buharalı Süleyman Efendi Bir "Double Agent" mi idi?", *Tarih ve Toplum*, 100 (1992), s.13.

Şeyh Süleyman Efendi ve heyetin Macaristanda karşılanışı. "Türk Macar Tarihi İlişkilerinden Kesitler."

dolaşmıştır[116]. Şeyh Süleyman Efendi'nin misyonu yarı resmi olmakla birlikte, 26 Şubat 1871 tarihinde *Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis* gazetesinde Mısır'a vardığına dair haberlerin çıkması, ilginç ve farklı yorumlanmaya müsaittir. Şöyle ki; Osmanlı resmi makamları, bu zatın misyonunu bilhassa Rus makamlarına masum göstermek amacıyla, sadece Türksistan'a gönderilmediğini, sair müslüman memleketlerini de ziyaret ettiğini öne çıkarmak istemiş gibi görünmektedir. Süleyman Efendi vazifesi esnasında kalıcı dostluklar kurmuş, hilafet kurumunun güç ve etkinliğini arttırma yönünde faaliyetlerde bulunmuştur; Kaşgar Hanlığı sefirinin kensisine hitaben yazdığı mektubun 28 Kasım 1873 tarihli *Basiret Gazetesi*'nde neşredilmesi bu bağlamda değerlendirilmiştir[117].

Şeyh Süleyman Efendi'nin Buhara misyonu kadar uzun süreli olmasa da sembolik açıdan önemli bir başka görevinden de bahsetmek gerekir.

116 Şeyh Süleyman Efendi Buhârî, *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul Mihran Matbaası 1298, s.10.

117 Mümtaz'er Türköne, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul 1994, s.153-154.

Yukarıda işaret edildiği üzere, 1877 yılında Macaristan'a gönderilen Osmanlı delegasyonuna Şeyh Süleyman Efendi'nin başkanlık yapması kararlaştırılmıştı. Osmanlı ordusunun Aleksinaç Savaşı'nda Sırpları mağlup etmesi üzerine, 1877 yılında bir Macar heyeti zaferi resmen tebrik etmek maksadıyla İstanbul'a gelmiş ve Serasker Abdülkerim Paşa'ya gösterişli bir kılıç hediye etmişti. Buna karşın, II. Abdülhamid çok daha büyük bir jest yaparak Kanuni döneminde İstanbul'a getirilen ve Macarlar için son derece kıymetli olan "Korvina" denilen el yazması eserleri, iade-i ziyaret için Macaristan'a giden heyetle birlikte göndermişti. İşte bu heyet; ilmiyeden, bürokrasiden ve genelde Mekteb-i Sultânî idareci, muallim ve talebelerinden oluşturulmuştu. Heyetin başında bulunan Şeyh Süleyman Efendi, bir ay kadar süren bu seyahatte, bizzat Sultan II. Abdülhamid'in temsilcisi olarak görev yaptı. Gezinin önemli duraklarından biri olan Orşova'daki Müslümanların perişan halinden etkilenen Şeyh Süleyman Efendi, kendi inisiyatifiyle ahaliye on lira, mektep idaresine üç lira ve imam ve müezzine de birer lira bağışta bulunmuştur.

Macarlar iade-i ziyaret için memleketlerine gelen bu heyete, muhteşem bir karşılama merasimi tertip ettiler. Şeyh Süleyman Efendi de şahsına ve temsil ettiği misyona yakışır surette vakur davranmıştır. Bu cümleden olarak, Macar Milli Meclisi'nde Sultan II. Abdülhamid'in adı zikredildiğinde,

Şeyh Süleyman Efendi ve heyetin Gül Baba Türbesinde dua edişleri. "Türk Macar Tarihi İlişkilerinden Kesitler."

Macar halkının Şeyh Süleymanın başında bulunduğu heyete sevgi gösterisi. "Türk Macar Tarihi İlişkilerinden Kesitler."

Şeyh Süleyman Efendi hürmeten ayağa kalkmış heyet de kendisine eşlik etmiştir; bunun üzerine mecliste bulunanların tamamının ayağa kalkmasıyla yabancı bir parlamentoda Osmanlı padişahı ve İslam halifesi için pek de örneği olmayan bir saygı gösterisi yapılmıştı. Söz konusu seyahat kapsamında, meşhur Gül Baba türbesi de ziyaret edilmiş ve şeyhin ricası üzerine, yıpranmış olan türbenin tamiratı gündeme alınmıştır[118]. Görüldüğü üzere, payitahtta Sultanahmet meydanına yakın bir mevkideki mütevazı bir tekkenin şeyhi olan Şeyh Süleyman Efendi, kültürel faaliyetleri yanında başarıyla ifa ettiği diplomatik görevler sayesinde, Buhara içlerinden Budapeşte'ye varıncaya kadar geniş bir coğrafyada Osmanlı Devleti'ni temsil eden siyasi bir aktör olarak temayüz etmiştir.

Bu itibarla Şeyh Süleyman Efendi'nin ruhani kimliği kadar siyasi kimliğinin de önemli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Onun siyasi

118 Muharrem Varol, "Türk Macar Dostluğunu Simgeleyen Bir Gezi ve Bir Eser: Yadigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Han", *Türk Macar Tarihi İlişkilerinden Kesitler*, İstanbul 2009, s.113-117.

kimliğini önemli kılan bir başka husus, İngiliz diplomatik çevreleriyle kurduğu yakın ilişkiler olsa gerektir. İlgili arşiv belgeleri 1877-1880 yılları arasında İstanbul'da görev yapan İngiltere Büyükelçisi Henry Layard'ın, şeyh efendiyle irtibat halinde olduğunu göstermektedir. Şeyhin İngiliz hariciyesi tarafından önemli bir figür olarak telakki edilip muhatap alınmasında, şüphesiz onun Orta Asya'daki bağlantıları, Osmanlı makamlarıyla yakın ilişkisi ve teşrik-i mesaisi belirleyici olmuştur. Buhara Tekkesi, siyasi kimliği bulunanlar da dâhil Türkistan coğrafyasından gelen insanların bir araya geldiği önemli bir merkez olmanın yanısıra, Orta Asya'da giderek nüfuz alanını genişleten Rusya'nın faaliyetlerini engellemek isteyen İngiltere için, gerek istihbarat toplama gerekse bölgedeki manevra alanını genişletecek aktörlerle teması sağlayacak stratejik bir üs niteliğindeydi. Bu durum doğal olarak Buhara Tekkesi'ni ve şeyhini, salt dini bir merkez ve ruhani bir kimlik olmaktan çıkarmakta, onlara siyasi ve diplomatik bir anlam kazandırmaktaydı.

Yukarıda işaret edilen İngiliz raporları, Layard'ın Şeyh Süleyman Efendi'yle yakın temasına rağmen ona pek de güvenmediğini, şeyhin, İngiltere'nin menfaatlerinden çok Rusya'nın çıkarlarına hizmet etme eğiliminde olduğu kanaatinin ağır bastığını göstermektedir. Şeyh Süleyman Efendi'nin, Türkistan coğrafyasında Rusların faaliyetleri ve ileriye dönük stratejileri hakkında bilgi vermesi, İngiliz sefaretiyle ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. Anlaşılan bu bilgi aktarımı zamanla rutine bağlanmış, 1889-1891 yılları arasında İngiliz sefareti tarafından şeyh efendiye elli sterlin tutarında maaş bağlamıştır. Konuyu detaylı olarak inceleyen Azmi Özcan, bu duruma dikkat çektikten sonra, Süleyman Efendi'nin "double agent" (çift taraflı çalışan ajan) olabileceğini, II. Abdülhamid'le yakın temas halindeki bir tekke şeyhinin, padişah tarafından İngiliz makamlarını dezenforme etmek amacıyla kullanılmış olma ihtimalinin de gözardı edilmemesi gerektiğini belirtmiştir.

Bilindiği üzere, İngiltere bu dönemde II. Abdülhamid'in *İttihâd-ı İslam* (İslam Birliği) ideali ya da devrin yabancı siyasi terminolojisiyle söylemek gerekirse *Panislamizm* siyasetinden çekinmekteydi. Sömürgelerinde yaşayan Müslümanlar arasında kıpırdanmalara yol açabilecek bu tür söylemleri, adeta şüyuu vukuundan beterdir anlayışıyla oldukça dikkatle izlemekteydi. Bu bağlamda Buhara Tekkesi'nin nabzını tutmak ve İslam halifesi II. Abdülhamid'le yakın teması olan Şeyh Süleyman Efendi'den bu yönde bilgi ve istihbarat toplamak, İngiltere sefareti açısından oldukça makul bir adım gibi görünmektedir. II. Abdülhamid de İngiltere'nin hedefleri konusunda daha fazla bilgi toplamak ve Şeyh Süleyman Efendi marifetiyle, İslam

Birliği siyasetini pratikte olduğundan çok daha büyük ve etkin bir tehdit unsuru olarak yansıtma fırsatını kaçırmamıştır. Bu tür siyasi manevralar, Sultan II. Abdülhamid söz konusu olduğunda sürpriz değildir; daha önce de "sahte derviş" olarak anılan ve İngilizlerle padişah arasında arabuluculuğa soyunan Arminius Vambery ile ilişkisini burada hatırlatmak yerinde olacaktır. Bu noktada, Şeyh Süleyman Efendi'nin padişah nezdindeki güvenilirlik derecesi de elbette sorgulanabilir, ancak II. Abdülhamid'in kendisine itimat ettiğini, 1874-1888'de Meclis-i Meşâyih gibi tekkeleri denetleyen önemli bir kurumun üyeliğine atayarak bunu teyit ettiğini söyleyebiliriz[119].

İngiltere'nin Şeyh Süleyman Efendi'den aldığı bilgiler oldukça mübalağalı idi; bu az önce işaret ettiğimiz çerçevede, endişelerini artırmaya, daha ölçülü ve temkinli davranmalarını sağlamaya matuf stratejik ve bilinçli bir tutum olarak değerlendirilebilir. Nitekim Layard'dan sonra büyükelçi olarak atanan George Goschen'in şeyhle ilgili aşağıdaki değerlendirmesi, bu tespitin doğruluğunu teyit etmektedir:

> *"Birçok defalar ben de şeyhin verdiği bilgiler hakkında tereddüt ettim. Onun nasıl istihbarat topladığını biliyorsunuz. Şeyhin İstanbul'daki tekkesi Asya'nın her tarafından gelen ziyaretçileri ağırlıyor. Hatta bizim görevlilerimiz de .... bu tekkeye uğrayarak bunlarla görüşme imkanı bulmuşlardır. Şeyhin raporları bu ziyaretçilerden edinilen bilgileri bize ulaştırmaktadır... Talimatınız üzerine bilgi toplarken daha dikkatli olmasını ve emin olmadığı şeyleri bize bildirmemesini şeyhe söyledik. Fakat belirtmeliyim ki, bu konuda o da herhangi bir şey yapacak değil. Birçok defalar şeyhin bize kıymetli bilgiler verdiğini biliyorum. Mesela Saray... ile ilgili olanlar nispeten doğru çıktı. Ancak bazılarının hiçbir değeri olmadığı açıkça ortadadır. Eğer biz ondan bilgi almaya devam edeceksek, abartılı olan birçok hususu tespit edebilmemiz sanırım burada mümkün olmayacaktır."*[120]

Rus hariciyesinin de Buhara Tekkesi'yle yakından ilgilendiğini söylemek mümkündür. Öncelikle, İstanbul'u ziyaret eden hacı adaylarının bir kısmının Rusya uyruklu olduğu ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan üzerindeki siyasi hesapları dikkate alındığında, Türkistan'dan İstanbul'a gelen ziyaretçilerin neden Ruslar tarafından yakından izlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Rus hariciyesi bu hassasiyetle, İstanbul'daki sefirleri İgnatiyev marifetiyle hacı adaylarını yakından izlemiş, bunların bilinen ve kendilerinin

---

[119] On altı yıl boyunca Meclis-i Meşâyih üyeliği yapan Şeyh Süleyman Efendi'nin göreve başlangıç ve bitiş tarihleri için bkz. *Sâlnâme,* Sene 1291, s.77; *Sâlnâme-i Devlet-i Âliye-i Osmaniyye 45. Sene,* Dersaadet 1307, s.182.

[120] Azmi Özcan, *a.g.m,* s.12-16.

de onaylayacağı pansiyon ve misafirhanelerde konaklamalarının sağlanması yönündeki taleplerini iletmişlerdir. Hatta İgnatyev'in, Rusya uyruklu müslüman misafirlerin Buhara Tekkesi'nde kalmasını sağlamaya çalıştığı ifade edilmiştir[121]. Hiç şüphesiz bu durum, Şeyh Süleyman Efendi'nin İngiliz sefaretiyle olduğu gibi, Rusya sefaretiyle de yakın temas ve ilişkiler içerisinde bulunduğuna işarettir.

II. Abdülhamid

Şeyh Süleyman Efendi, II. Abdülhamid'in saltanat ve hilafet misyonunu daima desteklemiş, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini savunmak konusunda büyük gayret göstermiştir. 93 Harbi olarak da adlandırılan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde, dünya Müslümanlarına hitaben dini içerikli bir takım propaganda eserlerinin kaleme alınmasında ve bunların İslam dünyasına ulaştırılmasında; keza Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanların maddi ve manevi desteğinin sağlanmasında önemli katkıları olmuştur. Söz konusu faaliyetlerin bir tezahürü olarak, Hintli Müslümanlar topladıkları parayı bir mektupla birlikte Şeyh Süleyman Efendi'ye göndermişlerdir[122]. 14 Mart 1877 tarihinde *Basiret Gazetesi*'nde yayınlanan bu mektupta; Şeyh Süleyman Efendi'nin Hindistan'ı birkaç kez

121 Alfina Sıbgatullina, *a.g.e*, s.81-82n.

122 Gökhan Çetinsaya, *II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında İslam Birliği Hareketi (1876-1878)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 1988, s.43-44; Azmi Özcan, *a.g.m*, s.13.

dolaştığı ve bölgedeki müslüman toplumlarla yakın ilişkiler kurduğu, kaleme aldığı risalenin bölgede heyecan yarattığı, cephede savaşmak için insanların gönüllü nefer yazılmak istedikleri, ancak coğrafi bakımdan uzaklık nedeniyle bunun mümkün olmadığı ve sonuçta toplanan 39 rûpi gibi mütevazı bir meblağın İstanbul'a gönderildiği belirtilmiştir[123].

Buraya kadar, tekkenin siyasi ve diplomatik misyonuyla neredeyse özdeşleşmiş olan Süleyman Efendi'nin Osmanlı Devleti adına ifa ettiği hizmetler üzerinde duruldu. Onu emsalinden farklı ve ayrıcalıklı kılan hususlardan bir diğeri de bilime, kültüre ve özellikle edebiyata olan ilgisidir. Bu ilginin amatörce bir uğraştan ibaret olmadığını, hazırladığı Çağatayca-Osmanlı Türkçesi sözlük net bir biçimde ortaya koymaktadır. Ciddi bir uzmanlık gerektiren lengüistik alanında kalıcı bir çalışmaya imza atan Süleyman Efendi, eserinin ilk cildinin mukaddimesinde amacını: *"Fi'l-asl Buhârâ ahâlisinden olub müddet-i medîdeden beri Memâlik-i Osmânîyye'de mütemekkin"* ve iki lisana vakıf biri olarak *"vatan-ı sânî ahalisine yâdigâr"* olmak üzere *"vatan-ı evvel lügatını cem' u tertib"* şeklinde ifade etmiştir.

Şeyh Süleyman Efendi'nin bu lügati, yukarıda bahsi geçen Macaristan seyahatinden sonra kaleme almayı tasavvur ettiği belirtilmiştir[124]. Dillerin çeşitliliğine ve diyalektlerine vurgu yapan Süleyman Efendi, sözlüğün hazırlanmasında bilim insanlarının ve edebiyatçıların kullandığı lafızları özellikle tercih ettiğini ifade ederek, eserin hedef kitlesini ve konuya akademik bir tavırla yaklaştığını ortaya koyar. Sözlerine devam eden Süleyman Efendi, Çağatayca eserler vermiş olan Ali Şir Nevâî, Hüseyin Baykara ve Mîr Haydar gibi Türkistan coğrafyasının en önemli kültür adamlarının ve edebiyatçılarının Osmanlı dünyasındaki şöhretlerine değindikten sonra, hazırladığı sözlüğün adı geçen müelliflerin eserlerindeki inceliklerin kavranmasını sağlamak ve özellikle anlaşılması güç bölümlerine (gavâmız) açıklık getirmek amacıyla kaleme alındığının altını çizer.

Süleyman Efendi hazırladığı sözlüğe, lengüistik ve akademik bir eserden daha fazla anlamlar da yükler; bu bağlamda Maveraünnehir'de Özbek, Türkmen, Kazak, Moğol, Kırgız ve Kıpçak coğrafyasında Çağataycanın konuşulduğu bölgelerde yaşayan tüm halkların söz varlığını, düşünce ve hayal dünyasını aksettiren kavramlarını, atasözlerini ve deyimlerini, yeri geldikçe yüzden fazla şairin kaside, naat ve gazellerinden bölümler eşliğinde aktarır. Bu yönüyle çalışmanın Osmanlı dünyası ile Orta Asya Müslüman Türkleri arasında zamanla gevşemiş bağları veya tıkanmış kültürel ve bilimsel kanalları tekrar aktif hale getirmek istediğini ifade eder.

---

123 Çetinsaya, *a.g.t*, s.155-156.

124 "Şeyh Süleyman, Buharalı", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1981, XXX, 273.

Şeyh Süleyman Efendinin Çağatay-Türkçe Lügatı.

Elbette Buhara Tekkesi bu büyük idealin gerçekleştirilmesinde önemli bir üs, kültür merkezi ve buluşma noktasıydı. Süleyman Efendi tabii olarak yine mukaddime kısmında devrin ruhuna ve teamüllerine uygun olarak "*halîfe-i zemân hâmî-i ilm u irfân nâşir-i 'adl u ihsân Sultanü'l-berreyn ve'l-bahreyn hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn*" olan Sultan II. Abdülhamid Hân Gazi'nin ismine ayrı bir parantez açarak eserini taçlandırmıştır[125]. Süleyman Efendi'nin sadece edebi ve akademik değil, aynı zamanda siyasi, kültürel ve sosyal bir misyon yüklediği söz konusu lügat, daha sonra ünlü Macar Türkolog Ignaz Kunoş (Ignác Kúnos) tarafından Almancaya çevrilmiştir. Bu ve buna benzer faaliyetlerinden ötürü Yusuf Akçura, Süleyman Efendi'yi Türkçülüğün büyük isimlerinden biri olarak nitelendirmiştir[126]. Keza Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de bu lügati önemsediği ve basılması yönünde talimat verdiği bilinmektedir[127]. Süleyman Efendi'nin telif ettiği eserler, bunlarla sınırlı değildir; Osmanlı coğrafyasında ilmi ve manevi manada mümtaz bir mevkii bulunan Ahmed

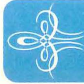
125 Şeyh Süleyman Efendi Buhârî, *a.g.e*, s.2-3.

126 Yusuf Akçura, *Türkçülük*, İstanbul 1978, s.73 vd.'den naklen Mümtaz'er Türköne, *a.g.e*, s.153.

127 Zarcone, "Doğulu ve Batılı Yolcuların ...", s.55.

Yesevî'ye ait olan şiirleri de Türkçeye kazandırmıştır. Yesevî'ye ait bir eserin Türkçeye ilk kez tercüme edilmiş olması, ayrıca altı çizilmesi gereken bir husustur. Bundan başka, bir diğer önemli mutasavvıf Sufi Allahyar'ın "*Sebâtü'l-Âcizîn*" ve "*Feyzü'n-Necât*" adlı risalelerini de tercüme ederek ilim âleminin istifadesine sunmuştur.

Şeyh Süleyman Efendi döneminde Buhara Tekkesi'nin, bir nevi bilim ve kültür merkezi olduğunu söylemek hiç de abartılı değildir. Zira hem Doğudan hem de Batıdan pek çok âlim kendisini tekkede ziyaret ediyor bilim, kültür, sanat, dil, din ve siyaset konularında sohbetler yapılıyordu. Kazanlı meşhur âlimlerden olan ve aynı zamanda Nakşîbendî kimliğiyle de tanınan Şihabüddin Mercânî, 8 Eylül 1880'de tekkede kalmış ve gece sohbete iştirak etmiştir. Meşhur seyyah ve aktivist Abdürreşid İbrahim Efendi de bu hususi mekâna uğrayanlar arasındaydı. O da 6 Eylül günü, yani Ramazan bayramının ilk günü Mercânî ile tekkedeki ziyafete iştirak ettiğini ifade etmiştir[128]. Keza Macar asıllı bir babanın kızı olan şair Nigâr Hanım'ın da Şeyh Süleyman Efendi'yle tanışıklığının bulunduğu ve şeyh efendinin kızıyla yakın arkadaş oldukları aktarılmıştır. Şeyhin, Nigâr Hanım'a bir divan hediye ettiği ve dilerse eğitimi için resmi makamlarla görüşüp kendisine yardımcı olabileceğini ilettiği bilinmektedir[129].

Tekkenin oryantalistler ve Batılı Türkologlar için de bir cazibe merkezi olduğu görülmektedir. Yukarıda adı geçen Macar Türkolog Kunoş'un, 1880'de tekkede Süleyman Efendi'yle görüştüğü anlaşılmaktadır. Elinde bir referans mektubuyla Kadırga'daki tekkeye gelen Kunoş'a şeyh efendi yakın ilgi göstermiş ve "*hoş geldin, sâfâ geldin Macar oğlu*" hitabıyla sıcak bir biçimde karşılamıştır. Kunoş'un Çağatayca, Özbekçe, Tatarca dilleri ve Kırgızların Manas Destanı üzerine Şeyh Süleyman Efendi'yle uzunca bir sohbet gerçekleştirdiği nakledilmiştir[130].

Buhara Tekkesi'nin bilim, kültür ve sanat merkezi olma vasfı, Şeyh Süleyman Efendi'den sonra da devam etmiştir. Ünlü Alman şarkiyatçı Martin Hartmann, 1901 senesinde Orta Asya'dan İstanbul'a geldiği sırada tekkeyi ziyaret etmiş, Arif isminde bir derviş ile görüşmüştür[131]. Hartmann'ın

---

128 Zarcone, *aynı yer*.

129 Nazan Bekiroğlu, "Bir Şairenin Salonunda Bir Şeyh, Bir Sahte Derviş, Bir Dil Âlimi", *Dergâh*, (61-72), s.8-9.

130 Zarcone, "Doğulu ve Batılı Yolcuların ...", s.55.

131 Hartmann, Arif ile birlikte bazı Arapça ve Farsça metinleri incelemiştir. Arif'e ve hocası Şeyh Abdüllatif'e dair bazı bilgileri, beraber yaptıkları çalışmaları aktarmıştır. Burada Üsküdar Özbekler tekkesi şeyhi İbrahim Edhem Efendi'den de bahis vardır (Martin Hartmann, *Der Islamiche Orient Berichte und Forschungen, IV Zentral Asiatiches Aus Stambul*, Berlin 1902, s.1-127).

Süleyman Efendi'nin başta lügati olmak üzere, bilimsel çalışmalarını ve tercümelerini iyi etüt ettiği ve çalışmalarında istifade ettiği belirtilmiştir[132]. Bu alanda önemli çalışmalara imza atmış olan Thierry Zarcone, Şeyh Süleyman Efendi'nin, Buhara emirliğinin elçisi konumunda olduğundan ve tekkenin de zamanla "fahri bir sefarethâne" haline geldiğinden bahseder. Keza tekkeyi sadece Türkistanlıların değil, Orta Asya'nın farklı topluluklarına mensup insanların buluşup kaynaştığı mühim bir mekân olarak tanımlar. *Muhibbân* dergisinden yaptığı iktibasta, tekkede ikamet eden Afganlılara temas ettikten sonra, Buhara Tekkesi'nin Orta Asya ile Osmanlı dünyası arasında kurulan bir köprü olduğunu ileri sürer ve tekkeye bu misyonu kazandıran şeyhler arasında temayüz etmiş bir isim olarak Süleyman Efendi'yi şu şekilde tanımlar:

> *"Şeyh Süleyman bir ulema ya da bir sufi şeyh olmaktan çok, bir edebiyatçı ve bir şair gibi görünmektedir. Ne tasavvufi eserler, ne de Kur'an-ı Kerim tefsiri kaleme aldı, tam tersine Orta Asya edebiyatının bazı klasik kaynaklarının metinlerini hazırlayıp neşretti ve bir Çağatayca-Osmanlıca sözlüğü çıkarttı... Buhara Tekkesi'ni İstanbul'daki öbür Özbek tekkeleri ile mukayese edersek, mesela Üsküdar'da Sultantepe'deki dergâhtan, oynadığı siyasi rol açısından daha önemlidir. Yalnızca tarihi yarım adada değil, aslında bütün Osmanlı'da. Hem bir diplomatik merkez ve uluslararası Türk dilleri ve edebiyatı üniversitesi, hem de bir ulema ve aydınlar mahfili modeline uygun çalışıp, XIX. asrın ikinci yarısında Osmanlı fikir tarihinde önemli bir yer tutmuştur."*[133]

Zarcone'a katılmamak mümkün değildir; Buhara Tekkesi'nin yalnız Orta Asya ve Osmanlı coğrafyasıyla değil, aynı zamanda Batı dünyasını da içine alacak şekilde bir buluşma ve paylaşım mekânı olduğunu söylemek mümkündür. Tekkenin Doğu ve Batı dünyasında kültürel ve siyasi manada etkin bir merkez haline gelmesinde ve şöhret kazanmasında önemli rol oynayan Şeyh Süleyman Efendi ise, klasik şeyh tipolojisinin hayli dışında, sosyal hayatın tam anlamıyla içinde, oldukça faal bir din, kültür ve siyaset adamıdır.

Yukarıda temas edildiği üzere, tekkelerin kapatıldığı 1925 sonrasında da Buhara Tekkesi'nin Türkistan coğrafyasıyla irtibatı kesilmemiştir. Tekke şeyhi ve ailesinin "kayd-ı hayat şartıyla" burada oturmasına Bakanlar Kurulu'nda çıkan bir karar ile müsaade edilmişti. Zira tekkenin maarif nezareti tarafından kullanılmasının elverişli olmadığı vurgulanmış ve

---

132 Zarcone, "Doğulu ve Batılı Yolcuların ...", s.56.

133 *a.g.m*, s.57.

Türk Ocağı'nın merkez idare heyetinin gözetiminde Türkistan'dan gelen fakir talebeler için adeta bir yurt gibi kullanılması kararı alınmıştır[134]. Bu süreçte, Türkistan Gençler Birliği, Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği ve Türkistan Talebe Yurdu gibi sosyal kuruluşların burada faaliyet göstererek binanın tarihsel misyonu bir anlamda sürdürülmüştür[135]. Ancak Revnakoğlu, yapının hoyratça kullanıldığını, hatta haziresindeki mezar taşlarının kiracılar tarafından sökülüp atıldığını nakletmiştir[136]. Son

134 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 145-146/30.18.1.27.76.5, 29 Kanunisani 1928.
135 M. Baha Tanman, "Özbekler Tekkesi", s.121.
136 CSRA, 28/10.

olarak; tarihsel arka planına, işlevlerine ve mümtaz simalarına ana hatlarıyla değindiğimiz İstanbul Kadırga'da bulunan ve 2007 yılında restorasyon çalışmalarıyla ihya edilen, günümüzde İstanbul Tasarım Merkezi olarak kültür ve sanat hayatımıza hizmet misyonunu sürdüren Buhara Özbekler Tekkesi hakkında yapılacak yeni ve kapsamlı monografilere muhtaç olduğumuzu belirtmek isteriz.

Buhara Tekkesi

شیخ مراد البخاری تکیه‌سی

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Müceddidîlikten Melâmetîliğe

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi,
Süheyl Ünver'in kaleminden.

I- Mücedddîliğin Öncüsü: Şeyh Murad Buhârî

Nakşibendî-Müceddidî kolunun İstanbul'da kurmuş olduğu ilk tekke, Eyüp'te Şeyh Murad Buhârî'nin ismiyle anılır. Müceddidîliğin merkezi olarak kabul edilen Hint alt kıtası ve hızla yayıldığı Türkistan bölgesinin dini ve kültürel birikiminin özgün yorumu, iki asırdan fazla bir süre bu tekkede temsil edilmiştir[1]. Müceddidîlik ekolünün kurucusu İmâm-ı Rabbânî Ahmed-i Sirhindî, "müceddid-i elf-i sânî" yani ikinci milenyumda, din ile hayat arasındaki ilişkiyi yeniden esaslı bir biçimde yorumlayan ve çerçevesini yenileyen isim olarak kabul edilir. Müceddidîlik, adından da anlaşılacağı üzere bir tecdid (yenileme) hareketi olup, son tahlilde Hz. Peygamber'in sünnetini tavizsiz bir biçimde tatbik ve toplumsal hayata intikal ve intibakını şiar edinmiştir. Müceddidîliğin hızla yayılmasında, bizzat İmâm-ı Rabbânî'nin idarecilerle kurduğu yakın münasebetlerin belirleyici olduğu, takipçilerinin de O'nun izinden giderek Sünni siyasi otoriteyle çoğu zaman iyi ilişkiler içinde bulundukları malumdur[2].

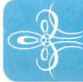

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi işte bu dini-siyasi gelenek ve ilişkiler zemininde vücut bulmuş bir dergâhtır ve bunun tezahürü olarak bürokratların ve ilmiye mensuplarının yoğun ilgisiyle kısa sürede önemli bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Nakşibendîliğin Müceddidî yorumu yanında, tekkede son yarım asırda Melâmetî bir zihniyetin de egemen olmaya başladığı dikkat çekmektedir. Bilhassa XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Hamzavî Melametîliğinin saygın şeyhlerini misafir eden tekke, adeta Nakşibendîliğin ve Melametîliğin cem edildiği müstesna mekânlardan biri haline gelmiştir.

---

1 Nakşibendî-Müceddidî hareketin Hindistan ve civarında yayılması konusunda bkz. Arthur F. Buehler, "Nakşibendîyye-Müceddidîyye ve Hindistan'da Yayılışı", çev. Halil İbrahim Şimşek, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (2003),143-164.

2 İmam-ı Rabbanî'nin hayatı, eserleri, tasavvuf anlayışı, tecdit düşüncesi, siyasi otoriteyle olan ilişkisi ve oğlu Muhammed Masum'un tarikatı yayma çabaları konusunda bkz. Hamid Algar, *Nakşibendîlik*, İstanbul 2007, s.478-497; Itzhak Weismann, *The Naqshbandiyya Orthodoxy and Activism in a Worldwide Sufi Tradition,* New York 2007, s.34-49.

Bu yönüyle Orta Asya ve Türkistan'ın tasavvufî neşvesinin farklı tonlarını yaşatan ve yansıtan Şeyh Murad Buhârî Tekkesi, Osmanlı siyasi ve toplumsal hayatında reform ve ıslahat kavramlarının yüksek sesle dile getirildiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılda Köprülüler Devri (1656-1683) olarak anılan dönemde idari, sosyal ve ekonomik alanda atılan adımlarla nisbi bir rahatlama sağlanmışsa da II. Viyana Bozgunu (1683), bu restorasyon sürecinin kesintiye uğramasına neden olmuştu.

Öte yandan XVII. yüzyılda başta Kadızâde Mehmed Efendi (ö.1635) olmak üzere, meşhur kürsü vaizleri marifetiyle kısa sürede gelişen ve selefi bir akım olan Kadızâdeliler hareketi, uzun süren Avusturya savaşları, kanlı isyanlar sonucunda meydana gelen taht değişiklikleri gibi siyasi ve sosyal buhranların yaşandığı bir dönemde, Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin temsil ettiği dini-siyasi anlayışın toplumun neredeyse tüm katmanlarından ilgi görmüş olması altı çizilmesi gereken önemli bir husustur. Bu itibarla söz konusu tekke, sadece manevi eğitim verilen bir yer olmanın çok ötesinde, "din u devletin" ihyası fikrinin ve tecdid hareketinin hem ilmiye hem de bürokraside kök salmasında önemli rol oynamıştır.

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin kuruluş safahatına geçmeden önce, dergâha ismini veren Şeyh Murad Efendi hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. O'nun doğum yeri ve tarihine dair bir takım farklı rivayetler[3] bulunmakla birlikte, torunu Halil el-Murâdî'nin naklettiği bilgiye göre, 1640 (H.1050) yılında Semerkand'ta doğan Şeyh Murad'ın künyesi Muhammed Murad b. Ali b. Davud b. Kemaleddin b. Salih b. Muhammed el-Buhârî el-Hüseynî el-Hanefi en-Nakşibendî'dir. Pederi Seyyid Ali Efendi, Semerkand nakîbüleşrâfıydı. Hem pederinin vazifesi hem de Hüseynî nispeti, onun Hz. Peygamber'in neslinden geldiğine delalet eder.

Murad Efendi, henüz küçük yaştayken çocuk felci geçirmiş ve ayakları kötürüm kalmıştı,[4] bu nedenle kendisine "Muk'ad" da denilmiştir[5]. Fiziksel engeline rağmen, ilim tahsilinde azmini hiç kaybetmemiş, bacaklarını kullanamamasına inat, pek çok bölgeye seyahat ederek bilgisini ve görgüsünü arttırmıştır. Murad Buhârî'nin on bin hadisi ravileriyle birlikte hıfzettiği nakledilmiştir[6]. Yirmi üç yaşındayken Hindistan'a gitmiş ve İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu Muhammed Masum (ö.1687) ile tanışarak müridi

---

3 Murad Buhârî'nin M.1645 (H.1055) yılında Kabil veya Keşmir'de doğduğu da rivayet edilmiştir (Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, 292).

4 Halil İbrahim Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidîlik XII/XVIII. Yüzyıl*, İstanbul 2004, s.104-108.

5 Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmua-yı Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çubuk, İstanbul 1978, s.224.

6 Butrus Abu Manneh, "Sheikh Murâd al-Bukhârî and The Expansion of the Naqshbandî-Müjaddidî Order in Istanbul", *Welt Des Islams*, LIII/1 (2013), 8.

olmuştur. Muhammed Masum'un tekkesinde erbain[7] çıkarmış ve manevi eğitimini tamamlayarak icazetnâme almıştır. Bir yıl süren bu eğitimin ardından şeyhinden izin alarak önce Hicaz'a gitmiş, orada üç yıl kalmış ve akabinde yine zorlu bir seyahate çıkmıştır. Seyahatlerini, fiziksel engeli nedeniyle bir sedye içerisinde yaptığı rivayet edilen Murad Efendi, Hicaz'dan sonra Bağdat ve Tebriz'e, oradan da Belh ve Semerkand'a geçmiştir. Uğradığı her beldenin önde gelen dini liderleri ve âlimleri ile görüşmüştür[8]. Ardından ikinci kez Hacca gitmiş, dönüşünde Kahire'ye uğramış ve burada tefsir, hadis ve bazı naklî ilimleri tahsil etmiştir. 1669 yılında Şam'a yerleşmiş ve nihayet dünya evine girmiştir; Şam'da onun neslinden gelen aile üyeleri "el-Murâdî" nispetiyle anılmış ve uzun bir süre Hanefi mezhebinin müftülük vazifesini ifa etmişlerdir[9].

Şam'da, medresesi ve Berrâniye isimli Nakşibendî-Müceddidî tekkesi ile etrafa "şaşaa" salan Şeyh Murad Efendi'nin şöhreti zamanla İstanbul'a ulaşmış ve payitahta davet edilmiştir. Yerine oğlu Muhammed Buhârî'yi vekil bırakan Şeyh Murad Efendi, 1681 yılında İstanbul'a gelmiş ve beş yıl kadar burada kalarak adeta "şehri kendisine bağlamış,"[10] bilhassa ilmiye mensupları ve yönetici sınıfın teveccühüne mazhar olmuştur. Bu dönemde, Eyüp Nişanca'daki medresenin kendisine tekke olarak tahsis edildiği ve Edirne Vakası (1703) diye bilinen isyan neticesinde feci bir şekilde katledilen Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin[11] (ö.1703) Şeyh Murad Efendi'ye intisap ettiği yönünde rivayetler mevcuttur[12]. Ancak bu bilgiler net değildir, yakın zamanda yayınlanan bir çalışmada, söz konusu rivayetlerin şeyhin İstanbul'a ilk ziyaretiyle ilişkili olmadığı ve bu dönemdeki faaliyetleri hakkında net bilgilerin bulunmadığı öne sürülmüştür. Hatta bu ilk ziyaret sonrasında, ardında halife bırakmadığı ve Müceddidîlik adına sağlam bir zemin oluşturamadığı da iddia edilmiştir[13]. Beş yıl müddetle Eyüp'te ika-

---

7 Erbain: nefsi terbiye maksadıyla meşru olanlar dâhil dünyevi her şeyden kırk gün kadar mahrumiyeti tercih etmektir.

8 Kasım Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, s.161.

9 Şimşek, *a.g.e*, s.111.

10 Kufralı, *a.g.e*, s.162.

11 Şeyhülislam Feyzullah Efendi için bkz. Müstakimzâde Süleyman Saadeddin, *Devhâtü'l-Meşâyıh Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, haz. Ziya Kazıcı, İstanbul 1978, s.74-76; Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi, Seyyid", *TDVİA*, İstanbul 1995, XII, 527-528.

12 Şimşek, *a.g.e*, s.112.

13 Butrus Abu Manneh, Şimşek'in naklettiği (Şimşek *a.g.e*, s.112) rivayetlerdeki tarihsel çelişkiyi fark etmiş ve XVIII. yüzyıla dair kaynakların hiç birinde Feyzullah Efendi'nin bu ilk ziyaret esnasında şeyhe tabi olduğundan bahsedilmediğini, aksine başka kaynaklarda Feyzullah Efendi'nin Halvetî olduğuna dikkat çeken rivayetlerin bulunduğunu aktarmıştır (Abu-Manneh, "Sheikh Murâd...", s.10-12). Gerçekten de Şeyh Murad'ın ilk ziyareti

met eden ve irşat faaliyetlerine devam eden Murad Buhârî tekrar Şam'a dönmüş ve bir süre sonra yine hacca gitmiştir[14].

Şeyh Murad Efendi, 1696 yılında payitaht İstanbul'a ikinci kez gelmiştir. Bu defaki ziyaretinde siyasi atmosfer çok daha farklıydı. İlk gelişinde Viyana Kuşatması'ndaki (1683) başarısızlığın toplumda ve idarecilerde yarattığı hayal kırıklığı ve infialin aksine, bu kez Sultan II. Mustafa'nın tahta çıkışının ve Feyzullah Efendi'nin Şeyhülislam olarak tayininin yarattığı daha iyimser ve ümitvar bir hava hâkimdi. Şeyh Murad Efendi, bu ikinci ziyaretinde Şeyhülislam ile görüşmüş, şöhreti II. Mustafa'ya nakledilince kendisine Şam'da hatırı sayılır gelir kaynakları tahsis edilmiştir. Bu mali destek ve siyasi himaye, doğal olarak Şeyh Murad Efendi'nin Şam'daki nüfuzunu arttırmış ve yeni zaviyeler açmasına imkân vermiştir[15]. Ancak Butrus Abu-Manneh'e göre bu destek ve himaye, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Şeyh Murâd'a intisap

II. Mustafa,
Topkapı Sarayı Padişah Portreleri.

esnasında Eyüp Nişancılar'daki medresede kaldığı ve buranın tekkeye dönüştürüldüğü yönündeki bilgilerin ihtiyatla karşılanması gerekir. Zira tekkenin medreseden dönüştürülme tarihinin aşağıda değinileceği üzere XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine tekabül etmesi, Butrus Abu-Manneh'in tenkidini haklı kılmaktadır. Şimşek, daha sonraki bir çalışmasında, Şeyh Murad'ın İstanbul'a ilk gelişinde Nişancılar semtinde kendisine tahsis edilen bir konakta ikamet ettiğini ifade etmek suretiyle bu defa farklı bir bilgi verirken, Nişancılar'daki medresenin tekke olarak bu dönemde şeyhe tahsis edildiği yönündeki bilgiyi tekrar etmiştir (H. İbrahim Şimşek, "Murâd Buhârî", *TDVİA*, İstanbul 2006, XXXI, 186).

14 Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, 293.

15 Yukarıda Kasım Kufralı'nın sözünü ettiği Berrâniye Tekkesi'nin de bu dönemde açıldığı belirtilmiştir. Dolayısıyla, Kufralı'nın dayandığı kaynaklarda bu hususta bir takdim tehir yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu zaviyelerden ilkinin 52 odasının ve büyük bir kütüpha-

etmiş olmasından ziyade, II. Mustafa'nın, diğer bir ifadeyle merkezin Şâm-ı şerîf gibi kutsal bir kentte siyasi-dini otoritesini pekiştirmek maksadına matuftu. Sebep ve hedef ne olursa olsun, konumuz açısından tartışmasız gerçek şudur ki, bu mali ve siyasi destek şeyhin hem başkentte hem de Şam'da nüfuz ve etki alanını bir hayli genişletmişti.

Yukarıda işaret edildiği üzere, 1703'te patlak veren ve Edirne Vakası olarak adlandırılan ayaklanma esnasında Şeyhülislam'ın katledilişi ve II. Mustafa'nın tahttan indirilişinden sonra Şam'a giden Şeyh Murad Efendi, burada kendisine muhalif olanlarla bir takım sorunlar yaşamış, hatta torununun iddiasına göre baskı ve zulüm görmüş ve bu nedenle yerine oğlu Muhammed'i bırakarak 1708 yılında Şam'ı terk etmek zorunda kalmıştır[16].

Şam'da barınamayan ve nispeten sükûnete kavuşmuş olan İstanbul'a gelen Şeyh Murad Efendi, bu kez Sultanselim civarında Bıçaklı Efendi menzilinde ikamet etti. Halkın gösterdiği "fart-ı teveccüh" yani aşırı ilginin, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'yı endişeye sevk edecek derecede olduğu nakledilmiştir. Bu nedenle Ali Paşa, kethüdası iken kaptan-ı deryalığa getirdiği Vezir İbrahim Paşa aracılığı ile Şeyh Murad'ı hacca göndermek istediğini bildirmiş, hacı adayları deniz yoluyla Alanya[17] sahillerine ulaştığında, Murad Efendi orada terk edilmiştir. Konuyla ilgili bir başka rivayet, Çorlulu Ali Paşa'nın Şeyh Murad'ın bürokraside etkin olan Melâmîler ile ittifakından rahatsız olduğu ve kendisini bu nedenle İstanbul dışına çıkarttığı yönündedir[18]. Alanya'da terk edilen ve kendisine karşı oynanan oyunu fark eden Şeyh Murad, güç bela önce Konya'ya ulaşmış ve Mevlana Celaleddin Rûmî'nin türbesini ziyaret ettikten sonra, Kütahya üzerinden altı yıl kadar ikamet edeceği Bursa'ya gitmiştir. Vakanüvis Râşid Efendi, şeyhin Bursa'da yazları ferah bir yerde, kışları ise bir konakta ikamet ettiğini nakletmiştir[19]. Zamanla, Şeyh Murad Efendi'nin etrafındaki sohbet halkası hızla ge-

---

nesinin, ikincisinin ise 30 odasının bulunduğu aktarılmıştır (Butrus Abu Manneh, "Sheikh Murâd...", s.11).

16 Butrus Abu Manneh, "Sheikh Murâd...", s.12-13. Abu-Manneh, Şeyh Murad'ın oğlu Muhammed'in 1750'li yıllarda I. Mahmud tarafından İstanbul'a davet edildiğini ve bu dönemden itibaren tarikatın itibarının yeniden arttığını ifade eder. Gerçekten de Osmanlı Arşivi'nde Şeyh Murad'ın oğlu Muhammed'in İstanbul'a davet edildiğini gösteren belgelere rastlamak mümkündür, bkz. BOA, AE. I. MAHMUD, nr.19064, (1753-1167).

17 Raşid Efendi'ye göre Çorlulu Ali Paşa, bilinmeyen bir sebeple şeyhe gücenmiş, onu önce Sakız'a göndermiş, burada bir süre oyalanan Şeyh Murad Efendi bir şekilde dönüş izni alarak Bursa'ya gitmiştir [Mehmed Râşid Efendi, *Târih-i Râşid II (1115-1134/1703-1722)*, haz. A. Özcan-B. Çakır-Y. Uğur, A. Z. İzgüer, İstanbul 2013, s.1177].

18 Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s.235.

19 *Târih-i Râşid*, II, aynı yer.

nişlemiş ve ahali kendisine büyük teveccüh göstermiştir. O vakit yaptığı sohbetlerden derlenen yazma bir eser günümüze ulaşmıştır[20].

Şeyh Murad Efendi'nin İstanbul'a son gelişi 1717 yılına tesadüf eder. Bu defa önce Hüseyin Efendizâde Bahçesi'nde, sonra da eski Reisületibba Nuh Efendi'nin (ö.1707) yalısında ikamet etmiştir[21]. Tarihçi Râşid Efendi, Şeyh Murad Efendi'nin vefat etmeden önce Tezkireci Ali Bey isminde bir zatın yalısında ikamet ettiğini bildirmiştir[22]. Bu zatın, Nuh Efendi'nin mahdumu Hekimoğlu Ali Paşa (ö.1758) olması muhtemeldir. Öte yandan farklı bir bilgi olarak, Şeyh Murad Efendi'nin son demlerini Nişancılardaki tekkesinde geçirdiği de ileri sürülmüştür[23]. Bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılmalıdır, zira tekkenin ne zaman tam olarak faaliyete geçtiği net değildir. Burası o dönemde bir medreseydi ve Anadolu Kazaskeri Çankırılı Damad Mustafa Rasih Efendi (ö.1684) tarafından inşa ettirilmişti. Vakıa 1720 yılında vefat eden Şeyh Murad Efendi'nin na'şının bu medresenin dershane kısmına defnedilmesi,[24] orta yerde bir tekke bulunmadığını da teyit etmektedir.

Kötürüm haline rağmen, sarsılmaz bir azim ve irade ile kıtalar arası seyahatler yapmış olan Şeyh Murad Efendi, hiç kuşkusuz bir mürşit olarak her dönemde, her kesimden büyük ilgi görmüştür. Tarihçi Râşid Efendi Şeyh Efendi'nin Eyüp'teki ikametgâhının ziyaretçilerle dolup taştığını, ulemanın ve meşayihın "velâyet-i bâhirelerini" itiraf ve teslim ettiğini kaydeder; keza "*Kibâr-ı selef gibi nişâne-i sihâm-ı ta'n u inkâr*" olunmadı derken, kendisinden önceki bazı büyük mürşitler gibi karalanmadığına ve herkesten hürmet gördüğüne dikkat çeker. Raşid Efendi, bundan başka fiziki engellerine rağmen Şeyh Murad Efendi'nin son demlerine kadar zindeliğinden bir şey kaybetmediğini ancak; başa giyilen sikke ve destarın ağırlığından ötürü başını açık bırakmak zorunda kaldığını, sakal ve cildinin "taravetini" yani tazeliğini koruduğunu, dişlerinin çok sağlam olduğunu ve nihayet siması itibarıyla yaşını pek göstermediğini dile getirmiştir[25].

---

20 Hüseyin Lâdikî tarafından kaleme alınan "Menâkıb ve Takrirât-ı Muhammed Murâd-ı Buhârî" adlı eser onun sohbet notlarından derlenmiştir, ayrıntılar için bkz. Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidîlik*, s.115-117.

21 *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, aynı yer.

22 *Târih-i Râşid*, II,1176.

23 Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidîlik*, s.118.

24 *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, 292.

25 Râşid Efendi, Şeyh Murad'ın yaşının doksana dayandığını ifade etmişse de vefatında yetmiş altı yaşında olduğu bilinmektedir. Raşid Efendi bu yanlış bilgiden hareketle şeyh efendinin yaşını göstermediği zehabına kapılmış olmalıdır (*Târih-i Râşid*, II, 1177-78).

I. Mahmud,
Topkapı Sarayı Padişah Portreleri.

Şeyh Murad Efendi hakkında, bir diğer Osmanlı tarihçisi Fındıklılı Şemdanîzâde Süleyman Efendi'nin tespitleri de ilginçtir, müverrih tarih vermemekle birlikte "meşâyih-i Nakşibendîyye'nin azâmlarından" biri olarak nitelendirdiği Şeyh Murad Efendi'nin oğlu Şeyh Muhammed'in, Şam'dan İstanbul'a geldiğinde pederinin manevi bir keşfini padişaha aktardığını nakleder. Buna göre; Şeyh Muhammed, Emevi Halifesi Süleyman b. Abdülmelik'in gönderdiği ordudan şehit düşenlerin kabirlerinin Galata bölgesinde bulunduğunu Sultan I. Mahmud'a bildirmiştir. Buna istinaden bölgedeki harabe bir mescit içinde yapılan kazı çalışmaları neticesinde bahsi geçen şüheda kabirleri bulunmuş, hemen koruma altına alınmış ve "Kurşunlu Mahzen" namıyla bir cami inşa edilerek ziyaretgâh şeklinde düzenlenmiştir[26]. Ayvansarayî ise Kurşunlu Mahzen Camii hakkında daha detaylı bilgi verir ve söz konusu rivayeti aynen nakleder. Buradan hareketle, bu "keşf u kerametin"[27] Şeyh Murad Efendi'nin ilk iki gelişinden birisinde yaşanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Semavi Eyice de şeyhin ismini vermemekle birlikte hadisenin XVII. yüzyılda vuku bulduğunu ifade eder[28]. Hüseyin Vassaf da Şeyh Murad Efendi hakkında "kerâmât-ı aliyyeleri zâhir olmuştur" derken, buna benzer hususiyetlerini vurguluyor olsa gerektir[29].

26 Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluşu,* s.166; Şemdânîzâde Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, haz. Münir Aktepe, I, 173; Zeki Tekin, "Şeyh Murat Tekkesi ve Vakıfları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2001), 431.

27 Rivayete göre, Şeyh Murad Efendi İstanbul'a geldiğinde ruhanilerin Galata'dan Üsküdar'a uzanan manevi bir köprüden geçtiğini "âlem-i mânâda" müşahede etmiş ve bu durumun sebebini sorunca Kurşunlu Mahzen'de tabiinden olan zatların ziyaret edildiği kendisine ilham olunmuştur. Bunun üzerine, dönemin sadrazamına durum bildirilince buradaki makberler açığa çıkarılmıştır (*Hadikatü'l-Cevâmî*, II, 39-40).

28 Semavi Eyice, "Yeraltı Cami", *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 502.

29 *Sefine-i Evliya*, II, 113.

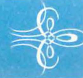
Şeyh Murad Buhârî ve Kilisli Ali'nin sandukaları,
buğünkü restorasyondan bir görünüm.

Şeyh Murad Efendi Nakşibendî-Müceddidî olmakla birlikte, Kadiriyye tarikatından da icazet sahibiydi. Melâmîliği ise tartışmalı olmakla birlikte, Melâmî olduğu bilinen Şeyhülislam Paşmakçı-zâde Seyyid Ali Efendi'nin (ö.1712) ve La'lizâde Abdülbâki Efendi'nin kendisiyle irtibatta olduğu malumdur. Abdülbaki Gölpınarlı, Paşmakçızâde'nin Şeyh Murad'a intisap ettiğini ileri sürerse[30]de bir başka çalışmasında tam aksi yönde bilgi verir[31]. Öte yandan Şeyh Murad'ın Paşmakçı-zâde'ye mürid olma ihtimalinin daha makul olduğu ileri sürülmüş, İstanbul'a geldiğinde tekke yerine bir evde ikamet etmeyi tercih etmesi ve bazı devlet ricalinin aleyhtar tavırları gibi hususlar, onun Melâmîlerle irtibatının delilleri olarak takdim edilmiştir[32].

30 Abdulbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1931, s.164.

31 Abdulbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s.320. Şimşek çalışmasında bu çelişkiye dikkat çekmiştir, bkz. H. İbrahim Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidîlik*, s.120.

32 M. Baha Tanman, "Murâd Buhârî", *DBİA*, V, 513. Tanman yukarıdaki gerekçelerin makul olduğunu belirtmekle birlikte, Murad Buhârî'nin Şam'da bir tekke tesis etmiş olduğunu da hatırlamak icap eder.

Şüphesiz mevcut sınırlı bilgiler esas alınarak bu hususun netleştirilmesi mümkün değildir, bu itibarla, Şeyh Murad Buhârî'nin temsil ettiği tasavvuf anlayışının Melâmetîlik ve Vahdet-i vücûd anlayışıyla çok ters düşmediğini belirtmekle iktifa edelim[33].

Çağdaşı olan ve yukarıda isimleri zikredilen Melâmîlerin Şeyh Murad Efendi'yle yakın münasebetleri, tarafların tasavvuf ve zihniyet noktasında en azından asgari müştereklerde mutabık olduklarını düşündürmektedir. Genelde heterodoks kategorisinde değerlendirilen Melâmîlerin, siyasi ve sosyal kriterler açısından ortodoksluğu tartışma götürmez bir tarikat olan Nakşibendîliğe "hulûl" ederek kendilerini korumak istemiş olmaları da pekâlâ muhtemeldir. Öte yandan Nakşibendîliğin Melâmetî düşünce ve prensiplerden etkilenen tarikatlardan biri olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Nakşibendîlik içerisinde "kelimât-ı kudsiyye"[34] denilen kurallar manzumesi ile Melâmetî düşünce arasında ilginç benzerlikler ve paralellikler mevcuttur. Nakşîliğin, Melâmetîlikten belli ölçüde etkilendiği açık olmakla birlikte, Melâmetîliğin şeriata bağlı kalan yorumu daha fazla rağbet görmüştür. İşte bu iki büyük ekolün karakteristik niteliklerinin Şeyh Murad Efendi'nin şahsiyetinde ve bu suretle tekkesinde temerküz ve temsil edildiğinin altı çizilmelidir[35]. Bu bağlamda, tekkenin kurulmasına vesile olan Şeyh Murad'ın söz konusu Melâmetî çevreyle kurduğu münasebetin bir benzeri, hatta daha da ilerisi tekkenin son şeyhleri için de geçerlidir. Aşağıda daha ayrıntılı değinileceği üzere, Şeyh Murad Buhârî Tekkesi Abdülkadir Belhî (ö.1923) zamanında Hamzavî-Melâmetîliğinin en önemli ocaklarından biri haline gelecektir.

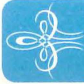

---

33 Ekrem Işın, Murad Buhârî'nin Melâmî neşesine sahip Horasan Nakşîliğinden esinlendiği kanısındadır. Şeyh Murad'ın Paşmakçızâde'ye müntesip olduğunu söylemekle beraber, bu birlikteliğin bir dizi kültürel dönüşüme yol açtığı fikrini öne sürer (Ekrem Işın, "Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat", *Osmanlı*, Ankara 1999, IV, 456).

34 Nakşibendîlik'teki on bir kaideye verilen isimdir. Bunlar çeşitli terimler olup, her birinin özel anlam ve yorumları mevcuttur. İlk sekizi Abdulhalık Gücdüvanî tarafından formüle edilmiştir, son üç tanesinin ise kim tarafından eklendiği bilinmemektedir. Konumuzun dışında olduğu için bu kavramların sadece isimlerini vermekle yetinelim: *Hûş der dem, nazar ber kadem, sefer der vatan, halvet der encümen, yâd kerd, bâzgeşt, nigâhdaşt, yâd daşt, vukûf-i zamanî, vukûf-i adedî ve vukuf-i kalbî*'dir. Bu kavramların anlamları için bkz. Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı (XII-XVII. Asırlar)*, İstanbul 2002, s.334-338.

35 Nakşibendî ve Melâmetî gelenekleri arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların sistematik değerlendirmeleri için bkz. Necdet Tosun, *a.g.e*, s.345-350; Hamid Algar, "İlk Dönem Nakşibendî Geleneği İçerisindeki Melâmetî Unsurlar", *Nakşibendîlik*, İstanbul 2007, s.217-229.

Şeyh Murad Buhârî Tekkesinden bir görünüm.

Şeyh Murad Buhârî, arkasında çok güçlü bir isim ve miras bırakmıştır; halifeleri de bu mirastan istifadeyle gerek İstanbul ve gerekse Şam'da tarikatlarını hızla yayma imkânı elde etmişlerdir. Şeyhin sohbet halkasında özellikle iki şahsın adı öne çıkar; bunlar Abdurrahim el-Kabulî (ö.1135) ve Nâzima mahlasıyla Farsça-Türkçe şiirleri bulunan Rahmetullah el-Buhârî'dir (ö.1165). Şeyhin İstanbul'daki halifesi Ali Efendi ve Şam'daki halifesi ve oğlu Muhammed Buhârî'nin, müridân ve muhibbân halkasını daha da genişlettiği malumdur. Muhammed Buhârî çok önemli kişilere icazet vermiştir. Öte yandan kütüphane sahibi Şeyhülislam Veliyüddin Efendi (ö.1768) kaleme aldığı eserlerle Şeyh Murad Buhârî'nin görüş ve düşüncelerini yayarken, bilhassa ilmiye silki içerisinde şöhretli bir aile olan Hadîmî ailesinin fertlerini de tarikata kazandırmıştır. Keza Teşrifâtî Süleyman İzzî Efendi'nin de Muhammed Buhârî'nin halifesi olduğu bilinmektedir. İstanbul'daki halifesinin bilhassa Bursa'daki müritleri üzerinde müessir olduğu da nakledilmiştir[36].

Şeyh Murad Efendi'nin, özellikle hadis ilminde vukufiyetinin tam olduğuna yukarıda değinilmişti. O, sadece irşat faaliyetinde bulunmamış, aynı zamanda kaleme aldığı eserlerle devrin ilim ve kültür hayatına katkı sağlamıştır. Kendisine atfedilen Arapça ve Türkçe eserler mevcuttur; Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde kaleme alınan *Cami'u Müfredâti'l-Kur'an* adlı eser 1719 yılında bitirilmiştir. Müceddidîyye kolunu ve silsilesini ele aldığı *Silsiletü'z-zeheb* adlı risale de ona aittir, bu esere müridi La'lizâde Abdülbaki Efendi şerh yazmıştır. Kadiriyye tarikatından aldığı icazeti de içeren *Lübsü'l-hırkati'l-Kâdiriyye* adlı eser, onun bir diğer çalışmasıdır. *Mesmu'ât mine's-Seyyid Muhammed Murâd-ı Buhârî, Menâkıb ve Takrîrât-ı Muhammed Murad-ı Buhârî* ve *Risale-i Nakşibendîyye* gibi doğrudan müellifin kaleminden değil de sohbetlerinden derlenmiş eserler de önemlidir[37].

II- Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin Kuruluşu

Şeyh Murad Buhârî Şam'dan İstanbul'a geldiğinde, genelde muhiplerinin ve müritlerinin evlerinde ya da konaklarında kalmaktaydı. Bugün adıyla anılan tekkesi, aslında eski bir medreseydi. Tekkenin eski bir medreseden dönüştürülmüş olmasının sembolik bir anlamı vardır; zira bu adım şeriat

36 Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluşu,* s.167-168. Ayrıca İzzî Efendi'nin Şeyh Murad Tekkesi ile olan münasebeti için bkz. Klaus Kreiser, "İzzî Süleyman Efendi, Und Seine Stiftung Für Den Konvent Des Şeyh Murâd: Anmerkungen Zum Istanbuler Grundstücksmarkt Im 18. Jahrhundert Auf grund Zweier Privater Defters", *Comité International D'études Pré-Ottomanes et Ottomanes VI. Symposium Cambridge, 1-4 July 1984*, Istanbul-Paris-Leiden 1987, s.217-223.

37 Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidîlik,* s.121-131.

ve tarikatın birbirleriyle çatışan mefhumlar olmadığının, bilakis mütemmim cüzler olarak telakki edildiğinin de somut bir örneğidir. Bununla birlikte, aşağıda görüleceği üzere Buhârî-i şerîf (*el-Câmiu's-Sahîh*) gibi hadis kitaplarının ve Kadı Beydâvî tefsiri gibi önemli kaynakların tekkede okutulması, Şeyh Murad'ın ilmiye ve tasavvuf mesleklerini şahsında cem ettiğini, bu iki unsuru bir bütün olarak değerlendirdiğini gösterir. Şeyh Murad Efendi, tasavvufî terbiye ve medrese metodolojisini birbiriyle cem eden, şeriatı ve tarikatı yekdiğerini besleyen, takviye ve tavzih eden anahtar kavramlar olarak değerlendirmiş, tekkesindeki sohbetlerinde ve kaleme aldığı eserlerde bu hususun altını özellikle çizmeye çalışmıştır.

Murad Buhârî Tekkesi Eyüp'te Nişanca Mahallesi'nde Davud Ağa ve Nişancı Mustafa Paşa caddelerinin kesiştiği noktadadır. Şeyhülislam Minkarîzâde Yahya Efendi'nin (ö.1678) damadı olan Anadolu Kazaskeri Çankırılı Damad Mustafa Rasih Efendi (ö.1684) tarafından XVII. yüzyılın ortalarında medrese olarak inşa ettirildiği, oğlu Ebülhayr Ahmed Efendi (ö.1742) tarafından 1715 yılında tekkeye dönüştürüldüğü öne sürülmüştür[38]. Fakat Ayvansarayî, 1720 yılında Şeyh Murad'ın buraya defnedilmesiyle birlikte medresenin tekkeye dönüştürüldüğünü ifade eder[39]. Dolayısıyla, bu yapının Şeyh Murad Efendi henüz hayatta iken medrese olarak kullanıldığı, onun vefatından sonra tekkeye dönüştürüldüğünü söylemek daha makul görünmektedir. Daha sonra tekkeye haremlik ve selamlık kısımları eklenmiş, medresedeki odalardan bazıları kahve ocağı, yemekhane gibi hizmet birimlerine ve derviş hücrelerine dönüştürülmüştür. Zamanla inşa edilen bazı ek birimlerle bu dönüşüm süreci yeni boyutlar kazanmıştır; mesela IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın kethüdası Tersane Emini Mehmed Efendi 1730 yılında şadırvan ve çeşme inşa ettirmiştir. Nakşibendî tarikatına ilgisi ve muhabbetiyle bilinen,[40] üç padişahın mührünü taşımış Sadrazam Köse (Maktul) Mustafa Paşa (ö.1765)[41] ise bu dönemde (1756-57) tekkenin içindeki mescid-tevhidhâne kısmına minber koydurmuştur. Keza, Sadrazam Yirmisekiz-zâde Mehmed Paşa, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kuşluk Hamamı'nı tekkenin müştemilatı şeklinde inşa ettirmiştir. Şeyhülislam Veliyüddin Efendi (ö.1768) için yaptırılan türbe, dikkat çeken bir diğer unsurdur. Bu tür yapılar ve 1855 yılında mescid-tevhidhane yanına bir benzerinin ilavesiyle, Şeyh Murad Buhârî Tekkesi büyük bir külliye haline gelmiştir[42].

38 Tanman, "Şeyh Murad Tekkesi", *TDVİA*, XXXIX, 62.

39 *Hadikatü'l-Cevâmî*, I, 292.

40 Şemdânîzâde, *a.g.e*, s.174.

41 Mustafa L. Bilge, "Mustafa Paşa, Köse", *TDVİA*, İstanbul 2006, XXXI, 345-346.

42 Tanman, "Şeyh Murad Tekkesi", *aynı yer*.

Dergâhın bahçesinden geçen Kırkçeşme sularının, dokuz adet tarihi çeşmeyi beslediği bilinmektedir. Ayrıca tekkede bazı teknik yeniliklerin uygulandığı görülmektedir; örneğin haremlik ve selamlık bölümleri arasında irtibatı sağlayan/kısıtlayan ve löklanşe pille çalışan mekanik bir düzenek kullanılmıştır. Tekkenin sair yenilikleri de yakından izlediği anlaşılmaktadır, zira Osmanlı topraklarına gelen ilk üç bisikletten biri tekke namına satın alınmıştır[43].

Murad Buhârî Tekkesi'nin, her dönemde sarayın ve devlet ricalinin dikkatini çekecek niteliklere sahip olduğu ve temsilcilerinin bunların korunmasına özen gösterdiği söylenebilir. Ayin ve ritüeller açısından da son derece zengin bir içeriğe sahip olan bu dini yapı, son dönem İstanbul'unun önemli merkez tekkelerinden biri olmuştur. Şeyh Murad Tekkesi'nin ayin günleri hakkında farklı rivayetler mevcuttur ve genelde ayinlerin Pazar[44] ve Cuma[45] günleri icra edildiği belirtilmiştir. Keza resmi evraka yansıdığı kadarıyla, tekkede haftada iki gün hatm-ı hâcegân icra ediliyordu[46]. Önceleri genelde Pazartesi ve Cuma günleri sabahları ayin icra edilirken, zamanla akşamları da yapılmaya başlanmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Sadrazam Mustafa Paşa vakfından hatm-i hâcegân için tahsisat ayrılmıştı. Buna göre tekkede İşrak (Kuşluk) namazı öncesinde ayin-i şerif yapılıyor ve akabinde cemaate yemek ikram ediliyordu. Yiyecek maddelerinin masrafı karşılandığı gibi, yemeği pişiren tabbâha (aşçı) da yevmiye ödenmekteydi[47]. 1859 tarihli bir kayıttan, ayinlerin geceleyin yapıldığı da anlaşılmaktadır. Bu kez ayin sonrasında katılımcılara ikram edilmek üzere, zahire masrafı olarak I. Mahmud İmareti'nden ayni ya da nakdi olarak her ay yaklaşık 40 kuruşun tahsis edildiği görülmektedir[48]. Tekkedeki ritüellerin bununla sınırlı olmadığı anlaşılıyor, mesela her ayın ilk Perşembe günü akşam namazından sonra derviş ve misafirlere ikram edilmek üzere bir kurban kesildiği, bunun bedeli olan 130 paranın tahsis edildiği ve yemek yendikten sonra hatm-ı hâcegân ve beraberinde çeşitli evrad ve duaların okunarak sevabının Allah dostlarına hediye edilmesinin şart koşulduğu anlaşılmaktadır[49].

---

43 Zeki Tekin, *a.g.m*, s.442.

44 *Asitâne-i Aliyye ve Bilâd-ı Selâsede kâin el-ân Mevcud ve Muhterik olmuş Tekyelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukabele-i Şerîfe Günleri Beyan Olunur*, ty, s.5; John P. Brown, *The Dervishes or Oriental Spiritualism*, London 1868, p.320.

45 Bandırmalızâde es-Seyyid Ahmed Münib Üsküdarî, *Mecmua-yı Tekâyâ*, İstanbul 1307, s.5; Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih, *Rehber-i Tekâyâ*, Süleymaniye Ktp., Tırnovalı nr. 1035, s.15.

46 BOA, ALİ EMİRİ III. OSMAN (AE. III. OSMAN), nr. 6913, (16 Aralık 1755-12 Ra 1169).

47 BOA, C. EV, nr. 1807, (10 Ağustos 1760-27 Z 1173).

48 BOA, İ. MVL, nr. 417/18236, (18 Mayıs 1859-15 L 1275).

49 BOA, C. EV, nr. 23118, 22 Z 1175.

Murad Buhârî Tekkesi'nde her ayın ilk perşembe günü yapılan Hatm-i Hâce ve kesilen kurban (C.EV nr. 23118)

Diğerlerinde olduğu gibi mübarek gün ve gecelerde Murad Buhârî Tekkesi'nde de ayin-i şerif icra edilmekteydi. Ebülhayr Ahmed Efendi vakfiyesine göre her senenin Berat gecesinde dervişlerin ve fukaranın toplanıp 70.000 kelime-i tevhid okumaları ve karşılığında bu kişilere 1.000 akçe dağıtılması istenmişti[50]. Damad Said Paşa,[51] kendi adına düzenlediği vakıfla Üsküdar Nasuhî Dergâhı'yla birlikte Şeyh Murad Tekkesi'nde mevlit okunmasını arzu etmiş, bu iş için senelik 750 lira tahsis etmiştir. Burada çok önemli ve sıra dışı bir ayrıntıyı da paylaşmak gerekir, söz konusu 750 lira mukabilinde on beş yıllık bir esham tahvili[52] (hisse senedi) alınmış ve bunun nemasından yine yıllık 5000 kuruş elde edilmiştir. Resmi evrakta bu husus dile getirilirken, uygulamanın "Evkâf-ı sâireden asla farkının olmadığı" da vurgulanmıştır[53]. Bunun tekkeler açısından sık rastlanan bir durum olmadığı doğrudur; böyle bir vakfın tekkeye tahsisinde dönemin şeyhi Feyzullah Efendi'nin de etkisi olmuştur, zira kendisi, bahsi geçen Damad Said Paşa'nın kitapçısı idi[54].

XIX. yüzyıl için, tekkede ayin çeşitliliği ve zenginliğinden bahsetmek mümkündür. Bu dönemde dergâh sadece Nakşî ayinlerinin icra edildiği bir yer değil, hemen hemen bütün tarikatların temsil edildiği dini-kültürel bir platform niteliğindeydi. tekkeyle ilgili malumatı topladığı görülen merhum Cemaleddin Server Revnakoğlu, müntesiplerinden dinlediği bazı hatıraları da kaydetmiş ve paylaşmıştır. Ona göre, ayin günleri Perşembe ve Cuma geceleri idi; yatsı namazından sonra öncelikle hatm-ı hâcegân yapılır, sonra da o gün zikre iştirak eden şeyhler hangi tarikata mensup iseler o tarikatın usul ve adabına riayeten başka bir ayin daha icra ederlerdi. Bu sebeple, her hafta bazen kıyama kalkılır, bazen devran zikri yapılır bazen de Bedevî Topu oluşturulur, bu ritüeller misafir şeyhin riyasetinde

50 Zeki Tekin, *a.g.m*, s.446.

51 II. Mahmud'un damadı idi. Seraskerlik ve ticaret nazırlığı görevlerinde bulundu, bkz. Ali Rıza-Mehmed Galib, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız*, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul 1977, I, 27, 30-31.

52 Esham: XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı maliyesinde yaygınlaşan bir iç borçlanma aracıydı. Mukataa olarak adlandırılan bir gelir kaynağının devlet tarafından sehimlere (paylara) bölünerek satılması işlemidir (Mehmet Genç, "Esham", *TDVİA*, XI, 376-380).

53 BOA, BEO, nr.162/12108, (27 Mart 1891-16 Ş 1308). Bu dönemde bir başka tekkeye banka tahvilinin vakıf şeklinde tahsis edilmesi ilginç bir örnektir. Mali yapıdaki değişimin ve finans sektöründeki yeni enstrümanların tekke hayatını da yakından ilgilendirdiği açıktır. "Mahşer Midillisi" lakaplı Teşrifat Nazırı Kâmil Bey'in vefat eden eşinin ruhuna mevlit okunması için 260 sterlin değerinde tahvil satın alıp bunları 1870'de Kasımpaşa Mevlevîhanesi'ndeki dervişlerin kandil ve kahve masraflarına tahsis etmiş olması bu cümledendir: (www.google.com/culturalinstitute/asset-viewer/imtiyazname/_AGdvoFidics7Q?hl=tr: Erişim Tarihi, 23.08.2014).

54 BOA, A. MKT nr. 183/26, (1 Nisan 1848-26 R 1264).

icra edilirdi[55]. Abdülkadir Belhî'den ötürü Mevlevîlerin ve Bektaşîlerin tekkeye ilgi gösterdiği ve her hafta ayinlere katıldığı söylenir ki, bu ayinler sırasında sema eden Mevlevî dervişlerin olduğu da özellikle belirtilmiştir[56]. Meşayih arasında sıcak ilişkiler kurulması ve geliştirilmesinde Şeyh Murad Buhârî Tekkesi kilit bir rol üstlenmiş, birleştirici ve toparlayıcı bir platform olmuştur. Revnakoğlu, tekke şeyhinin Nakşî tâcı giymediğini, bunun yerine sivri tepeli Buhara takkesi takarak üzerine yeşil sarık sardığını aktarır[57]. Hüseyin Vassaf ise aynı zaman diliminde ayin-i şeriflerin Cuma günleri icra edildiğini ve tekkenin "erbâb-ı muhabbetle" dolup taştığını nakletmiştir[58]. Görüldüğü üzere, Türkistan menşeli bir tekke olarak Şeyh Murad Dergâhı'nda o coğrafyaya ait kültürel doku, çeşitli şekillerde yaşatılmıştır. Bu uygulamaların ne zamandan itibaren geçerli olduğuna dair bir bilgimiz bulunmasa da tekkenin son yarım asırlık tarihi için geçerli ve cari olduğunu söylemek mümkündür.

Tekkede oluşturulan mutat zikir ve sohbet halkalarının yanı sıra, yukarıda yer yer değinildiği üzere farklı programlar da icra edilmekteydi. Zira burası mütevazı bir zaviye değil, içerisinde mescit, medrese, Darülhadis ve Mesnevihâne gibi birimleri barındıran büyük bir külliye hükmündeydi. 1752 yılında tekkeye bir minber konularak, Cuma ve bayram namazlarının kılınmasına dair izin alınmıştı. Bu izin tekkenin etrafında Cuma namazı kılınan bir caminin bulunmaması ve kışın şiddetli soğuğunda dervişlerin camiye gidişlerinin hayli meşakkatli oluşu gibi nedenler dikkate alınarak verilmişti. Bu suretle tekkenin mescit fonksiyonunun öne çıkmasıyla, daha fazla insana ulaşma fırsatı da elde edilmiş oldu. Yine bu izne bağlı olarak, İstanbul Gümrüğü'nden gerekli tahsisat ayrılmış, imam ve müezzin kadroları ihdas edilmiştir[59].

Tekkede dikkat çeken bir diğer faaliyet, düzenli olarak yapılan Buhârî-i şerîf dersleriydi. Dersin hocasına günlük on akçe tahsis edilmişti[60]. Hadis derslerine ahalinin yakın ilgi göstermiş olduğunu söylemek mümkündür. Tekkenin aynı zamanda bir medrese olduğu da unutulmamalıdır. Teşrifâtî İzzî Süleyman Efendi (ö.1755)[61] vakfından müderrise 4,5 akçe yevmiye üc-

---

55 Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi (CSRA), nr. 233/26.

56 Tanman, "Şeyh Murad Tekkesi", 62.

57 CSRA, nr. 233/26.

58 *Sefine-i Evliya*, II, 402.

59 Günlük on akçe ücretle hatiplik vazifesine Şeyh Hasan en-Nakşibendî, günlük beş akçe ücretle de müezzinlik vazifesine İbrahim Efendi tayin edilmişti (BOA, AE. I. MAHMUD, nr. 21374, 21 Kasım 1752-14 M 116).

60 BOA, AE. III. OSMAN, nr. 6913, (16 Aralık 1755-12 Ra 1169).

61 İzzî Süleyman Efendi, Divân-ı hümâyûn kâtipliği ve diğer bazı görevlerden sonra vakanüvisliğe tayin edilmiştir, 1747-1752 yıllarını kapsayan iki ciltlik tarihi vardır (Feridun Emecen,

reti ödenmesi uygun görülmüştü[62]. Son olarak tekkedeki türbelerin bakımı ve muhafazası için, bir de türbedarlık cihetinin bulunduğu görülmektedir. Bu vazife için de Teşrifâtî Seyyid Muhammed Akif Efendi vakfından günlük üç akçe tahsis edilmişti[63]. Öte yandan "cihet-i Mesnevî" denilen Mesnevihanlık görevinin mevcudiyeti,[64] tekkede düzenli olarak Mesnevî derslerinin yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Görüldüğü üzere farklı kesimlere hitap eden ve portföyü hayli geniş olan Murad Buhârî Tekkesi'nde, bir kütüphanenin bulunmaması düşünülemezdi. 31 Mayıs 1800'de tekke içerisindeki kütüphane için bir hafız-ı kütüp (kütüphane sorumlusu) tayin edilmiştir. Kütüphanedeki eser sayısının, -müstakil risaleler dâhil- 590 olduğu belirtilmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe yazma eserlerin toplam adedi 312, matbu eserlerin sayısı ise 36 idi. Kütüphanedeki en eski eserin tarihi miladi 1254'tür. Söz konusu kütüphanedeki eserler 1969 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne devredilmiştir[65].

III- Tekkenin Şeyhleri ve Dervişleri

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin kuruluşundan itibaren, meşihat makamında oldukça nitelikli isimlerin bulunduğu görülmektedir. Bilhassa haklarında daha çok bilgi bulunan son dönem şeyhleri, hem Osmanlı Devleti'nin hem de günümüz Türkiye'sinin dini ve kültürel hayatına katkıda bulunmuş mühim şahsiyetlerdir. Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nde görev yapan on beş şeyhin isimleri tespit edilebilmiştir[66]. Fakat bunların çoğu hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Revnakoğlu, meşihat makamına tayin edilenlerin, vakıf şartı olarak Kadı Beydavî ve Mesnevî-i şerîf okutmakla yükümlü olduklarının altını çizmekte, şeyh efendilerin âlim ve fazıl zatlar olmalarını, biraz da bu hususla ilişkilendirmektedir [67]. Biri ilmiye mensupları diğeri de mutasavvıflar için önemi tartışmasız olan bu iki eserin Şeyh Murad Tekkesi'nde okutuluyor olması, daha önce de değinildiği gibi medrese-tekke birlikteliğini ve uyumunu yansıtan ilginç örnekler olarak değerlendirilmelidir.

"İzzî Süleyman Efendi", *TDVİA*, XXIII, 565-566).

62 BOA, C. EV, nr. 15485, (17 Şubat 1783-14 Ra 1197); C. MF, nr. 1280, (21 Aralık 1845-21 Z 1261).

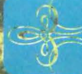
63 BOA, C. EV, nr. 25438.

64 BOA, C. EV, nr. 29444, (16 Haziran 1849-25 B 1265).

65 Ahmet Semih Torun, "Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, XXXIV (Aralık 2010), 130.

66 Tekin, *a.g.m*, s.433-434.

67 CSRA, nr. 233/26.

Şeyh Murad Buhârî'den sonra, posta, Şeyh Ali Efendi oturmuştur. Kilisli Ali Efendi ya da "Uzun Ali Efendi" namıyla maruf olan bu zat, Şeyh Murad Efendi'nin her daim yanında bulunmuş ve hususi hizmetini görmüş bir emektardı[68]. Şeyh Ali Efendi 1734'de vefat etmiş ve şeyhinin yanıbaşına defnedilmiştir[69]. Ondan sonra meşihat makamına Şeyh Sırrî Ali Efendi geçmiştir. Bu nedenle selefi, Ali-yi Evvel namıyla anılırken, kendisi Ali-yi Sânî olarak isimlendirilmiştir. Ali Sırrî Efendi'nin, hattat ve neyzen Ak Molla Ömer Efendi'nin[70] ve meşhur Turhal Şeyhi Mustafa Efendi'nin[71] mürşidi olduğu nakledilmiştir[72]. 1757'de vefat eden Ali Sırrî Efendi de tekkenin haziresine defnedilmiştir. Kufralı, O'ndan sonra Ak Molla Ömer Efendi'nin postnişin olduğunu belirtmektedir[73]. Her ne kadar bu isme Tabibzâde'nin eserinde tesadüf edilmese de[74] Revnakoğlu'nun da Ömer Efendi'yi işaret etmesi, Kufralı'nın verdiği bilgiyi teyit etmektedir. O'ndan sonra Gelibolulu Mustafa Efendi göreve gelmiş; ancak vekil olarak tayin edilmiştir. Gelibolulu Mustafa Efendi 1762 yılında vefat etmiştir. Bu dönemden sonra vekil şeyhlerin görev yaptığı görülmektedir; bunlardan biri Şeyh Hacı Mehmed el-Hisârî'dir. Çanakkaleli olduğu ve ebced hesabıyla Allah lafzının rakamsal karşılığı olan 66 sene yaşadığı belirtilmiş ve 1793'de vefat etmiştir. Hafız Mehmed Çanakhisarî namıyla da anılan bu zatın, Bosna'da Müceddidîliğin yayılmasında çok önemli rolü olmuştur. Odun kömürü ticaretiyle maişetini temin eden bir köylünün çocuğu olan Hüseyin Zukiç, Saraybosna'da tahsilini bitirmiş ve İstanbul'a gelmişti. Burada Şeyh Mehmed Çanakhisarî'ye intisap etti. Onun tavsiyeleri doğrultusunda üç yıl Konya'da, yedi yıl da Buhara da kaldı. 1781'de Bosna'da doğduğu köy olan Zivciç'de bir tekke açarak önemli bir geleneğin oluşmasına öncülük etti[75]. Görüldüğü gibi, Murad Buhârî Tekkesi sadece İstanbul'da değil, Balkanlarda da Müceddidîliğin yayılmasında etkili olmuştur.

1794 senesi içerisinde görev yapıp vefat eden iki şeyh daha vardır; vekil Şeyh Hasan Efendi ve Şeyh Mehmed Efendi. İlkinden meşihat vazifesi geri alınmış iken, ikincisinin ömrü şeyhlik için vefa etmemiştir[76]. Bu

---

68 Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidîlik*, s.114.

69 CSRA, nr. 233/31.

70 Ömer Efendi'nin "fenn-i musikinin imamı ve evc makamında okuduğu salâlar ile meşhur" olduğu nakledilmiştir (CSRA, nr. 233/36).

71 Turhal Şeyhi'nin Sadrazam Seyyid Mehmed Paşa'nın şeyhi olduğu belirtilmekle beraber, Ali el-Murâdî tarafından tarikata dâhil edildiği belirtilmiştir (Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidîlik*, s.155).

72 CSRA, nr. 233/28.

73 Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluşu*, s.170.

74 Tabibzâde, *a.g.e*, s.55.

75 Hamid Algar, "Nakşibendîyye", *TDVİA*, İstanbul 2006, XXXII, 339.

76 CSRA, nr.233/29.

شیخ مراد تکیه سی شیخلری

233/59

الشیخ السید محمد مراد البخاری ١١٣٢

الشیخ علی کلس ١١٤٣

الشیخ علی افندی ١١٦٩

الشیخ مصطفی افندی کلسولولی

الشیخ الحاج محمد افندی چناق حصاری ١١٩٩

الشیخ محمد افندی ١٢٠٨

شیخ حسن

شیخ محمد رفعت

الشیخ حسین افندی

[illegible]

Şeyh Murad Buhârî
Tekkesi Meşayihi
(CSRA)

tarihten sonra Tabibzâde şeyh sıralamasını şu şekilde yapar; Hüseyin el-Hisârî (ö.1821), onun damadı Mehmed Es'ad Efendi (ö.1844) ve Es'ad Efendi'nin oğlu Feyzullah Efendi (ö.1867). Tekkenin son şeyhleri ise Süleyman Belhî'nin (ö.1877) soyundan gelmiştir[77].

Mevcut literatürden, 1794 yılında başka bir Mehmed Efendi'nin tekkenin meşihat makamında bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma Tabibzâde de işaret eder, ancak Şeyh Mehmed Efendi'nin vefat tarihini vermez[78]. 3 Ağustos 1801 tarihli bir arzuhalden hareketle Şeyh Mehmed'in hayatta olmadığı tahmin edilebilir[79]. Revnakoğlu'nun notlarında, Şeyh Mehmed Efendi'den de meşihatın alındığı yönünde bilgiler mevcuttur[80]. Ondan sonra meşihatın Hüseyin el-Hisârî'ye geçtiği düşünülmektedir. Hüseyin el-Hisârî'nin ise Şeyh Mehmed'in damadı olduğu ve bu zatın, Manisa Saruhan Baba zaviyesi vakfından günlük beş akçe aldığı resmi kayıtlarda görülmektedir[81]. Şeyh Hüseyin Efendi'nin 10 Mart 1821 tarihine kadar meşihat makamında kaldığı ve vefat ettiği belirtilmiştir[82]. Ancak Revnakoğlu arşivinde yer alan bir pusulada, şeyhliğin Hisârî'den alınarak "ittifak-ı meşâyıhla" Eğrikapı Emir Buhârî Tekkesi şeyhlerinden Mehmed Esad Efendi'ye tevcih edildiği bilgisi kayıtlıdır[83]. Bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir, zira Hisârî'nin vefat tarihi 1821'dir,[84] dolayısıyla vefatından sonra tabii olarak yerine damadı Mehmed Esad Efendi'nin geçmiş olduğu düşünülebilir.

a. Reisü'l-kurra ve Reisü'l-meşâyih Feyzullah Efendi

Feyzullah Efendi'nin selefi ve pederi Mehmed Esad Efendi, 20 Eylül 1823 tarihinde Mustafa Halife ile birlikte günlük beş akçe karşılığında Şeyh Murad Efendi'nin türbedarlık görevini üstlenmişti[85]. Şeyh Mehmed Esad Efendi, Eğrikapı Emir Buhârî Dergâhı şeyhi Mehmed Mesud Efendi'nin biraderidir[86]. 1844'de vefat edince, oğlu Feyzullah Efendi postnişin olmuştur. Feyzullah Efendi, Murad Buhârî Tekkesi'nin en önemli şeyhlerinden biridir;

---

77 Tabibzâde, *aynı yer.*

78 *aynı yer.*

79 Süleyman isimli zatın arzuhalinde Şeyh Murad Dergâhı postnişini Şeyh Mehmed Muradî'nin oğlu olduğuna ve tekkedeki buhurilik cihetini (görevini) istediğini belirtmiş olması, pederinin bu tarihten kısa bir müddet önce vefat etmiş olabileceğini düşündürmektedir (BOA, C. EV, nr. 27793, 21 Za 1216).

80 CSRA, nr. 233/61.

81 BOA, C. EV, nr.16244.

82 Tabibzâde, *aynı yer.*

83 CSRA, nr. 233/59.

84 Hüseyin el-Hisârî'nin vefat tarihi için bkz. Ahmet Semih Torun, *a.g.m*, s.132.

85 BOA, C. EV, nr.10760, 14 M 1239.

86 CSRA, nr.233/30.

zira kendisi hem hafız, hem reisü'l-kurra hem de Mesnevihândı. Eyüp'te doğup büyüdüğü için "Eyyûbî" lakabıyla da anılırdı[87]. 1866 yılında teşkil edilen Meclis-i Meşâyih'in ilk reisi de Feyzullah Efendi'dir; o vakit İstanbul'da mevcut pek çok şeyh arasından bu göreve atanmış olması, kendisinin ilim, fazilet, ahlak, tecrübe ve daha pek çok açıdan yetkin bir isim olarak telakki edildiğini göstermektedir. Revnakoğlu, onun hakkında "*Ulemâdan, sulehâdan ve reisü'l-kurra idi, her halde meşâyih içinde vücudu iftihar olunur zevattan idi*" demektedir[88]. Bu tür hasletler, tekkenin şeyhlerinin sıradan isimler olmadığını ve kendi devirlerinde ilim, irfan ve fazilet bakımından nitelikli insanlar olduklarını göstermektedir.

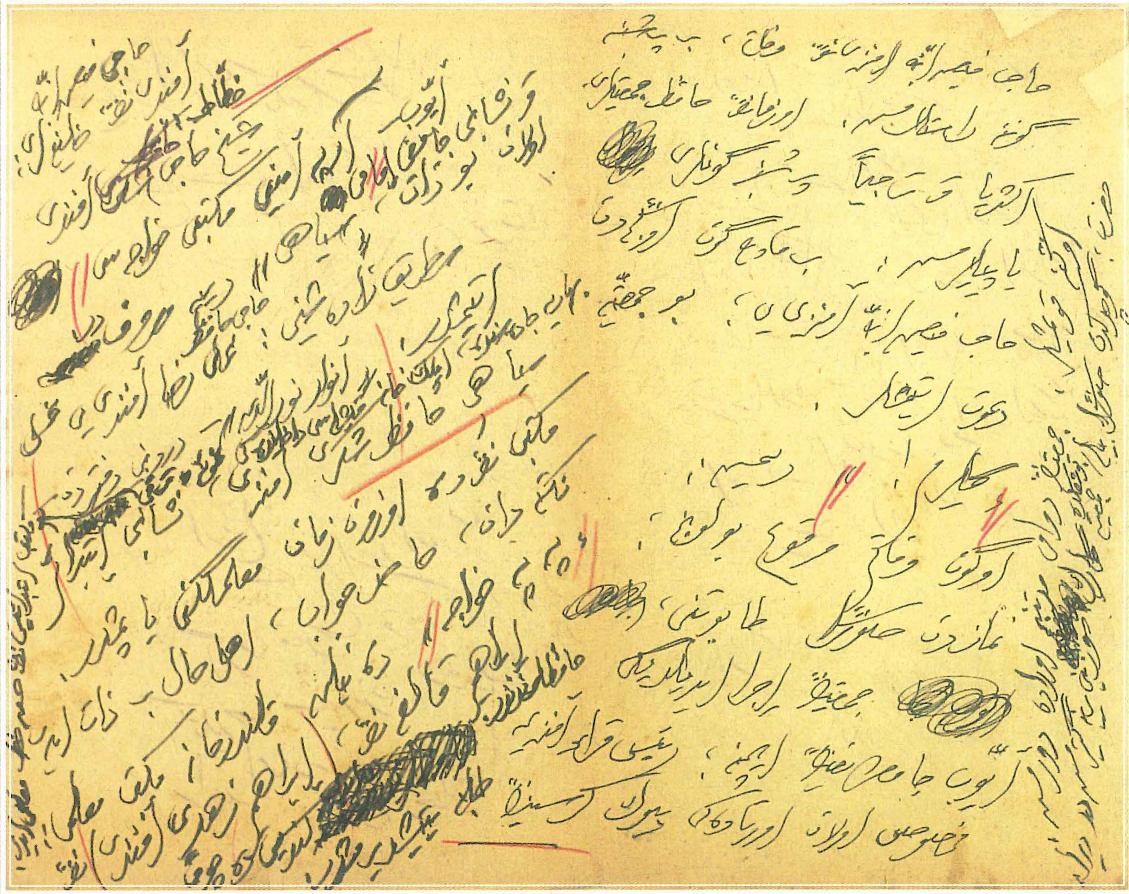
İlk kıraat derslerini Eyüp mahkemesi hocası Hafız Mustafa Efendi'den aldığı söylenen Feyzullah Efendi'nin, sağlam bir hafız olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa tekkesinde hatimle teravih namazı kıldırmakla meşhur olmuştur. Tecvit ve tertil üzere Kur'an okuyabilen, beş yüzden fazla kurra hafız yetiştirdiği rivayet edilmiştir. Bu hususiyetinden ötürü Revnakoğlu onu "ricâl-i Kur'an" (Kur'an adamı, hizmetkârı) şeklinde nitelendirerek, devrinin "ferîdi" yani bu konudaki zirve ismi olarak tavsif etmiş, muhtemelen şeyhin yakınlarından[89] naklen Feyzullah Efendi'yi "gözleri parıl parıl

Şeyh Mehmed Esad'ın mezar taşı, Ahmet Semih Torun Arşivi.

87 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 143.

88 CSRA, nr. 233/30.

89 Revnakoğlu'nun, Şeyh Feyzullah Efendi'nin kızını ve torunu Murad Bey'i tanıdığı anlaşılmaktadır.

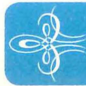

Şeyh Feyzullah Efendi hakkında tutulan notlar (CSRA).

yanan, parlak yüzlü, pamuk gibi yumuşak beyaz elleri" olan bir şeyh şeklinde tasvir etmiştir. Eyüp Sultan Camii'nde yapılan hafızlık merasimine onur konuğu olarak davetli olduğu halde, aynı gün vefat ettiğinden kendisi için hazırlanan sandalye hürmeten merasim boyunca boş bırakılmıştır.

Feyzullah Efendi çok sayıda talebenin yanında, onlarca halife yetiştirmiştir; bunlardan biri Hattat Şeyh Hacı Şehrî Efendi'dir. Eyüp Arpa Emini Mektebi hocası olan bu zat "siyahî" lakabıyla bilinirdi; uzun yıllar mekteplerde hüsn-i hat muallimi olarak görev yapmıştır. Revnakoğlu onun nüktedan, hazırcevap ve hâl ehli kalender bir zât olduğunu nakleder. Şeyh Hacı Şehrî'nin yazı üstadı, Pepe Hoca da denilen Kalenderhâne Mektebi muallimi İbrahim Kalfa -İbrahim Zühdi Efendi- idi[90]. Feyzullah Efendi sadece tekkesini idare etmekle iktifa etmemiş, bu ve benzeri talebeler, kurra ve hafızlar, hattat ve sanatkârlar marifetiyle tarikat terbiyesini ve düşüncesini yaymak için gayret göstermiş faal bir tarikat şeyhiydi.

90 CSRA, nr. 233/30 (arka yüzü).

Feyzullah Efendi 1845 yılında meşihat makamına tayin edildiğinde, ücreti vakıflar tarafından karşılanan bir takım vazifeleri üzerinde toplamıştı. Bu cümleden olarak İzzî Süleyman Efendi vakfından günlük beş akçe olan müderrislik cihetini 21 Aralık 1845 tarihinde,[91] keza bundan yaklaşık dört yıl sonra da Mustafa Paşa vakfından tahsis edilmiş olan Buhârîhanlık ve Mesnevîhanlık cihetlerini uhdesine aldı[92]. Sıfatlarından birinin "Buhârîhân-ı meşhur" olmasından hareketle, bu vazifeleri hakkıyla ifa ettiğini söylemek mümkündür[93]. Bu noktada, Sahih-i Buhârî derslerinin Osmanlı zihniyet dünyasında ve pratiğinde çok hususi bir yeri olduğunu belirtmemiz gerekir. Malum olduğu üzere büyük bir felaket vuku bulduğunda veya bulaşıcı hastalıklar zuhur ettiğinde Buhârî-i şerîf okunması kadim bir gelenekti. Feyzullah Efendi bu geleneği devam ettirdiği gibi, her kesimden insanlar tarafından ilgiyle takip edilen Mesnevî derslerini de ihmal etmemiştir. Meşhur Mesnevîhan Hoca Hüsameddin Efendi'nin cenaze duasını bizzat kendisinin yapmış olması, onun Mesnevîhanlığına gösterilen saygının bir tezahürü olsa gerektir[94].

Feyzullah Efendi, Murad Buhârî Tekkesi'nin şeyhi olmasına rağmen, bazı belgelerde Murad Molla Tekkesi'nin şeyhi olarak da zikredilmiştir. Her ne kadar ilgili belgelerde bu tekkenin yeri hakkında sarih bir ifade yoksa da bunun isim benzerliğinden kaynaklanan bir hata olarak değerlendirilmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu durumda yukarıda değinilen tekkeler arasındaki ilişki ve irtibat noktalarından hareketle, Şeyh Feyzullah Efendi'nin Fatih Çarşamba Pazarı'ndaki Murad Molla Dergâhı'nın meşihatını muvakkaten uhdesine almış olması muhtemel görünmektedir[95].

Feyzullah Efendi *İşâret-i Ma'neviyye fî Âyin-i Mevlevîyye* ve *Ahsen-i Tahdis fî Rivâyeti'l-Hadis* adıyla kaleme aldığı eserlerle, tasavvuf ve kültür tarihimize de katkıda bulunmuştur[96]. İlk kitabını tamamlayıp arz ettiğinde beş bin kuruş ödül verilmesi kararlaştırılmış[97] ve bu müjdeyi kendisine devrin şeyhülislamı Hüsameddin Efendi tebliğ etmiştir[98]. Bu teveccüh, Feyzul-

---

91 BOA, C. MF, nr. 1280, 21 Z 1261.

92 BOA, C. EV, nr. 29444.

93 CSRA, nr. 233/30.

94 Şeyh Mehmed Elif Hasırîzâde, *Tenşîtu'l-Muhibbîn bi-Menâkıb-ı Hoca Hüsâmeddin Kuddise Sırrıhu'l-âlî,* Matbaa-i Bahriye 1342, s.16.

95 BOA, A. MKT. NZD, nr. 569/41, 13 B 1281. Mevcut literatüre göre Murad Molla Dergâhı'nın Şeyhi Mehmed Arif Efendi'ydi, ancak 1864-1866 yılları arasında Feyzullah Efendi'nin ismi de şeyh olarak geçmektedir. Örneğin, Meclis-i Meşâyih ilk teşkil edildiğinde Feyzullah Efendi, Murad Molla Tekkesi şeyhi olarak zikredilmiştir (BOA, İ. MVL, nr. 563/25320, 15 Kasım 1866-7 B 1283).

96 Mehmed Tahir, *aynı yer*.

97 BOA, A. MKT. MHM, nr. 319/21, (27 Kasım 1864-27 C 1281).

98 BOA, A. MKT. NZD, nr. 569/41, (12 Aralık 1864-13 B 1281).

lah Efendi'nin hem Şeyhülislamlık makamı hem de devlet ricali tarafından makbul ve muteber tasavvuf ricali arasında değerlendirildiğini göstermektedir. Keza, onun Nakşibendî-Hâlidîliğin İstanbul'daki mümtaz isimlerinden biri olan Ahmed Gümüşhanevî'nin *Câmiü'l-Usûl* adlı kitabına takriz yazdığı görülmektedir[99]. Diğer Nakşî şeyhleriyle münasebetleri bakımından önem arz eden bu örnek, mutasavvıflar arasında saygın bir isim olduğunun da göstergesidir.

Yukarıda da değinildiği üzere, Osmanlı'da devlet-tekke münasebetleri açısından önemli bir adım olarak 1866 yılında Meclis-i Meşâyih kurulmuş ve başkanlığına Feyzullah Efendi atanmıştı. Kıraat ilmindeki vukûfiyeti, hadis ve tasavvuf sahasındaki kudreti gibi hususiyetlerinin, onun riyaset makamına tayininde önemli rol oynadığı düşünülebilir. Feyzullah Efendi, Meclis-i Meşâyih'in ilk başkanı olarak atanmasına rağmen, ömrü vefa etmemiş, henüz meclis faaliyete geçemeden 24 Eylül 1867'de vefat etmiştir[100].

Feyzullah Efendi'den sonra meşihat makamına oğlu Abdüllatif Efendi[101] geçmemiş, postnişinlik ve tekkeyle ilgili diğer bazı görevlere, başka isimler talip olmuştur; tespit edebildiğimiz kadarıyla, İsmet Efendi namındaki bir zat bunlardan biridir[102]. Keza, tekkede Şeyh Feyzullah Efendi'nin uhdesinde olup da boşa çıkan (münhal) cihetlerden biri, talebesi Eyüp Arif Efendi'ye

---

99 Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, s.207; Muharrem Varol, *Islahat, Siyaset, Tarikat*, s.265.

100 Torun, *a.g.m*, s.154. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda tekkeler üzerinde kurmaya çalıştığı denetim mekanizmasının en somut adımı olan bu meclisin kuruluş süreci, hedefleri ve yaşanan tartışmalar için bkz. Muharrem Varol, *a.g.e*, s.239-273.

101 Mehmed Tahir, *aynı yer.*

102 BOA, BEO. AYN.d, nr. 1076, (1 Ekim 1867-2 C 1284), s.37. Bu zâtın o dönemde İstanbul'a yerleşmiş bulunan Garibullah lakaplı Şeyh Mustafa İsmet Efendi (ö.1872) olma ihtimali vardır.

tevcih edilmiştir[103]. Söz konusu vazifelere talip olanlar arasında tanıdık bir sima daha vardı; Sultanahmet'teki Özbekler Tekkesi'nde o sırada "şeyh vekili" olarak görev yapan Süleyman Efendi de tekkenin meşihatını ya da Mesnevîhanlık cihetini istemişti[104]. Bu husus önemlidir, zira Türkistan kökenli şeyh ve dervişler tarafından Özbek tekkelerinin yakından izlendiğini, keza münhal görev ve tahsisatlar konusunda kendilerine bir tür rüçhaniyet atfettiklerini göstermektedir.

b. Nakşî Tekkesinde Melâmî Şeyhler: Belhî Ailesi

Feyzullah Efendi'nin vefatı üzerine, Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin meşihat makamı bir müddet boş kalmış, yukarıda işaret edildiği üzere hariçten bazı isimler bu göreve talip olmuş, neticede Süleyman Belhî Efendi postnişin olarak atanmış; neslinden gelen iki kuşak, tekkelerin kapatıldığı döneme dek meşihat makamını temsil etmişlerdir. Şeyh Süleyman Belhî'nin Hz. Peygamber'in soyundan geldiği ve Özkend Hükümdarı Burhaneddin Kılıç'ın ahfadından olduğu ifade edilmiştir[105]. *Yenâbiü'l-Mevedde* adlı eserinin girişinde, Arapça kısa bir biyografisi mevcuttur. Buna göre; Süleyman bin Hâce Gilân Hüseyin el-Kunduzî el-Belhî 1805 (H.1220) senesinde doğmuş, önce Buhara'da, ardından seyahat ettiği Afganistan ve Hindistan'da pek çok âlim ve şeyhten ilim tahsil etmiştir. Tahsilini tamamladıktan sonra memleketi Kunduz'a dönmüş, burada açtığı medrese ve hankâhta ders vermeye başlamıştır. Zamanla etrafında oluşan halkadan üç yüz kişiyle birlikte 1853'te Hicaz'a gitme niyetiyle Belh'ten yola çıkmış, Bağdat'a ulaştığında askeri-mülki erkânın büyük teveccühüne mazhar olmuştur. Daha sonra Halep, Diyarbakır ve Konya'yı ziyaret etmiş ve burada üç buçuk yıl kadar kalmıştır; bu arada, Sadreddin Konevî türbesinde muhafaza edilen *Fütûhât-ı Mekkîye*, *Füsûs* ve *Nusûs* gibi eserlerini müellif hattından istinsah etmiştir. Nihayet 1861 yılında İstanbul'a gelen[106] Süleyman Belhî, daha sonra Hacca gitmeye niyet etmişse de "gaybî bir takım işaretler sebebiyle" bundan vazgeçmiştir. Kısa süre sonra Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin

103 BOA, BEO. AYN.d, nr.1076, (3 Ekim 1867-4 C 1284), s.38.

104 BOA, BEO. AYN.d, nr.1076, (16 Ekim 1867-17 C 1284), s.39.

105 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1969, s.7.

106 Süleyman Belhî ve ailesinin İstanbul'a geliş zamanına dair iki farklı tarih mevcuttur. *Yenâbiü'l-Mevedde* eserinin girişinde şeyhin Konya'dan çıkış tarihi 1858 iken, Süleyman Belhi'nin Sultan Abdülaziz devrinde 1861 yılında İstanbul'a geldiği de öne sürülmüştür (Yusuf Öz, "Süleyman Belhî, Ailesi ve Son Mevlevi Postnişinleri ile Mektuplaşmaları", *X. Milli Mevlana Kongresi (2-3 Mayıs 2002), Tebliğler,* Konya 2002, I, 149-161 [http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=655, Erişim Tarihi 1 Eylül 2014]). Fakat, burada ihtilafı ortadan kaldıracak olan bilgi ise arşiv vesikalarında mevcuttur. Buna göre şeyhin İstanbul'a 1861 civarında gelmiş olduğu görülüyor (BOA, İ.MVL nr. 472/21373, lef 3, 8 Haziran 1861-29 Za 1277)

postnişinliğine tayin olunan Süleyman Efendi, irşat faaliyetleri yanında tefsir ve hadis dersleri vermeye başlamıştır[107].

Hüseyin Vassaf, Süleyman Belhî'nin yukarıda ana hatlarıyla özetlediğimiz hayat hikâyesini bir takım farklı bilgilerle karışık olarak verir ve İstanbul'dan önce Bursa'ya uğradığını, payitahta geliş tarihinin 1861 olduğunu, Sultan Abdülaziz'in Şeyh Süleyman'a büyük ilgi göstererek Matbah-ı Âmire'den kendisine hususi yemek gönderdiğini ve Aksaray'daki meşhur Haşim Ağa Konağı'nı kendisine tahsis ettiğini ileri sürer. Yine Vassaf'a göre; Süleyman Belhî burada bir buçuk yıl kalmış ve Hicaz'a gideceği esnada Şeyh Murad Buhârî Tekkesi meşihatının boşalması üzerine 1867'de şeyh olarak tayin edilmiş ve bu nedenle mukaddes topraklara da gidememiştir. Devrin şeyhleri Meclis-i Meşâyih riyasetini ve Murad Buhârî Tekkesi meşihatını aynı anda Süleyman Efendi'ye teklif etmişse de onun sadece adı geçen tekkenin şeyhliğini kabul ettiği nakledilmiştir. Meşihat makamında dokuz yıldan fazla kalan ve "ehl-i dil" (gönül ehli) bir zat olarak tavsif edilen Şeyh Süleyman Belhî, 16 Ağustos 1877 tarihinde vefat etmiştir. Arapçaya, Farsçaya ve Çağataycaya "bî-hakkın vâkıf" olan Süleyman Efendi'nin telif eserlerinden bazıları günümüze ulaşmıştır. Bunlar *Yenâbîu'l-Mevedde*[108], *İ'câzu'l-Kur'ân, Meşrekü'l-Ekvân* ve *Gıbtatü'l-Emân*'dır. Dergâh haziresindeki kabri "bî-ser u pâ" (başsız ve ayaksız)'dır, anlaşılan Hamzavî-Melâmî geleneğe uyularak kabrine taş dikilmemiştir[109].

---

107 Şeyh Süleyman el-Hüseynî el-Belhî el-Kundûzî, *Yenâbiü'l-Mevedde*, 1302, s.1-2.

108 Bu eser, Şii itikadının esaslarına müteallıktir ve eserin basım sürecinde müellif kısmına "Ulemâ-yı İsnâ aşeriyye'den Süleyman Belhî" ibaresi konularak neşredilmesi istenmiştir (BOA, MF. MKT, nr. 62/170, 24 Haziran 1879-4 B 1296). Bu husus gerçekten de dikkat çekicidir, zira bir Nakşibendî şeyhinin On İki İmam Şiiliği ulemasından olduğunun bilhassa vurgulanması, söz konusu eserin dönemin siyasi mülahazaları doğrultusunda Şiilere yönelik bir propaganda aracı olarak kullanılmak istendiği ihtimalini akla getirmektedir. Burada Süleyman Belhî'nin Necef ve Kerbela ziyareti sırasında İmamiye mezhebini kabul ettiği bilgisini hatırlamak faydalı olabilir (Yusuf Öz, *a.g.m*).

109 *Sefine-i Evliya*, II, 399-401.

ينابيع المودة

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين الذى ابدع الوجود وافاض الجود واظهر شؤنه
وابرز نوره محمداً صلى الله عليه وسلم قبل خلق خلقه وعلمه بالقلم وعلم
الانسان مالم يعلم وهو المتفضل المفيض بالامتنان والمتطول المكرم بالاحسان
وانه بالجود الاعم على العالمين منان وبالرحمة الواسعة على الكل حنان تقدست
اسمائه وتعالت الآئه وحده لاشريك له ولا له مثل ولا ضد ولا له زوجة ولا ولد بل
هو الله احد الصمد لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً احد وهو ذو المواهب السنية وذو
الآلاء الجليلة وذو النعماء الجميلة وصاحب الرحموت الواسعة والبركوت النامية
الكثيرة وهو الذى خلق اولا من نور ذاته الاقدس حقيقة المحمدية التى هى
جامعة للعوالم الغيبية والشهودية ومحيطة بالمقامات الملكوتية والجبروتية وجعل
محمداً آخر خلقه ومبدأ العوالم فى ايجاده فلهذا ختم به انبيائه وابقى دينه وشرايعه
الى يوم الدين وبعثه الى كافة المكلفين بالهداية الكاملة الموصلة الى النعم الدائمة
الابدية والى السعادات التامة السرمدية وارسله رحمة عظيمة ونعمة جزيلة
الى الثقلين واكرمه تلطفاً وشرفه تعطفاً بسيادة الكونين وجعله برزخا
بين الوجوب والامكان وعلة غائية فى تكوين الاكوان وقال فى حديثه
القدس لولاك لما خلقت الافلاك وقال فى كتابه وما ارسلناك الا رحمة للعالمين
وقال وما ارسلناك الا كافة للناس بشيراً ونذيراً وقال قل ان كان للرحمن

ولد

Şeyh Süleyman Belhî'nin Yenabiül Mevedde Kitabı.

Tasavvuf tarihi araştırmalarının önemli isimlerinden olan ve son derece kıymetli bir arşiv oluşturmak suretiyle bu alana büyük katkıda bulunan merhum Cemaleddin Server Revnakoğlu, Şeyh Süleyman Belhî hakkında şu önemli bilgileri nakleder: "... *müstakimü'l-hâl ve muhaddis, hâfız-ı hadîs, uzun boylu, gümüş sakallı güzel bir âdem idi. Hüsn-i suret ve sîret ashabındandır. Hîn-i irtihâlinde üç aded evladını terk eylemiştir. Büyüğü Abdülkadir, ortancası Burhaneddin, küçüğü Bahaeddindir.*"[110]. Revnakoğlu, onun şeyhliği müddetince vakfın şartlarına tam manasıyla riayet ettiğini şu sözlerle dile getirir: "... *Yüzlerce talebeye, âşıkîne yıllarca Mesnevî-i şerîf okutmuştur. Her gün ikindiden sonra Edirnekapısı'ndaki Seyyid Haşim'in kabrinin önündeki sakız ağacının dibinde asasına dayanarak oturur,*[111] *Akşam ezanı vaktine hemân bir çeyrek kalıncaya kadar önünden adeta geçit resmi yaparak geçen hastalara gül yüzüyle iltifatla nefes ederdi. Münzevî yolunu takiben tekkesinden çıkıp bu sakız ağacının bulunduğu yere gelirken ve keza akşamüzeri tekkeye dönerken yolda rastlayanlar, kahvede oturanlar 'aman efendi geliyor' diyerek ortadan çekilirlerdi*"[112]. Hakkında nakledilen bu bilgiler; şeyhin sadece neşr-i ulûm ile meşgul olmadığını, sadece havas ile değil avama da hitap ettiğini, hastaların şifa bulması için onlara psikolojik ve manevi destek vermeye çalıştığını gösterir. Keza, Hamzavî-Melâmî büyüklerinden biri olarak kabul edilen Seyyid Haşim'in kabrinin önünde bütün bu hayır işlerini yapması da onun Melâmî-meşrep olduğunu bir kez daha teyit edici bir özelliğidir. Öte yandan Süleyman Efendi hiçbir zaman rical-i devletle münasebetini kesmemiştir; Konya'da bulunduğu esnada vali Gürcü Hamdi Paşa ile yakın ilişki kurmuş, Hamdi Paşa İstanbul'a tayin olunduktan sonra da kendisini ziyarete geldiği ve ona "pederim, azizim ve mürşidim" şeklinde hitap ettiği nakledilmiştir[113]. Bununla beraber, Şeyh Süleyman'ın Kaşgar Emiri Yakup Bey'le yakın ilişkisi olduğu, elçi Seyyid Yakup Han vasıtasıyla şeyhin yün külahını Kaşgar emirine gönderdiği belirtilmiştir[114].

Şeyh Süleyman Efendi'nin vefatından sonra, Murad Buhârî Tekkesi'nin meşihatına en az onun kadar önemli bir başka isim olan Abdülkadir-i Belhî tayin edilmiştir. Tekkenin sondan ikinci şeyhi olan Abdülkadir Efendi, 1839

---

110 CSRA, nr. 233/31.

111 Süleyman Belhî'nin Melâmî büyüklerinden biri olan Seyyid Haşim'in kabrinin yanında oturması, onun neşvesine delalet eder. Seyyid Haşim için bkz. Abdulbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s.161-162.

112 CSRA, nr. 233/36 (arka yüzü).

113 CSRA, nr. 233/17. Konya'da bulunduğu sırada bu valinin Mahmud Hamdi Paşa olduğu anlaşılıyor. [Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul 1999, s.35]

114 Yusuf Öz, *a.g.m.*

Şeyh Süleyman ve Abdülkadir Belhî hakkında tutulan notlar (CSRA).

yılında Kunduz'da doğdu. Yukarıda işaret edildiği üzere pederi Süleyman Efendi'yle birlikte 1856 yılında Konya'ya gelmiştir. Arapça ve Farsçanın yanı sıra, dini ilimleri ve İbn-i Arabî külliyatını aynı zamanda ilk hocası da olan pederinden tahsil etmiştir. Daha sonra ailesiyle Bursa'ya, oradan da İstanbul'a gelmiş, pederinin vefatından sonra 1877[115] yılında Şeyh Murad Buhârî Tekkesi meşihatına tayin edilmiştir. Pederinden Nakşî-Müceddidî hilafeti almasına rağmen, İstanbul'da Hamzavî-Bayramî Melâmîlerinden Bekir Reşâd Efendi'ye (ö.1875)[116] intisap etmiştir. Şeyhinin vefatından sonra, İstanbul'da kendisinin "Hamzavî kutbu" olduğu nakledilmiştir. Bazılarınca üçüncü devre Melâmîlîğinin müessisi olarak da kabul edilen Muhammed Nurü'l-Arabî, kendisini tekkede birçok defa ziyaret ederek tabiiyet teklif etmiş, ancak şeyh efendi bunu nezaketle geri çevirmiştir. Şeyh

115 Azamat, Abdülkadir Efendi'nin tekkeye tayin edildiği tarihi 1887 olarak vermektedir. Halbuki arkasından şeyhin 46 yıl tekkede postnişinlik yaptığını ekleyip 1923'te vefat ettiğini söylüyor. Buradan da verilen tarihin yanlış ve tekkeye şeyh olarak atanma yılının 1877 olduğunu belirtmemiz gerekir (Nihat Azamat, "Abdulkadir-i Belhî", *TDVİA*, İstanbul 1988, I, 231).

116 Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s.179-180.

Abdülkadir-i Belhî'ye, Mevlevîlerin de çok hürmet ve teveccüh gösterdiğini özellikle belirtmek gerekir. Zira Bahariye Mevlevîhanesi Şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede'nin, Ferruh Çelebi'nin, Abdülhalim Çelebi'nin ve daha pek çok Mevlevînin kendisini kutup kabul ettiği bilinmektedir.

Şeyh Abdülkadir Efendi *Esrârü't-Tevhîd, Yenâbîü'l-Hikem, Künûzü'l-Ârifîn, Gülşen-i Esrâr, Divân, Sünûhat-ı İlahiyye* ve *İlhâmat-ı Rabbanîye* adlı manzum eserlerin de müellifidir[117]. Mesnevi tarzında kaleme alınmış bu eserlerde yer alan yirmi bin civarındaki beyit müthiş bir rakamdır ve bu itibarla, Mevlana'dan sonra bu nispette beyit kaleme alan nadir mutasavvıflardan biri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu manzum eserler didaktik amaçla kaleme alınmış olduğundan, edebi açıdan ve şiir tekniği bakımından pek de kıymetli olmadıkları ileri sürülmüştür[118].

Hüseyin Vassaf, Abdülkadir Efendi'nin Mevlevîler nezdindeki itibarını ve pederi Süleyman Efendi ile birlikte Belh'ten Konya'ya hicretini, Mevlana Celaleddin Rûmî'nin (ö.1273), pederi Muhammed Bahaeddin Veled ile Belh'ten Konya'ya hicretiyle ilişkilendirir. Ona göre hayret uyandıran bu benzerlik, tasavvuf ıstılahıyla "nisbet-i maneviyye"den başka bir şekilde isimlendirilemez. Asıl ismi "Gulâm-ı Kadir" olan, kırk altı yıl gibi uzun bir süre meşihat makamında kalan ve bu itibarla, Murad Buhârî Tekkesi'nin tarihçesinde önemli simalardan biri olan Abdülkadir Efendi 15 Mart 1923'te vefat etmiştir. Cenazesi Şeyh Ceylan Efendi tarafından yıkanmış,[119] na'şı dergâhtan çıkarken tezkiyesini Erzurumlu Osman Kemâlî Efendi[120] yapmıştır. Önde gelen meşayihın katılımıyla Eyüp Sultan Camii'nde cenaze namazı kılınmış, muvacehe penceresi önündeki tezkiyesi ise Nureddin Cerrahî Âsitanesi Şeyhi Fahreddin Efendi tarafından yapılmıştır. Fahreddin Efendi, O'nu "*aslehü'n-neseb-i hakiki, Alevî meşreb saff-ı evliyaya dâhil bir mürşid-i kâmil*" yani soyu Hz. Ali'ye dayanan veli bir zat ve kâmil bir mürşit olarak tavsif etmiştir[121]. Cenaze merasimi için toplanan müthiş kalabalık içerisinde bulunan Hüseyin Vassaf, hissiyatını "*ruhaniyyet-i mahsusaları herkesi lebrîz etmişti*" şeklinde dile getirmiştir[122].

---

117 Nihat Azamat, *a.g.md*, 231-232.

118 Saadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1945, I, 231-232.

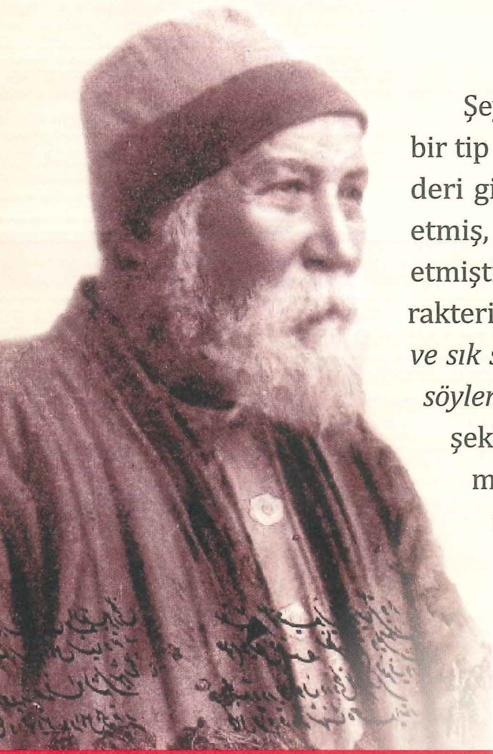
119 *Sefine-i Evliya*, II, 401. Adı geçen Ceylan Efendi, Eyüp Hatuniye Dergâhı şeyhi olan Şeyh Sadeddin Ceylan Efendi olsa gerektir. Nihat Azamat, şeyhin vefat tarihini 17 Mart 1923 olarak verir (Nihat Azamat, *a.g.md*, 231).

120 Bu zât, Abdülkadir-i Belhî'nin halifelerindendir ve divân sahibidir, bkz. *Kemâlî Divânından Aşk Sızıntıları*, haz. B. Doğramacı, İstanbul 1977'den naklen Ahmed Güner Sayar, *Abdülbaki Gölpınarlı*, İstanbul 2014, s.62.

121 CSRA, nr. 233/31.

122 *Sefine-i Evliya*, II, 402.

Seyyid Abdülkadir Belhi

Şeyh Abdülkadir Efendi'nin, gerçekten de sıra dışı bir tip olduğunu vurgulamak gerekir. Mesela aynen pederi gibi kendisine mezar taşı dikilmemesini vasiyet etmiş, Melâmî meşrep olduğundan gizlenmeyi tercih etmiştir[123]. Hüseyin Vassaf O'nun fiziki yapısını ve karakterini: *"Orta boylu, buğday renkli, mutavassıt beyaz ve sık sakallı, kara gözlü, güzel sözlü, pak özlü idi. Hafif söylerdi, tab'ı cemâle nâzır, rahm u şefkatleri galip idi"* şeklinde tasvir etmiştir. İdris-i Muhtefî gibi göze batmaktan pek hoşlanmayan şeyhin, diğer tekkelere hemen hemen hiç uğramadığı bu sebeple "meşâyih-i rüsûmun" da onu ve tekkesini ziyarete gelmediği belirtilir,[124] o halde, Üsküdar'da Sandıkçı Ethem Efendi Tekkesi'ne yaptığı ziyaret, istisnai bir durum olmalıdır[125].

Şeyh Abdülkadir Belhî'nin bilhassa Mevlevîler ve Bektaşîler nezdinde itibarının yüksek olduğuna ve müntesiplerinin bulunduğuna yukarıda değinilmişti. Galata Mevlevîhanesi'nin son şeyhi Ahmed Celaleddin Baykara ile samimi bir dostluk kurdukları anlaşılmaktadır[126]. Gölpınarlı, pek çok Mevlevî'nin Şeyh Abdülkadir'i kutup olarak kabul ettiğini ifade eder[127]. Bektaşî olup şeyhin ziyaretine gelenlerden biri de Akbaba Tekkesi'nin son postnişini Hoca Pehlivan Ekrem Efendi'ydi[128]. Bilindiği üzere, Akbaba Tekkesi aslında bir Bektaşi dergâhı iken, Vak'a-yı Hayriye (1826) sonrasında emsalleri gibi Nakşî görünmek

123 Onun Hamzavîliğe intisabına dair bir menkıbede Bekir Reşad Efendi'yle karşılaşmasında dair bilgiler mevcuttur. Abdülkadir Efendi Konya'da iken rüyasına giren Bekir Reşad Efendi, kendisinin manevi terbiyesinden sorumlu olduğunu ifade ederek derhal İstanbul'a gelmesini emretmiştir. Babasıyla birlikte Bursa'ya giden Abdülkadir aynı rüyayı birkaç kez daha görünce İstanbul'a geçmiş, kalben Bekir Reşad Efendi'nin Fatih'teki evine teveccüh etmiş ve şeyhiyle mülaki olmuştur, ayrıntılar için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s.182-183.

124 "*... Fi'l-hakika hâl-i hayatlarında müşârünileyhi kimse takdir edememiştir. Meşâyıh-ı rüsum, dergâhlarına gelen meşâyıhın tekkelerine giderler, âdetleri böyledir. Bir şeyh diğer meşâyıh tekkelerine gitmezse, veliyy-i zaman olsa onun tekkesine kimse gitmez. Abdülkadir Efendi hiçbir yere gitmediğinden, ona da kimse gelmezdi*" (*Sefine-i Evliya*, II, 401-402).

125 Ahmed Yüksel Özemre, hâl-i hayatındayken müşerref olduğu Üsküdar'ın "sırlı" velilerinden Eşref Amca'nın Abdülkadir-i Belhî'yi Sandıkçı Tekkesi'ne davet ettiğini, âdetini bildikleri için geleceğine pek ihtimal vermediklerini, ancak Şeyh Abdülkadir Efendi'nin sürpriz bir biçimde tekkedeki toplantıya katıldığını söylediğini nakleder. Özemre, bu ziyareti Eşref Amca'nın manevi derecesinin yüksekliğinin bir delili olarak yorumlamıştır (Ahmed Yüksel Özemre, *Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı*, İstanbul 2007, s.56-61).

126 Özemre, *a.g.e*, s.69.

127 Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, s.410.

128 CSRA, nr. 233/40.

Seyyid Abdülkadir Belhî

zorunda kalmıştı[129]. Keza Sütlüce Tekkesi şeyhi Münir Baba ve Şehitlik Tekkesi şeyhi Nâfi Baba'nın, Abdülkadir Efendi'ye büyük teveccüh ve hürmet gösterdikleri belirtilmiştir[130]. Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin hafız-ı kütübü ve uzun yıllar "derin bilgisi ve yüzlerce kedisiyle" ilim ve kültür hayatımıza renk katmış olan İsmail Saib Sencer'in[131] (ö.1940) de Abdülkadir Belhî'nin müritlerinden olduğu ifade edilmiştir[132]. Şeyh Abdülkadir Belhî, hem bir mutasavvıf, hem de bir ilim adamı olarak saray ve bürokrasi çevresinden de pek çok kişiyi etkilemiştir. Sultan II. Mahmud'un kızı olan ve tasavvufa ilgisiyle tanınan Şaire Adile Sultan'ın (ö.1899) tekkeyi ziyaret ettiği ve Abdülkadir Efendi'ye büyük hürmet gösterdiği nakledilmiştir.[133] *Esrârü't-tevhid* adlı risalesini tercüme ve neşreden

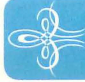
129 M. Baha Tanman, "Akbaba Tekkesi", *TDVİA*, İstanbul 1989, II, 221-22.

130 Ekrem Işın, "Abdülkadir-i Belhî", *DBİA*, I, 44.

131 İsmail Saib Sencer'in kütüphane hayatına ışık tutan güzel bir hatırat ve yukarıdaki tasvir için bkz. *Kitaplar Arasında 44 Yıl, Muzaffer Gökman'ın Anıları, Eleştirileri ve Gözlemleri*, haz. Remzi Kırık, Eğitim-Öğrenci Yayınları, İstanbul 1977, s.123-133.

132 Hür Mahmud Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 253n.

133 Rivayete göre bir gün Âdile Sultan maiyetiyle birlikte gösterişli bir arabayla tekkeye gelmiş, bu sırada şadırvanda abdest alan bir zata Şeyh Abdülkadir Efendi'yi sormuştur. O zat "bugün seyyidi göremezsiniz" deyince üzülen Sultan bir kese altını uzatarak bunun hırkabahâsı (hırka parası) olduğunu bildirmiştir. Ancak aynı zatın "seyyidin sizin ihsanınıza ihtiyacı yoktur" şeklinde karşılık vermesi üzerine meyus bir şekilde saraya dönen Sultan, bir müddet sonra tebdil-i kıyafetle bu defa kira arabasına binerek dergâha tekrar gitmiştir. Bu

Selanik Valisi Nazım Paşa'nın da şeyhin ihvanından olduğu belirtilmiştir[134]. Dolayısıyla, diğer tekkeler kadar olmasa da bazı devlet adamları ve nüfuzlu kimselerin, Murad Buhârî Tekkesi'yle yakın münasebetlerinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin meşihat makamında bulunmamış olmakla birlikte, yeri gelmişken Abdülkadir Belhî'nin kardeşlerinden Burhaneddin Efendi'den de söz etmek gerekir. O'nu yakından tanıyanlardan biri olan Hüseyin Vassaf'ın verdiği bilgiye göre, Burhaneddin Efendi 1846 senesinde doğmuştur. Onun "zevk-i tarikatten"[135] ziyade edebiyat ve şiire meraklı ve bu alanda oldukça kabiliyetli olduğu nakledilmiştir. Arapça, Farsça, Türkçe ve Çağatayca şiirleri vardı; bilhassa tahmis sanatında mahir olduğu ve Hafız Divânı'nı tahmis ettiği belirtilmiştir. Hüseyin Vassaf diyor ki: "*Hafızaları pek metîn olup, bir gece bezm-i sohbetlerinde bulundum, şiirle sabah etmiş idik. Herhangi bir şair-i meşhurun gazeliyâtından birine başlansa, derhal onu bir şive-i mahsusasıyla okur itmam ediverir*". Hat sanatında ta'lîk yazıda maharetli olan Burhaneddin Efendi, devletten aldığı maaşla geçinirdi. Ancak imparatorluğun son demlerinde maaşı kesilmiş ve bu nedenle ahir ömrü mali sıkıntıların pençesinde geçmiştir. Bu sebeple ayan ve mebuslardan bazılarının konak ve köşklerinde, himmetlerinin tezahürü olarak kira vermeden oturan Burhaneddin Efendi'nin dört oğlu olmuştur. Oğullarından biri vefat etmiş, diğer üçü ise mükemmel tahsil görmüş ve yabancı dil öğrenmişlerdir. Çocuklarından Seyyid Süleyman Celaleddin Fransızca muallimliği yapmıştır. Ancak neredeyse daima maddi imkânsızlıklarla boğuşan Burhaneddin Efendi inzivaya çekilmiş, çamaşırlarını kendisi yıkayan ve bazen kuru ekmeğe talim eden bir piri fani olarak yaşamıştır. Bu trajik tablo, aslında inhitat etmekte olan bir imparatorlukla beraber gurûb eden tarikat erbabının çoğunun maruz kaldığı hüzünlü bir sondu. Kendisiyle yakın hukuku bulunan ve birçok hadiseye bizzat şahit olan Hüseyin Vassaf, bu hazin sonu şu şekilde tasvir etmiştir: "*Erbâb-ı kemâlin memleketimizde akıbeti budur*"[136].

Murad Buhârî Tekkesi'nin son şeyhi, Abdülkadir-i Belhî'nin oğlu Ahmed Muhtar Efendi'dir. 1873'de İstanbul'da doğan Ahmed Muhtar'ın va-

---

defa Seyyid Abdülkadir Efendi'nin oğlu Muhtar Efendi misafirleri kapıda karşılamış ve şeyhin huzuruna götürmüştür. Âdile Sultan, tekkeye ilk kez geldiğinde şadırvanda karşılaştığı zatın aslında Seyyid Abdülkadir Efendi olduğunu fark edince çok şaşırmıştır. Bunun üzerine, şeyh kendisine müeddep bir şekilde "Buraya Âdile Sultan olarak gelirseniz, bu kapıdan giremezsiniz, Âdile Hanım olarak gelirseniz kapıda karşılanırsınız" şeklinde mukabele etmiştir (Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1985, s.152).

134 Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s.183.

135 Burhaneddin Efendi Eyüp Kalenderhânesi şeyhliğine tayin edilmiş, ancak ayinlere katılmadığı gerekçesiyle dervişler tarafından şikâyet edilince azledilmiştir (CSRA, nr. 28/50).

136 *Sefine-i Evliya*, II, 406-410. İbnülemin, Burhaneddin Efendi'yi şiir-i seyyar olarak tarif eder (İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1969, I, 182).

Seyyid Burhaneddin Belhî

lidesi Seyyide Fatıma Zehra Hanım'dır ve 1889 yılında vefat etmiştir. Revnakoğlu, ilk tahsilini pederinden alan Ahmed Muhtar'ın garp kültürüne "ünsiyeti" olduğundan bahisle, iyi Fransızca bildiğini nakletmiştir[137]. Anlaşılan Belhî ailesinin üçüncü kuşak nesli, klasik Şark kültürü yanında, o vakit Garp medeniyetiyle temas kurmanın en önemli vasıtası olan yabancı dile de önem vermiştir. Bununla birlikte dini ve klasik eğitiminden taviz vermeyen Ahmed Muhtar Efendi, 1902 yılında pederinden Nakşî icazetnamesi almış, zikirlerini hafi ve celi icra etmiştir. Hüseyin Vassaf'a göre; orta boylu, buğday tenli, köse sakallı, nurani yüzlü, edip, kâmil ve fakir-fukara dostu bir zattı. Arap ve Fars edebiyatında, üstad mertebesinde olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Vassaf, *Hanedân-ı Seyyidi'l-beşer Eimme-i İsnâ-aşar* isimli eserinin son derece önemli olduğuna ve ilmi seviyesine delalet ettiğine dikkat çeker[138]. Yukarıda Şiilik hakkında, dedesi Süleyman Efendi'nin bir eser kaleme aldığına ve bu zatın On iki İmam Şiası'nın ulemasındandır şeklinde nitelendirildiğine dikkat çekilmişti. Şeyh Ahmed Muhtar Efendi'nin de dedesinin izinden giderek bu konuda bir eser kaleme almış olması, ailenin Alevî meşrep olduğunu göstermektedir.

Şeyh Ahmed Muhtar Efendi, özellikle entelektüel kesimle yakın ilişki içinde olmuştur. İbn-i Arabî hakkında kaleme aldığı bir eserin, Darülfünun hocalarından Hasan Reşad tarafından tercüme edildiği nakledilmiştir[139]. Bu cümleden olarak, en yakın olduğu isimlerden biri de Cumhuriyet döneminin önemli tasavvuf tarihçilerinden Abdülbaki Gölpınarlı'ydı. Melâmîliğe dair 1931 yılında neşrettiği eserde serdettiği bazı fikirlerden geri adım atmasına sebep olan kişi, Ahmed Muhtar Efendi olmuştur. Gölpınarlı, her fırsatta şeyhin ziyaretine gitmiş, görüş ve düşüncelerinden istifade etmiştir;[140] keza hem Ahmed Muhtar Efendi'ye hem de pederi Abdülkadir Belhî'ye derin bir ihtiram ve muhabbet beslemiş, pek çok eserinde onun şöhretinden ve zamanın kutbu olduğundan bahsetmiştir[141].

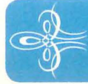
137 CSRA, nr. 233/40.

138 *Sefine-i Evliya*, II, 405-406.

139 CSRA, nr. 233/40. Ahmed Muhtar Efendi'nin kaleme aldığı eser, Prof. Hasan Reşad tarafından yayına hazırlanmıştır (*İlhâmât-ı Kâdiriyye, Seyyid Muhtar Şerhi,* haz. Prof. Hasan Reşad, Bombay 1356), bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf,* s.14.

140 Abdülbaki Gölpınarlı Kasım 1925'te Şeyh Ahmed Muhtar Efendi'yi hastalığı münasebetiyle ziyaret etmiş ve istirahat eden şeyh efendinin önündeki kuştüyü yastık üzerindeki şapkayla oynayıp durmasına bir mana verememişti. Gölpınarlı üç gün sonra şapka devrimi olunca bu hadiseyi şeyh efendinin bir kerameti olarak değerlendirmiştir (bkz. Ahmed Güner Sayar, *a.g.e,* s.45, 50-52).

141 Sayar, *a.g.e,* s.61.

c. Tekkenin Dervişleri ve Hitap Ettiği Kitle

Türkistan menşeli Murad Buhârî Tekkesi'ndeki dervişlerin etnik kökeni, memleketi ve doğum tarihleri hakkında erken dönemlere dair malumat bulmak pek mümkün değildir. Ancak, 1868 tarihli İstanbul tekkeleri gelen-giden defterindeki kayıtlardan Şeyh Murad Tekkesi'ndeki dervişler hakkında aşağıdaki bilgilere ulaşmak mümkündür:

	İSİM-KÖKEN	DOĞUM	YAŞ	VUKUAT
1	Postnişini Süleyman Efendi b. es-Seyyid İbrahim, Belhî	1808 (1222)	60	
2	Mahdumu Abdülkadir Efendi b. Süleyman Efendi, Belhli	1843 (1258)	25	İzmit-6 Mayıs 1870
3	Diğer mahdumu Mehmed Bahaeddin Efendi, Belhli	1847 (1263)	21	
4	Diğer mahdumu Burhaneddin Efendi, Belhli	1853 (1269)	15	
5	Diğer mahdumu Mehmed Ali Efendi, Belhli	1856 (1272)	12	
6	Derviş es-Seyyid Hafız Mehmed Şükrü b. Ali, Asitaneli	1839 (1255)	29	
7	Derviş Muhammed b. Muhammed, Belhli	1821 (1236)	47	Kelkit-24 Şubat 1870
8	Mahdumu Rahmetullah Efendi, Belhli	1862 (1279)	6	
9	Derviş el-Hac Muhammed Said Efendi, Belhli	1840 (1256)	28	İzmit-24 Şubat 1870
10	Derviş Kurban Muhammed b. Muhammed Mümin, Belhli	1821 (1236)	47	Bursa-3 Ekim 1873.
11	Derviş Hacı Ali b. el-Hac Selim, Belhli	1846 (1261)	22	
12	Derviş el-Hac Abdünnebi b. Azimbay, Buharalı	1836 (1251)	32	
13	Derviş Muhammed b. Mustafa, Buharalı	1838 (1253)	30	Kelkit-24 Şubat 1870
14	Derviş Ahmed b. Hacı Muhammed, Belhli	1851 (1268)	17	Konya-24 Şubat 1870
15	Derviş Muhammed b. Ahmed, Kırımlı	1849 (1266)	19	
16	Derviş Muhammed b. Hacı Nazar, Belhli	1816 (1231)	52	İzmit-6 Mayıs 1870
17	Hacı Abdülkerim b. Dursun Baki, Buharalı	1810 (1225)	58	Bursa-28 Şubat 1870
18	Derviş el-Hac Mümin b. Hayyat Muhammed, Belhli	1806 (1221)	62	18 Ocak 1870
19	Derviş Hacı Selim b. Muhammed, Belhli	1828 (1243)	40	18 Ocak 1870
20	Derviş Hacı Ali b. Abdurrahim, Belhli	1845 (1261)	23	18 Ocak 1870
21	Derviş Hacı Muhammed Ali b. Kurban, Belhli	1844 (1260)	24	18 Ocak 1870, Fevt 24 Şubat 1870
22	Derviş Hacı Hasan b. Muhammed Ali, Belhli	1843 (1259)	25	18 Ocak 1870, İzmit-19 Nisan 1870
23	Hacı Hüdâyâr b. Meyyitbay (?), Belhli	1816 (1231)	52	18 Ocak 1870

Tablo III: *1868 yılı itibarıyla Şeyh Murad Buhârî Tekkesi Mevcudu.*[142]

142 BOA, KK.d, nr. 6290/1, s.302.

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi, mevkii itibarıyla Eyüp çevresindeki diğer tekkelerin merkezi konumundaydı. 1868 yılında tekkede şeyh efendi ve erkek çocukları dâhil olmak üzere toplam 23 kişi ikamet etmekteydi. Tekkede kalan on sekiz dervişten biri altı yaşında küçük bir çocuktu. Yaş ortalaması yaklaşık 32 olup, en küçük yaş 6 iken en büyük yaş 60'dır. Yaklaşık yirmi yıl zarfında tekkenin nüfusunda düşüş görülmektedir. 1885-86 yılı dahiliye nezareti istatistiklerine göre tekkede toplam 16 erkek bulunmaktaydı. Şeyh ve dervişlerin toplam sayısına tekabül eden bu rakamda, geçmişe nazaran yedi kişilik bir eksilme söz konusuydu. Bununla birlikte, aynı istatistiklere göre dergâhta 14 kadının ikamet ettiği anlaşılmaktadır[143].

Dervişlerin kahir ekseriyeti, tekkenin şeyhlerinden Süleyman Efendi'nin de memleketi olan ve bugün Afganistan'ın kuzeyinde yer alan Belh'ten gelmişti. İstanbullu bir dervişin yanı sıra bir Kırımlı ve üç de Buharalı derviş mevcuttu. Bilindiği üzere Belh kenti, Mevlana Celaleddin Rûmî'nin doğum yeri olduğu gibi, geçmişte İslam kültür ve medeniyetinin başlıca merkezlerindendi[144]. Tekkedeki Belhli derviş yoğunluğu nasıl açıklanabilir? Şeyh Süleyman Efendi'nin selefi Şeyh Feyzullah Efendi, bu yoklamadan bir yıl önce vefat ettiğine göre, halefi tekkeye dervişleriyle birlikte mi gelmiştir ya da burada öteden beri Belh bölgesinden gelen dervişler mi ikamet ederdi? Bu sorulara net cevaplar vermemizi mümkün kılacak bilgilerden mahrumuz, ancak Hamzavî-Melâmî neşvesine sahip bir şeyh olan Süleyman Efendi'nin meşihat makamına oturmasıyla, bir takım radikal değişikliklerin meydana gelmiş olması muhtemeledir.

1868 yılını müteakip birkaç sene içerisinde, tekkede belli ölçüde hareketlenmelerin olduğu görülüyor. Mesela 18 Ocak 1870 tarihinde altı derviş aynı anda seyahate çıkmışlardır. Dervişlerin İzmit, Bursa, Kelkit ve Konya gibi bölgelere bazen ikişerli guruplar, bazen de tek başlarına gönderildikleri anlaşılmaktadır. Bu seyahatlerin sebebi bilinmemekle birlikte, irşat faaliyeti için şeyh efendi tarafından gönderildikleri ileri sürülebilir. Tekkede kalan misafirler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Belh kadar olmasa da Buharalı dervişlerin de tekkede ikamet etmesi, Türkistan'dan gelen seyyah ve dervişlerin bu tekkeyi ziyaret ettiklerini gösterir. Murad Buhârî gibi saygın bir Nakşî şeyhinin türbesinin mevcudiyeti ve tekkenin Eyüp Sultan Camii'ne yakınlığı, bu tür ziyaretleri arttıran faktörlerdendi.

---

143 N. İşli-T. Zarcone, Thierry, "La Population Des Couvents De Derviches D'istanbul A La Fin Du XIX. Siécle", *Anatolia Moderna II*, Paris 1991, s.214.

144 Tahsin Yazıcı, "Belh", *TDVİA*, İstanbul 1992, V, 410-11.

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi
1868 yılı mevcudu.

Murad Buhârî Tekkesi'nin hitap ettiği insan profiline ve sosyal kesime gelince; daha önce de işaret edildiği üzere şeyh efendilerin ulema ile yakın ilişkisi vardı. Şüphesiz bunda dergâhın eski bir medrese olması ve daha ziyade Şeyh Murad Efendi'nin temsil ettiği Müceddidîlik anlayışı da önemli rol oynamıştır. XVII. yüzyılın ilk yarısında payitahtta şiddetlenen Kadızâdeli-Sivâsî rekabetinin, bir yönüyle medrese-tekke (tarikat-şeriat) kavgası olduğu göz önünde bulundurulursa,[145] XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan bu tekkenin söz konusu çatışmayı reddeden ve uzlaşmayı öne çıkaran tavrı, her iki cenahın mutedil kesimleri tarafından büyük takdirle karşılanmıştır. Tekkeyi, tesis ettikleri vakıflarla destekleyen kişilerin kimliklerine bakıldığında, ulema ile devlet erkânı ve ricâlinin ön saflarda olması ve Şeyhülislam Ebülhayr Ahmed Efendi'nin dergâha akar vakfetmesi,[146] bu teveccühün tezahürlerindendi. Yine Sadrazam Maktul Mustafa Paşa, Şeyh Murad türbesindeki bazı hizmetler ve tekkedeki bazı etkinlikler için vakıf gelirleri tahsis etmiştir. Keza saygın bürokratlardan Teşrifâtî İzzî Süleyman ve Teşrifâtî Seyyid Akif beylerin bu tekkeyi vakıf cihetiyle destekledikleri görülür[147]. Bu isimler, aslında Osmanlı devlet erkânının tekkeye olan teveccühünü göstermekle birlikte, bilhassa yükselmekte olan Müceddidî kolun daha da güçlenmesine hizmet etmişlerdir.

Tekkenin haziresine bakıldığında, hitap edilen kitlenin sosyo-ekonomik ve kültürel karakterini tahlil etmeye yarayacak bazı ipuçları elde etmek mümkündür. Tekkenin haziresinde seksen üç adet mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşları 1652 ila 1904 yılları arasında yaşamış zevata aittir, bunların yirmi dokuzu kadın, elli dördü erkektir. Hanımların meslek bilgileri bulunmamakla birlikte, yakınları üzerinden tekkeyle irtibat kurdukları anlaşılmaktadır. Erkeklere ait mezar taşlarından on üçü tasavvuf erbabına, altısı da tekkenin şeyhlerine aittir. Kalan kırk bir kabrin on ikisi ilmiye mensuplarına, on üçü devlet erkânına ve biri de sanatkâr bir zata aittir. Geriye kalan mezarlarda medfun şahısların mesleki durumları hakkında malumat bulunmamaktadır[148]. Devlet ricalinin mesleklerini şu şekilde sıralamak mümkündür; Şeyhülislam, Rumeli Kazaskeri, Fetva Emini, Yeniçeri Ağası, Vakanüvis, Kapıcıbaşı ve bazı subaylar.

Hazıredeki "sanatkâr zat", 1830 yılında vefat etmiş olan Hattat Mahmud Celaleddin Efendi'dir ve hat sanatının ekol isimlerinden biridir[149]. Pederi

---

[145] Madeline C. Zilfi, "Discordant Revivalism in Seventeenth-Century İstanbul", *Journal of Near Eastern Studies*, XLV/4 (1986), 251-269.

[146] Aşağıda bu vakfa dair daha ayrıntılı bilgi verilecektir, bkz. Zeki Tekin, *a.g.m*, s.437-440.

[147] Ahmet Semih Torun, *a.g.m*, s.130-132.

[148] Torun, *a.g.m*, s.160-161.

[149] Eşi Esma İbret Hanım da hattat olan Mahmud Celaleddin Efendi için bkz. Süheyl Ünver, *Hattat Mahmud Celaleddin Efendi ve İstanbul Fethini Müjdeleyen Hadis*, Kemal Matbaası, İstanbul 1953; Uğur Derman, "Mahmud Celaleddin Efendi", *TDVİA*, XXVII, 359.

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi Haziresi

Dağıstanlı Şeyh Mehmed Muradî olup Şeyh Murad Buhârî'nin müntesiplerindi. Mahmud Celaleddin Efendi Ak Molla lakaplı olan ve yukarıda değinildiği üzere, tekkede şeyhlik yaptığı ifade edilen Hattat Ömer Efendi'yle bir müddet çalışmış,[150] tekke muhitinden beslenmiştir. Mahmud Celaleddin Efendi, aynı zamanda dergâhın şeyhlerinden Mehmed Es'ad Efendi'nin biraderi ve dolayısıyla Şeyh Feyzullah Efendi'nin de amcasıdır. Bu zat, hattat padişahlardan Sultan Abdülmecid'in meşk hocası Mehmed Tahir Efendi'nin üstadıdır[151]. Hattat Mahmud Celaleddin Efendi'yi, Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin has halkasında yer alan isimlerin başında saymak mümkündür. Keza tekkenin hat sanatının gelişimine ve dolayısıyla kültür tarihimize katkı sağladığını ve şöhreti saraya kadar ulaşan ekol isimler yetiştirdiğini belirtmek gerekir.

---

150 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul 1955, s.183.

151 CSRA, nr. 233/37. İbnülemin, 1845'te vefat eden Mehmed Tahir Efendi'ye "Celaleddin-i Sânî" denildiğini nakletmiştir (İnal, *a.g.e,* s.417).

Hattatlığın yanı sıra, tekke muhitinde musikinin de kemaliyle icra edildiğini söylemek mübalağa olmayacaktır. Burada farklı tarikatlara ait zikir cemiyetlerinin icra edilmesi, musikişinas zâkirlerin tecrübe ve maharetlerini artırmış olmalıdır. Bu bağlamda tekkeye, sanat ve musikiye meraklı bir kitlenin devam ettiği söylenebilir. Son dönemde, tekkenin zâkirleri arasında Yaşar Baba ve Terlikçi Mehmed Efendi'nin isimleri öne çıkmıştır. Besteleri Eyüp'te Selâmî Dergâhı'nda okunan neyzen ve pîşekâr Alyanak Ahmed Bey'in de bu zikirlerde boy gösterdiği, Revnakoğlu tarafından nakledilmiştir[152]. Musiki sanatına gönül vermiş ehl-i tarik zevat için tekke, zikirlerin icra edildiği ve ilahilerin aşk ile meşk edildiği bir buluşma mekânı olmuştur.

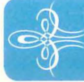
Klasik sanatımıza ve musikimize katkı sağlayan merkezlerden biri olan Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin, diğer tekkelerle olan organik ilişkisine de temas etmek gerekir. Hatırlanacağı üzere, yukarıda, ayin günlerinde sair tarikat mensuplarının kendi zikirlerini burada icra edebildikleri belirtilmişti. Bununla birlikte, Murad Buhârî Tekkesi şeyhlerinin bazı tekkelerle daha yakın münasebetler kurdukları görülmektedir. Bu durum daha ziyade, silsile ve neşve birliğinden kaynaklanmaktaydı. Örneğin Murad Buhârî Dergâhı ile Fatih Çarşamba'daki Murad Molla Dergâhı arasında silsile birlikteliği vardı. Murad Molla Dergâhı'nın ilk şeyhi, Beyzâde namıyla da maruf olan Mustafa Ahıshavî,[153] aslında Murad Buhârî Tekkesi şeyhlerinden Çanakhisarlı Şeyh Hacı Mehmed'in tanınmış bir halifesi olup onun vefatına tarih düşürmüştü[154]. Nitekim onun soyundan gelen Mehmed Murad b. Abdulhalim'in (ö.1848),[155] Murad Buhârî

152 CSRA, nr. 233/31 (arka yüzü).

153 Tabibzâde, *İstanbul Hânkâhları Silsilesi*, s.19.

154 CSRA, nr. 233/29.

155 Sultan Abdülmecid'in kendisine itibar ettiği ve Cevdet Paşa'nın Şeyh Mehmed Murad Efendi'den ders okuduğu bilinmektedir, biyografisi için bkz. *Sefine-i Evliya*, II, 256-258.

Tekkesi'nin Buhârîhânlık cihetine sahip olduğu, vefatından sonra oğlu Mehmed Arif Efendi'ye verilen bu cihetin, daha sonra Şeyh Feyzullah Efendi'ye (ö.1867) tevcih edildiği,[156] ayrıca Şeyh Feyzullah Efendi'nin, Mehmed Murad Efendi'nin Mesnevîhanesi'nden icazet aldığı da malumdur[157].

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi ile yakın münasebeti olan bir diğer tekke, Emir Buhârî Dergâhı'ydı. Şeyh Feyzullah Efendi, Emir Buhârî Tekkesi şeyhi ile amcazade oldukları için bu tekkeyle yakın bir ilişki kurulmuştu. Edirnekapı dışındaki diğer Emir Buhârî Tekkesi ile de yakın irtibatından bahsedilebilir. Şeyh Feyzullah Efendi vefat ettiğinde, Emir Buhârî şeyhi Mehmed Tahir Efendi, bu zata Tersane-i Âmire'den tahsis edilmiş olan fodla (ekmek) tayinatının kendisine verilmesini talep etmişti[158]. Kâşgarî Tekkesi, Şah Sultan Tekkesi ve Otakçılar'daki Mustafa Paşa Tekkesi ile Mihrişâh Sultan türbesinde haftada bir defa ortak zikir yapmaları, Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin sair tekkelerle yakın ilişki kurduğunu ve bunu uzun süre devam ettirdiğini göstermektedir[159].

IV- Tekkenin Gelir Kaynakları, Bakım ve Onarımları

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi, yukarıda ana hatlarıyla değindiğimiz çerçevede payitaht İstanbul'un siyasi, dini, kültürel ve sosyal hayatına yön veren önemli merkezlerden biri olmuş ve ortaya koyduğu özgün dini yorumla, her dönemde geniş bir toplumsal tabandan ilgi görmüştür. Şüphesiz tekkenin faaliyetlerini sürdürebilmesi, ancak sağlam ve devamlı gelir kaynaklarıyla mümkündü. Tekkenin, kuruluşundan itibaren vakıflar üzerinden bir takım sağlam gelirlere sahip olduğu görülmektedir[160]. Şeyhülislam Damadzâde Ebülhayr Ahmed Efendi Vakfı'na ait 1733 tarihli vakfiye, 18 Haziran 1849 tarihinde Şeyh Feyzullah Efendi tarafından tashih edilerek Evkaf Muhasebesi'ne kaydettirilmiştir. Buna göre tekkenin İstanbul'da Eyüp, Sütlüce, Hasköy ve Kadırga Limanı'nda, başkent dışında ise Eğriboz Adası ve Şam'da bir takım vakıf akarları bulunmaktaydı. Ayrıca yukarıda da bahsedildiği üzere, Mustafa Paşa b. Abdurrahman Paşa Vakfı'ndan tekkenin giderlerinin karşılanması ve bazı görevlilerin ücretlerinin ödenmesi için İstanbul ve Alasonya'daki bazı gelirler tahsis edilmişti. Bunlara ilaveten Yemen Fatihi Sinan Paşa, İzzî Süleyman ve Muhammed Akif bey-

[156] BOA, C. EV, nr. 29444.

[157] Hatice Özdil, "İstanbul'da Yapılan Son Darü'l-Mesnevî", *Turkish Studies*, VIII/13 (2013), s.1296.

[158] BOA, MVL, nr. 550/28, (14 Ekim 1867-15 C 1284).

[159] CSRA, nr. 13/47, (11 Aralık 1920-11 KE 1336).

[160] Ebülhayr Ahmed Efendi Vakfı'nın yirmi altı parça mevkufatı için bkz. Zeki Tekin, *a.g.m*, s.437-440.

ler tarafından kurulan vakıflardan da tekkenin tahsisatının bulunduğu görülmektedir[161].

Murad Buhârî Tekkesi'ndeki fukara ve dervişler için, Ebülhayr Ahmed Efendi Vakfı'ndan tahsis edilen gelirle her gün yemek pişirilmekte ve imarethanesinde görevli aşçıya maaş ödenmekteydi[162]. XIX. yüzyıla dek, vakıfların kısmi özerklikleri sayesinde, tekkelerin giderlerinin karşılanmasında ciddi bir aksaklık yaşanmamıştı. Ancak II. Mahmud devrinde ve özellikle Vak'a-yı Hayriye'den (1826) sonra devletin merkeziyetçi karakterinin çok belirgin bir biçimde öne çıkmasıyla, söz konusu özerklik bir hayli sınırlandırılmıştır. Yine 1826 yılında Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin kurulmasıyla vakıf gelirleri tamamen devletin kontrolü altına alındığından, tekkelerin gelir kaynaklarında bazı kısıtlamalar ve aksaklıklar yaşanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, her yıl Uzuncaabad'dan alınan ve bedeli Sinan Paşa Vakfı'ndan ödenen 180 kile[163] pirincin bazen ayni bazen de nakdi olarak verilmesi, 1835'te şikâyet konusu olmuştu. İlgili dilekçede, Fatih Çarşamba'da bulunan Murad Molla Dergâhı'na pirincin ayni olarak verildiği emsal gösterilerek, Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'ne de tahsisatın nakit olarak değil, pirinç olarak gönderilmesi ısrarla talep edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, tekkeye uzun bir süredir pirinç bedeli olarak 180 kuruş ödendiği muhasebe kayıtlarından tespit edilmiştir[164].

Esas itibarıyla pirinç tahsisatının nakdi olarak verilmesi, Filibe Mukataası Nezareti'nin işletme esaslarıyla ilgili bir durumdu. Çeltik üretiminden sorumlu bu idari birim, tekkelerin pirinç tahsisatını rayiç bedeli üzerinden ödemekteydi. Bu uygulama piyasadaki arz-talep dengesi, arızi nedenlerden kaynaklanan fiyat dalgalanmaları, enflasyon ve karaborsacılık gibi nedenlerden ötürü bazen tekkelerin aleyhine olabiliyordu. XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yürürlüğe konulan bu uygulamadan, sadece Murad

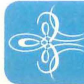
---

161 Ahmet Semih Torun, *a.g.m*, s.130-132.

162 Zeki Tekin, *a.g.m*, s.445.

163 Bir ölçü birimi olarak kile bölgeden bölgeye ve tahılın cinsine göre değişiklik gösterdiğinden biz burada İstanbul kilesini esas alacağız; İstanbul kilesi yaklaşık 25 kilograma tekabül etmekteydi (Garo Kurkman, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, Antalya 2003, s.378). Bu durumda tekkenin yıllık yaklaşık olarak 4500 kg. civarında pirinç tahsisatı mevcuttu.

164 BOA, C. EV, nr.49, (20 Ekim 1835- 27 C 1251). Bu belgenin bir başka çalışmada, bağlamından kopuk ve hatalı değerlendirildiği görülmektedir. Söz konusu çalışmada 180 kile yerine 180 kilo denilmiş, 1835 yılında pirincin yandığı ve bu nedenle tekkenin istihkakını alamadığı öne sürülmüştür (Zeki Tekin, *a.g.m*, s.444-445). 180 kile ile 180 kilo arasında 4320 kg. gibi fahiş bir fark bulunması bir yana, belgede yangına dair herhangi bir ifade ve ima yer almamaktadır. Çeltiğin bulunduğu yerin adı olan Hark-ı Cedîd, yangın anlamına gelen "harik" kelimesiyle karıştırılmış ve hatalı bir sonuca varılmıştır (Zeki Tekin, *a.g.m*, s.444-445).

Buhârî Tekkesi değil, diğer pek çok tekke de müştekiydi[165]. Bununla birlikte, tekkenin 1858 senesinde aynı vakıftan pirinç bedeli almaya devam ettiği ve dolayısıyla şikâyetlere rağmen uygulamanın sürdüğü anlaşılmaktadır. Yalnız bu dönemde Sinan Paşa Vakfı Sultan Bayezid vakfına bağlanmış olduğundan tekkeye pirincin senelik rayiç fiyatı üzerinden ücret ödendiği görülmektedir. Şeyh Feyzullah Efendi, mevcut pirinç tahsisatının aynı şekilde sürmesini ve ilave olarak günlük 1,2 kilo sadeyağ verilmesini talep etmişti. Pirinç ve sadeyağın bedelleri hesaplanmış, ikisinin aynı anda verilmesinin vakfın gelir-gider dengesini bozacağı gerekçesiyle sadece pirinç bedelinin verilmesinde karar kılınmıştı[166]. Aslında Şeyh Feyzullah Efendi'nin 1857 yılının başından itibaren sadeyağ talep ettiği, ancak bir türlü bu isteğinin karşılanmadığı görülmektedir[167]. Aşağıda değinileceği üzere, ilerleyen yıllarda bu talep karşılanacak ve tekkeye sadeyağ tahsisatı da bağlanacaktır.

Tanzimat devrinde, tekkelerin alamet-i farikası olan ihtiyaç sahiplerini ve misafirleri karşılıksız doyurma ve barındırma vazifesinin karşılanması konusunda, devlete çok daha bağımlı hale geldiklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Şeyh Feyzullah Efendi, tekkeye devletten yeterli miktarda gelir tahsisini sağlamak için çok çabalamış, 1854 yılında, mevcut et miktarının yetersizliğinden bahsederek günlük en az 3,6 kilograma çıkarılması için başvuruda bulunmuş ve nihayet talebi kabul edilmiştir[168]. Bunun dışında, her yıl kurban bayramlarında, tekkenin hissesine düşen bir adet koyun da gönderilmekteydi[169].

Dergâhın ihtiyaçlarının karşılanmasına dair arşiv kayıtları incelendiğinde, benzer taleplerin fasılalı olarak idari makamlara iletildiği görülmektedir. Bu cümleden olarak 1859 yılında tekkenin ekmek ve yakacak tahsisatının kifayet etmediği ve acilen arttırılması gerektiği yönündeki talebe istinaden, I. Mahmud imaretinden günlük dört çift fodla (ekmek) ve haftalık yarım çeki odun ilave tahsisat alınmasına izin verilmiştir[170]. 1907 yılında mevcut tayinat ve tahsisat miktarının yeniden düzenlendiği görülür, buna göre mevcut yakacak istihkakı senelik 21 çekiden 30 çeki oduna çıkarılmış, devrin şartları icabı, ayrıca senelik yaklaşık 2,5 ton da kömür ilave edilmiştir. Temel gıda maddelerine gelince, tekkenin almakta olduğu sadeyağın miktarı aylık 23 kiloya yükseltilmiştir[171]. Bu durum, tekkenin

165 Muharrem Varol, *Islahat Siyaset Tarikat*, s.121-125.
166 BOA, İ. MVL, nr. 385/16843, lef 2, (21 Aralık 1857-4 Ca 1274).
167 BOA, A. MKT. NZD, nr. 208/20, (4 Ocak 1857-8 Ca 1273).
168 BOA, İ. MVL, nr. 317/13371, lef 2 (23 Ekim 1854-30 M 1271).
169 BOA, MAD.d, nr. 9228, s.187.
170 BOA, İ. DH, nr. 438/28923, (19 Temmuz 1859-18 Z 1275).
171 BOA, ŞD, nr.182/49, (13 Mayıs 1907-30 Ra 1325).

misafir sayısındaki artıştan kaynaklanmış olmalıdır; nitekim tekkenin sürekli açık oluşu ve diğerleriyle kıyas kabul etmeyeceği gibi hususların belgelere yansıması, bu ihtimali güçlendirmektedir.

1908 yılına ait bir evkaf kaydından, tekkenin aylık tayinat miktarına dair şu bilgiler tespit edilebilmektedir: 602 gr. ispermeçet, 14 kg. 470 gr. zeytinyağı, 20 kg. 899 gr. şeker, 23 kg. tereyağı ile karışık kuyruk yağı, 285 kg. 405 gr. İngiliz pirinci[172]. I. Dünya Savaşı (1914-18) esnasında, diğerlerinde olduğu gibi mevcut tayinat ve tahsisat tekkeye intikal ettirilmiş, fakat bunların bir kısmı tekkenin şeyhleri tarafından bir nevi savaş vergisi hükmünde devlete iade edilmiştir. Yukarıda işaret edilen aynî destek dışında, nakit olarak tekkeye maliye hazinesinden 750 kuruş, evkaf nezareti bütçesinden ise 559 kuruş verile gelmiştir. Bu meblağdan devlete geri ödenen harp vergisi ise 154 kuruş civarındaydı[173]. Maliye Hazinesi'nden alınan 750 kuruşluk tahsisat, Sultan II. Abdülhamid zamanında tekkenin şeyhi Abdülkadir Belhî'nin müracaatı üzerine taamiye olarak tahsis edilmişti[174].

Yukarıda değinilen düzenli ayni-nakdi destek dışında, padişah ve saray erkânı tarafından yapılan yardımlar da tekkenin faaliyetlerini sürdürmesi bakımından oldukça önemliydi. İleride de değinileceği üzere, bu tür yardımlar arasında cephedeki ordunun zaferi için tekkelerden dua talep edilmesi, ayrı bir başlık oluşturmaktaydı. 1787-92 yılları arasında, Avusturya ve Rusya ile yapılan iki cepheli şiddetli savaşlarda, ordunun muzafferiyeti için dua sipariş edilen tekkeler arasında Şeyh Murad Buhârî Dergâhı da mevcuttu. 1791 tarihli bir belgeden, ordunun muzafferiyeti için dualar edildiği ve ilgili tekkelerdeki şeyh ve dervişlere atiyye namıyla yardımlar yapıldığı anlaşılmaktadır[175]. Bundan başka, Sultan II. Abdülhamid'in Eyüp'te bazı tekkeler için 1900 yılında dağıttırdığı kurbanlık koyun, ekmek ve nakit para yardımı alan tekkeler arasında, yine Şeyh Murad Buhârî Dergâhı da yer almaktaydı[176]. Sultanın 1906 yılında tekkelere bağışladığı yardımdan, Murad Buhârî Dergâhı'nın hissesine 160 kuruş düşmüştü[177]. Bu ve benzeri pek çok yardım, sadaka, atiye ve bahşişin, başta padişah olmak üzere, devlet ricali ve saray mensupları tarafından tekkelere verildiğini ve Murad Buhârî Dergâhı'nın, her daim bu tür yardımlardan istifade ettiğini söylemek mümkündür.

---

172 BOA, EV.d, nr. 37737, (3 Eylül 1908-21 Ağustos 1324), s.3.
173 BOA, EV. d, nr. 31819, (9 Temmuz 1917-19 N 1335), s.2.
174 BOA, BEO, nr. 1287/96455, (26 Mart 1899-14 Za 1316).
175 BOA, HAT, nr. 1399/56327, (1791-1205).
176 BOA, Y. PRK. MŞ, nr. 7/32, (21 Aralık 1900-28 Ş 1318).
177 BOA, HH.d, nr. 14841, (3 Eylül 1906-21 Ağustos 1322), s.7.

Murad Buhârî Dergâhının onarılması hususu (ŞD 126-57).

Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin bakım ve onarım giderlerinin, genelde mevcut vakıf gelirlerinden karşılandığı görülmektedir. Ancak evkaf nezaretinin sorumluluk alanında olan bu tür işlerin, hantal bürokrasi ve bazen de bir takım ihmaller nedeniyle hayli sürüncemede kaldığı görülmektedir. Neyse ki tekkenin vakıf gelirlerinin yüksek olması, tamirat işlerinde devlete bağımlılığı nispeten azaltmış ve bu süreci hızlandırmıştır. Tekkenin onarımıyla ilgili evrakın, II. Abdülhamid devrinde yoğunlaştığı görülmektedir. Söz konusu belgelerden, 1875 yılında tekkenin harem kısmının kapsamlı bir biçimde elden geçirildiğini öğreniyoruz[178]. 1883 yılında ise tekkenin tamirat ve inşaat işlerinin "kemâl-i resânetle" yani son derece sağlam bir biçimde yapılması şartıyla, bütçeden on üç bin kuruş tahsis edilmiştir[179].

Tekkenin 1894, 1896 ve 1899 yıllarında, mutat bir biçimde tamirat gördüğü tespit edilebilmektedir[180]. Ahşap ya da kâgir yapılar olan tekkelerin

178 BOA, İ. DH, nr. 704/49281, (15 Temmuz 1875- 11 C 1292).
179 BOA, İ. ŞD, nr. 64/3784, (5 Temmuz 1883-29 Ş 1300).
180 BOA, BEO, nr. 276/20641; BEO, nr. 1041/78014; BEO, nr. 1173/87945.

sık tamirat görmesi, devrin iklim şartları, malzeme kalitesi, işçiliğin niteliği ve kısmen de yolsuzluklardan kaynaklanmaktaydı. Öte yandan tekkelerin bu tür sık bakım ve onarım taleplerinin karşılanabilmesi, ilgili vakıf gelirleriyle yakından ilişkiliydi. Bu tür talepleri ilgili dairesinde değerlendiren Şura-yı Devlet, genelde tasarruf ve mali dengelerin gözetilmesi gerektiğini hatırlattıktan, mevcut gelir-gider dengesini tetkik ettikten ve yeterli gelirinin bulunduğunu tespit ettikten sonra tamirat taleplerine olumlu cevap vermekteydi[181]. 1893 yılında, Murad Buhârî Tekkesi'nde yapılan onarımların üzerinden henüz üç yıl geçmişken, tekkenin "hâl-i harabede" olduğunun beyan edilmesi,[182] diğer bir ifadeyle bu denli sık aralıklarla tamirat ihtiyacının hâsıl olması, yukarıda dikkat çektiğimiz nedenlerden kaynaklanmış olmalıdır.

Farklı dönemlerde tadilat ve tamirat gören Murad Buhârî Tekkesi, 1925 sonrasında ciddi bir ihmale uğramış, adeta kaderine terk edilmiştir. 1950 sonrasında hız kazanan çarpık kentleşmenin ve plansız sanayileşmenin kuşatmasına maruz kalan bölgedeki tarihi yapılar, maalesef sahipsiz kalmıştır. Gecekondulaşmanın sınır tanımaz iştahı idari ve beledi makamların ilgisizliğiyle birleşince, tekkenin önce derviş hücreleri ve önündeki revaklar yok olmuştur. Daha sonra, ikinci mescid-tevhidhanesinin çatısı çökmüş ve türbedeki sandukalar da bakımsızlıktan çürümüş, zamanla, birinci mescid-tevhidhanesi de harap hale gelmiştir. Daha da vahimi, 1977 yılında ahşap binalar olan harem ve selamlık kısımlarının sökülüp, semt sakinlerince yakacak olarak kullanılmış olmasıdır. Vakıflar idaresi, çok geç de olsa 1980 sonrasında tekkenin avlusunu ve derviş hücrelerinin bulunduğu sahayı işgal eden gecekonduları kaldırmış ve ihya çalışmalarına başlamıştır. Tekke 1990'lı yıllarda özel bir vakıf tarafından restore edilmeye çalışıldıysa da çeşitli sebeplerden ötürü bu girişim sonuçlandırılamamıştır[183].

Müceddidîliğin İstanbul'daki ilk ve en önemli merkezi olan Murad Buhârî Tekkesi, iki asrı aşkın faaliyet sürecinde, Osmanlı tasavvuf tarihinde son derece kalıcı ve önemli izler bırakmıştır. Tekkenin meşihat makamında bulunan şeyh efendiler, şeriat-tarikat uyumunun en başarılı ve somut örneklerini vermişler, bu sebeple kısa sürede ilmiye sınıfının ve bürokrasisinin yüksek takdir ve alakasına mazhar olmuşlardır. Bu ilgiyi, tekkeyi maddi olarak destekleyen vakıfların niteliklerinden de çıkarmak mümkündür. Tekkede şeriat ve tarikat, yekdiğerinin muhalifi değil mütem-

---

181 BOA, ŞD, nr.126/57, (2 Ağustos 1893-19 M 1311).

182 BOA, BEO, nr.1041/78014, (12 Aralık 1895-24 C 1313).

183 M. Baha Tanman, "Murâd Buhârî Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1994,V, 513; Ayten Erdem, "Eyüp Şeyh Murad Efendi Tekkesi Avlu Kapısı, Çeşme ve Şadırvan Restitüsyonu", *Eyüp Sultan Sempozyumu II*, İstanbul 1998, s.216-225.

mimi gibi değerlendirilerek tavizsiz bir biçimde temsil edilmiştir. III. Selim (hd.1789-1807) ve II. Mahmud (hd.1808-1839) devirlerinde gerçekleştirilen reformlara destek veren guruplar arasında Nakşibendîlerin de bulunması, tohumları bu tekkede atılan Müceddidîlik hareketiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim şeriatı temsil eden ulemanın vesayeti altında tarikatları denetleyen ilk müstakil kurum olan Meclis-i Meşâyîh'in riyasetine getirilen ilk ismin bu tekkenin şeyhi olması tesadüfle izah edilemez. Zira Reisülkurralık, Mesnevîhânlık ve Buhârîhânlık gibi nitelikleri haiz Şeyh Feyzullah Efendi, aslında kendisinden önceki yüz yirmi beş yıllık dini-kültürel birikimi, tekke geleneğini ve şeriat-tarikat birlikteliğini, mükemmelen temsil eden bir mutasavvıf olduğu için bu göreve tayin edilmiştir.

Esas itibarıyla Nakşibendî tarikatına bağlı olan Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'nin, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Müceddidîlik ile Melâmîliği birleştirmek suretiyle farklı bir sentez oluşturduğu görülmektedir. Aslında bu teşebbüsün, tekke için yeni ve son döneme mahsus bir teşebbüs gibi görülmemesi, bilakis kuruluş aşamasındaki tutum ve anlayışın ihyası olarak değerlendirilmesi, çok daha makul ve isabetli olacaktır. Şöyle ki; tekkenin kurulmasına vesile olan Şeyh Murad Buhârî İstanbul'a geldiğinde, Melâmî-Hamzavî zümrelerle yakın temas kurmuş ve bu gruplar arasında ciddi bir etkileşim yaşanmıştı. Bu bağlamda tekkenin son şeyhleri de Müceddidîlik ile Melametiliği aynı ocakta yaşatmaya çalışarak, bir anlamda kurucu irade ve zihniyetle yeniden temas kurmaya, diğer bir ifadeyle aslına rücu etmeye çalışmışlardır. Özellikle Belhî ailesine mensup Müceddidî şeyhler, Moralı Bekir Reşad Efendi vasıtasıyla Melâmîlikle irtibat kurdular ve ortaya çıkan yeni sentez, son dönem Osmanlı ilim, irfan ve sanat hayatına katkıda bulunan özgün ve kıymetli isimler yetiştirdi. Ekrem Işın'ın da altını çizdiği üzere, Murad Buhârî Tekkesi Horasan ve Rumeli menşeli tasavvuf anlayışlarının Nakşî-Melâmî kültürü içinde harmanlandığı bir merkez olmuş,[184] aynı zamanda rind-meşrep Mevlevî ve Bektaşîlerin de uğrak yeri haline gelmişti. Dini manada takınılan bu esnek tavır ve neticede oluşan kültürel çeşitlilik sayesinde, tekke edebiyat, sanat, musiki, şiir ve hat sanatı gibi alanlarda nitelikli isimlerin yetiştiği ya da buluştuğu bir kültür platformu olmuştur. Sonuç olarak, Murad Buhârî Tekkesi sadece ilim ve irşat merkezi değil, aynı zamanda Buhara, Semerkand ve Belh eksenindeki kültürel birikimin sergilendiği bir mekân ve Anadolu ile Orta Asya Müslümanları arasında güçlü bağların kurulmasına aracılık etmiş önemli bir merkez olmuştur.

[184] Ekrem Işın, "Melâmîlik", *DBİA*, İstanbul 1994, V, 385.

قلندرخانه تكيه سی

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bekâr Dervişlerin Melcei

Eyüp Kalenderhânesi

MESCİD

I- Kalenderhâne'nin Kuruluşu ve La'lizâde Abdülbaki Efendi

Malum olduğu üzere, sahabenin ve Ensâr'ın önde gelenlerinden Halid b. Zeyd ya da bizdeki meşhur olan adıyla Ebâ Eyyûb el-Ensarî'nin (Eyüp Sultan) türbesinin mevcudiyeti, zamanla bu beldeyi kutsal kılmıştır. Hac farizasını ifa maksadıyla yurtlarından ayrılan Türkistanlılar için bu türbenin ziyaret edilmesi, adeta haccın bir parçası gibi telakki edilmekteydi. Hal böyle olunca Eyüp ve çevresinde zamanla Orta Asya'dan gelen Müslümanlar için bir takım konaklama ve barınma mekânlarının kurulması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Kalenderhâne, "La'lîzâde Abdülbâki Efendi Tekkesi", "Özbekler Tekkesi" ya da daha geç dönemlerde "Âkil Efendi Tekkesi"[1] diye adlandırılan Eyüp'teki dergâh da bu ihtiyacın tezahürlerinden biri olarak ortaya çıktı. Tekkenin kurucusu, ilmiye sınıfının tanınmış simalarından La'lîzâde Abdülbâki Efendi'dir (ö.1746). Tekkenin cümle kapısı üzerindeki kitabeden anlaşıldığı kadarıyla 1743 yılında[2] inşa edilen bu dergâh, Türkistan'dan gelen seyyah/gezgin dervişler için kurulmuş, tekkede kalanların bekâr kalenderlerden oluştuğunun altı çizilmiş ve aynı zamanda bir "*sohbetgeh-i mecma'-ı garîbân*" yani garibanların ve fukaranın sığınağı olduğu vurgulanmıştır[3]. Tekke başka örnekleri de olduğu üzere Nakşibendî tarikatına bağlı bulunmakla birlikte, kurucusu tarafından meşrep itibarıyla Melâmetî

1 Thierry Zarcone, "Kalenderhâne Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1993, IV, 398.

2 Tekkenin inşa tarihini Zarcone 1743, Tanman ise 1740 olarak verir (M. Baha Tanman, "Kalenderhâne", *TDVİA*, XXIV, 250).

neşveyi benimsemiştir. Horasan kaynaklı bir akım olan Melâmetilik ile yine Orta Asya'dan neşet etmiş bir tarikat olan Nakşibendîliğin birleştirilmiş olması, ortaya ilginç bir mistik-kültürel sentez çıkarmıştır. Bir önceki bölümde Nakşîlik ve Melâmetîlik arasındaki tarihsel ve ontolojik bağa temas ettiğimiz için, burada sadece durumu izah bağlamında Abdülbaki Efendi ve temsil ettiği Melâmetîlik düşüncesinden kısaca bahsetmek yararlı olacaktır.

La'lîzâde Abdülbaki Efendi, ikinci devre Melâmîliği olarak bilinen Bayramî Melâmîlik akımının[4] XVII. yüzyıldaki temsilcilerinden biri ve "Mesnevi Şârihi" olarak tanınan Reisülküttâb Sarı Abdullah Efendi'nin soyundan gelmektedir[5]. Bazı kaynaklarda, Sarı Abdulah Efendi'nin La'lîzâde Abdülbaki Efendi'nin pederinin dayısı olduğu yönünde bilgiler de bulunmaktadır. Abdülbaki Efendi'nin 1679 yılında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Pederi Mehmed La'lî Efendi, dayısı vasıtasıyla Bayramî Melâmîleri ile irtibat kurmuş ve dönemin "kutbu" olduğu söylenen Seyyid Haşim Efendi'den feyz almıştır. Mekke ve İstanbul kadılıkları yapan Mehmed La'lî, daha sonra bazı sebeplerden ötürü Limni'ye sürgün edilmiştir. Abdülbaki Efendi'nin ilk hocası ve mürşidi, pederi La'lî Mehmed Efendi'dir. Ondan sadece klasik medrese eğitimi almadı, aynı zamanda tasavvufun temel kaynaklarını da bizzat okudu. Abdülbaki Efendi, önce müderrislik göreviyle ilmiye silkine girdi. III. Ahmed'in damadı sadrazam Ali Paşa'ya hocalık yaptı. Avusturya seferinde Damad Ali Paşa'nın şehadeti ve ordunun bozguna uğraması üzerine, tıpkı pederi gibi 1716'da Limni'ye sürüldü. Babasının Mekke kadılığı sırasında tanıştığı ve kendisine 1708 yılında intisap ettiği Nakşibendî Şeyhi Murad Buhârî'nin aracılık etmesi sayesinde, on sekiz ay sonra İstanbul'a dönebildi. Yeniden müderrislikten başlayarak kadılık görevine geçti ve 1737'de Anadolu Kazaskerliği pâyesi aldı. Hayatının

4 Tasavvuf literatüründe, menşei Horasan olan ve IX. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan mistik bir akım olarak tanımlanan Melametîlik, Hamidüddin Aksarayî üzerinden Bayramîlik tarikatına tesir etmiştir. Onun halifelerinden biri olan Akşemseddin genelde bu ekolü şeriat çizgisinde tutarken, diğer halifesi Bıçakçı Ömer Dede Melâmî geleneği devam ettirmiştir. Bu ikinci damarın XVIII. yüzyıla gelindiğinde "kitman"a yani gizlilik esasına dayanılarak esnaf örgütlenmesinden bürokratik kademelere kadar sirayet ettiği bilinmektedir. İşte bu sürece verilen isim "İkinci Devre Melâmîliği" olup müntesiplerinin devletle ilişkisi genelde sorunlu ve mesafeli olmuştur. Melâmetîlik ekolünün gelişimine ve müntesiplerine dair, geçen bölümde Gölpınarlı'nın kıymetli eserinden bahsedilmişti. Konuyla ilgili diğer önemli çalışmalar için bkz. Ebu Rıdvan Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye, I. Cüz, Melâmîlik*, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1340, s.34-59; Ahmed Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul 1998, s.251-318; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul 2011.

5 Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk, İstanbul 1985, s.269; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul 1333, 109.

Lalizâde Abdülbaki Efendi Kabri

son demlerinde Eyüp'teki evine çekilerek, Kalenderhâne ve yanında bir de mektep yaptırdı. Bu şekilde iki binayı yan yana inşa ettirmesi, ilmiyeden gelen biri olarak eğitime verdiği önemin ve aynı zamanda mutasavvıf kimliğinin yansıması olarak değerlendirilebilir.

La'lîzâde Abdülbaki Efendi, Bayramî-Melâmî bir kültür ortamında doğmuş ve büyümüştür. Babasından aldığı eğitim ve tevarüs ettiği birikim bir yana, o dönemde üst düzey bürokratlar arasında son derece etkin olan Melâmîliğin temsilcilerini yakından tanıma imkânı bulmuştur. Şeyhülislam Paşmakçızâde Ali Efendi (ö 1732) ve Sadrazam Şehid (Damad) Ali Paşa'nın (ö.1716) Melâmîlikte en yüce makam olarak kabul edilen kutbiyyet mertebesini temsil ettiklerini düşünerek onlarla yakınlaşmıştır. Daha da önemlisi, ömrünün sonlarına doğru birikimini ve tekkenin şifahi kültürünü *Sergüzeşt* adlı eserle sonraki nesillere intikal ettirmeyi ihmal etmemiş ve bu suretle tasavvuf tarihine önemli bir katkı sağlamıştır. Keza O'nun *Mebde' ve Meâd* ve *Risâle-i Murâdiyye* adlı eserleri de Nakşibendî Hacegân ve Müceddidîlik ekolüne dair önemli çalışmalardır[6]. Bu yönüyle tasavvufi açıdan çift kimliğe sahip olduğunu ifade etmekte bir sakınca yoktur. Konuyla ilgili bir diğer yorum, O'nun devrinde cari bir usul olarak Nakşibendîliğe intisap ederek, aslında Melâmetîliğini perdelemeye çalıştığı yönündedir[7]. Zira siyaseten bu akımın mensuplarının sıkı bir takibe

6 Nihat Azamat, "Lâ'lîzâde Abdülbaki", *TDVİA*, XXVII, 91.

7 Ekrem Işın, "Abdülbaki (Lâ'lizâde)", *DBİA*, İstanbul 1993, I, 28.

maruz kalmaları, onların başka tarikatlar içerisinde kendilerini gizlemelerine sebebiyet vermiştir.

Bayramî Melâmîliğinin, Oğlan Şeyh İsmail Maşûkî'den (ö.1538) itibaren Osmanlı resmi makamlarıyla bir takım uyuşmazlıklar yaşadığı bilinmektedir. Osmanlı taşrasında Hamza Bâlî (ö.1561) tarafından temsil edilen Hamzavîlik gibi ekoller, zamanla etki sahasını saraya kadar genişletmiş ve İdris-i Muhtefî (ö.1615) gibi meşhur Melâmî kutupları yetişmişti[8]. Tarihsel olarak daha ziyade esnaf zümreleri arasında yayılan ve el emeğini kutsayan bu akım, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren daha elit bir kesime hitap etmeye başladı ve bürokratlar arasında hızla yayıldı. Yukarıda isimleri belirtilen şeyhülislam ve sadrazam dışında, Reisülküttab Mustafa Efendi, Ahmed Arifî Paşa ve Defterdar Sarı Mehmed Paşa gibi üst düzey devlet adamları da bu kervana katılanlar arasındaydı. Melâmîlerin bilhassa popüler tarihçiler tarafından Lale Devri (1718-1730) olarak adlandırılan dönemde, devlet teşkilatı içerisinde örgütlenmelerinin klasik mutasavvıf tipolojisinde değişime yol açtığı ifade edilir. Keza ilmiye mensuplarının yakın olduğu Nakşîlik ile bürokratların teveccüh gösterdiği Melâmîlik arasında, söz konusu süreçte ister istemez asgari müştereklerde mutabakat zaruretinin ortaya çıktığı ve tabir caizse melez meşreplerin bu zemin üzerinde şekillendiği yönündeki görüşler de temelsiz değildir. Bu itibarla, aralarında La'lîzâde Abdülbaki Efendi'nin şeyhi Murad Buhârî Efendi'nin de bulunduğu bazı Nakşî şeyhlerin neden Melâmî-meşrep olduklarını izah da kolaylaşmaktadır[9]. Şüphesiz bu noktadan hareketle, Kalenderhâne Tekkesi'nin geçmişinde her dönemde Melâmîliğin etkili olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte, kaynaklardan hareketle tekkenin kuruluşunu müteakip Nakşîlik ile Melametîlik arasında güçlü bir etkileşimin mevcudiyetinden bahsetmek mümkündür. Fakat bunun muvakkat olduğu, zaman içerisinde Kalenderhâne Tekkesi'nin geleneğinde, daha çok Nakşîliğin Hacegân ve Müceddidîye kollarının etkili olmasından da anlaşılmaktadır.

Tekkenin tarihsel gelişimine geçmeden, bir hususa daha dikkat çekmek gerekiyor. Şöyle ki; bu gibi yapılara Kalenderhâne denilmesi doğru mudur, doğru ise bunun dayanakları nelerdir? Malum olduğu üzere Kalenderîlik denince, akla Cemaleddin Savî'nin (ö.1232) kurduğu ve ibadet anlayışının diğerlerine nispetle gevşek olduğu asetik ve çileci bir hareket gelmektedir. Doğrusu Horasan'dan Anadolu'ya kadar çeşitli bölgelerde yerleşik toplumsal ve dini hassasiyetleri önemsemeyen ve dünyadan el-etek çekmiş çeşitli Kalenderî derviş tiplerine rastlamak mümkün olduğu gibi,

---

8 Melâmîliğin ikinci devresi için bkz. Ahmed Yaşar Ocak, *a.g.e*, s.251-318.

9 Işın, *a.g.md*, s.28.

Semerkand'da Kalenderî Dervişler (1871-187

namaz kılan ve haramlardan kaçınan gurupların var olduğu da vurgulanmıştır[10]. Bu durumda meselenin nirengi noktası, tekkelere gelen dervişlerin Kalenderîliğin hangi yorumunu temsil ettikleri hususudur. Buna göre, XIII.-XVI. yüzyıllarda yaşamış şer'i hükümlere tabiiyet konusunda oldukça rahat ve esnek bir din yorumunu benimseyen Kalenderî dervişleri ile Nakşîbendîlikten etkilenen Kalenderîler arasında, din mefhumu ve gündelik yaşam bakımından farklılık vardır. Bu hususta, özellikle Nakşîliğin *Kâsâniye* kolunun Kalenderîler üzerinde müspet bir tesir icra ettiği ve zaman içerisinde bu derviş topluluklarından bazılarının Nakşîlik içinde erimeye başladığı söylenmiştir[11]. Nitekim bu kolun kısa zaman içerisinde

---

10 Nihat Azamat, "Kalenderiyye", *TVDİA*, XXIV, 253-256. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmed Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîlik (XIV.-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1992.

11 XVII. yüzyılda Nakşibendî-Kâsâni şeyhlerinden Derviş Azizân Gucdevânî'ye intisap eden Baba Şah Gucdevânî'nin bu iki tarikatı cem ettiği ve bu yeni kolun devlet desteğiyle Hindistan'da

Kalenderhânelerde temsil edilmeye başlandığı ve Üsküdar'da Haydar Dede Tekkesi'nin ilk şeyhi olan Şeyh Haydar Buhârî'nin bu kola mensup olduğu belirtilmiştir[12]. Her iki tarikatın çıkış yerlerinin ortak olması, bu yakın ilişkiyi ve etkileşimi izah etmeyi kolaylaştırmaktadır.

Yukarıda değinilen Kalenderîlik olgusunun, XIX. yüzyıl başlarında Buhara sınırları dâhil olmak üzere Orta Asya'da varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Hiçbir sınır tanımayan ve dilenciliği yaşam biçimi haline getirmiş olan bu tiplerin varlığına dair güçlü kanıtlar mevcuttur. Ancak, burada Nakşî tekkeleri şeklinde tanımlanan Kalenderhânelerin bu tarz dervişlerden müteşekkil olmadığını vurgulamak gerekir. Hamid Algar, bu isim benzerliğinin üç husustan kaynaklanmış olabileceğini dile getirir. Bunlar; evlilikten uzak durma, pasif dilencilik ve gezginliktir[13]. Tabi bu tarihsel olguyu karşılıklı iletişim ve etkileşimin bir neticesi olarak görmek daha uygun olacaktır. Zira tarihsel Kalenderîliğin Nakşîliğe tesir ettiğine dair bazı hususlara Zarcone dikkat çekmiştir[14]. Dikkat edilirse Eyüp'te kurulan Kalenderhânenin en önemli özelliği, bekâr (mücerred) dervişlere ev sahipliği yapan tekkeler olmalarıydı. Bunların dünyadan kendilerini soyutlamış müstağni tavırları, La'lizâde Abdülbaki Efendi Tekkesi de dâhil, bu tür tekkelerin Kalenderhâne diye adlandırılmasına sebep olmuş olabilir. Nitekim bilindiği gibi Kalenderhâneler, Osmanlı topraklarına yayılmış şubeleriyle tam bir Kalenderhâne ağı ya da şebekesi vücuda getirmişlerdi[15]. Dolayısıyla, her iki akımın sofistike bir biçimde hac güzergâhı üzerinde teşkilatlanan tekkelere dolaylı ya da doğrudan tesir ettikleri görülmektedir. Öte yandan kuruluş ve gelişiminin ilk dönemlerinde, Eyüp Kalenderhânesi için Nakşîliğin ve Melametîliğin ne denli etkin olduğuna

---

yayıldığına dair bilgiler için bkz. Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul 2013, s.391.

12 Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluşu* ..., s.176.

13 Bir sonraki kısımda daha ayrıntılı incelenecek olan Abdullah Nidâî'nin; şeriata dikkat eden, tevekkül ve tefekkürü bir müminin hayatının özgül ağırlığı şeklinde tanımlayan bir sufi olarak sefil bir dilenciliği reddettiği görülmektedir. Ona göre kâmil bir sufinin rızık peşine düşmesi de bu anlamda tam bir tevekkül anlayışının rağmına hareket etmek demektir. Nidâî'ye göre, Kalenderîler ise tam tersi bir şekilde dünyalık peşinde olmuş, dilenciliği başkasını rahatsız edecek boyutlarda şahsi menfaat aracı haline getirmiş hiçbir şekilde müsamaha edilmeyecek olan topluluklardır. Bu bağlamda, tarihsel Kalenderîliğin ve Nakşîlik içerisinde tanımlanan Kalenderîliğin yapısal farklılıkları için bkz. Hamid Algar, "Kaşgar'dan Eyüp'e Şeyh Abdullah Nidâî'nin Şecereleri ve Takipçileri", çev. A. Cüneyd Köksal, *Nakşibendîlik* içinde, s.144-146.

14 Zarcone, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, İstanbul 2012, s.53-63.

15 İstanbul, Bursa, Antakya, Bağdad, Kahire, Kudüs, Cidde, Mekke ve Medine gibi önemli merkezlerde kalenderhâneler mevcuttu. Pek çoğununun sebeb-i vücudu hac veya başka sebepler ile seyahat eden derviş ve hemşehrilerini ağırlamaktı. Konumuzun sınırlarını aşan bu tarihsel olgunun yer ve zaman tahdidi ile çalışılması elzemdir.

yukarıda değinilmişti. Evlenmek istediği için tekkenin meşihatını bırakmak zorunda kalan Abdullah Nidâî (ö.1760), tekkenin, Kalenderhânelerin alamet-i farikası olan bekâret meselesindeki tavizsiz tutumu konusunda oldukça çarpıcı bir örnektir [16].

Eyüp'teki Kalenderhâne'nin bir tekke olarak tarihsel gelişimi, şeyhleri, sosyal ve kültürel faaliyetleri gibi konular hakkında yeterli malumat bulunduğu söylenemez[17]. Mevcut literatürdeki bilgiler de mükerrer olmaktan öteye gidememektedir.[18] La'lizâde Tekkesi'nin kurucusu hakkında başka rivayetler de mevcuttur; mesela bânisinin Abdülbaki Efendi'nin pederi Şeyh Mehmed Efendi olduğu da öne sürülmüştür[19]. Fakat arşiv belgeleri, tekkenin kurucusunun La'lîzâde Abdülbaki Efendi olduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır[20]. Abdülbaki Efendi'nin, tekkeyle hiçbir ilgisinin bulunmadığını söyleyenler mevcut[21]ise de yukarıda bahsedildiği gibi La'lîzâde'nin Buharalı Şeyh Murad'ın müridi olduğu ve tekkeyi bir Nakşibendî zaviyesi olarak vakfettiği noktasında tereddüde mahal yoktur. Dolayısıyla, zaman içerisinde bu tekkenin Buhara kökenli Özbekler tarafından bir konaklama yeri olarak kullanıldığı açıktır. Aslına bakılırsa, resmi evrakta La'lîzâde Abdülbaki Efendi'nin ismiyle kayıtlı bu tekkenin vakfiyesinde durumun özetlendiği görülür. Buna göre, gerek şeyhlik makamının gerekse dervişlerin Nakşibendî tarikatına bağlı olmaları gereki-

16 Zarcone, *a.g.e*, s.56.

17 Literatürdeki sınırlı bilgi nedeniyle "Eyüp Özbekler Tekkesi" ile ilgili bazı çalışmalarda, söz konusu tekkenin sosyal ve kültürel yaşama katkıları bahsinin diğer Özbek tekkeleri üzerinden anlatıldığı görülür, bkz. [Ahmet Ersen-Mehmet Ulukan, "Özbek Tekkeleri ve Eyüp Özbekler Tekkesi", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (13-15 Mayıs)*, İstanbul 2005, s.135].

18 İstanbul'daki Türkistan, Hindistan ve Afganistan tekkeleri üzerine önemli bir makale çalışması bulunan Zarcone'u ayrı bir kategoride değerlendirmek gerekir. Zarcone çalışmasında Kalenderhâne Tekkesi'ne de yeterince yer vermiştir. Fakat bu bilgiler Osman Nuri Ergin'in eserinden ve tekkenin inşa ve zikir günlerine dair genel kaynaklardaki bilgilerin derlenmesinden ibarettir (Thierry Zarcone, "Derviches Turkestanais et Indiens a Istanbul", s.153-155).

19 Işın, *a.g.md*, s.28; Mehmet Nermi Haskan, *Eyüp Tarihi I*, İstanbul 1993, s.126.

20 "Nezaret-i Evkaf-ı Hümayûna mülhak evkâfdan Lâ'lîzâde es-Seyyid Abdülbâki Efendi'nin medine-i Eyyub el-Ensârî'de vâki' vakf-ı Özbekiyye-i Nakşibendî zaviyesi..." (BOA, C. EV nr.12095, 7 Eylül 1836-25 Ca 1252). Diğer bir örnek şöyledir; "Eyüp'te Câmi'-i Kebîr mahallesinde vâki' merhûm Lâ'lîzâde Abdülbâki Efendi Kalenderhâne zâviyesi vakfının..." (BOA, C. EV nr.12095, 21 Nisan 1808-24 S 1223). Bununla beraber, Eyüp semtinin tarihi hakkında yapılmış bir çalışmada, kaynak belirtilmeden La'lîzâde Abdülbaki'nin tekkeyi Şeyh Abdullah Efendi için yaptırmış olduğu ifade edilmiştir. Bu Abdullah Efendi'nin Şeyh Abdullah Nidai olduğu anlaşılmaktadır (Haskan, *a.g.e*, s.126).

21 Cemaleddin Server Revnakoğlu, kendi notlarında aynen şöyle söyler; "Yanındaki taş mektebin bânîsi meşhûr Lâ'lîzâde Abdülbâki Efendi ile bu dergâhın hiçbir alaka ve irtibatı yoktur. Fakat dergâhın önündeki kapıda girilen sağ köşede medfundur". Bkz. CSRA, nr. 28/ 53.

Semerkant'ta Kalenderî Dervişler.

yordu. Ayrıca, şeyh ve dervişlerin Özbek asıllı ve bekâr olmaları hususiyeti de vakfiye şartları arasındaydı[22].

Kalenderhâne dergâhı bir tevhidhâne, şeyh dairesi, selamlık, on dokuz adet derviş hücresi, mutfak ve kurbanhâne gibi kısımlardan müteşekkildi. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, Mihrişâh Valide Sultan'ın kethüdası Yusuf Ağa tarafından tekkenin kapsamlı bir şekilde tamir ettirildiği ve bir de hamam eklendiği bilinmektedir[23]. 1889 tarihli ve tamir edilecek binanın mevcut durumu ile muhammen bedelini tespit amacıyla hazırlanan keşif defterinde, tekkeye dair detaylı bilgiler yer almaktadır. Buna göre, şeyh odası diye ayrılan kısmın iki oda, bir sofa, kiler, abdesthane ve helâdan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır; şeyh odası bazı kaynaklarda "kasr-ı şeyhâne" şeklinde adlandırılmıştır[24]. Tekkenin içinde imam odası,

---

22 "Vakfiyede mescîd-i şerîf ile dört bâb odayı müştemil bir zâviye binâ ve zâviye-i mezkûrenin meşîhat ve süknâsı tarîk-i Nakşibendî fukarasından Kalenderân ta'bîr olunur mücerredân-ı Özbekiyyeye şart ve tahsîs eylemiştir" (VGMA, *Tekaya ve Zevayaya Mahsus Defter*, nr. 109, s.41.)

23 M. Baha Tanman, "Kalenderhâne Tekkesi", *DBİA*, IV, s.398.

24 Ayvansarayî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s.269.

beş adet "dervişân" odası, cami içerisinde iki adet kandil dolabı, matbah, kiler ve aşçı odaları mevcuttu. Keza üç adet çilehâne ve şerbet odaları da dikkat çeken diğer ayrıntılardır. Tekkenin bahçesinde yer alan barakaların, daha geç bir tarihte yapıldığı anlaşılmaktadır. Derviş odalarının önünde bir asma çardak bulunması,[25] tekkede kalanların burada oturup sohbet ettiklerini gösterir. Tekkenin yazlık ve kışlık iki hamamından birini Maktul Mustafa Paşa yaptırmıştır[26]. Bu nokta mühimdir, bir önceki bölümde bahsi geçen Mustafa Paşa'nın Nakşî olması kendi adına yaptırmış olduğu tekkeyle beraber, Murad Buhârî ve bu Kalenderhâne'yi de ihmal etmediğini gösterir. Bu durum aynı zamanda XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Nakşîliğin yükselişini göstermekle beraber, tekkeler arasındaki ortak paydanın da anlaşılmasını sağlar.

Kalenderhâne Tekkesi, Nakşibendî tarikatının Müceddidî koluna bağlıydı. Yukarıda da değinildiği üzere, özellikle mücerretlik (bekârlık) tercihiyle, Horasan tasavvuf ekolüne yakın durur. Tekkede Şirazlı Hâfız, Mevlana ve Ahmed Yesevî'ye ait şiirler okunur ve birden fazla usulde ayin-i şerif icra edilirdi; "zikr-i erre" denilen ve Yesevilere mahsus olan testere zikri, Nakşîlerin "hafî" denilen ve sessiz icra edilen zikri ve elbette "hatm-ı hâcegân" bu cümledendir[27]. *Rehber-i Tekâyâ* ve *Mecmûa-yı Tekâyâ*'ya göre tekkenin ayin günü Perşembe iken, *Hankahnâme*'ye göre Cuma idi[28]. John Brown da âyin-i şerifin Cuma günleri icra edildiğini belirtmektedir[29]. Öte yandan Revnakoğlu, bu farklı görüşleri birleştirecek ve ihtilafı açıklayacak bir bilgi olarak: "*Dergâh-ı mezkûrun yevm-i mahsûsu Perşembe ise de el-yevm Cuma geceleri tarîkat-ı aliyye-i Nakşibendîyye erkânı icra olunmaktadır*" diyerek âyin-i şeriflerin zamanla Perşembe gününden cumaya kaydırıldığını belirtir[30]. 1839 yılına ait bir arzuhalde, o vakit meşihat makamındaki Abdülgafur Efendi'nin tekkede Cuma günleri "kelime-i tevhid ve zikrullaha" devam edildiğini ifade etmesi,[31] XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden beri zikir için Cuma günlerinin tercih edildiğini teyit eder. Aşağıda değinileceği üzere, bu zikir bahsinin basit bir ayrıntı olmadığının altını özellikle çizmek isteriz, zira bu konuda ihmali görülen şeyhlerin meşihat makamından alındıkları bilinmektedir.

---

25 BOA, Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezareti Maruzatı (Y. PRK. EV), nr.1/64, (9 Temmuz 1889-11 Za 1306).

26 CSRA, nr. 28/53.

27 Osman Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939, s.31.

28 *Rehber-i Tekâyâ*, s.19; *Hankâhnâme*, s.3; *Mecmuâ-i Tekâyâ*, s.15.

29 John P. Brown, *The Dervishes or Oriental Spiritualism*, s.317.

30 CSRA, nr. 28/54.

31 BOA, Tanzimat Öncesi Sadaret Mektûbî (A.{MKT), nr.2379/16, (1839-1255).

II- Kalenderhâne Tekkesi Şeyhleri ve Dervişleri

Tekkenin ilk şeyhlerine dair güvenilir ve ayrıntılı bilgiler mevcut olmamakla birlikte, Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin tekkenin ilk şeyhi olduğu bilinmektedir. Yakın dönemlerde meşihat makamında bulunmuş şeyh efendilere dair bilgilerimiz, nispeten daha fazladır. XIX. yüzyılın başlarında posta oturan Hacı Abdullah Efendi, Belh'liydi. "Ulemâdan ve sulehâdan" olduğu ve herkesten hürmet gördüğü nakledilen bu zat, 25 Kasım 1836 tarihinde vefat etmiş ve tekkenin avlusuna defnedilmiştir[32]. Câbî Ömer Efendi, 1808 senesinde Sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa'ya karşı tertip edilen yeniçeri isyanında, kendisini destekleyen Kadı Paşa'nın, işler çığırından çıkınca gizlice Kalenderhâneye firar ettiğini nakletmiştir. Tekkede bir Özbek dervişten değerinin çok üstünde bir bedelle satın aldığı kıyafete bürünen Kadı Paşa, Anadolu'ya firar etmeyi başarmıştır. Bunun duyulması üzerine şeyhin tutuklanarak Bâbıâli'ye getirildiği, ancak hadiseden haberi olmadığı anlaşılınca serbest bırakıldığı ifade edilmiştir[33]. Câbî Ömer Efendi şeyhin ismini vermemekle birlikte, hadisenin vuku bulduğu tarih itibarıyla, bu zatın Hacı Abdullah Efendi olması muhtemeldir.

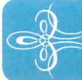
Tekkeyle ilgili bir arşiv belgesinden, Hacı Abdullah Efendi'nin vefatından sonra Mehmed Selim Efendi'nin şeyh olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır. İlgili kayıt, aynı zamanda bu tür atamalarda hangi hususlara dikkat edildiğini ve ne tür teamüllerin işletildiğini göstermesi bakımından da önemli bilgiler içermektedir. Buna göre; şeyh efendinin dergâhta bulunan dervişler tarafından seçilmesi ve vakıf şartları gereği, bu şahısların mutlak surette bekâr olmaları gerektiğinin altı çizilmektedir. Keza 1836 yılı sonları itibarıyla, evkaf arşivinde tekkeye ait tayin kayıtlarının bulunmadığını ve bu işlemin Havâss-ı Refî'a (Eyüp ve çevresi) kadılığı tarafından hüccet vermek suretiyle yapıldığını öğrenmekteyiz. Söz konusu belgede, tekkenin bazı "mazbut vakıflardan" maaş ve fodla gibi ayni-nakdi yardımlar aldığı ifade edildikten sonra, vakıf şartlarına riayet konusunda hassasiyet gösterilmesi gerektiği hatırlatılmış ve Mehmed Selim Efendi'nin meşihata atanmasının uygun olduğu belirtilmiştir[34]. Mehmed Selim Efendi'nin bu görevi ne kadar sürdürdüğü bilinmemekle birlikte, kendisinden sonra Abdülgafur

---

32 C.S.Revnakoğlu, Mezartaşı kitabesinin şöyle olduğunu not etmiştir; *"Hüve'l-Bâkî Tarîkat-ı Nakşîyye meşâyihinden Eyyûb el-Ensârî civarında vâki' kalenderhâne tekkesinde postnişîn-i makâm-ı irşâd ile dâr-ı bekâya rıhlet eden kutbü'l-ârifîn gavsü'l-vâsılîn merhûm ve mağfur el-muhtac ile'r-rahmeti'l-gafûr el-Hac Abdullah el-Belhî, 15 Şaban 1252 "* (CSRA, nr. 28/50).

33 Câbi Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Tarih-i Sultan Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sânî) Tahlil ve Tenkîdli Metin*, haz. Mehmet Ali Beyhan, Ankara 2003, I, 336.

34 BOA, C. EV, nr. 5036, (12 Aralık 1836-3 N 1252).

Kalenderî Dervişler.

Efendi'nin postnişin olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır[35]. Şeyh Abdülgafur Efendi, aşağıda daha ayrıntılı değinileceği üzere, Medine'de bir tekke açmıştır. Bu tekkenin meşihatını talep eden Mehmed Can ismindeki Nakşî şeyhinin mektubunda yer alan bilgilere göre, Abdülgafur Efendi 1863 yılında vefat etmiştir[36].

Bu tarihten sonra meşihat makamına, tekke tarihinin mümtaz simalarından el-Hac Mehmed Efendi tayin edilmiş, otuz altı yıldan fazla bir süre bu görevi yürütmüştür; nitekim Revnakoğlu da notlarında onun uzun bir müddet bu görevi yürüttüğünü teyit etmiştir. Bazı kaynaklarda bu zatın, aynı zamanda Kaşgar Emiri Yakup Bey'in Bâbıâli nezdindeki özel temsilcisi (Kapı Kethüdası) olduğu da rivayet edilmiş[37] ve bu münasebetle onun Buharalı değil de Kaşgarlı olabileceği iddia edilmiştir. Ancak tekke yoklama kayıtları ve mürur tezkiresi (seyahat izin belgesi) gibi resmi evraklar, Hacı Mehmed Efendi'nin Buharalı olduğunu ortaya koymaktadır. 18 Aralık 1900 tarihli İkdam Gazetesi'nde yer alan bir haberden hareketle, Şeyh Mehmed Efendi'nin bu tarihten bir kaç gün önce vefat ettiği anlaşılmaktadır. Şeyh Mehmed Efendi'nin Nakşî taçlı mezar taşı dergâhın haziresindedir[38]. Ölümünden beş ay öncesine ait bir mürûr tezkiresinde, Trablusşam'a gitmek isteyen Şeyh Mehmed Efendi; Buharalı, orta boylu, ela gözlü, aksakallı ve seksen yedi yaşında bir pîr-i fânî olarak tasvir edilmiştir[39].

Şeyh Mehmed Efendi'nin vefatından sonra, Kalenderhâne'ye hemen asaleten atama yapılamamış, şeyhlik vazifesi yaklaşık üç ay müddetle Abdülkadir Belhî'nin kardeşi Burhaneddin Belhî[40] tarafından vekâleten yürütülmüştür. İlginç olan husus, Erenköy'de ikamet eden ve görev yaptığı süre zarfında bir kez olsun tekkede Nakşî ayini olan hatm-ı hâcegân yaptırmayan Burhaneddin Belhî, dervişler tarafından şikâyet edilmiş ve sonuçta meşihat makamından azledilmiştir. La'lizâde Tekkesi'ne ya da Kalenderhâne'ye, asaleten şeyh atamak pek de kolay olmamış gibi görünüyor. Şöyle ki, Burhaneddin Belhi'nin azlinden sonra yerine Buharalı Özbek Hoca Şeyh Âkil Masûm Efendi atanmıştır[41]. Ancak diğer namzetler, res-

35 VGMA, Defter nr. 96, (22 Nisan 1911-22 R 1329), s.198.

36 BOA, MVL, nr. 421/19, (25 Haziran 1863-8 M 1280).

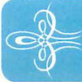
37 CSRA, nr. 28/50, aşağıda bu husustan ayrıca bahsedilecektir.

38 "Hüve'l-Bâkî meşâhir-i tarîkat-ı Nakşîyye'den Özbek Dergâhı postnişîni el-Hac Mehmed Efendi'nin rûhuna el-Fâtiha, 1318", CSRA, nr.28 (Revnakoğlu gazetenin tarihini 25 Şaban 1318/18 Aralık 1900 olarak vermektedir).

39 Mürûr tezkiresi için bkz. CSRA, nr. 28, lef 56 (24 Temmuz 1900-11 Temmuz 1316).

40 Şeyh Murad Buhârî Tekkesi'ni incelediğimiz yerde Belhî ailesi üzerinde durulmuştu. Burhaneddin Efendi hakkında da yeterince malumat verildiği için burada daha fazla ifadeye yer verilmemiştir.

41 CSRA, nr.28, lef nr. yok.

Kalenderhâne Şeyhlerinden Akil Masum Efendi hakkında tutulan notlar (CSRA).

Türk Hava Kurumu Üye Kâğıdı

Üyeliğe kaydedildiği tarih :
Adı :
Memleketi :
Gördüğü iş :
Adresi :
Ayda vereceği :
Yılda vereceği :

Eftere kayıt tarihi :
Defter sahife numarası :

İMZA

Not :

Yılda yirmi lira ve daha fazla verecekleri defterde, H. T. Bileti üyeliğe, ... liradan aşağı verecekler yardımcı üyeliğe kaydedilir.

men atama gerçekleşmediği yönündeki duyumlar üzerine, tekkelerle ilgili olarak Şeyhülislamlık makamına bağlı bir üst kurul hükmündeki Meclis-i Meşâyih'e müracaat ederek, kendilerinin bu işe ehliyet ve liyakat bakımından son derece uygun olduklarını beyan ve görevin kendilerine verilmesini istirham etmişlerdir. Mesela Said Efendi adındaki zat, Meclis-i Meşâyih reisine hitaben kaleme aldığı dilekçede, bu minval üzere gerekçelerini sıralamış ve meşihat makamına talip olduğunu açıkça ifade etmiştir. Keza dilekçe sahibi, elli beş yıldan beri dergâhın müdavimi olduğunu, bunun son üç yıllık döneminde sabık Şeyh Mehmed Efendi'nin vekilliğini yaptığını ve muhtemelen tayininde etkili olur düşüncesiyle aynı zamanda Afife Hatun Zaviyesi'nin beratlı şeyhi olduğunu ifade etmiştir. Sözlerine devam eden Said Efendi, hem tekkedeki dervişlerin hem bölge sakinlerinin kendisini yakından tanıdıklarını ve meşihat makamına tayinini isabetli gördüklerini de iddia etmiştir[42]. Said Efendi'nin sunduğu dilekçe hususi bir belge olmakla birlikte, bu ve benzeri Kalenderhânelere şeyh tayin edilirken ne gibi sorunların yaşandığını, hangi unsurların öne çıkarıldığını ve referans bağlamında nelerin vurgulandığını göstermesi bakımından önemli ipuçları

[42] CSRA, nr.28/ 57'de kayıtlı bu belge Meclis-i Meşâyih antetli bir dilekçedir.

sunmaktadır. Ancak Said Efendi'nin gayretleri sonuçsuz kalmış, neticede posta Şeyh Âkil Masum Efendi oturmuştur. Onun meşhur bir şeyh olduğu, isminin tekkeyle adeta özdeşleştiği ve Buharalı Mirza Siracüddin Hâkim'in Farsça seyahatnamesinde, kendisinden "Âkil Mahmud Buhârâyî" namıyla bahsedildiği bilinmektedir[43].

Merhum Cemaleddin Server Revnakoğlu, Şeyh Âkil Efendi hakkında kayda değer bilgiler derlemiştir. Buna göre; Şeyh Âkil Efendi Buhara'nın Bâzar-ı Hoca (Hoca Diyarı) denilen bölgesinden İstanbul'a gelmiştir. Pederi Mehmed Kelam Efendi, Buhara kadılığı yapmıştır. Bir erkek kardeşi bulunan Şeyh Âkil Efendi'nin ilm-i cifr, ilm-i nücûm ve ilm-i simyadaki ezoterik birikimi yanında, Arap ve İran edebiyatına vukûfiyetinin tam olduğu nakledilmiştir. Nureddin Cerrahî Tekkesi Şeyhi Muhyiddin Efendi'nin kendisinden Farsça dersi alması bu konuda bir fikir verebileceği gibi, İstanbul tekkelerindeki şeyhlerin ilişkileri hakkında da ilginç bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir. Revnakoğlu'nun 2 Mart 1916 (26 Rebîülâhir 1334) tarihli İkdam Gazetesi'nden iktibas ettiği vefat haberi, onun ilginç özelliklerini de ortaya çıkarır. Buna göre; Şeyh Âkil Efendi Belhlî olup Buhara, Mançurya, Çin ve Japonya'yı dolaşmış; 1866 yılında İstanbul'a gelmiş ve Eyüp'teki Buhara Dergâhı'nda postnişin olduktan sonra, "rahle-i tedrisinden birçok talebe geçmiş" ve 1 Mart 1916'da doksan beş yaşında iken vefat etmiştir[44].

Meclis-i Meşâyih arşivindeki bazı belgeler, Şeyh Âkil Efendi'den tekkede kalan bazı kimselerin şikâyetçi olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu tür şikâyetlerden hareketle, onun şeyhlik dönemini yargılamak mümkün değildir. İlgili karar defterlerinde söz konusu şikâyetlerin çeşitli başlıklardan oluştuğu belirtilip içeriği verilmediğinden, kesin bir yargıya varmak mümkün olamamaktadır. Meclis-i Meşâyih üyelerinin şeyhe "tenbihât-ı lâzıme" yani gerekli uyarılarda bulunma kararı almaları,[45] söz konusu şikâyetlerin tamamen temelsiz ve önemsiz olmadığını düşündürmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer husus, Özbek tekkelerinde ve bilhassa bu örnekte, dervişlerin tekkenin sevk ve idaresinde söz sahibi oldukları ve şikâyetlerinin üst makamlar tarafından ciddiye alınıp değerlendirilmiş olmasıdır.

Şeyh Âkil Efendi'den sonra meşihat makamına vekâleten atandığı belirtilen şahsın kimliği, İstanbul'da bulunan Özbek Kalenderhâneleri arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından oldukça önemlidir; zira Üsküdar Özbekler Tekkesi şeyhi Hukukçu Âta Efendi'nin altı ay kadar bu makamda

43 Zarcone, "Kalenderhâne Tekkesi", s.399.
44 CSRA, nr.28, lef no yok.
45 İST. MFT. MSH.d., nr.1774, s.105, 147.

Kalenderhâne Şeyhi Mehmed Behlül Efendi Hakkında Tutulan Notlar (CSRA)

vekâleten bulunduğu nakledilmiştir[46]. Bu görevlendirme, Özbek tekkelerinin sürekli irtibat ve münasebet halinde olduklarını, keza yekdiğerinin idari sorunlarıyla ilgilendiğini göstermektedir. La'lizâde Tekkesi elbette ilelebet vekâleten yönetilemeyeceğinden, şeyhlik makamı için Afife Hatun Zaviyesi şeyhi Hattat Nizameddin Efendi ve tekkenin müdavimlerinden Molla Mehmed namıyla da maruf Mehmed Behlül Efendi'nin namzetliği gündeme gelmiş ve müzakereler sonucunda ikincisinde karar kılınmıştır. Mehmed Behlül Efendi, aynı zamanda tekkenin son şeyhi olması bakımından da önemlidir. Revnakoğlu, onun Kütahya Hindîler Tekkesi'nden geldiğini, maliye nazırının kendisi için 300 kuruş maaşla tekkede imamet ihdas ettiğini ifade eder. Hakkında nakledilen bilgilere bakıldığında, Kalenderhâne'de mücerret (bekâr) bir şeyhin gündelik hayatına dair ilginç ipuçlarına rastlamak da mümkündür. Revnakoğlu'nun tuttuğu son derece karmaşık notlar içerisinde yer alan değerlendirme şöyledir: *"Çamaşırlarını gündüz yıkardı, yemeğini kendi pişirirdi. .... Şeyh Mehmed Behlül Efendi uzun boylu, uzun ak-*

---

46 CSRA, nr. 28, lef nr. yok.

sakallı, iri kemikli, muhterem, mübarek bir zattır. 95 yaşında olduğu halde yaz kış Eyüp Câmi-i kebirinde vakit namazında cemaati terk etmezdi. Hayli dinç idi. Günde birkaç ekmek (yer) ve ziyadece çay içerdi. Hemen hiç uyumaz, daima zikrullah ile meşgul olurdu." Yine Revnakoğlu'nun notlarından, mezarının Gümüşsuyu'nda Uncubayırı'nda bulunduğunu, 1933 yılında vefat ettiğini ve yanı başında Feshane Nazırı Muhyiddin Paşa'nın medfun olduğunu, Paşa'nın hizmetinde bulunan Yüzbaşı Mehmed Efendi'nin de bu zatın müntesiplerinden olduğunu öğreniyoruz[47]. Bu itibarla, Şeyh Behlül Efendi'nin[48]de selefleri gibi sivil-asker bazı idarecilerle münasebetinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Diğer bölümlerde de işaret edildiği üzere, La'lizâde Tekkesi'nde de çok sayıda insan kalmaktaydı. Misafirlerin tamamı Hicaz'a giden hacı adayları değildi; bunların yanında ticaret ve seyahat amacıyla Osmanlı payitahtına gelenler de mevcuttu. Örneğin bu amaçla İstanbul'a gelen Derviş Han Mehmed ve Derviş Hüseyin, yaklaşık altı ay kadar tekkede kalmışlardı. Keza "Moskof keferesine" karşı mücadele eden İslam ordusunun saflarına katılmak amacıyla başkente gelen kalender dervişler, tekke aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden "geçiş izni" almayı başarmışlardı[49]. Öte yandan La'lizâde Tekkesi, Orta Asyalı hacı adaylarının ve farklı nedenlerle gelen misafirlerin uzun süre konakladıkları mekânlardan biri olarak da dikkat çekmektedir[50]. Hal böyle olunca beş altı ay gibi uzun süre kalan konuklardan özellikle meslek erbabı olanların, çarşı-pazarlarda bileyicilik yaptıkları veya değişik malzemelerden tütün tiryakileri için ağızlık yapıp sattıkları görülmektedir. Akşamları tekkede bir araya gelen misafirler zikir yaparlar, ilahiler söylerler ve bilhassa kamerî ayların on birinci günlerinde de meşhur Özbek pilavını pişirirlerdi[51]. Buhara Tekkesi'nde de aynı şekilde ayın on birinde ayin yapıldığını görmüştük; dolayısıyla, Türkmenistan'a ait olduğu düşünülen bu geleneğin tekkelerde bir merasim havası içerisinde yaşatılması, bu yapıların kültürel işlevine delalet eden bir başka hususiyettir. Tekrar tekke mevcuduna dönersek, 1868 tarihli yoklama defterinde toplam mevcudun otuz olduğu görülmektedir. Bu kayıtlar ışığında, La'lizâde Tekkesi'nin şeyh ve dervişlerinin isimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:[52]

---

[47] CSRA, nr.28.

[48] Vakıf kayıtlarıda bu esnada tekkenin şeyhinin Mehmed Behlül Efendi olduğunu doğrular (VGMA, Tekâyâ ve Zevâyâya Mahsus Defter, nr. 109, s.41).

[49] BOA, C. HR nr.639, 21 Haziran 1798-7 M 1213.

[50] Örneğin Tarsus Kalenderhânesi'nde bu süre üç gün idi, bkz. Halim Baki Kunter, "Tarsus'taki Türkistan Zaviyelerinin Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), s.33.

[51] Osman Ergin, *a.g.e*, s.31.

[52] BOA, KK.d., nr. 6290/1, s.254-256.

	İSİM-KÖKEN	DOĞUM	YAŞ	VUKUAT
1	Postnişini: el-Hac Mehmed Efendi b. Muhammed Arif, Kâşgarî	1821 (1236)	47	
2	Hulefâdan el-Hac Abdülgafur Efendi b. Muhammed Şerif, Buharalı	1823 (1238)	45	
3	Hulefâdan Hüdaverdi b. Abdülkerim, Kâşgarî	1834 (1249)	34	
4	Derviş Hafız Süleyman b. Hacı Kemal, Bursa	1847 (1263)	21	
5	Derviş Mahmud b. Yakub, Buharalı	1819 (1234)	49	
6	Derviş Mevlamverdi b. Muhammed, Semerkandlı	1835 (1250)	33	
7	Derviş el-Hac Muhammed b. Rahmetullah, Taşkendli,	1826 (1241)	42	
8	Derviş Hacı Şerif b. Muhammed Nazar, Buharalı,	1823 (1238)	45	
9	Derviş Abdullah b. Ali, Buharalı,	1826 (1241)	42	
10	Derviş Hacı Niyaz b. Abdülkadir, Kâşgarî,	1836 (1252)	32	
11	Derviş Abdurrahman b. Muhammed Şerif, Kâşgarî,	1807 (1222)	61	
12	el-Hac Şerif b. Abdurrahman, Kâşgarî,	1849 (1264)	19	
13	Derviş Abdurrahim b. Şah Azim, Koganlı,	1827 (1242)	41	
14	Derviş Hacı Safer b. Muhammed Murad, Harzemli	1840 (1256)	28	Hicaz'a seyahat 3 Ekim 1870
15	Derviş Hacı Yunus b. Muhammed, Koganlı	1816 (1231)	52	
16	Derviş Muhammed b. Aşur, Buharalı	1840 (1256)	28	
17	Derviş Niyaz Durdu b. Niyaz, Kâşgarî,	1851 (1268)	17	
18	Derviş Hacı Receb b. Niyazbay, Taşkendli	1813 (1228)	55	
19	Derviş Mutahhar b. Niyaz Hocaber, Belh	1823 (1238)	45	
20	Derviş Şerafeddin b. Dursun, Buharalı	1835 (1250)	33	
21	Derviş Ağamverdi b. Abdullah, Koganlı	1844 (1260)	22	İzmit'e seyahat 5 Mayıs 1871
22	Derviş Hacı Aşur b. Kurban, Kâşgarî	1840 (1256)	28	
23	Derviş Nasreddin b. Hüseyin, Buharalı	1806 (1251)	62	
24	Derviş Şâkir b. Abdullah, Kazalcer	1856 (1272)	12	
25	Derviş Nimetcan Kâri b. Şeyh Muhammed, Taşkend	1823 (1238)	45	
26	Hacı Muhammed b. Hasan, Buharalı	1844 (1259)	24	Hicaz'a seyahat 3 Ocak 1871
27	Hacı Muhammed b. Hüseyin, Buharalı,	1844 (1259)	24	
28	Hacı İbrahim b. Musa, Kondu,	1845 (1260)	23	
29	Hacı Mahmud b. Nevruzbay, Türkistanlı	1842 (1257)	26	
30	Derviş Mehmed Emin b. Hacı Kerim,	1852 (1268)	16	

Tablo IV: *1868 yılında Eyüp Kalenderhânesi'nin Nüfusu*

Yukarıdaki tabloya istinaden, tekke nüfusunun yeterince kalabalık olduğu söylenebilir. Dervişlerin yaş ortalaması yaklaşık 30 olup, yaşlarının 12 ila 62 arasında değişiklik gösterdiği görülür. Tekkede bir şeyh, iki halife ve derviş sıfatıyla 22 kişi bulunmaktaydı. Bunlardan beşinin isimlerinin Hacı lakabıyla birlikte kaydedilmiş olması, bazılarının misafir olabilecekleri ihtimalini akla getirmektedir. Ancak vukuat sütununda görüleceği üzere bunların tamamının hacı adayı olmadığını, en fazla ikisinin bu ihtimal kapsamında değerlendirilebileceğini ve bunların hacca giden misafirler değil dervişler olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Sayısal olarak sırasıyla en fazla Buharalı, Kaşgarlı, Taşkentli, Koganlı dervişlerin ve Semerkand, Belh, Harezm, ve Bursa gibi yerlerden gelenlerin olduğu müşahede edilmektedir. Zamanla tekkenin nüfusunun azaldığı gözlemlenmektedir; 1885 tarihli dâhiliye nezareti istatistiklerine göre tekke nüfusunun yirmi bir kişi olduğu tespit edilmiştir[53].

III- Tekkenin Gelir Kaynakları, Bakım ve Onarımları

Bir Özbek Kalenderhânesi olarak bu dergâh da diğerleri gibi çeşitli gelir kalemlerine, hususi tahsisat ve tayinata sahipti. Tekkedeki derviş ve seyyahların sayısı hiç de az değildi. Dolayısıyla hem hayır sahiplerinin hem de devletin ayni-nakdi katkısı olmadan, hizmetini idame ettirmesi mümkün değildi. Vakıf şartları arasında tekkeye aylık nakit yardımından ve fodla tahsisinden[54] bahis var ise de bunların miktarı hakkında net bir bilgiye rastlanamamıştır. Devletten alınan tahsisatın yeterli düzeyde olmadığı, postnişin Abdülgafur Efendi'nin Şubat 1858 tarihli arzuhalinden anlaşılmaktadır[55]. Bu zam talebinin karşılanıp karşılanmadığını bilemiyoruz, ancak XIX. yüzyılın ortalarına doğru tekkenin, aylık 25 kuruş tahsisatının olduğu görülmektedir. 1857-1864 tarihleri arasında, bu meblağ düzenli olarak alınmıştır[56]. 1908 tarihli bir evkaf defterine göre, tekkenin üç aylık pirinç tayinatının miktarını tespit etmek mümkündür. İlgili kayıtlara göre Eyüp Kalenderhâne'sine aylık olarak 120,5 kg. İngiliz pirinci verilmekteydi[57]. Ayrıca Kurban bayramlarında saraydan dağıtılan koyunlardan bir tanesinin de Kalenderhâne Tekkesi'ne gönderildiği görülmektedir[58].

Dönemin pek çok tekke şeyhine bir şekilde maaş bağlanmış iken, Eyüp Kalenderhâne şeyhlerinin bundan mahrum kalmış olmaları dikkat

53 Thierry Zarcone, "Kalenderhâne Tekkesi", s.399.
54 BOA, C. EV, nr. 5036, (12 Aralık 1836-3 N 1252).
55 BOA, A. MKT. NZD, nr. 252/9, (16 Şubat 1858-2 B 1274).
56 BOA, MAD.d., nr. 9347, s.53.
57 BOA, EV.d., nr. 37737, (3 Eylül 1908-21 Ağustos 1324).
58 BOA, MAD.d., nr. 9228, s.187.

٢٥٤

١٨
مرکز
١٢٨

حضرت خالد جوارنده قلندرخانه تکیه‌سی

١
پوست نشینی الحاج محمد [illegible]
بن محمد عارف
کاشغری
مولودی
١٢٢٦

٢
خلفاده‌ن الحاج عبدالغفور
افندی بن محمد شریف
بخارالی
مولودی
١٢٢٨

٣
خلفاده‌ن خداوردی بن
عبدالکریم کاشغری
مولودی
١٢٤٩

٤
درویش حافظ سلیمان
بن محمد [illegible]
مولودی
١٢٦٤

٥
درویش محمود بن یعقوب
بخارالی
مولودی
١٢٢٤

٦
درویش [illegible] وردی
بن محمد سمرقندلی
مولودی
١٢٥٠

٧
درویش الحاج محمد بن
رحمت [illegible]
مولودی
١٢٤١

٨
درویش محمد شریف بن
محمد نظر بخارالی
مولودی
١٢٢٨

٩
درویش عبدالله بن علی
بخارالی
مولودی
١٢٤١

١٠
درویش [illegible] بن
عبدالقادر کاشغر
مولودی
١٢٥٢

١١
درویش عبدالرحیم بن
محمد شریف کاشغری
مولودی
١٢٢٢

١٢
الحاج شریف بن عبدالرحیم
کاشغری
مولودی
١٢٦٤

Kalenderhâne Tekkesi'nin 1868 yılı mevcudu.

çekicidir. Kalenderhâne şeyhlerinin maaşına dair rastladığımız en erken arşiv kayıtları 1874 tarihlidir; ilgili kayıttan 24 Ağustos 1874'te Şeyh Mehmed Efendi'ye muhtacîn kategorisinde 500 kuruş tutarında maaş bağlanması kararının yetkili mercilere tebliğ edildiği anlaşılmaktadır[59]. Bu maaşın, Mehmed Efendi'nin ifa ettiği diplomatik misyonla doğrudan alakalı olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Keza tekkede mevcut matbaanın da ek gelir getirdiği anlaşılmaktadır; Sultantepesi Özbekler ve Buhara tekkelerinde görüldüğü gibi, Kalenderhâne'de de matbaa işlerinin yapılıyor oluşunu, Türkistan tekkeleri arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak yorumlamak mümkündür. Öte yandan insan sirkülasyonunun hayli yoğun olduğu tekkenin tahsisat ve tayinat dışında, ek gelir sağlamadan ayakta durması oldukça zordu. Şeyh Mehmed Efendi'nin sadece tekkede değil, aynı zamanda damadı üzerinden Camlı Han'da da bir matbaa işlettiği görülmektedir[60].

Tarih boyunca tekkeler, yardımlaşma ve dayanışma merkezleri olmanın çok ötesinde kutsal mekânlar olarak mütalaa edilmiş, siyasi, sosyal ve psikolojik misyonları nedeniyle kadın erkek hanedan mensupları ve devlet adamları tarafından daima himaye edilmiş ve ayni-nakdi bağışlarla desteklenmişlerdir. Dervişler, fakirler, seyyahlar, hacı adayları ve kimsesizlere kol kanat geren Kalenderhâne Tekkesi de bu teveccühten payını almıştır. Arşiv kayıtlarına yansıdığı kadarıyla, Aralık 1811'de doğan Şehzade Murad Efendi'ye dua edilmesi için Eyüp ve civarındaki tüm tekkeler gibi, Şeyh Abdullah Efendi'nin şahsında La'lîzâde Kalenderhâne Tekkesi'ne de ayni-nakdi yardımda bulunulmuştur. Padişah, *"ale'l-husûs duâları serîü't-te'sîr olan fukarâ-yı dervîşân ve zükûr u inâs-ı sıbyânın tatyîb-i hâtırları"*[61] yani fukara dervişler ve kız-erkek mektep talebelerinin dualarının makbul ve tesirli olacağı düşüncesiyle bahşişler dağıtmıştır. Keza farklı zaman dilimlerinde tekkelere yapılan toplu yardım ve bağışlarda, Kalenderhâne'nin de üst sıralarda yer aldığı görülür. Örneğin hazine-i hassa tarafından dağıtılan

---

59 BOA, A. MKT. MHM, nr. 462/25, (24 Ağustos 1874-29 C 1290). Bundan yaklaşık on bir yıl sonra Sultan II. Abdülhamid devrinde, tekkenin 14 kuruşluk taamiyesinin ve Şeyh Hacı Mehmed Efendi'nin 288 kuruşluk maaşının birleştirilerek, toplam tahsisatın 500 kuruşa çıkartıldığı görülmektedir (İ. DH, nr. 929/73654, 30 Z 1301).

60 Muharrem Varol, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", s.328. Burada Şeyh Mehmed Efendi'nin damadından bahsedildiği görülmektedir. Eğer bu ifade yakınının bir damadı anlamında kullanılmamışsa, bu durumda Mehmed Efendi'nin bekârlığı terk ederek teehhül etmiş (evlenmiş) olduğuna ve vakfiyesinin şartlarının bu suretle ihlal edilmiş olduğuna hükmedilebilir. Şayet böyle ise Şeyh Mehmed Efendi'nin in gayrı resmi suretteki sefirliğinin bunda payı olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

61 Selahattin Bayram, *Havâss-ı Refia Mahkemesi 345 Nolu Kadı Siciline Göre 1803-1812 Tarihlerinde Eyyüb Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, İÜ.SBE yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 1995, s.272-273.

Pertevniyal Valide Sultan'ın Ramazan ayında Kalenderhâne Tekkesi'ne yaptığı erzak yardımı (PER. VAL.SUL 01100).

yüklü bağışlar arasında, tam tarihi verilmemekle birlikte, şeyhi Abdülgafur Efendi'nin isminden hareketle 1860 yılı öncesinde, tekkeye 2000 kuruş ihsan edildiği ve bu suretle listenin üçüncü basamağında yer aldığı görülmektedir[62].

Sultan Abdülaziz'in validesi Pertevniyal Valide Sultan'ın hayır işlerindeki gayreti ve özellikle tekkelere karşı ilgisi malum ve meşhurdur[63]; vakıa

62 Listenin başında yer alan Hüdai Şeyhi Ruşen Efendi'ye 5000 kuruş, ikinci sırasındaki Koca Mustafa Paşa şeyhine ise 4000 kuruş ihsanda bulunulduğu anlaşılmaktadır (BOA, HH.d., nr. 11740).

63 Muharrem Varol, *Islahat Siyaset Tarikat*, s.181-183.

hanımların bu konuda erkeklerden daha hayırsever olduklarını gösteren çokça örnek mevcuttur. Çeşitli zaman dilimlerinde dergâhlara ve mekteplere türlü tahsisat, tayinat ve nakit para bağışından geri durmayan Valide Sultan, Kalenderhâne Tekkesi'ni de unutmamış ve bazı mektuplarında ismen zikretmiştir. Büyük bir olasılıkla kethüdasına yazdığı 25 Ocak 1863 tarihli mektupta: "*Kalenderhâne Tekkesi'nde zikrullâh eden fukarâlara ve sâir taraflara ihsan olunan yağ ve pirinç gibi şeylerin*" aksatılmadan verilmesini istemiştir[64]. 4 Şubat 1864 tarihli bir başka belgeden, Kalenderhâne şeyhi el-Hac Mehmed Efendi'nin, Ramazân-ı şerîf münasebetiyle dergâha yapılan erzak (iftariyelik) yardımına teşekkür ettiğini görmekteyiz. Buna göre, tekkeye 12,8 kg zeytinyağı, 76,8 kg pirinç, 12,8 kg şeker, 11,5 kg reçel, 6,4 kg pastırma, 12,8 kg kaşar ve 12,8 kg mum gibi yiyecek ve ihtiyaç maddeleri gönderilmiştir[65]. Belgenin satır aralarından bir tekkede Ramazan aylarında daha ziyade ne tür gıdaların tüketildiğini çıkarmak da mümkündür. Yardımların Ramazan aylarında arttığı malumdur, bu bağlamda 14 Ekim 1872'de tekkeye "Ramazaniyye" adı altında nakit para yardımı yapılmıştır[66]. Şeyh Mehmed Efendi'nin arz ettiği 5 Mayıs 1874 tarihli teşekkür mektubundan, Hz. Peygamber için dergâhta okunan Mevlîd-i şerîf münasebetiyle Valide Sultan tarafından gönderilen 500 kuruşu kethüdasından teslim aldığını öğrenmekteyiz[67].

Görüldüğü üzere, Osmanlı hanedanının kadın-erkek fertleri, saray erkânı ve devlet ricali tesis ettikleri vakıflarla ve ayni-nakdi bağışlarla daima eğitim kurumlarını, dini mekânları ve kütüphaneleri desteklemişlerdir. Mübarek gün ve geceler ve Ramazan ayı gibi kutsal zaman dilimlerinde, başta tekkeler olmak üzere bu tür kurumlara yapılan ayni ve nakdi yardımlar kat kat artmıştır. Bu konuda selefleriyle yarışan Sultan II. Abdülhamid de Serseccadeci İzzet Efendi marifetiyle, Eyüp'teki bazı tekkelere hususi yardımlarda bulunmaktaydı; bunlardan biri olan Kalenderhâne'ye koyun, nân-ı aziz denilen kaliteli ekmek ve nakit yardımı yapmıştır[68]. Keza, Hazine-i Hassa idaresi tarafından tekkelere destek bağlamında tahsis edilen toplam 50 bin kuruşluk meblağ içerisinde, tekkeler için 200 ve 160 kuruşluk iki kategori belirlenmiş, birinci kategoride değerlendirilen Kalenderhâne'ye 200 kuruş bağışlanmıştır[69].

64 Per-Val-Sul Evrakı, Muallim Cevdet Koleksiyonu, İstanbul Atatürk Kitaplığı, nr.3078.
65 Per-Val-Sul, nr.1100.
66 Per-Val-Sul, nr.3670.
67 Per-Val-Sul, nr.2689.
68 BOA, Y. PRK. MŞ, nr.7/32, (21 Aralık 1900-28 Ş 1318).
69 BOA, HH.d., nr.14841, (3 Eylül 1906-21 Ağustos 1322).

Eyüp Özbekler zaviyesinin vekilharçlık ve tinin değişimi hakkında .EV nr. 30360).

Bu tür resmi ve gayrı resmi sübvansiyonlar dışında, Kalenderhâne Tekkesi'nin çeşitli vakıf gelirleri de vardı. Bunların başında gelen ve La'lîzâde Abdülbaki Efendi tarafından tesis edilen vakfa yukarıda işaret edilmişti. Tekkedeki temel hizmetleri ifa eden vekilharç, bevvâb (kapıcı) ve türbedar gibi kimselerin maaşları söz konusu vakıf gelirlerinden karşılanmaktaydı. Vekilharçlık görevinin karşılığı günlük 6 akçe, bevvâb ve türbedarlık cihetinin bedeli ise 3 akçeydi. Genelde bu tür hizmetlerin, aslen Buharalı şahıslar tarafından ifa edildiği görülmektedir[70]. Öte yandan tekkelerin haziresinde meşhur ve mübarek zatların bulunması da bir ek gelir kapısı olabilmekteydi. Kalenderhâne haziresinde medfun zevattan "*Ebâ Eyyûb'un çobanları sâdât-ı izâmdan ve evliyâ-yı kirâmdan keşf u kerâmetleri zâhir*" Çoban Baba Seyyid Ahmed Efendi,[71] ziyaretçiler ya da bağış yapmak isteyenler açısından önemli bir tercih sebebi iken, tekke açısından da bir nevi ek gelir kapısı hükmündeydi.

Tekkeye bağışta bulunanlar sadece hanedan mensuplarıyla sınırlı değildi, Bağdat eski valilerinden Necib Paşa'nın, hem tekkeye hem de yanındaki taş mektep öğrencilerine taamiye ve şehriye (aylık burs) adı altında, yıllık 3.687,5 kuruş bağışta bulunduğu tespit edilmiştir[72]. Revnakoğlu'na göre Kalenderhâne'ye vakfedilen bir takım gayrimenkuller ve sair ayni-nakdi gelir kalemleri de mevcuttu. Bunlardan biri olan ve Kâşgarî dergâhında medfun bulunan Hacı Murtaza Efendi (ö.20 Eylül 1747), vakfiyesinde şeyhin "Kalenderân-ı mücerredân-ı Özbekiyye'den" yani Özbek kökenli ve bekâr olmasını şart koşmuştu. Tekkenin gayrimenkulleri Hasköy'de Turşucu Camii'nin yanında bir Yahudi Taş Mektebi, Balat'ta on beş dükkân, Mahmud Paşa'da Kıbrıslı Kamil Paşa'nın kendi emlakinden terk ettiği büyük bir ambar ve tekkenin karşısındaki Mahmud Bey'in emlakinden ibaretti. Bunun yanında ayda bir çuval pirinç, on teneke zeytinyağı, 200 kilo tuz, 50 çeki odun ve 100 kuruş nakit olmak üzere sair ayni-nakdi tahsisatı mevcuttu. Söz konusu gelirlerin ve tahsisatın tamamı "hâdimü'l-fukarâ efendiye" yani tekkenin şeyhine düzenli olarak teslim edilmekteydi.[73].

II. Abdülhamid döneminde donanma-yı hümâyûnu çürütmekle itham olunan Bahriye Nâzırı Bozcadalı Hasan Hüsnü Paşa (ö.1903), [74] Eyüp'te

70 Fevzi Abdullah Esmer vekilharçlık, Firuz el-Buhârî ise diğer görevleri eda etmekteydi. Bunlar vefat edince yerlerine Seyyid Ahmed el-Buhârî ve Derviş İbrahim'in atandığı görülmektedir (C. EV, nr.12095, 7 Eylül 1836-25 Ca 1252).

71 CSRA, nr. 28, lef nr. yok. Ayrıca, yukarıda bahsi geçen keşif defterinde de konuyla ilgili benzer bilgiler mevcuttur (BOA, Y. PRK. EV, nr.1/64, 9 Temmuz 1889-11 Za 1306).

72 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Mektubî (MKT), nr.496/184, 8 B 1303.

73 CSRA, nr.28/53 vd.

74 İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, ty, s.170.

Lalizade Vakıf Gelirleri (VGM.DEFTER- 01828.15.44).

kütüphanesiyle meşhur küçük bir külliye görünümünde, kendi adıyla anılan bir Nakşibendî dergâhı inşa ettirmiş, buraya bir de vakıf kurmuştur. Vakfiyesinde Kalenderhâne Tekkesi'yle ilgili bir madde mevcuttur; buna göre her sene vakfın idarecilerinin de hazır bulunması şartıyla dergâhta Mevlid Kandili'nde mevlid ve aşr-ı şerif okunmasını istemiş, bunun karşılığında 100'er kuruşun mevlidhân ve aşirhân efendilere verilmesini, 400 kuruşla şerbet ikramını, öd ve gül suyu alınıp dağıtılmasını şart koşmuş; Kalenderhâne şeyhi için de aylık on beş lira tahsis etmiştir[75].

Revnakoğlu'nun da işaret ettiği üzere, Kalenderhâne Tekkesi ile dönemin bahriye nazırı arasında yakın bir ilişki mevcuttu. Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın Şeyh Âkil Efendi nezaretinde "seyr u sülûk" ettiğini, keza haftanın iki gecesinde tekkedeki dervişlerin, paşanın Kuruçeşme'deki konağına giderek "âyin-i ruhâni" icra ettiklerini belirtir[76]. Üst düzey bir devlet adamının, Eyüp'te mütevazı bir tekkenin dervişlerini davet ederek konağında düzenli olarak ayda sekiz kez âyin-i şerif icra ettirmesi, bu ya-

75 Hamit Er, "Bir Eğitim Kurumu Olan Eyüp'te Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi ve Vakfiyesi", *Tasavvuf*, XI (2003), 148.

76 CSRA, nr.28/59.

kın ilişkiyi teyit ettiği gibi tekkelerin toplumsal sınıflar ve halk ile idareciler arasında bir nevi köprü rolü oynadığını da gösteren kayda değer bir örnektir. Bu ilişkinin tabii bir tezahürü olarak tesis edilen vakıflar, diğer bağış ve teberrular, bu dini-sosyal rehabilitasyon merkezlerinin ömrünü uzatmakta ve faaliyet alanlarını da genişletmekteydi.

Revnakoğlu'nun yukarıda sözünü ettiği tekkeye ait gelir ve akarları, vakıflar arşivindeki kayıtlardan daha doğru ve net bir surette görmek mümkündür. Yalnız burada Revnakoğlu'nun öne sürdüğü gibi, vâkıfın Murteza Efendi olduğu yönünde bir malumat bulunmamaktadır. Kalenderhâne Tekkesi'ne tahsis edilmiş gelir kalemleri incelendiğinde, muhasebelerinin uzun fasılalarla yapılmış olduğu görülmekte, bu da mali kontrolün çok da sağlam olmadığını düşündürmektedir. Aşağıda 1831-1910 yılları arasında tekke ve mektebin vakfına ait gelir-gider tablosu verilmiştir; bu tablo aynı zamanda, birkaç yıl hariç şeyhlerin görev yaptığı tarihleri dolaylı bir surette gösterir. Bunlardan ilki Şeyh Abdülgafur Efendi'nin meşihatına tekabül eder ve gelir-gider hesapları Şeyh Mehmed Efendi'nin huzurunda incelenmiştir. Muhasebe kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, gelirlerin hayli sınırlı, giderlerin ise ziyadesiyle fazla olduğu müşahede edilmektedir[77]. Buna göre, vakfın gelir ve giderlerinin Şeyh Mehmed Efendi dönemiyle birlikte artış gösterdiği, Şeyh Âkil Efendi'nin meşihatıyla birlikte daha da yükseldiği görülür; doğal olarak her üç şeyh döneminde de vakfın bütçesi açık vermiştir. Bilhassa, Şeyh Âkil Efendi zamanında, maliye hazinesinden dergâha yaklaşık 20 bin kuruş harcandığı ve gelir-gider açığının 9632 kuruş olduğu ifade edilmiştir[78].

Kalenderhâne	Yıl	Gelir	Gider	Açık (Kuruş)
Şeyh Abdülgafur	1831-1862	2890	9152	6262
Şeyh Mehmed	1862-1896	7470	10010	2890
Şeyh Âkil	1896-1910	7308	11004	3696

Tablo V: *1831-1910 yılları arasında La'lîzâde Abdülbaki Efendi Vakfının Gelir Gider Bilançosu*

Aşağıda verilen ve 29 Haziran 1862-11 Haziran 1896 senelerini kapsayan Tablo VI'dan, Kalenderhâne'nin on bir gayrimenkulünün bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların yıllık toplam geliri 408 kuruş olup, 35 yıl boyunca bunun ancak 7.470 kuruşunun tahsil edilebildiği görülüyor. Kira gelirleri tam olarak işletilebilseydi, tekkenin elde edebileceği azami

77 VGMA., Defter nr. 1828, (12 Haziran 1831-28 Haziran 1862), s.76-77.
78 VGMA., Defter nr. 1828, (12 Haziran 1896-12 Ocak 1910), s.46.

meblağın 14.280 kuruş olması gerekirdi. Bu durumda mevcut gayrimenkullerin aynı anda kiraya verilemediği anlaşılmaktadır. Tekke ve mektebin giderlerine bakıldığında mütevelli, şeyh, vekilharç, bevvâb, muallim ve halife gibi görevlilerin giderleri göze çarpar. Ayrıca, hem tekkenin hem de mektebin taamiye ve kömür masrafları da mevcuttu[79].

	Mahalle	Gelir Çeşidi	Yıllık (Kuruş)	Toplam (Kuruş)
1	Eyüp Naz Perver	Menzil İcaresi	3	105
2	Eyüp Cami-i Kebir		7, 20	362, 20
3	Eyüp Selahî Mehmed Efendi		3	105
4	Eyüp Kızıl Mescid		6	210
5	Eyüp Kasım Çavuş		3	105
6	Hasköy Keçeci Piri	Bostan Kirası	45	2920
7	Hasköy Keçeci Piri	Musevî Etfâl Mektebi	330	2970
8	Eğrikapı Hacı İlyas	Menzil Kirası	3	105
9	Beşiktaş Sinan Paşa	Menzil Kirası	4, 20	157,2
10	Galata sultan Bayezıd	Şerbethane	12	420
11	Hoca Paşa	Menzil İcaresi	3	105
		Toplam	**408**	**7470**

	Masraflar	Yıl	Toplam (Kuruş)
1	Tevliyet vazifesi	30	1050
2	Meşihat vazifesi	18	630
3	Vekilharç	18	630
4	Bevvâb	9	315
5	Taamiye	90	3150
6	Muallim vazifesi	30	1050
7	Halife vazifesi	18	630
8	Mektebin Kömür Bahası	72	2520
9	Müfettişin İmza Harcı	1	35
10	Taamiye	165	5775
		Toplam	**10010**

Tablo VI: *1862-1896 yılları arasında Kalenderhâne Tekkesi Gelir-Gider Dengesi*

Yukarıda ana hatlarıyla saydığımız gelir kaynaklarından istifadeyle hizmet veren tekkenin toplumsal misyonu konusunda Revnakoğlu'nun değerlendirmesi şöyledir: *"Şeyh Âkil Masum Efendi zamanında her akşam*

[79] VGMA., Defter nr. 1828, (11 Haziran 1896-10 Temmuz 1313), s.74,

üç büyük kazan yemek pişerdi. Gelene gidene sofra kurulur, semtin fukarasına devamlı olarak yemek verilirdi. Mahallenin kedileri için kazandan yemek ayrılır ve onlara mahsus küçük sahanlar içinde o hayvanların karnı doyurulurdu. Arta kalanlar da tepsi ile fukaraya dağıtılırdı. Bu hayrata civarın zenginleri de katılır, günde üç beş kurban gönderildiği olurdu."[80] Bu itibarla, tekke sadece dervişleri, misafirleri ve seyyahları doyurmakla kalmıyor, mahallenin fakir fukarasına da kol kanat geriyordu. Tekke, semtin kedilerine de yemek artıklarını vererek sadece insana değil, aynı zamanda çevreye ve hayvanlara karşı da duyarlı olduğunu göstermekteydi. Tabii herhangi bir karşılık beklemeden ve hiçbir ayrım gözetmeden tüm mahlûkata hizmet etme azim ve kararlılığı hanedanın, saray erkânının, devlet adamlarının, servet sahiplerinin ve hatta sıradan insanların tekkeye yaptıkları ayni-nakdi bağışların temel saiklerinden birisini teşkil etmiştir.

Kalenderhâne Tekkesi'nin belli dönemlerde tamirat gördüğü ve tekkeye bir takım yeni birimler eklendiği görülmektedir. III. Selim devrinde 1795 yılında Mihrişâh Valide Sultan kethüdası Yusuf Ağa'nın, tekkeyi onarttığına ve ilave olarak bir hamam yaptırdığına yukarıda değinilmişti. Ancak bu yeni birim, bir vakfa bağlanmadığı için zamanla yıpranmış ve kullanılamaz hale gelmişti[81]. Tekkenin XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren sarayın, özellikle de Mihrişâh Valide Sultan'ın[82] (ö.1805) hususi teveccühüne mazhar olduğu görülmektedir. Sultan Abdülmecid devrinde, 1845 yılında tekkenin esaslı bir biçimde onarılmasına dair irade sadır olmuştur. İlgili belgeden tekkenin oturulamayacak kadar yıprandığı ve hatta yıkılmaya yüz tuttuğu anlaşılmaktadır. Yapılan keşif sonucunda yaklaşık 27.500 kuruşluk muhammen bedelle söz konusu onarımın gerçekleştirilebileceği tespit edilmiş, mümkün mertebe tasarruf kurallarına riayet edilerek dervişlerin ve fukaranın sığınağı hükmündeki tekkenin tamiratına başlanması talimatı verilmiştir[83]. Aradan yaklaşık beş yıl geçtikten sonra, dergâhın yeniden tamire muhtaç hale geldiği ve şeyhin kaleme aldığı bir arzuhal ile bu durumu ilgili makamlara aksettirdiği görülmektedir[84]. Devrin şartları, malzemenin niteliği ve işçilik kalitesine bağlı olarak, beş yıllık yıpranma

80 CSRA, nr.28/59.

81 Nermi Haskan, *a.g.e*, s.126

82 Mihrişâh Valide Sultan, III. Mustafa'nın başkadını olup, III. Selim'in annesidir. Herkesin derdine çare bulmaya çalışan ve kimseden hiçbir nesne kabul etmeyen bir tabiata sahip olduğu rivayet edilmektedir. Kasımpaşa Mevlevihanesi'ni de ihya eden bu hayırsever kadının kendi adına kurduğu vakfa hayli akar bağladığı belirtilmiştir (Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları Vâlide Sultanlar, Hâtunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, İstanbul 2008, s.332-336).

83 BOA, İ. DH, nr.107/5403, (10 Ağustos 1845-6 Ş 1261).

84 BOA, C. EV, nr.20409, (28 Mart 1850-14 Ca 1266).

Kalenderhâne Tekkesi'nin tamir edilmesi hakkında (İ.DH 107-5403).

periyodu o dönem için kısa bir zaman dilimi olarak değerlendirilmemelidir. Şeyh efendinin talebinin ne ölçüde karşılandığı bilinmemekle beraber, 1855 yılında dergâhın tamiratı bu defa daha acil bir ihtiyaç olarak vurgulanmış ve gerekli meblağın vakıflardan karşılanabileceği belirtilmiş,[85] neticede kapsamlı bir tamirat icra edilmiştir[86].

Olağan yıpranma nedenleri dışında, doğal felaketler de tekkede onarımı gerektirecek kalıcı hasarlar bırakmıştır. 1866 yılında meydana gelen bir sel felaketinin tekkeye zarar verdiği, hatta pek çok eşyanın bu nedenle kullanılamaz hale geldiği anlaşılmaktadır[87]. Mali sorunlar ve hantal bürokrasi nedeniyle, tekkenin maruz kaldığı hasarın ancak iki yılda giderilebildiği, yapılan yardım kapsamında "mefruşât-ı atîkasının tecdîdi" yani zarar gören eşyalarının ve döşemelerinin yenilenmesi için 2500 kuruşun bağışlandığı görülmektedir[88]. 1893 yılında tekkenin fosseptiğinden kaynaklanan bir sorunun çevre sağlığı açısından sıkıntı yaratması üzerine, sınırlı bir tamirat talebi de kaçınılmaz hale gelmiştir[89]. Yukarıda değinildiği gibi, Sultan II. Abdülhamid döneminde tekkenin tamirat işlerine dair kapsamlı bir keşif defterinin hazırlanmış olması, bu işin takip ve icrası için İzzet isminde bir mühendisin görevlendirilmesi,[90] padişahın bu işe verdiği önemin de göstergesidir. Son olarak, Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'nın tekkeyi 1895 yılında "mükemmelen" tamir ettirdiği, meydan odası ve dervişler için yeni hücreler ilave ettirdiği rivayet edilmiştir. Keza tekkenin bostanında şeyh efendiler için bir köşk yaptırmış, ayrıca Kalenderhâne caddesi üzerinde yine şeyh efendilerin ikameti için dokuz odalı bir konak inşa ettirmiştir. Yine bu tarihlerde, tekkeye, giderek yaygınlaşan ve pahalı bir konfor unsuru olan hava gazının getirilmiş olması,[91] Hasan Hüsnü Paşa'nın bu konuda hiçbir masraftan kaçınmadığını göstermektedir.

IV- İletişim ve Etkileşim Merkezi Olarak Kalenderhâne

Hac yolu üzerinde kurulmuş olan Özbek tekkelerinin, Türkistanlılar açısından anayurtları ile seyahat ettikleri coğrafyalar arasındaki iletişimin ve etkileşimin önemli üslerinden biri olduğu malumdur. Bu bağlamda, Eyüpsultan semtinde inşa edilen, seyyah, tüccar ve hacıların yoğun olarak konakladıkları tekkelerden biri olan Kalenderhâne (La'lizâde Tekkesi)

85 BOA, İ. MVL, nr.334/14369, (27 Haziran 1855-11 L 1271).
86 BOA, MVL, nr.351/84, (29 Kasım 1856-1 R 1273).
87 BOA, MVL, nr.512/15, nr. (18 Ekim 1866-8 C 1283).
88 BOA, A. MKT. MHM, nr. 489/53, (10 Aralık 1868-24 Ş 1285).
89 BOA, DH. MKT, nr.138/12 (24 Eylül 1893-13 Ra 1311).
90 BOA, Y. PRK. EV, nr.1/64.
91 CSRA, nr. 28, lef nr. yok.

Kalenderhâne Tekkesi'nin tamir edilmesi hakkında (İ.DH 107-5403).

İ.DH 107/5403

İ.DH.00107

periyodu o dönem için kısa bir zaman dilimi olarak değerlendirilmemelidir. Şeyh efendinin talebinin ne ölçüde karşılandığı bilinmemekle beraber, 1855 yılında dergâhın tamiratı bu defa daha acil bir ihtiyaç olarak vurgulanmış ve gerekli meblağın vakıflardan karşılanabileceği belirtilmiş,[85] neticede kapsamlı bir tamirat icra edilmiştir[86].

Olağan yıpranma nedenleri dışında, doğal felaketler de tekkede onarımı gerektirecek kalıcı hasarlar bırakmıştır. 1866 yılında meydana gelen bir sel felaketinin tekkeye zarar verdiği, hatta pek çok eşyanın bu nedenle kullanılamaz hale geldiği anlaşılmaktadır[87]. Mali sorunlar ve hantal bürokrasi nedeniyle, tekkenin maruz kaldığı hasarın ancak iki yılda giderilebildiği, yapılan yardım kapsamında "mefruşât-ı atîkasının tecdîdi" yani zarar gören eşyalarının ve döşemelerinin yenilenmesi için 2500 kuruşun bağışlandığı görülmektedir[88]. 1893 yılında tekkenin fosseptiğinden kaynaklanan bir sorunun çevre sağlığı açısından sıkıntı yaratması üzerine, sınırlı bir tamirat talebi de kaçınılmaz hale gelmiştir[89]. Yukarıda değinildiği gibi, Sultan II. Abdülhamid döneminde tekkenin tamirat işlerine dair kapsamlı bir keşif defterinin hazırlanmış olması, bu işin takip ve icrası için İzzet isminde bir mühendisin görevlendirilmesi,[90] padişahın bu işe verdiği önemin de göstergesidir. Son olarak, Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa'nın tekkeyi 1895 yılında "mükemmelen" tamir ettirdiği, meydan odası ve dervişler için yeni hücreler ilave ettirdiği rivayet edilmiştir. Keza tekkenin bostanında şeyh efendiler için bir köşk yaptırmış, ayrıca Kalenderhâne caddesi üzerinde yine şeyh efendilerin ikameti için dokuz odalı bir konak inşa ettirmiştir. Yine bu tarihlerde, tekkeye, giderek yaygınlaşan ve pahalı bir konfor unsuru olan hava gazının getirilmiş olması,[91] Hasan Hüsnü Paşa'nın bu konuda hiçbir masraftan kaçınmadığını göstermektedir.

IV- İletişim ve Etkileşim Merkezi Olarak Kalenderhâne

Hac yolu üzerinde kurulmuş olan Özbek tekkelerinin, Türkistanlılar açısından anayurtları ile seyahat ettikleri coğrafyalar arasındaki iletişimin ve etkileşimin önemli üslerinden biri olduğu malumdur. Bu bağlamda, Eyüpsultan semtinde inşa edilen, seyyah, tüccar ve hacıların yoğun olarak konakladıkları tekkelerden biri olan Kalenderhâne (La'lizâde Tekkesi)

---

85 BOA, İ. MVL, nr.334/14369, (27 Haziran 1855-11 L 1271).
86 BOA, MVL, nr.351/84, (29 Kasım 1856-1 R 1273).
87 BOA, MVL, nr.512/15, nr. (18 Ekim 1866-8 C 1283).
88 BOA, A. MKT. MHM, nr. 489/53, (10 Aralık 1868-24 Ş 1285).
89 BOA, DH. MKT, nr.138/12 (24 Eylül 1893-13 Ra 1311).
90 BOA, Y. PRK. EV, nr.1/64.
91 CSRA, nr. 28, lef nr. yok.

de bu ağın önemli duraklarından biri olarak asırlarca payitahtta hizmet vermiştir. Yukarıda verilen tablodan da anlaşılacağı üzere, tekkedeki nüfusun memleket dağılımına bakıldığında, Türkistan'ın muhtelif bölgelerinden gelmiş dervişlerin mevcudiyeti bu etkileşimin keyfiyetine dair bir fikir verebilir.

Kalenderhâne şeyhleri, başta Kaşgar olmak üzere Türkistan hanlıklarının dönem dönem İstanbul'daki özel siyasi temsilcileri ve daha ziyade fahri konsolosları gibi hizmet etmişlerdir. Başta hacı adayları olmak üzere, Osmanlı başkentine farklı nedenlerle gelen Türkistan ahalisine geçici barınmada, konaklamada ve bürokratik işlemlerini halletmede yardımcı ve aracı bir kurum rolü üstlenen bu tekkeler, zamanla devlet tarafından da yarı resmi surette muhatap kabul edilmiş, şeyh efendilere bir takım yetki ve haklar bahşedilmiştir. Bu bağlamda pek çok hacı adayı, misafir ve seyyah için gerekli olan mürûr tezkiresi (seyahat izin belgesi) ve inayetnâmelerin (tavsiye mektuplarının) alınmasında şeyh efendilerin onayı ve referansı gerekliydi. 1839 yılında Şeyh Abdülgafur Efendi, Hacı Mehmed ve Hacı Yakub'un Buhara'ya gidebilmeleri için sadaret kanalıyla Konya ve Kayseri müşirlerine referans mektubu göndertmişti[92]. 1870 yılında tekkenin dervişlerinden Abdürrahim'e, Trabzon'a seyahati esnasında gereken kolaylığın gösterilmesi istenmişti[93]. Hac ziyareti kapsamında İstanbul'a gelmiş olan Buhara beyzadelerinden Mehmed Şerif, kardeşi Ahmed Bey ve aile fertlerinden yedi kişinin güvenli ve rahat bir şekilde seyahatlerini tamamlamaları için gerekli "emirnâmelerin" yazdırılması işlemini, yine Kalenderhâne Dergâhı'nın şeyhi üstlenmişti[94]. Benzer bir örnek olarak XX. yüzyıl başlarına ait bir kayıttan hareketle, hac ziyareti için gelmiş ama çeşitli sorunlardan ötürü oraya gidememiş başka büyük ve nüfuzlu bir ailenin, yine Kalenderhâne'de misafir edildiği nakledilmiş ve sufi dayanışmasına vurgu yapılmıştır[95].

Diğer Özbek tekkeleri gibi, Kalenderhâne Tekkesi'nin de gerek İstanbul'daki gerekse taşradaki diğer tekkelerle münasebette olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Aşağıda değinileceği üzere, Üsküdar Sultantepesi Özbekler Tekkesi'ne, tebdil-i hava (hava değişimi) kastıyla Kalenderhâne'den dervişlerin misafirliğe gittiği bilinmektedir. Dergâhın son şeyhi Mehmed Behlül Efendi'nin göreve başlamadan hemen önce, yani 1916 senesinde Sultantepesi Özbekler Tekkesi'nden gelen Mehmed Atâ Efendi'nin altı

92 BOA, A.{MKT, nr. 2379/16, (1839-1255).
93 BOA, ZB, nr. 3/78, (4 Kasım 1870-9 Ş 1287).
94 BOA, MVL, nr. 487/92, (17 Aralık 1865-28 B 1282).
95 Zarcone, "Kalenderhâne Tekkesi", s.399; a. mlf., "Derviches Turkestanais et Indiens a Istanbul", s.153.

ay süreyle tekkede postnişinlik yaptığı yönündeki rivayet, aynı zamanda tekkeler arası organik ilişkilerin boyutuna işaret eder. Yine, Sultantepesi Özbekler Tekkesi'ndeki bir hat levhasında yer alan ve Nakşibendîlikle ilgili olan manzumenin, Kalenderhâne dervişlerinden Abdülkerim tarafından yazılmış olduğu görülür[96]. Keza, Eyüp'te bulunan Afife Hatun Zaviyesi ile Kalenderhâne arasında da çok sıkı bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır; Afife Hatun Zaviyesi'nin vakfiyesinde, şeyhinin Kalenderhâne şeyhi tarafından belirlenmesi istenmiştir[97]. Yukarıda da değinildiği gibi, kendisini Şeyh Mehmed Efendi'nin vekili olarak takdim eden Said Efendi'nin Afife Hatun Tekkesi'nde şeyhlik yaptığını beyan etmesi, bu irtibatı gözler önüne serer.

Özbek tekkeleri arasındaki ilişkilerin sadece merkeze özgü, payitahtla sınırlı bir durum olmadığı, taşradaki tekkelerle münasebetlerin de hayli güçlü olduğu görülmektedir. Örneğin, Şeyh Mehmet Behlül Efendi'nin Kütahya Hindîler Tekkesi'nden gelmiş olması,[98] bu ilişkinin tezahürlerinden biridir. Bursa'daki Özbekler tekkesinin şeyhlerinden biri olan Şeyh Hafız Mehmed Emin Efendi'nin Eyüpsultan Kalenderhâne'si mektebinde Kur'an eğitimi almış olması,[99] bir diğer örnektir. Haddizatında tekke ve hemen yanı başındaki mektep birbirinden bağımsız yapılarsa da öteden beri tekke şeyhleri mektebin tüm sorunlarıyla yakından ilgilenmişler ve şartlarını iyileştirmek için daima desteklemişlerdir. Yukarıda değinildiği üzere, Bağdat eski valisi Necib Paşa'nın vakfettiği yıllık meblağın hem tekke hem de mektep adına dergâhın şeyhi tarafından takip edildiği görülmektedir;[100] dolayısıyla, mektepte eğitim veren hocaların ya da öğrencilerin dergâh ile bir şekilde irtibatı mevcuttu.

Eyüp Kalenderhânesi ile İslam'ın en kutsal kentlerinden Medine arasında da doğrudan bir bağlantıdan söz edebiliriz. Şeyh Abdülgafur Efendi'nin 1853 yılında Medine'de, Türkistanlılar için daha ziyade misafirhane işlevi görecek bir dergâh yaptırmasıyla kurulan bu irtibat[101] son derece önemliydi, zira hac yolu üzerindeki Özbek tekkeleri bir zincire benzetilecek olursa, Medine bu zincirin son büyük halkasını oluşturmaktaydı. Hacı adaylarının ya da hac farizasını tamamladıktan sonra Mescid-i Nebevî ve Ravza-i Mutahhara ziyareti için Medine'ye gelen hacıların barınma, konaklama

96 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 424.

97 M. Baha Tanman, "Afife Hatun Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1993, I, 88.

98 CSRA, nr. 28, lef no yok.

99 Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergâhları Yadigâr-ı Şemsî I-II*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy, Bursa 1997, s.301.

100 BOA, MVL, nr.463/148, (19 Şubat 1865-23 N 1281).

101 BOA, A. MKT. MHM, nr. 68/18.

ve ibadetlerini rahatça ifa edebilmeleri açısından bu tür mekânlar son derece önemliydi. Aksi halde bu insanların çöl sıcağında çadırlarda perişan olmaları işten bile değildi. Aşırı sıcaktan korunma, kolera salgınına sebebiyet verebilecek çevre kirliliğini önleme ve asayişin sağlanması açısından[102] bu tür binalar, hacılar açısından kelimenin tam anlamıyla çölde bir vaha hükmündeydi.

Şeyh Abdülgafur Efendi sadece tekkeyi inşa ettirmekle kalmamış, hizmetlerini kesintisiz sürdürebilmesi için kaynak arayışına girmiştir. Talepleri arasında şeyh efendiye üçte bir, derviş ve misafirlere ise üçte iki oranında olmak üzere, toplamda 345,6 kilogram yıllık buğday tahsisatı mevcuttu[103]. Ancak bu talep karşılanmayınca 1856 yılında Şeyh Abdülgafur Efendi bu defa tekkede ikamet edenlere maaş bağlanmasını istemiştir. Buna göre, şeyhle beraber tekkenin müdavimi olan sekiz dervişe, su işleriyle ilgilenen bir sakaya ve bir de bevvâba (kapıcı) toplamda 500 kuruş tutarında maaş bağlanacaktı. İlgili başvuruda 200 kuruşun şeyhe, 300 kuruşun ise dervişler ile diğer görevlilere paylaştırılması öngörülen bu meblağın, Valide Sultan vakfından karşılanabileceği de hatırlatılmıştı. Bu talepler karşılanmış, ilave olarak yaklaşık 276 kilogramlık buğday tahsisatının da tekkeye verilmesi yönünde karar çıkmıştır[104]. Bir önceki kısımda değinildiği üzere, Buhara Tekkesi şeyhi Süleyman Efendi de daha sonra Cidde'de benzer bir amaçla tekke inşa ettirmiştir. Eyüp Özbekler Tekkesi postnişini Abdülgafur Efendi'nin bu alanda adım atan ilk isim olması önemlidir, son tahlilde bu tür gayretler Türkistan'dan hilafet merkezi İstanbul'a, oradan da İslam dünyasının kutsal merkezleri Haremeyn'e kadar uzanan tekke ağının etkin bir şekilde hizmet vermesini sağlamaya yönelik hamlelerdi.

V- Tekkenin Diplomatik Misyonu ve Bürokratik Etkinliği

Sultanahmet'teki Buhara Tekkesi ile karşılaştırıldığında, Eyüp Kalenderhânesi'nin merkez tekke hüviyeti taşıdığını söylemek güç görünüyor. Buhara Tekkesi şeyhlerinin Türkistan ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasal, kültürel ve dini bağların tesisinde ve yaşatılmasında çok önemli rol oynadığına ilgili bölümde değinilmişti. Daha düşük profilde olsa da Eyüp'teki Özbekler Tekkesi de bir takım diplomatik görevler ifa etmiştir; tekke şeyhlerinin daha ziyade Kaşgar Hanlığı'yla irtibatta olduğu ve emirliğin İstanbul'daki siyasi temsilcisi ve fahri konsolosu gibi görev yaptıkları

---

102 Hac sırasında Mekke ve Medine etrafındaki çevresel durum ve Abdurreşid İbrahim'in gözlemleri için bkz. Alfina Sıbgatullina, *İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler*, İstanbul 2014, s.44-59.

103 BOA, A. MKT. UM, nr.183/100, (27 Şubat 1855-9 C 1271).

104 BOA, A. MKT. UM, nr. 94/40, (20 Ağustos 1856-18 Z 1272).

Sultan Abdülaziz,
Topkapı Sarayı Padişah Portreleri.

ifade edilmiştir[105]. Osmanlı resmi evrakına bakıldığında, bu tespiti teyit eden belgeler görmek mümkündür; bu bağlamda sadece Kaşgar sefirinin değil, Hokand sefirinin de Kalenderhâne'de misafir edildiği görülür. Örneğin, 17 Ocak 1855 tarihinde, Kalenderhâne'de misafir edilen Hokand Sefiri Hacı Ruzbeyzâde Hacı Hamid Bey'e ve maiyetine günlük harçlıklar tahsis edilmişti[106]. Dolayısıyla, Türkistan hanlıklarından gelen elçilerin Buhara Tekkesi'nin yanı sıra Kalenderhâne'de konaklamaları, onun diplomatik açıdan önemli olduğuna delalet etmektedir. Kalenderhâne şeyhlerinin sıradan Türkistanlıların yanı sıra, sefirlerin çeşitli sorunlarıyla ilgilenmeleri ve taleplerini ilgili makamlara aktarmada aracılık etmeleri, fiilen maslahatgüzarlık görevi ifa ettiklerini göstermektedir. 1866 yılında Buhara Tekkesi şeyhi Süleyman Efendi, Hokand Sefiri ve Kalenderhâne Şeyhi Mehmed Efendi müşterek bir dilekçe sunarak, Türkistan bölgesinden gelen siyaseten önemli konuklar adına Osmanlı Devleti nezdinde bir takım temaslarda bulunmuşlardır. Keza, Buhara ulemasından bazı önemli simalara ve Müceddidîye diye anılan İmâm Rabbânî çizgisine mensup Hokandlı bir âlime, öteden beri misafirler için verilegelen harçlığın tahsisi talebi de tekke tarafından yapılmıştır[107]. Bu diplomatik misyon ve fonksiyonunun bir diğer parlak örneği, Kalenderhâne Tekkesi şeyhinin de eşlik ettiği heyetin Sultan Abdülaziz tarafından kabul edilmesiyle yaşanmıştır. Zira Şeyh Mehmed Efendi, 1873 yılında Kaşgar Sefiri Seyyid Yakup Han[108] ile birlikte padişahın hu-

[105] Osman Ergin, *a.g.e*, s.32.

[106] BOA, BEO. AYN.d, nr. 779, s.3, 22 R 1271.

[107] BOA, MVL, nr. 873/86, (19 Şubat 1866-3 L 1282).

[108] Türk musikisinin önemli isimlerinden Abdülkadir Töre'nin babasıdır. Nakşî olmasına rağmen İstanbul'da Şa'bânî tarikatını da benimsemiştir. Şehirde kaldığı sırada Buhara'ya has kıyafetlerle dolaşan Seyyid Yakub Han aynı zamanda önemli bir Muhyiddin b. Arabî şârihidir.

zuruna çıkmış, bu vesile ile daha önce Buhara Tekkesi şeyhi Süleyman Efendi'ye yapıldığı gibi, kendisine de 500 kuruş maaş bağlanmış,[109] hatta Seyyid Yakup Han'ı uğurlamak üzere Süveyş Kanalı'na kadar refakat etmesi istenmiştir[110].

Osmanlı Devleti'nin geçmişe nazaran, XIX. yüzyılın sonlarında Türkistan'ın siyasi durumuyla daha yakından ilgilenmesinin ve bunun bir tezahürü olarak gazetelerde bölgeye dair haberlere daha sık yer verilmesinin,[111] İstanbul'daki Özbek Tekkeleri üzerinde doğrudan ya da dolaylı olumlu tesirleri olmuştur. Bu bağlamda şeyh efendilere olan ilgi artmış, maaş tahsisi, tekkelerinin ihtiyaçlarının karşılanması ve bakım-onarımlarının yaptırılması gibi hususlarda her türlü kolaylık ve destek sağlanmıştır. Kalenderhâne Tekkesi'nin diplomatik misyonu ve faaliyetlerine bakıldığında, Kaşgar emirliği ile daha yakın bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. İngiliz hariciyesinin Seyyid Yakup Han ile Kalenderhâne şeyhinin yakın irtibatını rapor etmesi, bu konudaki delillerden biridir[112]. Keza Kaşgar emirinin oğlu Mehmed'in 1895 yılında bu dergâhta kaldığı bilinmektedir. Babasını üç yaşında kaybettiğini ve memleketinin "Mecusiler" tarafından işgal edilmesinden ötürü büyük sıkıntılar yaşadığını belirten Mehmed'in, Osmanlı makamlarından ilim tahsil ve gelecekte maişetini temin etmek maksadıyla uygun bir okula kaydının yapılmasını talep ettiği görülmektedir[113].

Kaşgar emirliğinin, Türkistan coğrafyasında o dönem için stratejik bir mevkide bulunduğunu hatırlamak gerekir. Rusların Buhara ve Hokand'ı ele geçirmesi, 1865 sonrası dönemde Kaşgar'la sınırdaş olması ve ticaret antlaşmaları imzalayarak ilişkilerini geliştirmesi, Osmanlı Devleti tarafından dikkatle izlenirken İngiltere'de ciddi bir rahatsızlık yaratmıştı[114]. Daha önce

---

Arapça ve Farsçası mükemmel olan Yakub Han Güney Asya ve Hint kıtasında Halvetî-Şabanî kolunu yaymaya çalışmıştır [Mustafa Kara, "Diplomat ve Füsûs Şârihi Yakup Han Kâşgarî", *Tasavvuf,* XXIII (2009), 9-24)].

109 BOA, İ. DH, nr. 671/46766, (19 Ağustos 1873-24 C 1290).

110 BOA, A. MKT. MHM, nr. 460/87, (8 Ağustos 1873-13 C 1290).

111 Örneğin Rusların Kaşgar Emiri Yakup Bey'den Taşkent'in teslim alınmasına dair bir haberde, devletin resmi yayın organı olan Takvim-i Vekayi, muhtelif rivayetlerden ve bilgi kirliliğinden ötürü kafası karışmış olan kamuoyuna en doğru haberi aktardığını iddia eder. Haberin ayrıntıları için bkz. *Takvim-i Vekayi*, nr. 1590 (4 Temmuz 1873-8 Ca 1290). Dikkat edilecek olursa bu haber Sultan Abdülaziz'in Kaşgar Heyetini kabul ettiği döneme tesadüf etmiştir. Kim Hodong da bu hususa dikkat çekerek bilhassa Yakup Bey'in Çin'e karşıt yirmi milyon Müslümanın lideri olduğunun gazetelerde vurgulandığını ifade eder (Kim Hodong, *Holy War in China*, s.150)

112 Kim Hodong, *a.g.e*, s.152.

113 BOA, Y. PRK. AZJ, nr.30/50, (5 Ocak 1895-8 B 1312).

114 Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, İstanbul 1984, s.100 vd.

Buhara Topçus
(1909).

Hokand Emiri Âlim Kuli'nin elçisi olarak İstanbul'a gelen Seyyid Yakub Han da aslında Kaşgar Emiri Yakub Bey'in akrabası idi. Dış politikada mutlak işbirliği ve muhtemel bir Rus taarruzuna karşı modern silahlarla donatılmış bir ordu hayalinin, ancak Osmanlı Devleti'nin destek ve himayesiyle gerçekleşebileceği herkesçe malumdu; elçi Seyyid Yakup Han, 1869 yılında Kaşgar'a seyahat ederek Kaşgar emirini bu iki amacın gerçekleşmesi konusunda ikna etmeye çalışmış, ancak bunda kısmen başarılı olabilmişti.

Osmanlı Devleti'nin coğrafî bakımdan hayli uzakta olmasını, potansiyel yakın tehdit unsuru olan Rusya'nın ise hemen yanı başında bulunmasını reel politik açısında rasyonel bir biçimde değerlendiren Emir Yakub Bey, elbette kendisine yapılan teklifler karşısında elçi kadar heyecanlanmadı. Bununla birlikte hilafet makamının himayesinden mahrum kalmamak ve Osmanlı Devleti'ne sırtını dönmüş olmamak için itidalle hareket eden Emir Yakub Bey, teyzesinin oğlu olan Seyyid Yakub Han'ı daha

1960'lı yıllara ait bir fotoğraf, Derviş hücreleri. Ahmet Ersen-Mehmet Ulukan Arşivi.

mutedil ve rasyonel bir işbirliği konusunda gerekli talimatlarla İstanbul'a uğurlamıştır. Seyyid Yakub Han başkente döndükten bir süre sonra Sultan Abdülaziz'in huzuruna çıkmıştır. Kalenderhâne Tekkesi şeyhi Mehmed Efendi'nin de kendisine eşlik ettiğini bildiğimiz bu görüşme sonucunda, Kaşgar emirliğine 6 top, 200'ü yeni olmak kaydıyla 1200 tüfek ve bir sivil, dört askeri uzman gönderilmiştir. Konumuz açısından bakıldığında Bâbıâli ile Türkistan hanlıkları arasında siyasi-askeri stratejik işbirliğinin[115] tesis ve devamı konusundaki diplomatik temaslarda Kalenderhâne Şeyhi Mehmed Efendi'nin de bulunması, tekkenin salt dini bir merkez kapsamında ve fonksiyonları itibarıyla sadece sosyal hizmet kavramı etrafında tanımlanmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Bu tespiti teyit eden bir başka örnek olarak, aynı dönemde Buhara Tekkesi'nin şeyhi Süleyman Efendi'nin de benzer diplomatik misyonlarda görev aldığına, ilgili bölümde detaylı olarak değinmiştik.

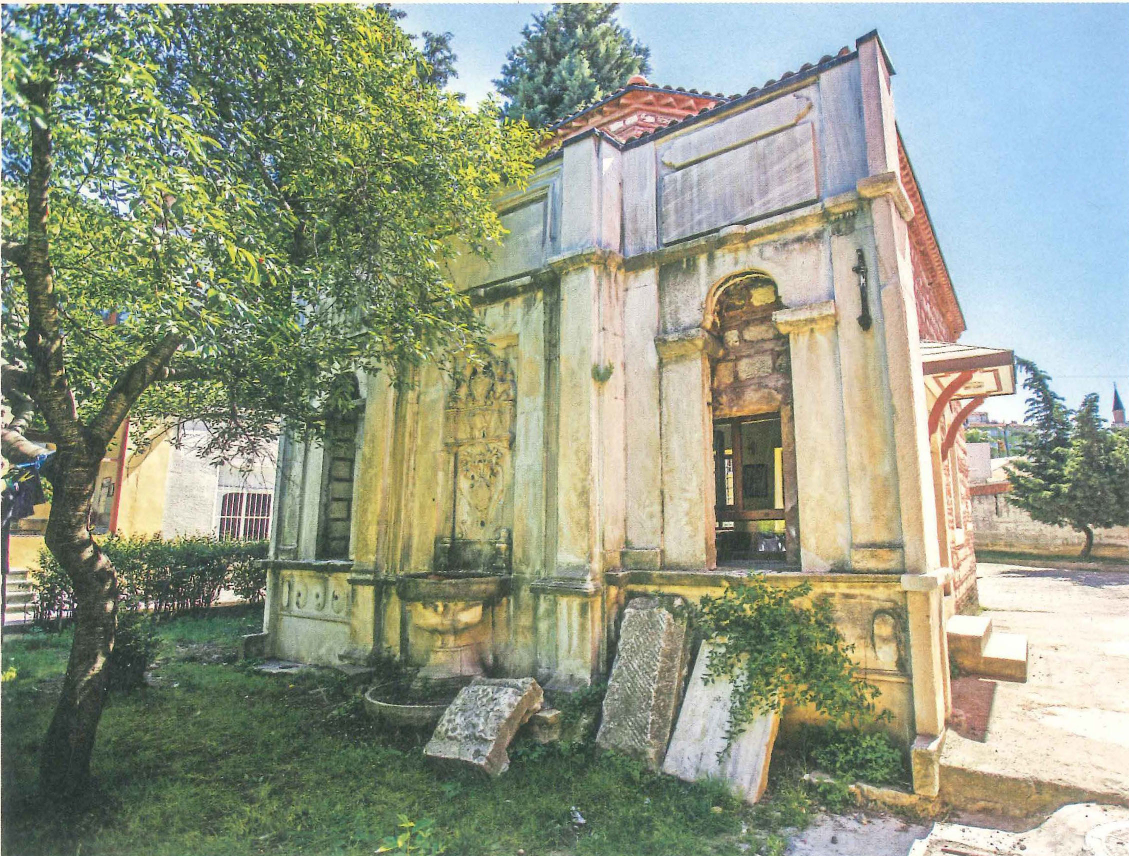
Sonuç olarak, İstanbul'daki Özbek tekkelerinin önemli bir halkası olan Eyüp Kalenderhânesi, diğer benzerleri gibi hem bir misafirhane hem de bir konsolosluk hizmeti ifa etmiştir. Bilhassa, Kaşgar ve Hokand hanlıklarından gelen sefirler, ağırlıklı olarak bu tekkede ikamet etmişlerdir. Türkistan hanlıklarının bir takım siyasi, askeri taleplerinin iletilmesi, ana yurttan Osmanlı payitahtına gelen soydaşlarının faaliyetlerinin izlenmesi, yine ziyaretçilerin taleplerinin resmi makamlara intikal ve takibi gibi işlerde,

[115] Kaşgar Emiri ile bu siyasi, diplomatik ve askeri işbirliğinin mahiyetine dair değişik resmi belgeler için bkz. *Belgelerle Osmanlı Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar)*, ed. Cevat Ekici-Kemal Gurulkan, Ankara 2005, s. 81-100.

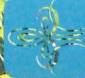

Kalenderhâne Mescid-Tevhidhanesi. İ. Hakkı Konyalı Arşivi.

Kalenderhâne Mescid-Tevhidhanesi. Güncel hâli.

söz konusu tekkelerin ve şeyh efendilerin bir nevi maslahatgüzarlık veya fahri konsolosluk yaptıkları görülmektedir.

Tekkenin Eyüp gibi maneviyat ve ruhaniyeti yüksek bir semtte oluşu, Orta Asyalı hacı adaylarının buraya rağbetlerini artırmıştır. Kıtalararası haberleşme ve etkileşimin önemli durakları arasında yer alan bu tekkelere, Osmanlı Devleti ilgi ve desteğini doğal olarak esirgememiştir. Bu çerçevede, temel gıda maddeleri desteği, maaş ve bahşiş türü aynî ve nakdî yardımlarla beraber, gerektiğinde tekkenin onarılması, bazı ek hizmet birimlerinin ilavesi gibi bir takım ihtiyaçlarını karşılamış ve tekkenin faaliyetlerini icra etmesini kolaylaştırmıştır. Hanedanın kadın üyeleri, saray erkânı ve üst düzey devlet adamlarının bağış ve teberruları, tekkenin yaşatılmasını sağlayan diğer destek unsurları olmuştur. XIX. yüzyılda tekkenin meşihat makamındaki isimlere bakıldığında, oldukça farklı ve nitelikli bir profille karşılaşırız. Bu bağlamda, Şeyh Mehmed Efendi maslahatgüzarlık ve kapı kethüdalığı (özel siyasi temsilci) vasıfları, halefi Şeyh Âkil Masum Efendi ise edebiyat ve astronomideki vukufiyetiyle temayüz etmiştir. Bu birikimle tekkesini bir eğitim yuvasına dönüştüren Âkil Masum Efendi, aralarında sair tekke şeyhleri de bulunan pek çok kişiye Arapça, Farsça, edebiyat ve astronomi dersleri vermiştir. Onun halefi Şeyh Mehmed Behlül Efendi ise saygın ve aktif kişiliği sayesinde tekkenin prestijini arttırmış, üst düzey Osmanlı bürokratlarıyla samimi ilişkiler kurmak suretiyle seçkinlerle fukarayı buluşturmuş ve ihtiyaçlarının karşılanmasını kolaylaştırmıştır. İstanbul Eyüp'teki La'lizâde Abdülbaki Efendi Tekkesi, ya da sonradan meşhur olan adıyla Kalenderhâne, tekkelerin kapatıldığı tarih olan 1925 yılından sonra kaderine terk edilmiş ve 1970 yılında bahçesinde yer alan bir takım bölümler kaldırılarak yerine bir site inşa edilmiştir[116].

[116] M. Baha Tanman, *a.g.md*, s.399.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Seyahatten Sükûnete

Kâşgarî Tekkesi

Kâşgarî Tekkesi girişi.

Kâşgarî Tekkesi

I- Tekkenin Kuruluşu ve Seyyâh-ı Fakir Abdullah Nidâî

İstanbul'un Eyüp ilçesinde, Haliç'e bakan bir yamaçta ve küçük bir mescidin hemen yanı başında inşa edilmiş mütevazı bir tekke, bugün bile Türkistan'a dair izlerin ve hatıraların en yoğun hissedildiği mekânlardan biridir. Kâşgarî Tekkesi namıyla meşhur olan bu mütevazı mekân, kurucusunun adıyla Hacı Murteza Efendi Tekkesi, ilk şeyhine nispetle Kâşgarî Şeyh Nidâî Abdullah Efendi Tekkesi[1] ya da Abdullah Özbekî Tekkesi[2] gibi isimlerle de anılmıştır. Dönemin resmi evrakında bu tekke bir ara Şeyh İsa Efendi Tekkesi[3]namıyla anılmışsa da bu durumun, adı geçen şeyhin görev yaptığı dönemle sınırlı olduğu göz ardı edilmemelidir. Kâşgarî Dergâhı'nın kurulmasında payı olan iki şahsın kimliği, XVIII. yüzyılın başından itibaren Osmanlı başkentinde yükselişe geçen Nakşibendî tarikatının örgütlenme şekli hakkında da bize bazı ipuçları verir. Sadece burada değil, genelde pek çok tekkenin kurulmasında, üst düzey devlet adamları ile karizmatik şeyhlerin yakınlaşmaları bu süreci hızlandırmıştır; tekkenin tarihçesi açısından ehemmiyet arz eden bu iki şahsiyeti yakından tanımakla işe başlamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kâşgarî Tekkesi'nin kurucusu, Osmanlı merkez bürokrasisinde görev yapmış üst düzey bir memur olan hacegândan Yekçeşm el-Hac Murteza Efendi'dir;[4] 1734 yılında tersane eminliğine getirilmiş, daha sonra farklı tarihlerde olmak üzere yine dört kez bu göreve atanmıştır; keza 1745'te cizye muhasebeciliği ve 1746'da Hazine-i Âmire'nin rûznâmçe-i evvelliği görevlerinde bulunmuştur. 1747 (H.1160) yılında hayata gözlerini yuman Hacı Murteza Efendi, inşa ettirdiği bu mütevazı tekkenin haziresine defne-

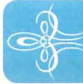
---

1 Thierry Zarcone, "Kâşgarî Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 485.

2 İST. MSH. MFT.d., nr. 1774, s.140.

3 BOA, HAT, nr.1399/56327, (1791-1205).

4 Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevâmi*, İstanbul Matbaa-i Âmire, I, 260.

dilmiştir[5]. Hacı Murteza Efendi'nin, Müceddidî kolun meşhur şeyhlerinden İmâm Rabbânî Ahmed el-Sirhindî'nin (ö.1624) oğlu Muhammed Masum'un (ö.1668) halifelerinden Ahmed Yekdest (ö.1708)[6] ile Hicaz'da tanıştığı ve intisap ettiği bilinmektedir[7]. Hindistan'a seyahati sırasında eşkıya tarafından tek kolu kesildiği için *Yekdest* lakabı ile anılan Ahmed Cüryânî, hem Nakşibendî-Müceddidî kol içerisinde, hem de Osmanlı'daki uzantılarında mümtaz ve muhterem bir şahsiyet olarak kabul edilir[8]. Meşhur Darüssaâde ağalarından Beşir Ağa'nın da şeyhi olan Ahmed Yekdest'in adak (nezir) âdetinin, Sultan III. Selim (hd.1789-1807) tarafından takip ve tatbik edilmesi, nüfuzunun sınırlarına dair bir ipucu olarak değerlendirilebilir[9].

Hacı Murteza Efendi de şeyhi Ahmed Yekdest'in yolundan giderek 1745 (H.1157) yılında Eyüp'te Kâşgarî Tekkesi'nin inşasına başlamış ve kısa sürede söz konusu inşaat tamamlanmıştır. O'nun bu tekkeyi, rüyasında aldığı bir işaret üzerine yaptırdığı ve meşihat makamını o sırada Eyüp Kalenderhânesi şeyhliğini bırakmış bulunan Abdullah Kâşgarî'ye tevdi ettiği nakledilmiştir[10]. Murteza Efendi, tekkeyi Nakşibendî tarikatına hasretmiş ve ayakta kalabilmesi için geliri yüksek gayrimenkuller vakfetmiştir. Sadece Murteza Efendi değil, eşi, oğulları ve hatta kızının da tekke konusunda hiçbir zaman fedakârlıktan kaçınmadıkları bilinmektedir; aşağıda bu konuya ayrıntılı olarak değinilecektir.

Zamanla adı tekkeyle özdeşleşen ilk şeyh Kâşgarî Abdullah Nidâî Efendi ise Nakşibendî tarikatının Kâsânî koluna mensup bir sufi ve tam kırk beş yıl "der taleb-i ehlullâh" (Allah dostlarını aramak) amacıyla diyar diyar dolaşan "seyyah derviş" tipolojisinin en ilginç örneklerinden biridir. Abdullah Nidâî'nin 1688-89 (H.1100)'da Kâşgar'da doğduğu tahmin edilmektedir. On yedi yaşında iken intisap ettiği bir şeyhin kendisine seyahati telkin ve tavsiye etmesiyle, adeta yaşam biçimi haline gelecek olan süreç de başlamıştır. Nidâî Efendi, otobiyografi sayılabilecek eserinde, hayatının ilginç safahatını ayrıntılı olarak kaleme almıştır. Buna göre, "Heft Muhammedân" denilen yedi büyük türbenin bulunduğu Yarkent'ten yola çıkmış, sonra

5 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996, IV, 1118.

6 Halil İbrahim Şimşek, "Anadolu Müceddidîlerine İlişkin Bazı Tarihî Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II (2002), 215.

7 *Sicill-i Osmanî*, IV, 1118.

8 Hamid Algar, "Nakşibendi Tarihinin Siyasi Boyutları", çev. Kemal Kahraman, *Nakşibendîlik* içinde, İstanbul 2007, s.79.

9 Şerîfler, Seyyidler, Dört Halife evladı ile Nakşibendî tarikatı ve diğer tarikat mensuplarına dağıtılan nezir miktarları için bkz. Ahmed Câvid, *Hadîka-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar, İstanbul 1998, s.222-224.

10 Ayvansarayî, *a.g.e*, s.260.

Kâşgar'da Hâce Hidayetullah Kâşgarî türbesini ziyaret etmiş, oradan Baba Kemal Hucendî ve Muslihiddin Hucendî gibi kimselerin bulunduğu Hucend şehrine geçmiş, sonra Nakşibendî silsilesinin önemli halkaları olan Hâce Ahrâr ve Mahdum-ı A'zam'ın Semerkand'daki türbelerini ziyaret etmiştir. Buhara'da ise Nakşibendî tarikatının kurucusu Hâce Bahaeddin'in ve onun Üveysi yolla mensup olduğu Abdulhalık Gücdüvânî'nin türbelerini ziyaretinden çok etkilendiğini belirtmiştir. Belh, Harcird, Horasan, İsfahan ve Şiraz'da bulunan meşhur ve maruf sufilerin kabirlerini ziyaret ettikten sonra, Basra üzerinden Hallâc-ı Mansûr, Cüneyd-i Bağdâdî, Ma'rûf-i Kerhî, Abdülkadir Geylânî ve Şihabeddin Sühreverdî gibi, tasavvuf tarihinin mühim şahsiyetlerinin makamlarının bulunduğu Bağdat'a gitti. Kerkük, Musul, Halep, Kudüs ve Hicaz bu uzun seyahatin diğer önemli durakları oldu. Nidâî Hicaz'da da üç yıl kalmış ve Medine'de Hz. Muhammed'in Ravza-i Mutahhara'sını ziyaret etmiştir.

İslam'ın zahir ve batın hükümleri çerçevesinde şekillenen manevi ve deruni bir hayat tarzı olan tasavvuf anlayışında ve onun ana unsurlarından biri olan Nakşibendîlik yorumunda, "sefer der vatan" şeklinde formüle edilen seyahat pratiği,[11] Abdullah Nidâî Efendi'nin hayatında son derece önemli ve belirleyici bir yer tutmuştur. Hicaz'ı ziyaretten sonra biraz da "vuslata ermiş" olmanın verdiği olgunlukla kendisini sorgulamış ve artık sufi lisanında "fakr yolunun" nihai mertebesi sayılan "sükûnet" makamına erişmiştir. Hicaz'dan sonraki durak, hilafet merkezi İstanbul oldu. "Benzerlerini daha önce görmediği, ortasında aklın tasavvur edemeyeceği muazzam bir boğaz bulunan ve türlü güzel gemilerin işlediği bir yer olan" Osmanlı payitahtına ulaşan Nidâî Efendi, devrin hükümdarı Sultan I. Mahmud'dan (1730-1754) son derece sitayişle söz etmiştir. Nidâî Efendi'nin, önce La'lizâde Abdülbaki Efendi'nin teklifiyle Türkistanlı dervişlerin toplandığı Kalenderhâne'de postnişin olduğu söylenir; pek çok kaynakta, 1743-46 yılları arasında bu görevi ifa ettiği, ancak evlilik tercihinden ötürü meşihat makamını terk etmek zorunda kaldığı belirtilmiştir[12]. Daha önce de işaret edildiği gibi, Kalenderhâne Tekkesi bekâr (mücerred) der-

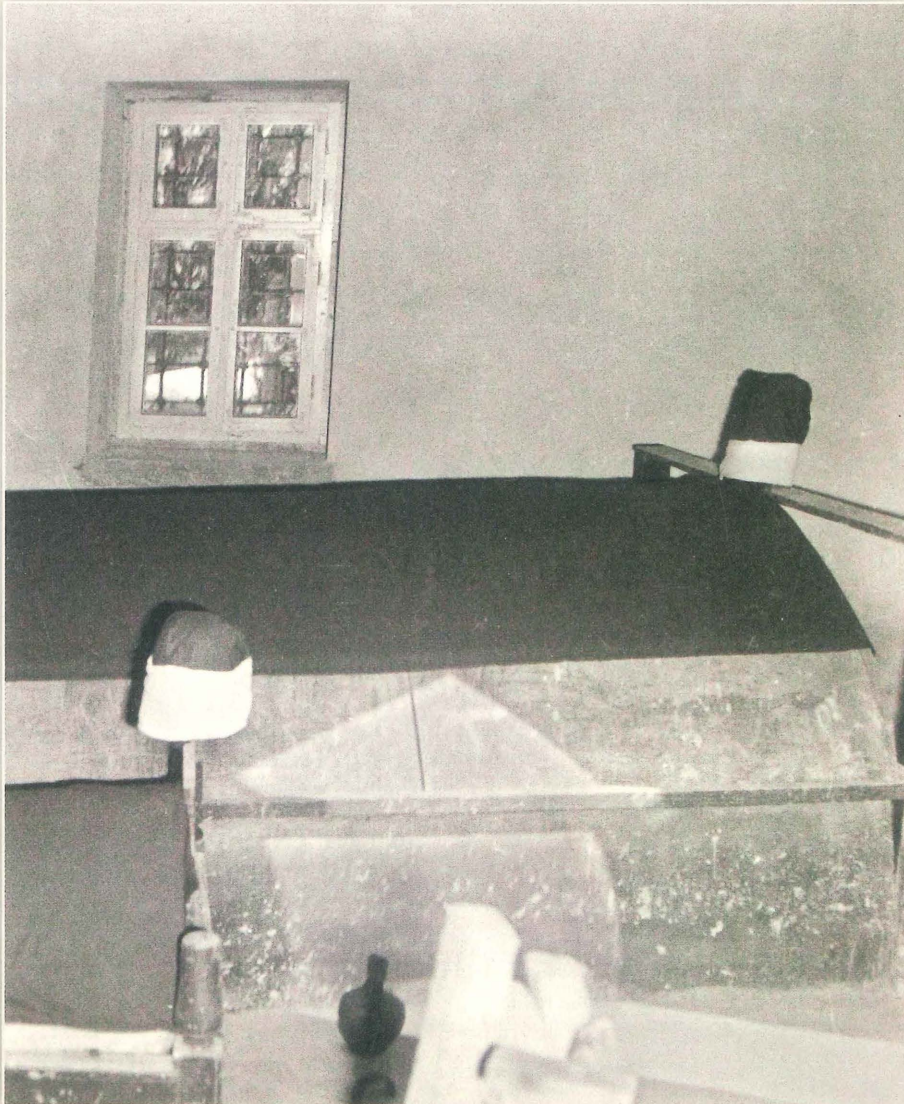
---

11 Mustafa Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı: Hal Tercümeleri Tarikatlar Istılahlar*, İstanbul 2012, s.243-247.

12 Abdullah Nidâî'nin biyografisine ve seyahatına dair bilgiler ağırlıklı olarak şu iki kaynaktan derlenmiştir; Hamid Algar, "Kaşgar'dan Eyüp'e Şeyh Abdullah Nidâî'nin Şecereleri ve Takipçileri", s.136; Güller Nuhoğlu, *Abdullah Nidâî-yi Kâşgarî ve Hakkıyye Risalesi (İnceleme-Metin-Çeviri)*, İstanbul 2004, s.15-19. Algar, çalışmasında Şeyhin 1752'de bitirdiği ve Âşir Efendi Süleymaniye Kütüphanesi nr. 411'de bulunan Farsça risalesinin bir kopyasını kullanırken, Nuhoğlu ise Abdullah Nidâî'nin müritlerinden İsmail Müfid Efendi tarafından tercüme edilen ve III. Mustafa'ya 1755'de sunulan *Risale-i Hakkıyye* künyeli eseri değerlendirmiştir.

vişlere tahsis edildiğinden ve evli bir şeyhin mevcudiyetinin vakıf şartlarına aykırı olmasından ötürü, Şeyh Abdullah Nidâî'nin o sırada Hacı Murteza Efendi'nin inşa ettirdiği tekkeye geçtiği anlaşılmaktadır.

Yorucu ve uzun seyahatlerin ardından, kelimenin tam anlamıyla Eyüp'te "temekkün" eden ve bu sebeple *Eyyûbî* lakabıyla da anılan Abdullah Nidâî Efendi, vefat tarihi olan 1760'a dek kendi adıyla anılacak olan tekkesinde irşat faaliyetlerine devam etmiş ve Nakşibendî usulünü müridân, müntesibân ve muhibbâna talim etmiştir. Bir Nakşî-Kâsânî olan Nidâî Efendi, tevarüs ettiği gelenek itibarıyla edebiyat ve şiiri, tarikinin etkili bir irşat vasıtası olarak kullanmıştır. Bu cümleden olarak, tekkesinde öğleden sonraları rast makamında Mesnevi okuyup şerh etmiştir. *Risâle-i Hakkıyye* isimli eserinde Molla Cami ve Mevlana'nın yanı

Kâşgarî Türbesi

sıra, Divân'ında da birçok ünlü şairin gazellerine yer vermiştir[13]. Yeri gelmişken hatırlatalım, Nidâî, onun şiirlerinde kullandığı mahlasıdır[14]. Bu noktada, Mesnevi'nin sadece Mevlevîliğe mahsus bir eser olmadığını, Farsça konuşulan coğrafyada çok yaygın ve etkili olduğunu ve bilhassa Orta Asya'da Mesnevi'nin tanıtılmasında Nakşibendîlerin önemli rol oynadıklarını göz ardı etmemek gerekir[15]. Keza Nakşibendîliğin bir kolu olan Kâsânîlikte, özellikle manevi eğitim sürecinde Mesnevi okumalarına büyük önem atfedildiği malumdur;[16] Abdullah Nidâî de bir Kâsânî şeyhi olarak, irşat ve tebliğ anlayışında Mesnevi'den, dolayısıyla edebiyat, şiir ve musikiden olabildiğince istifade etmiştir.

Şeyh Abdullah Nidâî'nin, "zahir ve bâtın" ilimlerinde üstad olduğu nakledilmiştir. Kendisine nispet edilen *Divân*'ı ve *Hakkıyye Risâlesi* tetkik edildiğinde, âlim ve fazıl bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Eserleri, şer'i meselelere, edebiyata, lisana ve özellikle Nakşibendîliğin usul ve erkânına dair vukufiyetini göstermektedir[17]. Bu bağlamda, Nakşibendîlik'teki hırka ve taç gibi sembolik unsurlara çok önem verdiği, Ubeydullah Ahrâr'a kadar gelen ve ondan sonra haleflerine intikal eden bir hırkanın kendisine ulaştığı belirtilmiştir[18]. Bu hassasiyet, Nidâî Efendi'nin Nakşî geleneğinde kendisini nasıl konumlandırdığına delalet eder. Vefatından sonra, tekkesinde Abdullah Nidâî'ye hususi bir türbe inşa edildiğini belirten Hüseyin Vassaf, onun "ulemadan ve cidden sulehâdan" bir hâl ehli olduğunu özellikle vurgular, ziyaret ettiği türbesini de "pek feyizli ve ruhâniyetli" bir mekân olarak tavsif eder[19]. İlmi ve ameli açıdan Şeyh Abdullah Nidâî Efendi, Nakşi-Müceddidî geleneği izleyenler için görüşleri muteber bir şeyhti. Nitekim Mehmed Emin Tokâdî (ö.1745) gibi ünlü bir Nakşî şeyhine kimin halef olması gerektiğine dair bir rüyayı tabir ettiği ve sonuçta tavsiye ettiği şahsın meşihat makamına tayin edildiği rivayet edilmiştir[20]. Keza, halifelerinden

13 Azmi Bilgin, "Abdullah Nidâî ve İki Şiiri", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXVII, (1994-97), 63-66.

14 Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, nr. 337, İstanbul 1949, s.177.

15 Thierry Zarcone, "Doğu Türkistan ve Sincan'da Rûmî'nin Mesnevîsi", *Uluslararası Mevlana Sempozyumu Bildirileri*, çev. Fatih Usluer, İstanbul 2010, s.993-1003.

16 Nuray Çetin, *Eyüp-Kâşgarî Dergâhı ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, MÜSBE, İstanbul 2004, s.80.

17 *a.g.t*, s.79-95. Ayrıca Mesut Koman'ın hususi arşivinde yer alan bir belgeden naklen, Şeyh Abdullah Nidâî'nin alim bir zat olduğu ifade edilmiştir, bkz. Grace M. Smith, "The Kâşgarî Dergâh in Istanbul", s.214.

18 Hamid Algar, "Kaşgar'dan Eyüp'e", s.139-141.

19 *Sefine-i Evliya*, II, 116.

20 Algar, "Kaşgar'dan Eyüp'e", s.151.

biri olan Şeyh Süleyman Efendi'nin Topkapı'da Beşikçi-zâde[21] namıyla bir tekke açması ve burada vaaz verecek şahsı seçme yetkisinin Kâşgarî Abdullah Tekkesi şeyhlerine hasredilmesi,[22]Abdullah Nidâî'nin itibarının tezahürleri olsa gerektir.

Abdullah Nidâî Efendi'nin, Murteza Efendi Tekkesi'nde kaç yıl şeyhlik makamında kaldığı tartışmalıdır. Kâşgarî Tekkesi'yle ilgili bir çalışmada, on altı ve on dört gibi farklı rakamlar verilmiş, ancak şeyh efendinin vefat tarihi ve yaşından hareketle bu sürenin dokuz-on yıl civarında olabileceği belirtilmiştir. Kendisinden sonra, posta oğlu Ubeydullah Efendi'nin oturduğu ve tekkelerin kapatıldığı tarih olan 1925 yılına dek on bir şeyhin tekkede görev yaptığı tespit edilmiştir[23]. Şeyh efendilerin kısa hayat hikâyelerine geçmeden önce, Kâşgarî Tekkesi'nin fiziki özellikleri ve mukabele günlerine dair kaynaklarda mevcut bilgileri aktaralım.

Tekke yaklaşık iki dönümlük bir arsa üzerinde kurulmuştur ve Doğu'da Haliç'e, batıda ise Bülbülderesi'ne bakar. İstinat duvarları ve setler üzerinde yükselen tekkenin orta kısmında şadırvan ve kuyular mevcuttur[24]. Hüseyin Ayvansarayî, kuyulardaki suyun sıcak yaz günlerinde dahi buz gibi olduğunu nakletmiştir[25]. Dergâha zamanla vakıf imkânlarıyla su getirilmiş, ancak devrin şartları gereği civardaki diğer evlerin kullandığı su miktarı ve akış hızı azaldığından, mahalle sakinleriyle bir takım anlaşmazlıklar yaşanmıştır[26]. Tekke avlusunun güney yönünde, umuma açık kesme taştan minaresi bulunan ve ahşaptan yapılmış bir mescit mevcuttu. Ayrıca, zikir ve ayinlerin icra edildiği tevhidhâne, harem, selamlık ve mutfak bölümleri bulunmaktadır. Tekkenin plan şeması ev tipinde olup, biri şeyhe ait olmak üzere toplamda beş odadan müteşekkildir. Mescit ve tevhidhane

---

21 Dergâh başlangıçta bir Nakşi tekkesi olarak açılmışsa da XIX. yüzyılda Halvetî ve Sünbülî tarikatlarını temsil etmiştir, bkz. M. Baha Tanman, "Beşikçizâde Tekkesi", *DBİA,* II, 151.

22 17 Eylül 1901 tarihinde Beşikçizade Tekkesi'nin vaaz cihetinin (görevinin), Kâşgarî Tekkesi Şeyhi Âşir Efendi'nin tavsiyesi doğrultusunda Feyzullah Efendi'ye verildiğine dair bkz. İST. MSH. MFT.d, nr. 1774, s.83-84.

23 Nuray Çetin, *a.g.t,* s.68. Aynı müellifin 2012 yılında savunduğu doktora tezi Eyüp'teki tekkelerle ilgilidir. Burada da Kâşgarî tekkesine yer verilmiş, ancak yüksek lisans tezindeki bilgilerin özetlendiği görülmüştür, bkz. Nuray Çetin, Eyüp Tekkeleri, yayımlanmamış doktora tezi, MÜ.SBE, İstanbul 2012, s.285-304.

24 M. Baha Tanman, "Kâşgarî Tekkesi-Mimari", *DBİA*, IV, 486.

25 Ayvansarayî, *a.g.e*, s.160.

26 Dergâha bağlı bir evde kiracı olarak oturan Hafız Arif Efendi'nin tekkenin şeyhini, evine el koyması ve suyunu kestirmesinden ötürü Meclis-i Meşâyih'a şikâyet ettiği görülüyor. Meclis, şeyhin söz konusu evin vakfa ait olduğu ve oradan su geçtiğine dair bir bilgisi bulunmadığı yönündeki ifadelerine dayanarak şikâyet sahibini mahkemeye yönlendirmiştir. Bu karar alınırken, tekke şeyhi Âşir Efendi'nin Meclis-i Meşâyih üyesi olduğunu da hatırlatalım, bkz. İST. MSH. MFT.d., nr. 1772, s.48 (26 Ocak 1895-29 B 1312).

III. Selim,
Topkapı Sarayı Padişah Portreleri.

bölümleri tek katlı (tahtânî) iken, diğer kısımlar iki katlı (fevkânî) olarak tasarlanmıştır. Doğu ve batı yönlerine bakan iki ayrı girişi olup, batı girişi üzerinde talik hatla yazılmış bir kitabe ve bir Nakşî dergâhı olduğunu simgeleyen üçayaklı bir sehpa ve üzerine konmuş kıvrımlı stilize dal motifleriyle çevrelenmiş bir taç bulunmaktadır. Tanman, bu tekkeyi sivil mimari ile bütünleşmiş geç dönem tekke mimarisinin günümüze ulaşan nadir örneklerinden biri olarak nitelendirir. Ayrıca, bugün mevcut olmayan iki katlı bir yapının da bulunduğu, geçmişte derviş hücreleri ile Kâşgarî Abdullah Efendi Türbesi arasında yer alan bu binanın misafirhane olarak kullanılmış olabileceğine dikkat çeker[27]. Bu tespit oldukça makuldür, zira gerek Türkistan gerekse diğer bölgelerden gelen misafirlere konaklama hizmeti sunmak ve İstanbul'daki bir takım işlerinde yardımcı olmak bu tekkenin önemli işlevlerinden biridir. Bu itibarla, tekkenin avlusunda uygun bir misafirhanenin bulunması elzemdi. Tekkenin birimleriyle ilgili bir diğer bilgi, derviş hücrelerinin 1952 yılında bakımsızlıktan ötürü çöktüğü yönündedir[28].

Tekkenin avlusunda iki büyük türbe ve gösterişli lahitleriyle dikkat çeken bir de haziresi vardır. Kâşgarî Abdullah Nidâî Türbesi'nde yer alan ve kendisi ile oğluna ait olan yarım silindirli lahitler Türkistan geleneğini yansıtmaktadır. Ayrıca III. Selim tarafından yaptırılan ve Şeyh İsa Efendi'ye ait olan, sandukası ahşaptan bir başka türbe de dikkat çekicidir[29]. Tekkenin bânisi Hacı Murteza Efendi ve aile fertlerinin kabirleri de buradadır. Hazirede, çiçekli kabartmaları ve Osmanlı mezar taşı işçiliğinin nadide örneklerinden bazılarını ihtiva eden Sürre-i Hümâyûn Emini Hacı Ahmed Bîcan Paşa'ya (ö.1873) ve ailesine ait parmaklıkla çevrilmiş müstakil bir bölüm

27 Tanman, "Kâşgarî Tekkesi-Mimari", s.487.
28 Nuray Çetin, *a.g.t*, s.60.
29 Tanman, *aynı yer*.

de dikkat çekmektedir. Ahmed Bîcan Paşa, tekkenin kuyularından birini vakfetmenin yanı sıra, genel giderlerin karşılanması için yirmi iki bin kuruş ve Miraç Kandili'nde *Mirâciye* okunması için de beş yüz kuruş nakit paranın şeyh efendilere tahsisini vasiyet etmiştir[30]. Tanzimat devri sadrazamlarından Mustafa Nâilî Paşa'nın oğlu Hasan Hüsnü Paşa (ö.1873) ile kethüdası Nakşî Mehmed Efendi'nin[31] kabirlerinin de tekkenin haziresinde oluşu, Sadrazam Mustafa Nâilî Paşa ve ailesinin tekkeyle münasebetlerinin güçlü olduğuna delalet eder. Yine aynı hazirede üst düzey devlet adamları, büyük-küçük bürokratlar, Enderun mensupları, türbedarlar, tarikat şeyhleri, devlet memurları ve bunların zevcelerinin kabirleri bulunmaktadır[32]. Dolayısıyla haziresinden hareketle tekkenin, sosyal ve ekonomik bakımdan seçkin bir kesime hitap ettiğini söylemek mümkündür.

Kaynaklarda, tekkenin mukabele günü Perşembe ya da Cuma olarak gösterilmektedir;[33]*Rehber-i Tekâyâ*'ya göre Perşembe iken,[34] Cemaleddin Server Revnakoğlu, tekkenin ayin gününün Cuma olduğunu belirtir[35]. Ayrıca 1796 tarihli bir belgeden, tekkede her Pazar gecesi hatm-ı hacegân yapılmasının şart koşulduğu anlaşılmaktadır[36]. Bu geleneğin ne zamana kadar devam ettirildiğine dair net bir bilgi bulamadıysak da şeyh veya dervişlerin tekke dışında da belli günlerde hatm-ı hâcegân yaptıkları tespit edilmiştir. XIX. yüzyıl boyunca Mihrişâh Sultan Vakfı'na bağlı olarak, aralarında Kâşgarî Tekkesi'nin de bulunduğu dört tekke mensuplarından müteşekkil bir heyetin ayin-i şerif icrasıyla görevlendirildiği görülmektedir. Buna göre; bir şeyh ve on iki derviş, Mihrişâh Valide Sultan'ın türbesinde her Pazar ve Perşembe günleri ikindi namazını müteakip hatm-ı hâcegân ve kelime-i tevhid zikri yapmaktaydılar. 1920 yılına ait bir vakıf kaydına göre; Kâşgarî Tekkesi, Mihrişâh Sultan Tekkesi, Şeyh Murad Tekkesi ve Mustafa Paşa Tekkesi şeyhleri arasından imtihanla seçilmiş bir şeyhin serzâkir (zâkirbaşı) olarak atanması, zikrin nasıl ve nerede yapılacağı, katılanlara verilecek aynî-nakdî ücretler, diğer şeyh ve dervişlerin nasıl seçileceği gibi hususular detaylı bir surette izah edilmiştir[37]. 21 Aralık 1895-21

30 Nuray Çetin, *a.g.t*, s.65.

31 Haskan, *Eyüp Tarihi I*, 66.

32 Tekkenin haziresinde medfun zevatın listesi için bkz. Nuray Çetin, *a.g.t*, s.120-9; Haskan, *a.g.e*, s.65-68.

33 Nuray Çetin, *a.g.t*, s.56.

34 *Rehber-i Tekâyâ*, s.19. Ayrıca bkz. *Mecmua-yı Tekâyâ*, s.15.

35 CSRA, nr. 89, lef nr. yok.

36 BOA, C. EV, nr. 2278 (26 Ağustos 1796-21 S 1211).

37 "*... Zikrolunan şeyh efendi ve sâir dervişân eyyâm-ı mu'tâde-i mezkûrelerinde tilâvet-i hatm-i hâcegân ve zikr u tevhîd-i şerîf içün müctemi'-i vasf-bend-i pişgâh-ı türbe-i şerîf olduklarında üç kerre salavât-ı şerîfe ile Ya Hayy u Ya Kayyûm Ya Bedi'ü's-semâvâti ve'l-arz deyub ba'dehû mübâşeret-i kıra'ât kılub tilâvet-i şerîf tamam oldukta...*" şeklinde devam eden belgeden,

Şubat 1903 tarihleri arasında, Kâşgarî Tekkesi şeyhlerinden Mehmed Âşir Efendi'nin ser-zâkirlik görevini ifa ettiği görülmektedir[38]. Bu durum adı geçen tekkelerin, sadece avluyu çevreleyen duvarlarla mahdut bir dünyada faaliyet göstermediklerinin delillerinden biri olarak da dikkat çekmektedir.

II- Kâşgarî Tekkesi'nin Şeyhleri ve Dervişleri

Abdullah Nidâî Efendi'nin Eyüp'te yaktığı şeriat, tarikat ve hakikat meşalesi, kendisinden sonra oğlu ve halifeleri tarafından taşınmıştır. Tekkenin son demlerine dek, birkaç istisna dışında genelde meşihat makamında ahfadı bulunmuştur. Kâşgarî Tekkesi'nin şeyh silsilesini fasılasız bir surette takip etmek mümkündür;[39]Abdullah Nidâî'nin 1760 yılında vefatından sonra, halefi ve oğlu Ubeydullah Efendi on yıl kadar şeyhlik makamında kalmıştır. *Hadîkatü'l-Cevâmî*'de Ubeydullah Efendi'nin 1770-71 (H.1184)'de kırk beş yaşında vefat ettiği belirtilir[40]. Ancak bunun doğruluğu şüphelidir, zira yukarıda işaret edildiği üzere, evlilik kararı aldığı için 1746 yılında Eyüp Kalenderhânesi'ndeki şeyhlik makamından ayrılan Abdullah Nidâî'nin, o yaşta bir çocuğunun bulunması mümkün değildir. Şayet erken evlenmiş olma ihtimali var denilirse, o vakit Kalenderhâne'de meşihat makamına tayini mümkün olmazdı. Dolayısıyla, 1746 yılında evlendiği bilindiğine göre, Ubeydullah Efendi'nin yaşının en fazla 23-24 olması icap eder. Bu ayrıntıya pek dikkat edilmediğinden ve kaynaklardaki rivayetler kritiğe tabi tutulmadığından, bu hatalı bilgi müteselsil olarak tekrarlana gelmiştir[41]. Zaten Hüseyin Vassaf'ın da Ubeydullah Efendi'nin genç yaşta vefat ettiğini beyan etmesi, bu tespitimizi teyit etmektedir[42].

zikri idare eden şeyhin günlük 25 akçe ve Mihrişah Valide Sultan imaretinden günlük iki çift fodla (ekmek) ve yemek almasına izin verilmiştir. Keza zikre iştirak eden dervişlerin ise günlük ellişer akçe vazife bedeli ile yine aynı imaretten birer çift fodla ve birer öğün yemek almalarına müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Bu kadrodan vefat eden olduğu takdirde, doğacak boşluğun söz konusu tekkelere mensup dervişlerden biriyle doldurulması öngörülmüştür, bkz. CSRA, nr.13/47 (11 Aralık 1920-11 Kanunievvel 1336).

38 İST. MSH. MFT.d., nr.1774, s.140. Âşir Efendi'nin vefatından bir müddet sonra yerine Şah Sultan Tekkesi şeyhi geçmiştir. Ayrıca Kâşgarî Tekkesi'nden Derviş Hasan'ın bu zikir ekibine dahil edildiği görülmektedir, bkz. VGMA, defter nr.890, s.4 (23 Ekim 1900-28 C 1318).

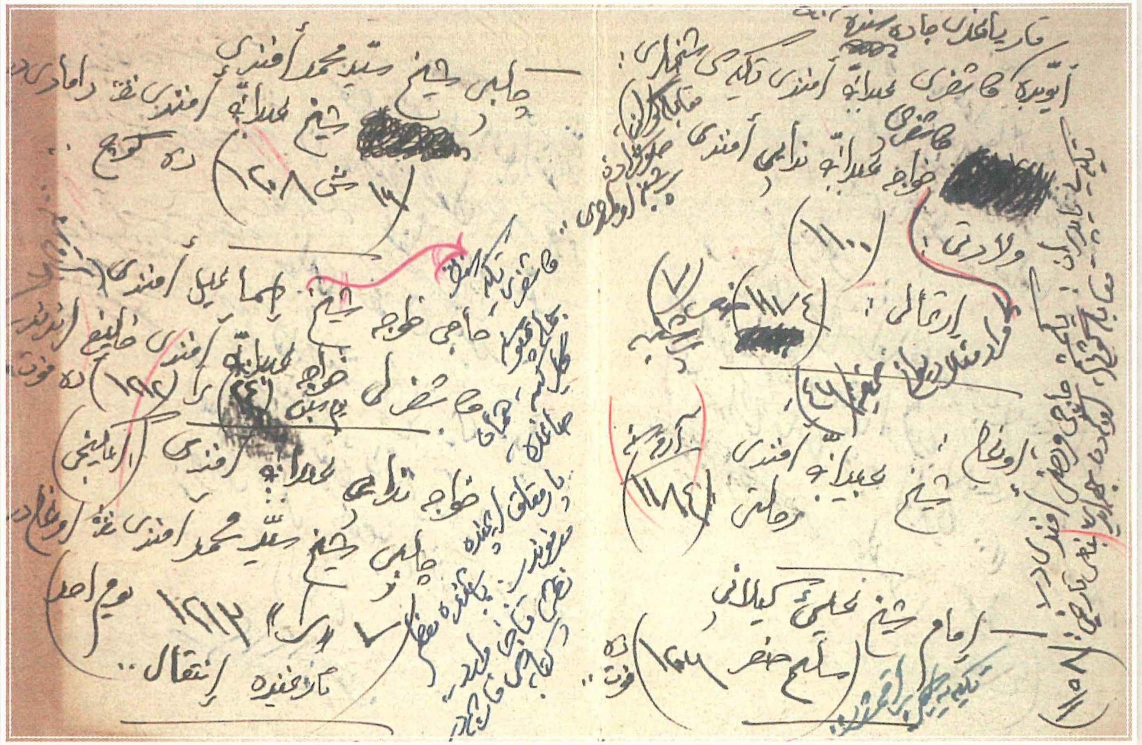
39 Tabibzâde Mehmed Şükrü, eserinde Kâşgarî Tekkesi şeyhlerini sıralamıştır. Ancak listede kısa süreli görev yapmış ya da vekâleten meşihat makamında bulunmuş kişilerin bulunmadığı görülmektedir. Biz aşağıda yeri geldikçe bu boşlukları doldurmaya çalışacağız. Ayrıntılı bir liste için bkz. Tabibzâde Derviş Mehmed Şükri bin İsmail, *İstanbul Hânkâhları Meşâyihi*, haz. Turgut Kut, Harvard Üniversitesi Yayınları, 1995, s.50-51.

40 Ayvansarayî, *a.g.e*, s.261.

41 Hamid Algar, "Kaşgar'dan Eyüp'e..", s.152; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, s.288; Nuray Çetin, *a.g.t*, s.95; a. mlf, Eyüp Tekkeleri, s.290; Haskan, *a.g.e*, s.64.

42 *Sefine-i Evliya*, II,116.

Kâşgarî Tekkesi Şeyhleri ve görev yılları (CSRA).

Ubeydullah Efendi'den sonra, tekkenin mescidinde imamlık yapan Şeyh İsa Gîlânî'nin1771 yılından itibaren meşihat makamına geçtiği bilinmektedir. Şeyh İsa Efendi'nin, son derece nüfuzlu ve muteber bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır, zira bir menâkıbnâmede yer alan ve III. Mustafa ile ilişkilendirilen kıssa[43] abartılı cihetleri bir yana bırakılırsa, şeyh efendinin padişah da dâhil üst düzey devlet ricaliyle yakın ilişki kurmuş olma ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim Şeyh İsa Efendi'nin bizzat III. Selim tarafından tanınıyor oluşu bu durumu teyit etmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, "*vücudu mahz-i bereket olan öyle bir zât-ı âlî-kadrın vefâtından*" dolayı padişahın çok üzüldüğü ve Şeyhülislam'a Şeyh İsa Efendi için bir

[43] Rivayete göre, dergâhı ziyaret etmek için tebdil-i kıyafet yola çıkan III. Mustafa bir cenazeye rast gelmiş, sevaptır diye taşımak için tabuta omuz vermiş, fakat kimse doğru dürüst yardım etmediğinden kabre vardıklarında padişah bitkin düşmüştür. Şeyh İsa Efendi'ye bu durumu nakleden padişahın aldığı cevap ilginçtir: Şeyh Efendi, İslam dininin ümeradan böyle külfetli bedeni ibadetler beklemediği, bilakis mali ibadetleri ifa ve adaletle hükmetmenin yeterli olacağını lisan-ı münasiple söylemiştir. Bu menkıbeye dair Emin Efendi'nin belki de Kethüdazâde Arif Efendi'nin dilinden aktardığı yorum ise hayli iğneleyicidir: "*O vaktin meşâyihı ipliğini boyamak ve küpünü doldurmak kaydında olmayıp padişaha ve din u devlet ve millete hizmet etmek efkârında bulunurlar imiş*". Ayrıca, burada Şeyh İsa Efendi'nin yaz kış çıplak ayakla dolaştığı, bunu hayretle karşılayan veya eleştiren kimselere "sizin de yüzünüz çıplak, üşümüyor mu?" şeklinde mukabele ettiği aktarılmıştır (Emin Efendi, *Menâkıb-ı Kethüdâzâde el-Hac Mehmed Ârif*, Dersaadet 1302, s.50).

türbe inşası talimatı verdiği bilinmektedir[44]. Vefat tarihi için pek çok manzum tarihin düşürüldüğünü nakleden *Hadîkatü'l-Cevâmi* müellifi,[45] şeyh efendinin şöhretini zımnen teyit etmiş olmaktadır. Revnakoğlu ise "*...İlm-i tecvîd ve kıraâtta mâhir, fünûn-ı Kur'âniyyede nazîr u nâdir idi. Vatan-ı aslîsi Gîlân'dır. Eyüb'ün Murtezâ Efendi, nâm-ı diğer Kâşgarî Dergâh-ı şerîfinde ikamet hizmetiyle müftehir olup Kâşgarî Abdullah Efendi'den ahz-ı inâbet ve kesb-i tarîkat etmiştir*" gibi bir ifade kullanır ve müritlerinin terbiyesine çok önem veren Şeyh İsa Efendi'nin doksan yaşında vefat ettiğinden bahseder[46]. Onun Gîlânlı/Geylanlı olduğu öne sürülmüşse de[47]Abdülkadir-i Geylânî soyundan geldiği için bu nispeti kullandığı yönünde başka izahlar da mevcuttur[48].

Hüseyin Vassaf'ın, "pek mübarek bir zât imiş" şeklinde tavsif ettiği[49]- Şeyh İsa Efendi'nin bir Mesnevî şerhi kaleme aldığı belirtilse de henüz bu eser bulunamamıştır[50]. Kıtlık, zelzele ve afetler gibi sıkıntılı dönemlerde devletin ve milletin selameti için, keza savaşlar esnasında cephedeki orduların muzafferiyeti için tekkelerdeki meşâyihe, dervişâna ve fukaraya ve yine mektep talebelerine dua siparişi, Osmanlı geleneğinde mevcut ve yaygın bir uygulamaydı. III. Selim devrinde 1790 yılında Rusya ve Avusturya ile şiddetlenen iki cepheli savaşlarda bu geleneğin bir yansıması olarak, bazı tekkelerden ordunun cepheden zaferle dönmesi için dua talep edilmiştir. Devlet, süren savaşta bir nevi manevi istimdat olarak Eyüp İdris Köşkü'nde, Şeyh İsa Efendi Tekkesi'nin de aralarında bulunduğu bazı tekkelere yetmiş bin kelime-i tevhid sipariş etmiştir[51]. Yine savaş sürerken Şeyh İsa Efendi, Şeyh Murad, Şeyh el-Hac Muhammed, Şeyh Murad Molla ve Mustafa Paşa tekkelerinde her Cuma ve Pazartesi gecelerinde icra edilen hatm-ı hâcegânın, Osmanlı ordularının muzafferiyeti niyetiyle yapılması yönünde tekkelere yeni bir talimat gönderilmiştir. Bu tür dua ve zikirlerin icrasında şeyh efendiler dışında "ehl-i zikirden hüsn-ı zannolunan" yani ağzı dualı üçer dervişin yer alması, her gün sabah namazından sonra "hizbu'n-nasr" (zafer duası) denilen bir evradın okunması tembih edilmiştir. Şüphesiz bunlar karşılıksız siparişler değildi, zikir ve dua ile meşgul olan şeyhlere ve dervişlere, padişah

44 V. Sema Arıkan, *III. Selim'in Sır Kâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, Ankara 1993, s.47-48.
45 Ayvansarayî, *a.g.e*, s.261.
46 CSRA, nr. 89/14.
47 Nuray Çetin, *a.g.t*, s.95.
48 Hamid Algar, "Kaşgar'dan Eyüp'e...", s.152.
49 *Sefine-i Evliya*, II, 116.
50 Nuray Çetin, *a.g.t*, s.96.
51 BOA, HAT, nr.13889/55254-A, (1790-1204).

Şeyh İsa Efendi'nin İstanbul Gümrük Mukataasından aldığı taamiye (C.EV nr. 32397).

tarafından hususi olarak tahsis edilen ve atiyye denilen ayni-nakdi hediyeler gönderilmiştir[52]. Bunlar arasında Kâşgarî Tekkesi'nin de bulunması, Şeyh İsa Efendi'nin devlet katında muteber ve faziletli bir zat olarak değerlendirildiğine delalet etmektedir.

Şeyh İsa Efendi'nin Ekim 1791'de vefatı üzerine, Kâşgarî Tekkesi'nin postuna Abdullah Nidâî Efendi'nin damadı Çelebi Mehmed Efendi oturdu[53] ve yaklaşık iki yıl bu makamda kaldı. Çelebi Mehmed Efendi'nin 19 Mart 1793 tarihinde Hakk'a yürümesi üzerine, bu defa Abdullah Nidâî'nin halifelerinden Şeyh İsmail Efendi postişin oldu;[54] İsmail Efendi'nin Şeyh Abdullah Nidâî'nin kahvecilik hizmetinde bulunduğu nakledilmiştir[55]. O'nun Saray'la münasebetinin de bulunduğunu söylemek mümkündür, zira III. Selim devrinde, bir Miraç Kandili'nde müritleriyle Topkapı Sarayı'nda bulunan Ağalar Camii'ne gittiği ve hatm-ı hâcegân icra ettiği bilinmektedir[56]. Hiç şüphe yok ki bu yakınlık ve irtibat, Şeyh Abdullah Nidâî ve onun karizmatik halefi Şeyh İsa Efendi döneminde kurulmuştu. Şeyh İsmail Efendi 1797 yılında vefat edince, yerine Abdullah Nidâî'nin torunu olan ve onunla aynı ismi taşıyan Hâce Nidâî Abdullah geçmiş; ancak on dört ay kadar sonra, henüz genç yaşta iken vefat etmiştir[57].

XVIII. yüzyılın son iki yılında ve XIX. yüzyılın hemen başlarında, Kâşgarî Tekkesi'nin itibarını sarsacak bazı gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Hâce Nidâî Abdullah'tan sonra meşihat makamına geçen Hâce Lütfullah Efendi[58] hakkında, gelini ile uygunsuz münasebette bulunmak ithamı, parlak günlerin geride kalmasının başlangıcı olmuştur. Öte yandan mali açıdan da borç batağına düşen Lütfullah Efendi, meşihatı bırakmak zorunda kalmış ve Üsküdar'a yerleşmiş, daha sonra affedilerek tekkeye dönmüş ve 1805-6 yılında vefat etmiştir[59]. Bu gelişmeler Şeyh İsa Efendi'nin mahdumu Lütfullah Efendi'nin,[60] adeta bir mirasyedi gibi davranıp sorumluluklarını yerine getirmediğini düşündürmektedir. Bu sancılı süreçte şeyhlik makamı ve Lütfullah Efendi'nin uhdesinde bulunan Eyüp türbedarlığı,

52 BOA, HAT, nr.1399/56327, (1791-1205).

53 Çelebi Mehmed Efendi'nin bir isminin de Abdullah olduğu anlaşılıyor, bkz. BOA, C. EV, nr. 4520, (16 Kasım 1791-19 Ra 1206).

54 Şeyh İsmail Efendi'nin tekke şeyhliğini deruhte ettikten bir müddet sonra tekkenin gelir kaynaklarına ait beratları değiştirdiği görülüyor, bkz. BOA, C.EV, nr. 1984 (5 Haziran 1794-6 Za 1208).

55 Nuray Çetin, *a.g.t*, s.98.

56 Sema Arıkan, *a.g.e*, s.209.

57 Hamid Algar, "Kaşgar'dan Eyüp'e...", s.152.

58 Şeyhlik beratı için bkz. BOA, C.EV, nr. 4117.

59 Algar, *aynı yer.*

60 CSRA, nr. 89/ 9.

Enderun çıkışlı Celal Bey'e havale edilmiştir[61]. Celal Bey tekkenin sarsılan imajını yeniden düzeltmeye çalışmıştır, zira 29 Ağustos 1808 tarihine denk gelen Regâib Kandili'nde, müritleriyle birlikte Sultan II. Mahmud'un huzurunda Saray'daki Ağalar Camii'nde "Eyüb Sultan türbedarı" sıfatıyla hatm-ı hâcegân icra ettiği görülmektedir. Bu hizmeti mukabilinde şeyh efendi ve maiyeti, Sultan II. Mahmud'un çeşitli hediyelerine ve iltifatına mazhar olmuşlardır[62].

II. Mahmud,
Topkapı Sarayı Padişah Portreleri.

XIX. yüzyılın hemen başından itibaren tekkenin meşihat makamına atananlar, Abdullah Nidâî'nin damadı Çelebi Seyyid Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Eşref'in soyundan gelmişlerdir. Mehmed Eşref Efendi'nin, yaşı küçük olmasına rağmen 1801 yılında meşihat makamına getirildiği, bu nedenle tekkedeki işlerin reşit olana dek yukarıdaki isimlere ek olarak, Hüdaverdî[63] isminde bir başka şahsın vekâletinde yürütüldüğü rivayet edilmiştir[64]. Eşref Efendi'nin uzun meşihat döneminde, tekkenin eski itibarını yeniden kazandığı söylenir. Yine kendisi meşihat makamında iken, tekkeyi temsilen Balmumcu Mustafa Efendi ismindeki şeyhin, 1826 yılında Bektaşi tarikatının yasaklanmasına dair sarayda yapılan meşhur toplantıya iştirak ettiği öne sürülmüştür[65]. Gerçekten de İdris Köşkü'nde tekkesi

---

61 Ayvansarayî, *a.g.e*, s.262.

62 Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, İstanbul 2007, s.44.

63 Bu şahıs muhtemelen Eyüp'te Mustafa Paşa Tekkesi'nde şeyhlik yapmış olan Hoca Ahmed Hüdaverdi Efendi (ö.1810) olmalıdır (Tabibzâde, *a.g.e*, s.52).

64 Ayvansarayî, *aynı yer.*

65 Hamid Algar, "Kaşgar'dan Eyüp'e...", s.153.

olan Balmumcu Mustafa Efendi, Nakşibendî tarikatını temsil eden iki kişiden biri olarak o toplantıya katılmıştır;[66] ancak Balmumcu Mustafa Efendi Kâşgarî Tekkesi'nin değil, Çolak Hasan Bâlî Efendi Tekkesi'nin şeyhi sıfatıyla söz konusu toplantıya katılmıştır[67]. Her iki tekkenin de İdris Köşkü'nde bulunması, bu tür yanlış bilgilerin ve tespitlerin kaynağı gibi görünmektedir.

Mehmed Eşref Efendi'nin 1841 yılında vefatından sonra, yerine 1834 doğumlu oğlu Mehmed Âşir Efendi'nin geçtiği öne sürülmüştür[68]. Bu doğru, ancak eksik bir tespittir, zira tekkenin meşihatı iki kardeş, yani Mehmed Âşir ve Mehmed Nidâî efendiler tarafından paylaşılmıştır. Onlar da 15 Temmuz 1842 tarihinde günlük on akçe karşılığında, tekkedeki meşihat ve dört akçe ücretli imamet görevini vekâleten Halil isminde bir şahsa vermişlerdir[69]. Yaşlarının henüz çok küçük olmasından ötürü, tekkeyi vekâleten idareden başka bir yol olmadığı açıktır; bu süre zarfında dergâhta vekâleten görev yapan diğer bir kişi Hafız Ahmed Efendi'ydi. Bu zat hakkında malumat bulunmamakla birlikte, aşağıda görüleceği üzere görev yaptığı dönemde tekkenin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasıyla yakından ilgilenmiştir[70]. Bu zatın hususi tahsisat talebini esas alırsak, vekâleten göreve başladığı tarihin yaklaşık 1850 olduğu söylenebilir. Tekkenin vekâleten idaresi uzun sürmüştür; bu süreç Mehmed Eşref ve Mehmed Nidâî adlı iki kardeşin vekâlet mekanizmasını devre dışı bırakarak tekkenin idaresini, diğer bir ifadeyle meşihat ve imamet görevlerini 1 Ağustos 1862 tarihinde asaleten üstlenmelerine[71] dek sürmüştür.

Tekkenin bozulan imajını düzeltme konusunda en etkin isimlerden biri de Mehmed Âşir Efendi'ydi. 1893-1902 yılları arasında Meclis-i Meşâyih'te aza sıfatıyla görev almış olması,[72] kendi konumuyla birlikte tekkenin itbarını arttırmıştır. Bu görevlendirmenin Sultan II. Abdülhamid'in saltanat döneminde yapılmış olması, onun hükümdar nazarında muteber bir şahsiyet olarak telakki edildiğini göstermektedir. Revnakoğlu'nun 1902'de vefat eden Şeyh Âşir Efendi hakkındaki yorumu ise şöyledir: *"Faziletli bir zât idi. Fakr u zarureti bulunduğu halde fakirlere yemek çıkarırdı."*[73]

---

66 Muharrem Varol, *Islahat Tarikat Siyaset*, s.45.

67 Haskan, *a.g.e*, s.103.

68 Hamid Algar, *a.g.m*, s.153; Nuray Çetin, *a.g.t*, s.100.

69 VGMA. defter nr. 890, s.5.

70 Bir örnek için bkz. BOA, İ. MVL, nr. 168/4979, (14 Mart 1850- 29 R 1266).

71 VGMA. Defter nr. 890, s.5.

72 *Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*, 49. Sene, Dersaadet 1311, s.212; *1320 Senesine Mahsus Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye*,58. Sene, Dersaadet 1318, s.190.

73 CSRA, nr. 89, lef nr. yok.

Şeyh İsa Efendi Türbesi ve Çeşme.

Şeyh Âşir Efendi'den sonra, meşihat makamına Mehmed Bahaeddin Efendi (d.1865) tayin edilmiştir. Pederi Şeyh Mehmed Nidâî Efendi 1901 yılında vefat ettiğinde, yarı hissesi amcası Âşir Efendi de kalmak kaydıyla, dergâhın diğer hissesi 17 Mayıs 1901'de kendisine tevcih edildi[74]. Abdullah Nidâî'nin soyundan gelip gelmediğinin belirsiz olduğu söylense de,[75] Bahaeddin Efendi, Nidâî'nin kızı tarafından torunudur. Meclis-i Meşâyih tarafından yapılan imtihanda başarılı olan Bahaeddin Efendi, 27 Haziran 1901'de tekke içerisindeki mescidin imamet vazifesini elde

74 İST. MSH. MFT.d., nr.1774, s.66.

75 Algar, *aynı yer.*

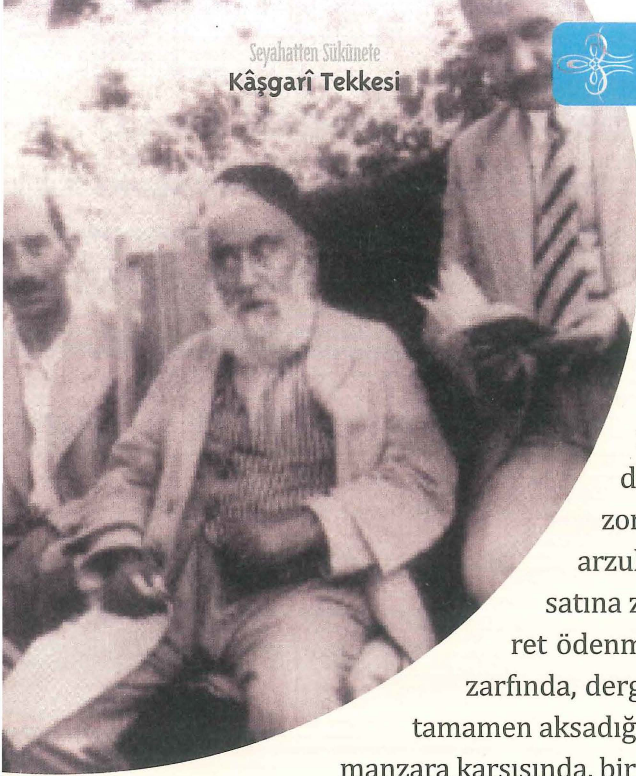

etmiştir[76]. Bahaeddin Efendi, daha önce eytâm muhasebesinde çalışan bir memurdu; bu dönemde boş vakitlerini iyi değerlendirmiş, Kalenderhâne'de Hoca Osman Efendi'den dersler almıştır[77]. Bu bilgi, aynı zamanda Kâşgarî Tekkesi ile Kalenderhâne Tekkesi arasındaki organik ilişkinin bir diğer örneğini teşkil eder. Bu vesile ile XIX. yüzyılda pek çok tekke şeyhinin çocuklarının devlet memuriyetinde istihdam edildiğini de belirtelim; Mehmed Eşref Efendi'nin oğlu Mehmed Arif Efendi[78] ve Bahaeddin Efendi'nin kardeşi Hasan Adlî[79] bu cümledendir. Bahaeddin Efendi, tekkenin meşihat makamındaki istihkakı baki kalmak kaydıyla, memuriyet vazifesini ifa etmeye devam etmiş, bilmediğimiz bir takım anlaşmazlıklar nedeniyle, amcası Âşir Efendi'nin vefatından bir müddet sonra 21 Eylül 1903 tarihinde, diğer bir ifadeyle biraz gecikmeyle meşihat makamına müstakil olarak tayin edilmiştir[80].

Şeyh Bahaeddin Efendi, meşihat görevini ifa ederken bilemediğimiz bir nedenden ötürü Sinop'a sürgüne gönderilmiştir. Konuyla ilgili 31 Mayıs 1914 tarihli bir belgeden sadece sürgün hadisesiyle ilgili değil, tekkenin harem kısmına dair bazı bilgiler edinilmektedir. Buna göre, Şeyh Mehmed Nidâî'nin eşi yani Bahaeddin Efendi'nin annesinin ismi Behiyye olup o esnada 70 yaşındadır. Şeyh Âşir Efendi'nin eşinin adı ise Hamide olup 65 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Bahaeddin Efendi'nin 35 yaşında Kevser isminde bir eşi, 18 yaşında Ziya isminde bir erkek çocuğu, 17 yaşında Muazzez ve 7 yaşında Hayrünnisa isimlerinde iki de kız çocuğu vardır. Bir de Birinci Dünya Savaşı sırasında göç etmiş olduğu anlaşılan 75 yaşında Fatma Kadın isminde bir bayan mevcuttur. Şeyh Bahaeddin Efendi'nin 500 kuruş maaşına ilaveten hariçten de maaş aldığı ve bunun 300 kuruşunun Eytam İdaresi'ne olan borcu yüzünden kesildiği belirtilmiştir[81]. Bahaeddin Efendi'nin Sinop'ta iken hastalandığı ve

76 VGMA. Defter nr.890, s.5.
77 CSRA, nr.89/20.
78 BOA, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH. SAİD.d), nr.178, s.240.
79 BOA, DH. SAİD.d, nr. 194, s.45.
80 İST. MSH. MFT.d., nr.1775, s.23.
81 BOA, Dahiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi Evrakı (DH. EUM. MH), nr.84/106, 6 B 1332.

Necip Fazıl Şeyhi Arvasi'nin yanında

kendisine bakmak için eşi Kevser Hanım'ın küçük kızı ile yanına gittiği anlaşılmaktadır. Ancak, bu ziyaret şeyhin eşine pek yaramamış, önce tahsisatı kesilmiş daha sonra hastalanmış ve tedavi olmak için İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Neyse ki, sunduğu arzuhal dikkate alınmış, mevcut tahsisatına zam yapılarak günlük 2 kuruş ücret ödenmesi kararlaştırılmıştır[82]. Bu süre zarfında, dergâhta faaliyetlerin ve hizmetlerin tamamen aksadığını tahmin etmek zor değildir. Bu manzara karşısında, bir süre sonra Bahaeddin Efendi'nin sürgün cezası affedilerek İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. 28 Kasım 1918'de vefat eden ve Eyüp Camii'nde cenaze namazı kılınan Bahaeddin Efendi'nin na'şı, dergâhın haziresine defnedilmiştir[83]. Revnakoğlu, Bahaeddin Efendi'den sonra tekkede Fehmi Efendi ile bir başka şahsın vekâleten şeyhlik görevini yürüttüğünü ifade etmiştir[84]. Ayrıca, Hatûniye Dergâhı şeyhi Saadeddin Ceylan Efendi'nin burada geçici bir süre imamlık yaptığı bilinmektedir[85].

Eldeki mevcut bilgiler çerçevesinde, kuruluşundan itibaren Kâşgarî Tekkesi'nde hem asaleten hem de vekâleten görev yapmış şeyh efendilerin silsilesini vermeye çalıştık. Bunlar arasında, Abdullah Nidâî'den sonra belki de en dikkat çeken ve aynı zamanda bu silsilenin son halkası olan isim Abdülhakîm Arvâsî'dir. Aslında, teknik olarak onun Nidâî'nin temsil ettiği Nakşî-Kâsânî koluyla irtibatı yoktur; Arvâsî, Nakşî-Hâlidî bir şeyh olup tekkelerin kapatıldığı esnada dahi irşat görevini sürdürmüştür. Onu önemli kılan diğer bir husus, XX. yüzyılda fikir, edebiyat, din ve sanat alanlarında temayüz etmiş bazı kimseler üzerindeki nüfuzudur. Bu isimlerden biri merhum Necip Fazıl Kısakürek, diğeri ise Hüseyin Hilmi Işık'tır.

Necip Fazıl Kısakürek (ö.1983), 1934 yılında Beyoğlu Ağa Camii'nde Abdülhakim Arvâsî'yi tanımış, onu hakiki mürşit olarak kabul etmiş ve *Çöle İnen Nur* isimli eserini ona ithaf etmiştir; burada şeyhi hakkında "*efendim, irşâd edicim, can kurtarıcım*" ifadelerini kullanarak bağlılığının derecesini göstermiştir. Bu ilişkinin Necip Fazıl'ı bilhassa edebiyat alanında

82 BOA, DH. MKT, nr.93/77, (9 Kasım 1914-27 TE 1330).
83 29 Kasım 1918 tarihli Sabah Gazetesi'nden naklen; CSRA, nr. 89/20.
84 *aynı yer.*
85 Nuray Çetin, *a.g.t*, s.107.

çok daha verimli kıldığı ifade edilmiş, tasavvufun onu atalete değil, bilakis harekete sevk ettiği ileri sürülmüştür. Nitekim kendisi "... *Otuz yaşına kadar tek nefes kadar yaşayan ve bir-iki şiir kitabından başka bir şey veremeyen ben, ondan sonra piyes, tetkik, fikir, dava, tez kırk elli ciltlik bir çapa doğru yürüyecektim*" diyerek bu verimliliğe dikkat çeker. Necip Fazıl, Kâşgarî Dergâhı'na arkadaşı Abidin Dino ile birlikte gider ve ortamdan çok fazla etkilenir; ilk buluşmalarında Arvâsî'nin üzerinde bıraktığı intibaı: "*Ondan keramet de beklemedim ve muhtaç da olmadım. Çünkü o oturuşu, o edep, o hâl... bir tek toz parçası görmedim. Bir leke yok elbisesinde. Bir kere esnediğini, öksürdüğünü görmedim. Öyle bir edebin içinde ki anlaşılmaz bir şey. Şiir idraki lazım...*" şeklinde aksettirirken, şeyhin vakar ve asaletine meftun olmuştur. 1943 senesine kadar devam eden bu irtibatın ve muhabbetin tek taraflı olmadığı ve şeyhin de kendisini çok sevdiği ve teveccüh gösterdiği belirtilmiştir. Nitekim bir gün Arvâsî'nin huzurunda Necip Fazıl'ın aleyhinde söz söylenince, şeyh efendi şu şekilde tepki göstermiştir: "*Ben Necibime laf söyletmem!*". Bu rabıta, Necip Fazıl'ın hayatının sonuna dek Arvâsî'ye karşı duyduğu büyük muhabbet ve hürmetin temel kaynağı olmuştur[86].

Dini ve fikri alandaki görüşleriyle hayli taraftar toplayan Hüseyin Hilmi Işık (ö.2001) da Arvâsî'den feyz almış bir diğer isimdir. Kendisini kimya yüksek mühendisi, eczacı, emekli öğretmen albay şeklinde tanımlayan ve öğrencilik yıllarında bir mürşit arayışı içerisinde olduğunu söyleyen Işık, 1929 yılında tanıştığı Arvasî'yi şöyle tanıtır: "*Onun ilmi pek çoktu. Ahlakı pek güzeldi. Sözleri çok tatlı idi. Din bilgilerinde ve tasavvuf marifetlerinde derya gibi, fen ve tarih bilgilerinde zamanın bir dânesi idi. Hem de Muhammed (aleyhisselamın) soyundan idi.*" Işık, öğrenciliği döneminde yedi yıl, Ankara Mamak'ta çalıştığı dönemde keza yedi yıl şeyhle daima irtibatta olduğunu ve mürşidi sayesinde hakikate ulaştığını ifade etmiştir[87]. Mühendislik eğitimi almış olmasına rağmen, şeyhinin izinden gitmeyi tercih etmiş ve tasavvuf, itikat ve fıkıh gibi alanlarda eserler kaleme alarak bu geleneği sürdürmeye çalışmıştır. Bu iki önemli şahsın izinden gidenlerin bugün edebi, siyasi, sanatsal, dini ve iktisadi alanlarda epeyce mesafe aldıkları görülmektedir. Bu itibarla Abdülhakim Arvâsî, hasbelkader Kâşgarî Dergâhı'nın meşihat makamında bulunmuş sıradan bir figür değil, günümüzü siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda şekillendiren şahsiyetlerden biri olmuştur denilebilir.

---

86 İbrahim Baz, "Necip Fazıl Kısakürek (ö.1983) ve Tasavvuf", *Tasavvuf*, X (Ankara 2003), 332-341.

87 *Miftâhulcenne, Büyük Mızraklı İlmihâl*, haz. Hüseyin Hilmi Işık, İstanbul 1980, s.219.

Hüseyin Vassaf, Şeyh Abdülhakim Arvâsî ile görüşmüş ve gözlemlerini eserinde aktarmıştır. Arvâsî, 1865 Mart'ında o vakit Hakkâri vilayetine bağlı olan Van'ın Başkale kazasında doğmuştur. Kendisi neseplerinin Hz. Peygamber'e dayandığını belirtmiştir. Vassaf, onun iyi bir eğitim görerek Nakşibendî, Kâdirî, Kübrevî ve Çiştiyye tarikatlarından hilafet aldığını ve "Üveysî meşrep" olduğunu nakleder. Ama asıl feyz aldığı kaynak, Mevlana Hâlid ve halifeleridir. Seyyid Taha, Seyyid Sâlih ve Seyyid Fehim üzerinden Hâlidî silsilesi kendisine intikal etmiştir. Arapça ve Farsçaya vukûfiyeti tam olan şeyhin, İstanbul'a gelmeden önce Van ve çevresinde irşat faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir[88].

Arvâsî, ilk ve orta eğitimden sonra 1882 yılında medrese tahsilini de ikmal ederek memleketi olan Başkale'ye dönmüş, imkânları nispetinde bir medrese kurarak eğitim ve irşat faaliyetlerine başlamıştır. Yine zamanla zengin bir kütüphane kurmuş ve mezun ettiği öğrencileri, İran sınırı da dâhil olmak üzere pek çok ücra köye ve kasabaya göndermiştir. Ancak yaklaşık yirmi yıl süren bu yöndeki çabaları, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak

88 *Sefine-i Evliya*, II, 118; Vassaf'ın Arvasî'ye yönelttiği sorular ve buna mukabil verilen cevaplar Necip Fazıl tarafından neşredilmiştir (Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, İstanbul 1969, s.257-271; a. mlf, *Başbuğ Velilerden 33 –Altun Silsile-*, İstanbul 1981, s.336-351).

Kâşgarî haziresi

vermesiyle kesintiye uğramış, Rusların Başkale'yi istilası ve Ermeni çetelerinin müslüman köylerini talan etmeye başlamışının yarattığı hengâmede, kurduğu medrese ve kütüphane tahrip edilmiş ve neticede yakınlarıyla birlikte göç etmek zorunda kalmıştır. Hicret kararı alan aile Bağdat'a yerleşmek niyetiyle yola çıkmış, Revandız-Erbil üzerinden Musul'a varmış ve şartlar müsait olduğundan iki yıl kadar bu bölgede ikamet kararı almıştır. İngilizlerin işgali nedeniyle Bağdat'a yerleşme emelinden mecburen vazgeçen Arvâsîler, Musul'da baş gösteren kuraklık ve kıtlıktan sağ kurtulan aile fertleriyle birlikte Adana'ya hicret etmişlerdir. Adana'nın düşman istilasına uğrama ihtimali belirince, bu defa Eskişehir'e geçen ve bir süre burada kaldıktan sonra Nisan 1919'da İstanbul'a gelen Abdülhakîm Arvâsî, evkaf nezareti tarafından Eyüp'teki Yazılı Medrese'de misafir edilmiştir. Daha sonra Mısır, İskenderiye, Rıbat, Tanta, Süveyş, Cidde, Şam, Halep, Beyrut, Lübnan, Humus, Erzurum, Trabzon, Tiflis ve Batum'a seyahat ettiği rivayet edilmiştir[89]. Bu hicret ve seyahat süreci, adeta İstanbul'da karar kılacağı dergâhın ilk şeyhi olan Abdullah Nidâî'nin seyahatlerini çağrıştırır.

Sufilik ve dervişlik kavramlarının önemli unsurlarından biri olan bu muhaceret ve seyahat sürecinin ardından, 1919 yılının ilkbaharında ailesiyle birlikte İstanbul'a göç eden Abdülhakîm Arvâsî, Ekim 1919'da Kâşgarî Dergâhı'nın boş olan meşihat makamına tayin edilmiştir. Bu vazifeye ilaveten Süleymaniye Medresesi'nde "mevâiz-i diniyye müderrisi" sıfatıyla verdiği vaazlarla, irşat faaliyetlerini daha geniş bir tabana yayma fırsatı bulmuştur. Bu konuda son derece azimli ve gayretli olan Arvâsî, boş vakitlerinde sair camilerde verdiği vaazlarla, kısa sürede hatırı sayılır bir kesim tarafından tanınmış ve müritlerinin sayısı da hızla artmıştır.

Arvâsî, Hüseyin Vassaf'a verdiği mülakatta mevcut vaziyetini şu şekilde izah etmiştir: "*Memuriyyetim yoktur. Yalnız müderrislik ve meşîhat maaşıyla ve tekkenin şehrî 15 kilo pirinç, 20 kilo fasulye ve 500 kuruş lahm (et) bedeliyle it'âm-ı fukarâda bulunuyor, geçiniyorum. Lehu'l-hamd ve'l-minne, siyaset bilmem. Fırkalara nisbette bulunmadım. İrşattan başka bir hizmetle mükellef değilim*"[90] diyerek, siyasete mesafeli durduğunun ve irşattan başka hiçbir amacının bulunmadığının altını çizmiştir. Ancak, bir şekilde yolu siyasetle kesişecek olan Arvâsî, tekkelerin kapatıldığı ve Türkiye'nin farklı bir sosyo-politik atmosfere sürüklendiği dönemde Menemen Vakası'yla (23 Aralık 1930) ilişkilendirilmiş, 1931 yılında yargılanmış ve neticede beraat etmiştir. Lakin siyaseten isminin yanına konan mim nedeniyle 1943 yılında önce İzmir'de, sonra da Ankara'da zorunlu ikamete tâbi tu-

---

89 Nuray Çetin, *a.g.t*, s.105-106; Nihat Azamat, "Abdülhakim Arvâsi", *TDVİA*, I, 211-212.

90 *Sefine-i Evliya*, II, 119.

tulmuştur. İlgili kanundan sonra Üçışık soyadını alan ve Ankara'da ikamet ederken 27 Kasım 1943'de vefat eden şeyh Abdülhakîm Arvâsî'nin na'şı İstanbul'a getirilmek istenmiş, ancak buna müsaade edilmeyince Ankara Bağlum kabristanına defnedilmiştir. Başta *Râbıta-i Şerîfe* olmak üzere, tasavvufla ilgili önemli eserlerin müellifi olan Şeyh Abdülhakîm Arvâsî, arkasında halife bırakmadı. Ancak, yukarıda da temas edildiği üzere fikirleri ve eserleriyle bir döneme damgasını vuran Necip Fazıl Kısakürek ile Hüseyin Hilmi Işık, kendisinden feyz alan ve düşüncelerini bir sonraki nesle intikal ettiren önemli isimler oldular[91].

	İSİM-KÖKEN	DOĞUM	YAŞ	VUKUAT
1	Postnişini es-Seyyid Mehmed Aşir Efendi b. Mehmed Eşref Efendi, Asitaneli	1834 (1249)	34	
2	Şeyh-i sâni Hafız Mehmed Şerafeddin Efendi b. es-Seyyid Mehmed Eşref, Asitaneli	1837 (1252)	31	
3	Mahdumu Mehmed Bahaeddin Efendi, Asitaneli	1865 (1282)	3	
4	Derviş Mustafa b. Mehmed, Gerzeli	1813 (1226)	55	Şah Sultan'a nakil, 3 Haziran 1870
5	Derviş Abdullah Efendi b. Yusuf, Asitane	1818 (1233)	50	
6	Derviş el-Hac İbrahim b. İsmail Hakkı, Asitane	1820 (1235)	48	
7	Derviş Mahmud Efendi b. Ahmed, Asitaneli	1800 (1215)	68	Vefat, 25 Nisan 1875
8	Derviş Mustafa b. Hüseyin, Asitane	1852 (1268)	16	
9	Derviş İbrahim b. Hasan, Silistreli	1818 (1233)	50	
10	Derviş el-Hac Abdülaziz b. Abdülkerim, Asitane	1830 (1246)	38	
11	Derviş Ahmed b. Osman, Asitaneli	1845 (1261)	23	Tekfurdağı, 9 Ekim 1872

Tablo VII: *Kâşgarî Tekkesinin 1868 yılındaki mevcudu*[92].

Kâşgarî Tekkesi'nin 1868 yılına ait nüfus kompozisyonuna bakıldığında, iki şeyh, bir şeyh-zâde ve sekiz derviş bulunduğu görülmektedir. Tekkede bulunanların yaş ortalaması 37,8 olup, dervişlerin kahir ekseriyeti İstanbul menşelidir. Tablodan, Derviş Mustafa b. Mehmed'in 1870 yılında Şah Sultan Tekkesi'ne gittiği veya gönderildiği görülmektedir. Yukarıda Mihrişâh

91 Necip Fazıl, şeyhinin eserlerinin bir kısmını sadeleştirerek yayımlamıştır, bunlar: *Rabıta-ı Şerife* (İstanbul 1974) ve *er-Riyazatü't-Tasavvufiyye* ise *Tasavvuf Bahçeleri* (İstanbul 1983) ismiyle basılmıştır. Necip Fazıl ayrıca pek çok eserinde şeyhinden bahsetmiştir. Bunlar arasında, *Büyük Kapı* (Neşriyat Yurdu 1965), *Başbuğ Velilerden 33-Altun Silsile,* (İstanbul 1974) ve *O ve Ben*, (İstanbul 1974) önemlidir. Keza Hüseyin Hilmi Işık da *Tam İlmihal, Saadet-i Ebediyye*, (İstanbul 1968) adlı eserinde aynı şekilde Arvâsî hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Arvasi için ayrıca bkz. İbrahim Baz, "Seyyid Abdülhakim Arvasi", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1996, IX, 406-418; İbrahim Arvas, "Nakşi Geleniğinin Bir Takipçisi Olan Seyyid Abdülhakim Arvasi'nin İstanbul Yansımaları": http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/nimetullah-arvas.pdf: erşim tarihi: 05.09.2014.

92 BOA, KK.d, nr. 6290/1, s.300.

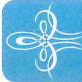
Kâşgarî Tekkesi Misafirhanesi, İ. Hakkı Konyalı Arşivi.

Sultan vakfında icra edilen ayinde bulunması gereken dört tekkeden biri olan Şah Sultan Tekkesi ile Kâşgarî Tekkesi arasında bu şekilde bir derviş değişiminin olması, tekkeler arasındaki münasebetlerin keyfiyetini izah bakımından önemlidir. Bundan yaklaşık on yedi yıl sonra tutulmuş olan ayrı bir istatistik çizelgesinden, tekkenin mevcudunun bir miktar azaldığı görülmektedir. Şeyh ve dervişlerin sayısının toplamda sekize düştüğü, öte yandan tekkenin hareminde dört hanımın yaşadığı anlaşılmaktadır[93].

Tablodan da anlaşılacağı üzere, tekke şeyhleri aslen Kâşgârlı olmasına rağmen İstanbul'da tevellüt ettikleri için âsitaneli şeklinde kaydedilmiştir.

[93] Nedret İşli-ThierryZarcone, "La Population des Couvents de Derviches D'Istanbul A La Fin Du XIX. Siecle", s.214.

Dervişlerin neredeyse tamamı, İstanbul'da doğan ya da Anadolu'dan bir şekilde başkente gelen kişilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla dervişlerin Türkistan coğrafyasıyla irsi bir bağlantılarının bulunmadığını söylemek mümkündür. İlgili bölümlerde ele aldığımız Buhara, Sultantepesi ve Kalenderhâne tekkelerindeki şeyh ve dervişlerin genel profiline bakıldığında, bunlar arasında Türkistan coğrafyasından gelmiş dervişlerin hiç de az olmadığı görülmektedir. Ancak Kâşgarî Tekkesi'nde, bu coğrafyadan gelmiş tek bir dervişin bulunmaması dikkat çekici bir husustur. Öte yandan diğer üç tekkeye (Kalenderhâneler) nazaran, gerek gelenek ve gerekse dervişlerinin bekâr kimselerden seçilmesi bağlamında, Kâşgarî Tekkesi'nin bir Kalenderhâne olarak adlandırılması oldukça güç görünüyor[94]. Keza arşiv belgelerinde ve ana kaynaklarda bu yönde her hangi bir işaret bulunmaması, zamanla tekkenin Türkistan'la organik bağının zayıfladığını düşündürmektedir. Fakat buna rağmen, Kâşgarî Tekkesi, Eyüp'te Ebâ Eyyüb el-Ensârî'nin manevi ikliminde, bir zamanlar mevcut olan iki katlı misafirhanesiyle Türkistan coğrafyasından gelenlere ev sahipliği yapmış olduğu düşünülebilir. Tekkenin ilk şeyhi Kâşgârlı Abdullah Nidâî'nin, Türkistan sufilerince tanınan ve hürmet edilen bir şahsiyet olması bir yana, Emir Buhârî Tekkesi ile birlikte Orta Asya Türk kültürünün Nakşibendîlik kanalıyla İstanbul'a aktarılmasını ve payitahtta temsil edilmesini sağlayan önemli merkezlerden biri olmuştur[95].

Şüphesiz tekke misafirsiz olmaz, varlık sebebi budur ve kapıyı çalan herkese dergâhta yer vardır. Yine diğerlerine nispetle daha münzevi ve sakin görünen bu dergâhta kalan ve Medine'ye hicret için izin isteyen kimselerin varlığından haberdarız. Mesela Veysel Karânî'nin torunu olduğunu belirten ve Medine'ye hicret ettikten sonra maişetini temin edebilmesi için tahsisat talep eden Ayşe Hatun, Ekim 1888'de arzuhalini ilgili makama sunmuştur[96]. Abdullah Nidâî gibi Hz. Peygamber'den intikal eden hırkaya sembolik anlamlar yükleyen ve onu meşrebinin merkezine koyan bir şeyhin tekkesinde, Hz. Peygamber'in hırkasını saklayan bir zatın torununun misafir edilmiş olması, ilginç bir tesadüf belki de bir tevafuktur. Tekkede misafir edilmiş bir diğer önemli ismin, Çeçenlerin bağımsızlık sembolü olan Nakşî şeyhlerinden İmam Şamil olduğu da öne sürülmüştür[97].

---

94 Zarcone, Eyüp Kalenderhâne Tekkesi ile Kâşgarî Tekkesi'ni mukayese ettiği bölümde; ilkinin Kalenderîlik ve Nakşiliğin bir karışımı olduğunu, ikincisinin ise Nakşiliğin daha sıkı kurallarıyla sınırlandırılmış dinamik bir yol olduğunu ileri sürmüştür, bkz. Thierry Zarcone, "Kâşgarî Tekkesi", s.485.

95 Ekrem Işın, "Nakşibendîlik", *DBİA*, VI, 35-36.

96 BOA, DH. MKT, nr. 1558/19, (25 Ekim 1888-19 S 1306).

97 Haskan, *Eyüp Tarihi I*, s.65. Haskan, bu bilginin kaynağını belirtmemiştir.

Kâşgarî Tekkesi'nin
1868 yılı mevcudu

۱۵۷

ایوب جوارنده طریقت نقشبندیه کاشغری تکیه سی

Türkistan menşeli diğer tekkelerin faaliyet ve misyonlarıyla karşılaştırıldığında, Kâşgarî Tekkesi'nin daha düşük bir profil çizdiği açıktır; öncelikle diğerlerinde mevcut olan diplomatik misyon, siyasi temsilcilik ve konsolosluk/maslahatgüzarlık gibi fonksiyonlarının bulunmadığı görülmektedir. Grace Martin Smith, Kâşgarî Tekkesi'nin elçilik benzeri görevler ifa ettiğini öne sürer, ancak verdiği örnek Kalenderhâne Tekkesi'yle ilgilidir[98]. Dolayısıyla, Kâşgarî Tekkesi'nin Buhara ve Kalenderhâne tekkelerinin şeyhleri gibi Türkistan hanlıklarının elçilik görevini ve bir nevi konsolosluk hizmetlerini yürütmüş olduklarını söylemenin, şimdilik tahminden ve dayanakları sağlam olmayan bir genellemeden öte anlam taşımadığını ifade etmek gerekir.

III- Tekkenin Gelir Kaynakları, Bakım ve Onarımları

Kâşgarî Tekkesi'nin, bizzat bânisi Hacı Murteza Efendi tarafından vakfedildiği hususuna yukarıda değinilmişti. Hacı Murteza Efendi'nin eşinin ve çocuklarının da vâkıflar arasında bulunduğu, bu nedenle uzun süre tekkenin gelir kaynaklarının güçlü olduğunu da belirtmek gerekir. Vakıf kayıtlarına istinaden yapılan bir çalışmada, söz konusu vakfın gelir-gider dengesi ortaya konmuştur. Bu tabloyu esas almakla birlikte, tarihsel süreçte Kâşgarî Tekkesi'ne kaynak sağlayan diğer gelir kalemlerini de ortaya koymaya çalışacağız. 1746 yılında tekkenin vakfedildiği ve dervişlerin yemek ve barınma masraflarının tahsis edilen kaynaklardan karşılanması gerektiği ilgili vakfiyede belirtilmiştir. Buna göre, yemek gideri olarak günlük 30 akçe tahsis edilmiştir. Fakat bir tekkenin, bundan başka ve daha farklı giderleri olduğu da malumdur. Bu tür giderlerin karşılanması için, daha geç tarihte Murteza Efendi'nin eşi Behrî Hatun ve kızı Selime Hanım da çeşitli vakıflar kurmuş ve önceki vakıfla birleştirmişlerdir. Bu suretle başta İstanbul olmak üzere, Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif bölgelerinde vakfa ait pek çok mülkün kira gelirleri tekkenin giderlerine harcanmıştır. Sade bir üslupla kaleme alınmış olan vakfiyenin, 105 sayfadan müteşekkil olduğu bildirilmiştir. Vakfiyesinden, bu vakfın evladiye vakıf kategorisinde olduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tablolardan[99] vakfın toplam gelir-gider miktarı, bir tekkenin masraf ve ihtiyaç kalemlerinin neler olduğu konusunda bazı ayrıntılar elde etmek mümkündür.

98 Grace M. Smith, "The Kâşgarî Dergâh in Istanbul", s.215; Güller Nuhoğlu, *a.g.e*, s.20.

99 Tablo VIII ve Tablo IX şu tebliğ metninden alınmıştır: Nuray Çetin, "Kâşgarî Tekkesi", *VIII. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul 2004, s.306-308.

Adet	Mülkler	Adet	Mülkler
1	Mescit	1	Ticarethane
1	Cami	1	Hallaç Dükkânı
1	Tekke	1	Manav Dükkânı
1	Mektep		10.000 kuruş
51	Ev		Bahçe
1	Yalı		Su kuyuları
5	Yahudihane		Su kanalları
2	Hamam		Tatlı Su gelirleri
16	Oda		Balıkçı Mahzenleri
1	Gümrükhane		Kayık Limanı
1	Bakkal Dükkânı		Ağaçlar
1	Dükkân		Hamam Ocağı
1	Berber Dükkânı		400 akçe geliri olan mukataa

Tablo VIII: *Murteza Efendi Vakıf Gelirleri*

Görevli	Günlük Akçe	İhtiyaçlar	Akçe
Şeyh	10	Taamiye	30
İmam-Hatip	4	Zeytin Yağı-Mum	3
Müezzin-Kayyum	4	Toplam (günlük)	67
Aşçı	3	Mefruşat	1000
Hademe	2	7,6 kilo Balmumu	
Vakıf Mütevelli	4	Toplam (senelik)	1000
Kâtip	2		
Câbî	3		
Su yolcusu	2		
Toplam	34		

Tablo IX: *Kâşgarî Tekkesi ve Camii'nin Masrafları*

Kâşgarî Tekkesi, gelirlerine bakılmaksızın her dönemde devlet ve hayır sahipleri tarafından desteklenmiş, çeşitli vesilelerle dervişlerin ve buradan istifade eden fukaranın gönülleri alınmıştır. Gıda maddeleri, tekke hizmetlerinin yürütülmesi ve aydınlatma için gerekli malzemeler vb. ihtiyaçlar her dönemde karşılanmıştır. Örneğin, 1797 senesinde tekkenin meşihat makamındaki değişim sırasında yenilenen berat kaydından hareketle, İstanbul gümrüğünden günlük 60 akçe taamiye ücreti ve Filibe

mukataasından ise yıllık 200 kile pirinç aldığı anlaşılmaktadır[100]. 1857 tarihli bir arşiv kaydının da teyit ettiği gibi, Kurban bayramlarında tekkeye bir adet koyun gönderilmekteydi[101].

1850 yılı itibarıyla tekkenin meşihat makamında bulunan Hafız Ahmed Efendi, mevcut tahsisatı, Mehmed Eşref Efendi'nin ailesine ve yetimlerine harcamak zorunda kaldığını ve bu nedenle mali sıkıntısının arttığını ifade etmiş, masrafları Tersâne-i Âmire bütçesinden karşılanmak üzere kayd-ı hayat (yaşam boyu) şartıyla nân-ı aziz (has ekmek), pirinç, tereyağı ve zeytinyağı gibi gıda maddelerinin tahsisi yönünde talepte bulunmuştur. Şeyh Ahmed Efendi'nin bu talepleri incelenmiş ve yerinde bulunarak istekleri karşılanmıştır[102]. Tersâne-i Âmire bütçesinden, çok az sayıdaki tekkeye bu şekilde yardım yapıldığının altını çizmek gerekir[103]. Kâşgarî Tekkesi'nin doğrudan Tersâne-i Âmire'ye başvurmasını, belki de kurucusu olan müteveffa Hacı Murteza Efendi'nin geçmişte bu kurumda çalışmış olmasıyla ilişkilendirmek mümkündür. Hafız Ahmed Efendi'ye daha sonra Aralık 1873'te 250 kuruş tutarında bir maaş bağlanmıştır[104]. Yukarıda da işaret edildiği üzere, bazı özel zamanlarda (şehzadelerin doğumu, afetler, savaşlar) ve kutsal gün ve gecelerde, padişahların Kâşgarî Tekkesi'ne hususi bir teveccüh gösterdikleri ve ayni-nakdi yardımlarda bulundukları da vakidir.

Yukarıda, bu tekkenin şeyh ve dervişlerinin Mihrişâh Sultan Vakfı'ndan istifade ettiklerine değinildiğinden, burada ayrıntılarına girilmedi. Keza tekkeye yardımda bulunan bir diğer önemli isim, Pertevniyal Valide Sultan'dı. Tarihsiz bir belgeden, Valide Sultan'ın tek seferde tekkeye 1500 kuruş bağışta bulunduğunu öğrenmekteyiz[105]. 1866 yılında, bu defa 1000 kuruş tutarındaki meblağı tekkeye bağışlaması, bu alakanın bir defaya mahsus olmadığını göstermektedir[106]. Şeyh Mehmed Âşir Efendi'nin 8 Ekim 1873 tarihli mektubu, bu yardımların Pertevniyal Valide Sultan tarafından lalettayin değil, belli bir takvim dâhilinde ve yıllık periyotlar halinde yapıldığını

---

100 BOA, C. EV, nr. 19059.

101 BOA, MAD.d, nr. 9228, s.187. Ayrıca 1851 yılına ait Kurban bayramında da bir koyunun verildiği görülür, bkz. MAD.d, nr. 9057, s.11) 1855 yılı için bkz. MAD.d, nr. 9225, s.449.

102 BOA, İ. MVL, nr.168/4979, (9 Mayıs 1850-26 C 1266). Yaklaşık bir hafta sonra kaptan paşaya bu hususta bir talimat gönderilmiştir (BOA, A. MKT. MVL, nr.27/66, 16 Mayıs 1850-4 B 1266).

103 Sünbül Sinan Dergâhı için bkz. BOA, C. EV, nr. 7570. Okmeydanı Tekkesi için ise bkz. BOA, C. MF, nr. 397.

104 VGMA., nr.2056, s.104, (2 Aralık 1873-11 L 1290).

105 Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Koleksiyonu, Pertevniyal Valide Sultan Evrakı (PER.VAL. SUL), nr.537.

106 PER.VAL.SUL, nr.4257.

teyit etmektedir. Ramazan ayı için iftariye namıyla verilen 1000 kuruşu aldığını beyan eden şeyh efendi, valide sultanın cömertliğini ve yardımseverliğini "kesirü'l-cûd ve'l-ihsan" şeklinde nitelendirmiştir[107]. Sultan II. Abdülhamid de tekkelere yaptığı toplu yardımlar listesine Kâşgarî Dergâhı'nı da dâhil etmiştir. 21 Aralık 1900 tarihinde Eyüp'teki tekkelere koyun ve nân-ı aziz dağıtılmış ve Kâşgarî Dergâhı da bundan istifade etmişti[108]. 1906 tarihinde ise Hazine-i Hassa idaresi tarafından yapılan nakit yardımında, Kâşgarî Dergâhı'na 200 kuruş verilmiştir[109].

Devletin Kâşgarî Tekkesi'ne desteği ayni-nakdi yardımlarla sınırlı kalmamış, tekkenin arızi veya doğal nedenlerle yıpranmasıyla ortaya çıkan bakım ve onarım masraflarını da karşılamıştır. 24 Eylül 1843 tarihli bir belgede, vakfı Haremeyn Evkafı'na bağlanan tekkenin sıkıntılı bir durumda olduğu, bu nedenle hayli yıpranan tekkenin on bin kuruş kadar bir bedelle tamir edilebileceğinin öngörüldüğü ifade edilmiştir. Yine aynı belgede, söz konusu tamirat işi geciktirildiği takdirde, belirtilen muhammen bedelin kat kat artacağı hatırlatılmış, bunun üzerine "mebyet-i fukarâ ve mahall-i evliyâ", yani fakir fukaranın ve Allah dostlarının sığınağı olan dergâhın tamiratı için gerekli girişimlerin başlatılması yönünde irade sadır olmuştur[110].

Son olarak, tekkedeki sosyal hayata dair bazı özel arşivlerde bir takım bilgi kırıntılarına rastlandığını ifade edelim. İlk bakışta bunlar gerçekten de çok önemli bilgiler gibi görünmeyebilir, ancak sonraki çalışmalarda benzer arşivlerden derlenecek başka notlarla anlamlı bir bütünlük arz edebileceği ve yine müstakbel çalışmalar için bir takım muğlak noktaların ve bazı şahısların kimliklerinin ve önemlerinin tespiti açısından yararlı olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu cümleden olarak, Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi'nde yer alan belgelerde, Kâşgarî Tekkesi'ne dair teferruat kabilinden bazı bilgilere rastlanmıştır. Şöyle ki; XVIII. yüzyıl sonlarında tekkede kalan, ismi belirtilmeyen ancak görevli olarak Girit'e gönderilen Mehmed Tayyib Efendi'nin yeğeni olduğu anlaşılan bir zatın, ailesine ait bazı bilgileri defterine not ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre, amcası Mehmed Tayyib Efendi'nin 5 Ağustos 1777'de bir oğlunun dünyaya geldiğini ve adını Seyyid Mehmed Nureddin koyduğunu öğreniyoruz. Yazının sahibinin ise 19 Şubat 1777'de Seyyid Mehmed Şefik, 24 Kasım 1784'de Fatıma ve 16 Ağustos 1787'de Seyyid Mehmed Şerafeddin isimlerinde çocuklarının olduğu kayıtlıdır. Beher çocuk için ecdadına layık olması yönünde

107 PER.VAL.SUL, nr.886, (8 Ekim 1873-15 Ş 1290).

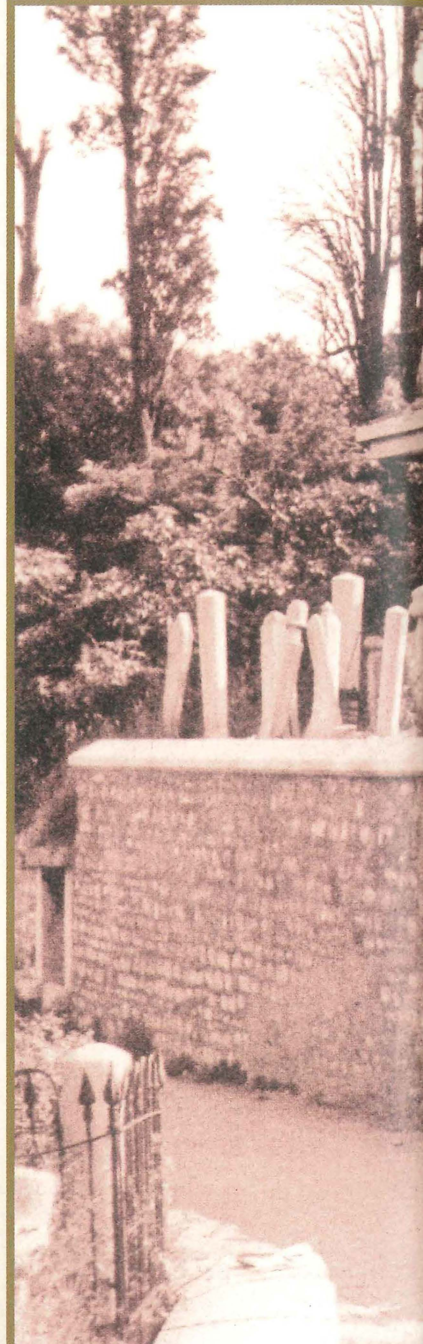
108 BOA, Y. PRK. MŞ, nr.7/32, (21 Aralık 1900-28 Ş 1318).

109 BOA, HH.d, nr.14841, (3 Eylül 1906-22 Ağustos 1322).

110 BOA, İ. DH, nr.79/3957, (24 Eylül 1843-29 Ş 1259).

temennide bulunan yazarın, tekkede doğan bu çocuklar için ayin-i şerifler tertip ederek şerbet ikram ettikleri/içirdikleri kayıtlıdır[111]. Bu dağınık notlar, yeni çocuk sahibi olan tekke mensuplarının, bu tür merasimler tertip ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kâşgarî Tekkesi, görüldüğü kadarıyla tarihsel süreç içerisinde Nakşibendî tarikatının üç kolunu bünyesinde cem ve temsil etmiş bir dergâhtır. Zira Müceddidî ve Kâsânî kollarının işbirliğiyle kurulmuş ve son döneminde ise Hâlidî kökenli bir şeyhin gayretleriyle çerağı yanmaya devam etmiştir. Özellikle, Kâşgarî Abdullah Nidâî gibi âlim ve muteber bir Nakşî şeyhinin dergâhta yaklaşık on yıl kadar meşihat makamını ihraz etmesi, halefi ve oğlu Ubeydullah Efendi'nin de bir o kadar yıl postnişin olması, Türkistan menşeli tasavvuf anlayışının İstanbul'da kök salmasının başlangıç adımlarını teşkil etmiştir. Abdullah Nidâî'nin gerek eserleri ve gerekse vaazlarıyla şeriat ve tarikat konularında ortaya koyduğu tavizsiz ve dengeli tavır, kısa sürede şöhretini arttırmıştır. İrşat faaliyetleri kapsamında önemli bir unsur olarak Mesnevi dersleri yapması, bu konudaki yetkinliği ve üslubu, kısa sürede etrafındaki halkanın kalabalıklaşmasını sağlamıştır. Öte yandan, bu uygulamanın zamanla Nakşî şeyhleri arasında Mesnevihânlık geleneğinin yayılmasında rol oynadığını söylemek mümkündür. Abdullah Nidâî'nin halifeleri Şeyh İsa ve Şeyh İsmail gibi karizmatik figürler, devraldıkları emaneti siyasi ve sosyal hayatta hakkıyla temsil etmişler, halktan ve devlet ricalinden daima hürmet görmüşlerdir. Keza diğer bir halife olan Şeyh Süleyman Efendi, Beşikçizâde Tekkesi'ni ihdas ederek, Kâşgarî Tekkesi'nin temsil ettiği tasavvuf anlayışının sur dışına taşınmasını sağlamıştır. Ayrıca, son dönem şeyhlerinden Mehmed Âşir Efendi'nin Meclis-i Meşâyih'de görevlendirilmesi, tekkenin devlet tarafından itimada şayan bir dini müessese olarak telakki edildiğini göstermektedir.

Kâşgarî Tekkesi, Türkistan menşeli bir tekke olarak, özellikle kuruluş ve gelişme dönemlerinde diğer benzerleri gibi ata yurttan gelen misafirlere ev sahipliği yapmıştır. Bir zamanlar avlusunda bulunan iki katlı yapı, bunun önemli delillerinden biridir. Ancak misafirhane niteliği Buhara, Sultantepesi ve Eyüp Kalenderhânesi (La'lizâde Tekkesi) kadar öne çıkmamış ve bu fonksiyonu zamanla zayıflamış görünmektedir. Kâşgarî Tekkesi, yukarıda isimleri zikredilen Türkistan menşeli diğer üç tekke ile kıyaslandığında, diplomatik misyon bakımından da düşük bir profil arz eder; isminden

111 CSRA, nr.89/18.

hareketle Kâşgar Hanlığı'nın Osmanlı payitahtındaki elçiliği/temsilciliği olduğu yönündeki iddialar ise temelsizdir. En azından arşiv belgeleri ve temel kaynaklarda, bu yönde kesin bilgiler bulunmamaktadır. Son olarak, Abdülhakîm Arvâsî'nin meşihatıyla beraber tekkenin bir Hâlidî dergâhına dönüştüğü, Arvâsî'den feyz alan Necip Fazıl Kısakürek ve Hüseyin Hilmi Işık gibi isimlerin fikirlerini takip edenlerin, günümüz Türkiye'sinin dini, siyasi, sosyal ve kültürel hayatında etkin çevreler haline geldikleri, tekkenin altı çizilmesi gereken başlıca hususiyetleridir.

Kâşgarî Tekkesi'nin Haziresi

ALTINCI BÖLÜM

Maharet ve Zarafetin Buluştuğu Mekân

Üsküdar Özbekler Tekkesi

PARTNER
14

I- Üsküdar Özbekler Tekkesi'nin Kuruluşu ve Misyonu

Üsküdar Sultantepesi'nde bulunan Özbekler Tekkesi'nin meşhur şeyhi İbrahim Edhem'in kerametine dair bir kıssa naklederek söze başlayalım. Pek çok sanat ve zanaatta maharet ve hüner sahibi olduğu bilinen şeyh efendi, bir gün Süleymaniye'deki Meşihat (Şeyhülislamlık) makamına kestirmeden yürüyerek çıkarken, Tahtakale civarında dökümcülükle meşgul Ermeni bir ustanın, elindeki semaverin üst kısmını bir türlü yerine kaynatamadığını görür ve uzaktan merakla seyre koyulur. Bunu fark eden çırak ustasını uyarınca o da anadilinde ve öfkeli bir halde: "bırak şu eşeği" diye tepki gösterir. Buna aldırış etmeyen Şeyh Edhem Efendi, neden sonra cübbesini çıkarır ve adama yaklaşarak kaynakla ilgili sıkıntının ne olduğunu sorar; bir de semavere o el atar ve işi bir çırpıda halleder. Sevincinden ne yapacağını şaşıran Ermeni usta, bu muhterem adamın elini öpmeye tevessül eder; ancak Şeyh Edhem onun eline şöyle küçük bir tokat vurarak Ermenice "bırak şu eşeği!" der. Bunun üzerine Ermeni usta yaptığına çok pişman ve mahcup olur. Fakat bundan sonra oradan her geçişte, şeyhe hürmet ettiği ve bir kahve ikram etmeden bırakmadığı rivayet edilmiştir[1].

Bu rivayetin doğruluk derecesi bilinemezse de aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde değinileceği üzere, buna benzer hususiyetleriyle meşhur olan Şeyh İbrahim Edhem Efendi'yle özdeşleşen bu tarihi tekke, Üsküdar Sultantepe mevkiinde Servili Köşk Sokağı'nda M.1753 (H.1166) yılında kurulmuş bir Nakşibendî tekkesidir. Kaynaklarda bu tekke el-Hac Hoca Hankâhı, Hacı Hoca Hankâhı ve Kalenderhâne gibi muhtelif isimlerle anılmıştır[2]. Bânisi, Osmanlı bürokrasisinin çeşitli birimlerinde uzun süre görev

---

1 Cengiz Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", *Tarih ve Toplum*, XV (1986), 40; M. Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebrû*, İstanbul 1977, s.36.

2 M. Baha Tanman, "Özbekler Tekkesi", *TDVİA*, XXXIV, 123.

yapmış Abdullah Paşa'dır. Daha önceki bölümlerde kendisinden bahsedilen ve Nakşîliği ile iştihar etmiş olan Sadrazam Abdurrahman Paşa-zâde Köse Mustafa Paşa'ya (ö.1765)[3] kethüdalık gibi, üst düzey görevler ifa ettikten sonra Maraş Valisi olan Abdullah Paşa, oldukça dindar ve aynı zamanda sanatkâr mizaçlı bir devlet adamıydı[4]. Tekkenin inşasından bir müddet sonra, Hasan Ağa namında hayırsever bir zat tarafından 1757-58 (H.1171)'de bazı yeni birimler eklenmiş, ilk postnişin olduğu öne sürülen Şeyh Seyyid Hacı Abdullah Efendi ise tekkeyi Nakşibendîyye tarikatına vakfetmiş ve imam hatiplik görevini bizzat kendisi üstlenmiştir[5].

Tekkenin, Sultan III. Mustafa (hd.1757-1774) veya Sultan II. Mahmud (hd.1808-1839) devirlerinde inşa edildiğine dair menkıbeler de mevcuttur. Rivayete göre; Üsküdar'ın tepelerinden birinde yeni bir tekkenin inşa ihtiyacı, hac farizasını ifa etmeden önce payitaht ve hilafet merkezi İstanbul'a uğrayan ve kendilerine mahsus kıyafetleriyle Üsküdar Sultantepesi'nde kurdukları kıl çadırlarda kalan Türkistanlılardan kaynaklanmıştır. Türkistanlı Müslümanların perişan halini gören padişahın, bunları temsil eden bir şeyh efendiyle görüştüğü ve kendisine o mevkide bir tekke inşa edileceği müjdesini verdiği öne sürülmüştür[6]. Ancak bu rivayetin, tarihi gerçeklerle örtüştüğünü söylemek güçtür, zira tekkenin inşa edildiği dönemde yukarıda isimleri zikredilen padişahlar değil, Sultan I. Mahmud (hd.1730-1754) tahttaydı. Hasan Ağa'nın burayı genişlettiği tarihte ise Sultan III. Mustafa'nın tahtta bulunduğu görülmektedir. Dikkat çeken bir

III. Mustafa,
Topkapı Sarayı Padişah Portreleri.

3 Köse Mustafa Paşa'yı I. Mahmud'a tanıştıran Dârüssaâde Ağası Moralı Hacı Beşir Ağa olmuştur. Mustafa Paşa, sonradan velinimeti Hacı Beşir Ağa'nın aleyhinde hareket etmekten çekinmemiştir. (Mustafa L. Bilge, "Mustafa Paşa, Köse", *TDVİA*, XXXI, 345-346).

4 *Hâkim Tarihi*, Topkapı Sarayı Müzesi Yazmalar, nr. 231, vr. 126b-127a.

5 M. Baha Tanman, *aynı yer*.

6 Grace Martin Smith, "The Ozbek Tekkes of Istanbul", s.131; Cengiz Bektaş, "Özbekler Tekkesi I", *Tarih ve Toplum*, XIV (1986), 41.

Sultantepesi Özbekler Tekkesi'ndeki mescidin bugünkü görünümü.

diğer husus, tekkenin kurucusunun kimliğidir. Yukarıda da işaret edildiği üzere, Maraş Valisi Abdullah Paşa, Sadrazam Köse Bahir Mustafa Paşa'nın kethüdasıydı. Mustafa Paşa ise daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, Otakçılar'da kendi adına bir Nakşî tekkesi inşa ettirmiş ve Murad Buhârî Tekkesi'ne de vakıflar temlik etmiş bir devlet adamıydı. Dolayısıyla, bu tekkenin inşa sebeplerini, Abdullah Paşa'nın Sadrazam Mustafa Paşa'ya olan yakınlığında ve hiç şüphesiz o süreçte yükselmekte olan Nakşibendîliğin niteliğinde aramak gerekir.

Öte yandan, günümüze ulaşmış bir kitabe, tekkenin inşa tarihi ve bânîsini netleştirmekle birlikte, maalesef ilk şeyhi konusundaki belirsizliklerin giderilmesinde yetersiz kalmaktadır. Şöyle ki; kitabede yer alan bilgiler, tekkenin Maraş Valisi Abdullah Paşa tarafından 1753'te yaptırıldığını ve ilk şeyhinin Semerkandlı Şeyh Abdullahi'l-ekber (Abdi'l-ekber ?) Özbekî olduğunu göstermektedir. Kitabe metnini eserine olduğu gibi alan İbrahim Hakkı Konyalı, adı geçen şeyhin mezar taşını da okumuştur. Şeyh Abdullahi'l-ekber'in mezar taşından pederinin Sadullah Efendi ve vefat tarihinin ise 1787 (H. 1202) yılı olduğu tespit edilebilmektedir[7].

7 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul 1976, I, 425-426.

Tekkenin avlusundan bir görüntü.

Tekkenin inşa sürecini aydınlatan en önemli kaynak ise *Hadîkatü'l-Cevâmi*'dir. Burada, Abdullah Paşa'nın "müceddeden" inşa ettirdiği bu binayı, Hacı Hoca namıyla meşhur Şeyh Abdullah Efendi'ye "temlik" ettiği bilgisi yer almaktadır. Ayrıca, bu zaviyenin mescit olarak kullanıldığından da bahsedilir. Daha önce ismi geçen Çaprastlı Hasan Ağa ise zaviyeye minber koydurarak Nakşibendî tarikatına vakfetmiştir. Zaman içerisinde "ilhâkât-ı kesîre" yani yeni eklemelerle genişletilen tekkede, hatm-ı hâcegân yapıldığı nakledilmiştir[8]. Görüldüğü gibi, tekkenin ilk şeyhine dair muhtelif iki rivayet bulunmakla birlikte, Maraş Valisi Abdullah Paşa'nın 1753'de tekkeyi inşa ettirdiği konusunda şüphe bulunmamaktadır. Osmanlı resmi evrakında ise tekkenin; on üç dönüm üzerine inşa edildiği, Cuma ve bayram namazları ile beş vakit namazın kılındığı bir mescitle birlikte, fukara insanlar için bir nevi sığınak, mesken ve misafirhane hükmünde olduğu vurgulanmıştır[9].

---

8 Ayvansarayî, *Hâdikâtü'l-Cevâmi*, II, 240.

9 BOA, C. EV, nr. 23887, (1 Ekim 1785-27 Za 1199).

Osmanlı payitahtı İstanbul'da, Nakşibendî Özbek tekkeleri arasındaki önemli merkezlerden biri de Üsküdar Özbekler Tekkesi'ydi. Tekke diğer benzerleri gibi, aynı zamanda hac yolundaki Türkistanlıların uğradığı durakların başında gelmekteydi. Tekkede hacı adaylarının veya başka nedenlerle İstanbul'a gelmiş Türkistanlıların barınma, yiyecek, nakit para gibi maddi ihtiyaçları karşılandığı gibi, zamanla sağ-salim menzillere ulaşmaları ya da ülkelerine dönmeleri için gereken temasların yürütüldüğü, resmi makamlarla ilişkilerin tanzim edildiği bir tür konsolosluk haline geldi. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında, çalışmamızda incelediğimiz Buhara ve La'lizâde dergâhları gibi sadece tekke değil, aynı zamanda misafirhane, bir tür dayanışma ve yardımlaşma merkezi ve nihayet fonksiyonları itibarıyla gayrı resmi bir maslahatgüzarlık hükmündeydi. Nitekim bu sebeplerden ötürü, adı geçen diğer iki tekkeyle birlikte bunlara Kalenderhâne denildiğine daha önce değinmiştik.

Şüphesiz dikkat çektiğimiz bu farklı misyonları, tekkelerde coşkun dini ritüellerin icrasını gölgelememiştir. 1970'li yıllarda tekkeyi ziyaret eden ve oradaki şifahi geleneği aktaran Grace Martin Smith'in verdiği bilgilere göre, tekkeler kapatılmadan önce Pazartesi ve Perşembe günleri ayin-i şerif icra edilmekteydi. Bir başka kaynaktan, Cuma namazları sonrasında ikindiye dek, hususi bir ayin-i şerifin daha icra edildiğini öğreniyoruz. Bayan Smith, hatm-ı hâcegân hakkında da tafsilatlı bilgi verir: Buna göre Nakşibendî silsilesi okunduktan sonra İhlas, Fatiha ve İnşirah surelerinin dervişlere sipariş edildiğini ve bu iş için toplamda 1001 adet küçük taşın cemaate dağıtıldığını nakleder; hatm-ı hâce tamamlandıktan sonra, ya şeyh ya da halifesi tarafından teveccüh yaptırılır; bunun akabinde nât-ı şerifler okunur ve nihayet şeyhin el-Fâtiha demesiyle merasim sona ererdi. Ayin günü hakkında farklı bir rivayet olarak, *Rehber-i Tekâyâ*'da Perşembe günü zikredilmiştir[10]. Elbette, kutsal gün ve gecelerde, hemen hemen her tekkede yapıldığı üzere burada da hususi ayin-i şerifler icra edilirdi. Şüphesiz diğer tekkelerden farklı olarak, Özbek tekkelerinin alamet-i fârikası diyebileceğimiz "havuçlu ve üzümlü" Özbek Pilavı pişirilir ve ikram edilirdi.

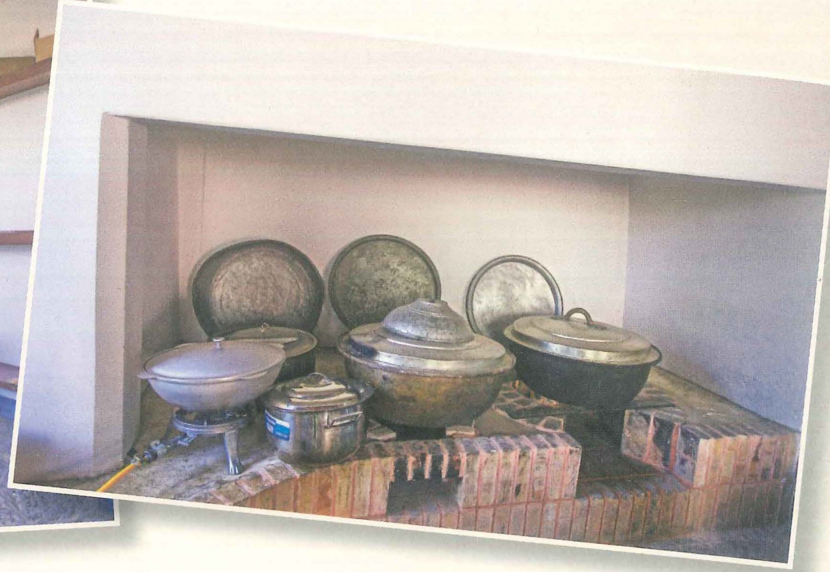
Farklı bir diğer uygulama olarak, şeyh efendi Özbeklere mahsus "çapan" denilen ve hususi başlığı bulunan bir kıyafet giyerek, Hz. Peygambere ait olduğu söylenen ve sedef bir kutu içinde muhafaza edilen lihye-i şerifi (sakal) ya da Uhud Savaşı'nda kırıldığı söylenen dendan-ı şerifi (diş) ziyarete açar, bu kutsal emanetler dervişân, muhibbân ve müntesibân tarafından büyük bir hürmetle öpülüp başa konulurdu[11]. 1984 yılında tek-

10 Erzurumlu Yeşilzâde Mehmed Salih, *Rehber-i Tekâyâ*, s.17.

11 Smith, "The Ozbek Tekke of Istanbul", s.134-135.

Tekkenin mutfağı.

Pilav pişirilen kazanlar.

kede restorasyon çalışmalarını yürüten Cengiz Bektaş, yukarıda zikredilen hatm-ı hâceye, tekkede zikir için kullanılan küçük taşlara ve pilav pişirmekte kullanılan büyük kazanlara dair ayrıntılı bilgiler vermiştir[12].

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus, tekkenin Nakşîbendiliğin hangi koluna bağlı olduğu meselesidir. Her ne kadar Smith, Küçük Hüseyin Efendi üzerinden tekkeyi Halidî kola bağlasa da,[13] başlangıç itibarıyla bu tekkenin Hâcegânî, Ahrârî, Kâsânî ya da Müceddidîyye gelenekleriyle daha irtibatlı olduğu bilinmektedir;[14] dolayısıyla Halidî kol ile irtibatın sonraki tarihlerde kurulduğu aşikârdır[15]. Kâşgarî Tekkesi'nde görüldüğü üzere, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başları itibarıyla, İstanbul'da bazı Nakşî merkezlerinde Hâlidî meşâyıhın arz-ı endam ettiği görülür. Hâlidîliğin sahip olduğu dinamizm, zamanla bütün Osmanlı coğrafyasını tesiri altına almıştır. Dolayısıyla Üsküdar Özbekler Tekkesi de dahil son dönemde pek çok Nakşî tekkesinin bu yükselen tarikat kolu ile yakın ilişkiler kurmuş olması şaşırtıcı değildir.

II- Tekkenin Şeyhleri ve Dervişleri

Sultantepesi Özbekler Tekkesi'nde postnişin olan şeyhleri, kuruluşundan itibaren sırasıyla takip etmek mümkündür. Tabibzâde'nin kaydına göre,

12 Bektaş, "Özbekler Tekkesi I", s.44.

13 Smith, "The Ozbek Tekke of Istanbul", s.135.

14 Thierry Zarcone, "Historie et Croyances Des Dervishes Turkestanais et Indiens a Istanbul", *Anatolia Moderna*, 1991, II, 144.

15 Baha Tanman da bu irtibatın Necmeddin Efendi vasıtasıyla Küçük Hüseyin Efendi üzerinden kurulduğunu belirtir (M. Baha Tanman, "Özbekler Tekkesi", s.123)

ilk şeyh, vefat tarihini veremediği Abdullah Efendi'dir. Ondan sonra gelen şeyhin, Abdullahi'l-ekber (Abdi'l-ekber ?) olduğu ve 1787'de vefat ettiği belirtilmiştir[16]. İbrahim Hakkı Konyalı ise yukarıda bahsi geçen kitabeden hareketle, ilk şeyhin Abdullahi'l-ekber olduğunu söylemektedir[17]. Tekkenin ilk şeyhinin 1785'de vefat eden Hacı Hoca lakaplı Abdullah Efendi olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, aslında bu zatın gerçek ismi Abdülkerim Abdullah Efendi olup, tekke kendisi için yaptırılmıştır. Aynı tarihte vefat eden bu üç şeyhin mezarlarının da hazirede olduğu belirtilir; Hacı Hoca Seyyid Abdullah Efendi (ö.1787), Seyyid Sadullah oğlu Şeyh Seyyid Abdullahi'l-ekber (ö. 1787) ve Molla Âlemü'l-Buhârî'nin oğlu Şeyh Abdülgafur Efendi (1787)[18]. Ancak bu iddialara çok ihtiyatlı yaklaşmak gerekir; zira ilk şeyhin Abdullah Abdülkerim Efendi olduğu iddiasına dayanak olarak sunulan iki arşiv belgesinde de bu isimden bahsedilmediği görülmektedir[19]. Bilakis, zikredilen isim Abdullahi'l-ekber/Abdi'l-ekber'dir. Dolayısıyla, şimdilik bu meselenin tam manasıyla açıklığa kavuşturulamadığını belirtmek gerekir. Tabib-zâde tekkenin üçüncü şeyhi olarak Abdülgafur Efendi'yi gösterir. Ondan sonra da Taşkendî Mehmed Efendi (ö.1795) meşihatı devralmıştır[20].

Tekkenin tarihçesine dair kaynaklarda zikredilen isimlere bazı ilavelerin yapılması gerekmektedir. Öncelikle, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde meşihat tevcihatına dair bazı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, Şeyh Seyyid Abdullahi'l-ekber'in üç eşi olmasına rağmen "bilâ-veled" yani çocuksuz olarak vefat ettiği anlaşılmaktadır. Onun yerine, manevi evladı olarak nitelenen Şeyh Mehmed, ailesine nafaka vermek şartıyla Üsküdar Kadısı Şerifzâde Mehmed tarafından postnişin olarak 1785'de tekkeye atanmıştır;[21] Şeyh Mehmed'in yaklaşık dört yıl kadar bu vazifede kaldığını biliyoruz. 1789'da Şeyh Mehmed'in yerine Receb Efendi isminde başka bir zatın posta oturduğu anlaşılmaktadır[22]. Nitekim daha sonra Şeyh Receb Efendi'nin "hüsn-ı rızâsıyla" yani kendi isteğiyle, elindeki beratı da teslim ederek meşihattan

---

16 Tabibzâde Derviş Mehmed Şükrî b. İsmail, *İstanbul Hânkâhları Meşâyihi*, s.72-73.

17 İbrahim Hakkı Konyalı, *a.g.e*, s.426.

18 Mehmed Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca İstanbul*, İstanbul 2001, s 430-432.

19 "Üsküdar'da Hâce Hesnâ Hatun Mahallesi'nde Sultântepesi nâm mahalde vâki meşâyih-i nakşbendiyyeden Hacı Hoca demekle ma'rûf Şeyh Seyyid Abdil'l-ekber taht-ı tasarrufunda olan on üç dönüm arazide..." (C. EV, nr.23887, 1 Z 1199-5 Ekim 1785) ve "Üsküdar'da Sultantepesi'nde vaki Hacı Hoca demekle ma'rûf meşâyıh-i Nakşbendiyyeden Seyyid eş-Şeyh Abdil'l-ekber/Abdullahi'l-ekber Efendi zaviyesinin meşihatı ..." (C. EV nr. 17425, 18 Kasım 1789-29 S 1204) söz konusu ifadelerden, Hacı Hoca diye anılan zâtın Abdi'l-ekber/Abdullahi'l-ekber olduğu anlaşılmaktadır.

20 Tabibzâde, *a.g.e*, s.73.

21 BOA, C. EV, nr. 23887, (1 Ekim 1785-27 Za 1199).

22 BOA, C. EV, nr. 17425, (18 Kasım 1789-29 S 1204).

El-Hac Hafız Halil el-Buhârî'nin şeyh olmak için yaptığı başvuru (A.E. III. SELİM, nr. 2044).

ayrıldığı görülür. Bu itibarla, ismi geçen Receb Efendi'nin Şeyh Mehmed'in oğlu olduğu ve yerini bir başka Şeyh Mehmed'e terk ettiği anlaşılmaktadır. Bu zatın (Şeyh Mehmed) lakabının "Seyyah-ı Semerkandî" olduğu kayıtlıdır[23]. 1791'de tekkenin postuna oturan Mehmed Efendi'nin, "Taşkendî Mehmed Efendi" olduğu düşünülebilir[24]. Bu zat 1796'da vefat edince, meşihat makamı Şeyh Nazar Efendi'ye tevcih edilmiştir[25]. Şeyh Nazar'ın ahirete irtihali üzerine, 1798'de meşihat makamına Şeyh Halil Buhârî geçmiştir[26]. Halil Buhârî Efendi'nin, İbrahim ve İsmail isminde iki erkek çocuğu olduğu ve bunlardan İbrahim'in şeyh olarak atandığı anlaşılmaktadır. Onun vefatından sonra, yukarıda ismi geçen Şeyh Mehmed Sadık ve Şeyh Abdurrezzak efendilerin müştereken meşihat makamına atandığı görülür[27]. Bu iki zatın da Şeyh Receb Efendi'nin (ö.1816) mahdumları olduğu ifade edilir[28]. Bu noktada şunu vurgulamak gerekir; 1925 yılına dek tekkede posta oturan şeyhlerin, yukarıda ismi geçen Abdullahi'l-ekber'in manevi evladı Şeyh Mehmed'in soyundan geldikleri anlaşılmaktadır. Şeyh Mehmed Sadık 14 Nisan 1846, Şeyh Abdurrezzak Efendi ise 13 Mart 1855 tarihinde vefat edince, meşihat Mehmed Sadık Efendi'nin iki mahdumuna kalmıştır:[29] Bunlar *Hezârfen* lakaplı İbrahim Edhem ve biraderi Mehmed Salih efendilerdir[30]. Bu iki kardeşin şeyhlik vazifesini müştereken ifa ettikleri anlaşılmaktadır[31]. Şeyh İbrahim Edhem ise fasılalı olmak kaydıyla, vefatına yakın bir vakte dek postta oturmuştur. Kardeşi Salih Efendi (ö.1915), mahdumu Şeyh Sadık (ö.1915)[32] ve torunu Şeyh Atâ Efendi (ö.1936) kendisine halef olmuşlardır. 1925 yılında tekkeler kapatılmasına rağmen, postun fiilen boş kalmadığını ve Atâ Efendi'den sonra, onun kardeşi Necmeddin Özbekkangay'ın (ö.1971) meşihat makamında bulunduğu bilinmektedir[33].

Tekkede ikamet eden kişiler, yukarıda da ifade edildiği gibi umumiyetle Türkistan coğrafyasıyla irtibatlı kimselerdi. Bu noktada, aşağıda daha detaylıca bahsedileceği üzere misafirler hariç tutulursa, kayıtlardan tekkenin nüfusuna dair bazı ipuçları elde etmek mümkündür. 1868 tarihli tekke yoklama defterinde "Sultantepesi'nde Nakşiyyeden Özbekler Tekkesi" başlığı

---

23 BOA, C. EV, nr. 33348, (4 Ağustos 1791-4 Z 1205).
24 Tabibzâde, *a.g.e,* s.73; Haskan, *a.g.e*, s.433.
25 BOA, C. EV, nr. 4938, (27 Haziran 1796-21 Z 1210).
26 BOA, C. EV, nr. 8528, (21 Kasım 1798-12 C 1212).
27 BOA, C. EV, nr. 21281, (1 Ekim 1839-22 B 1255).
28 Haskan, *a.g.e*, s.434.
29 *a.g.e*, s.434.
30 BOA, İ. DH, nr. 121/6150, 27 R 1262.
31 BOA, C. EV, nr. 14214, (11 Mayıs 1868-18 M 1285).
32 BOA, İ. MBH, nr. 17/90, (3 Mayıs 1915-18 C 1333).
33 Haskan, *aynı yer*; Tanman, *a.g.md*, s.123.

altında verilen ve aşağıda tablo şeklinde tanzim edilen verilere göre, tekkede kadınlar hariç on altı kişi mevcuttu:

	İSİM-KÖKEN	DOĞUM	YAŞ	VUKUAT
1	Postnişini İbrahim Edhem Efendi b. Şeyh Mehmed Sadık, Asitaneli	1830 (1246)	38	Hicaz'a 23 Ekim 1870
2	Biraderi el-Hac Şeyh Mehmed Salih Efendi, Asitaneli	1836 (1251)	32	
3	Şeyh-i mezbûrun mahdumu Mehmed Sadık Efendi b. İbrahim Edhem, Asitaneli	1859 (1275)	9	Hicaz'a 23 Ekim 1870
4	es-Seyyid Mehmed Ataullah Efendi b. Nimetullah Efendi, Asitaneli	1807 (1221)	61	
5	Hafız Abdullah Efendi b. Ali, Burdurlu	1841 (1256)	27	Hicaz'a 23 Ekim 1870
6	Molla Abdurrahman b. Nesim, Buharalı	1826 (1241)	42	
7	Hacı Mümin Efendi b. Halıknazar, Buharalı,	1807 (1221)	61	
8	el-Hac Feyzullah Efendi b. Abdullah, Buharalı	1826 (1241)	42	
9	el-Hac Muhammed b. Abdülkerim, Buharalı	1838 (1253)	30	
10	Abdülkerim b. İslam, Buharalı	1827 (1242)	41	
11	el-Hac Dursun Bay b. Niyaz, Buharalı,	1823 (1238)	45	
12	Zenci Merdek bin Abdullah,	1846 (1261)	22	Hicaz'a 23 Ekim 1870
13	Derviş Nasib b. Kas, Habeş	1848 (1263)	20	
14	Hamdullah b. Danyal, Bolu	1856 (1272)	12	
15	Derviş Osman b. Mehmed, Karahisarlı	1841 (1256)	27	
16	Tebaadan Mehmed b. Halil, Kastamonu,	1854 (1269)	14	

Tablo X: *Sultantepesi Özbekler Tekkesi Mevcudu*

Tekke'nin müdavimlerine bakıldığında, postnişin İbrahim Efendi, kardeşi Salih ve oğlu Sadık efendiler müstesna, on üç dervişin bulunduğu görülür. Yoklama defterinde yer alan isimlerden Kastamonulu Mehmed bin Halil'in, misafir olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Tekkedeki dervişlerin yaş ortalamasının yaklaşık otuz üç olduğu görülmektedir, bunlardan en küçüğü dokuz, en büyüğü ise altmış bir yaşındaydı. Tekke nüfusunun büyük bir çoğunluğu Buhara kökenliydi, defterde postnişin efendi ve yakınları "Âsitaneli" diye kaydedilmişse de atalarının Buhara'nın Vabakne şehrinden geldikleri bilinmektedir[34]. Dolayısıyla, tekkede ikamet edenlerin yaklaşık % 60'ı Buharalıdır denilebilir. Defterde yer alan bilgilere göre tekkede bir İstanbullu, bir Burdurlu, bir Habeşistanlı, bir zenci, bir Kara-

34 Derman, *a.g.e*, s.32.

Üsküdar Özbekler Tekkesi
1868 mevcudu.

Tekkenin haziresinden bir görünüm.

hisarlı ve bir de Kastamonulu şahıs mevcuttu. 1870 yılında tekkede bir hareketliliğin olduğu görülüyor, zira Şeyh İbrahim Edhem, oğlu Mehmed Sadık, Burdurlu Hafız Abdullah ve zenci Merdek'in Hicaz'a gittikleri görülmektedir[35]. Bunlar aşağıda görüleceği üzere, hususi bir görevle Hicaz'a gönderilmişlerdir. Bu tarihten yaklaşık on yedi yıl sonra tutulan bir başka tekke nüfus defterinde, on üç dervişe karşılık hareminde sekiz kadının bulunduğu da bilinmektedir[36]. Dolayısıyla, tekkede aşağı yukarı önceki mevcudun muhafaza edildiğini söylemek mümkündür.

Hiç şüphesiz ki bir tekkenin haziresinde medfun insanların sosyal statüleri, etnik kökenleri, mensup oldukları toplumsal katman, cinsiyet ve

35 Tablo için bkz. (BOA, KK.d. nr. 6290/1, s.414).
36 Tanman, *a.g.md*, s.123.

meslek gibi niteliklerinden hareketle, müdavimlerinin profili hakkında bir kanaat edinmek mümkündür. Bu anlamda Özbekler Tekkesi haziresi de önemli ipuçları sunar; mevcut mezar taşları, tekkenin devlet ricalinden sanatkârlara, orta halli olanlardan varlıklı insanlara varıncaya kadar geniş bir yelpazeye hitap ettiğinin sessiz tanıkları gibidir. Tophane feriklerinden Firarî Ahmed Fevzi Paşa'nın damadı Rüstem Paşa (ö.1859), Tophâne-i Âmire kâtiplerinden Örfî Paşa-zâde Tevfik Bey (ö.1859), Bağdad hanedanından Kapıcıbaşı Ali Bey-zâde Mustafa Bey, Şurâ-yı Askerî Evrak Müdürü Mukim Bey'in kayınpederi Sultantepesi imamı el-Hac Mehmed Kadrî Efendi (ö.1863), Maraş Mutasarrıfı Aziz Paşa'nın cariyesi Gülten Kalfa (ö.1861), Örfî Paşa'nın kerimesi, Dersaâdet ceza mahkemesi sorgu hâkimi Ali Efendi'nin eşi Fatma Hanım (ö.1868), eski sadrazamlardan Hüseyin Avni Paşa'nın cariyelerinden Kevser Kalfa (1884), Şehboy Kalfa ve ismi bilinmeyen bir diğer kalfa, Avrupa'da resim eğitimi aldıktan sonra Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz'in portrelerini yapan İbrahim Rasim Paşa (ö.1888), Şûrâ-yı Devlet azasından Mehmed Reşad Beyefendi (ö.1913) ve Buhara'nın ilk cumhurbaşkanı olan Osman Kocaoğlu (ö.1968), bu sessiz tanıklardan sadece bazılarıdır[37]. Erkek-kadın, sivil ve askeri kanattan oldukça farklı kesimlerden ve mesleklerden insanların oluşturduğu bu çeşitlilikten hareketle, tekkenin sadece Orta Asya Müslümanlarına hizmet eden bir merkez olmadığını, Osmanlı payitahtında farklı sosyal katmanlara mensup insanlar için de bir cazibe merkezi ve ilim, irfan ve kültür yuvası haline geldiğini söylemek mümkündür.

III- Tekkenin Gelir Kaynakları, Bakım ve Onarımları

Üsküdar Özbekler Tekkesi, hemen hemen kurulduğu tarihten itibaren bir vakfa bağlı görünmektedir. El-Hac Halil Ağa b. Ahmed Vakfı'ndan, şeyh efendiye imamet ve hitabet cihetlerinden maaş bağlanmıştır. Bununla birlikte, Filibe Mukataası gelirlerinden günlük sekiz kg (1 şinik) pirinç ve Ahyolu Tuzlası'ndan tuz tahsis edildiği görülmektedir[38]. Söz konusu pirinç

---

37 Haskan, *a.g.e*, s.438-442.

38 BOA, C. EV, nr. 21281, (1 Ekim 1839-22 B 1255).

Tekkenin pirinç istihkakının Matbah-i Âmire'den karşılanması (BOA, A.E. III. SELİM nr. 10193).

tahsisatı sonraları, saray için tahsis edilen "ocaklık" pirinçten verilmeye başlanmıştır[39]. Fakat XIX. yüzyılın başlarından itibaren meşihat makamına tayin ve tevcihler nedeniyle yenilenen beratlarda, bu ocaklık pirinç tahsisatından bahsedilmemesinden ötürü, şeyhlerin Matbah-ı Âmire'den söz konusu tahsisatı tekrar talep etmek zorunda kaldıkları görülmektedir[40]. Tekkelerin en önemli ihtiyaç kalemlerinden biri olan "taamiye" yani temel yiyecek ve tüketim maddeleri, çeşitli isimler altında bu dergâha da tahsis edilmişti. Tekkenin İstanbul Duhan (Tütün) gümrüğünden günlük yirmi akçe, İzmir gümrüğünden ise günlük otuz akçe tahsisatının bulunduğu da belgelerden anlaşılmaktadır[41]. İzmir gümrüğünden, taamiyenin "nân bahası" yani ekmek bedeli namıyla üç aylık periyotlar halinde ve yıllık olarak toplamda yüz yirmi kuruşun neredeyse bir asır boyunca aksatılmadan ödendiğini söylemek mümkündür[42].

Tekkenin taamiye tahsisatı arasında sayılabilecek bir diğer kalem de fodla tayinatıydı. Aslına bakılırsa, bunun müstakil olarak dergâha tahsis edilmediğini belirtmek gerekir, zira Hacı Mehmed Artuk namında bir şahıs, Mihrişâh Sultan imaretinden her gün iki çifte fodla alırken, istihkakını Özbekler Tekkesi'ne devretmiştir[43]. Hiç şüphe yok ki bu durum bir tekke için olağandır, zira tekkenin çevre sakinlerinden teberrular kabul etmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Fodlalar tekke şeyhi Abdurrezzak Efendi adına kaydedilmişti, vefatı üzerine bu tayinatın şahıs değil de tekke namına taamiye olarak alınmasının, teknik anlamda mümkün olup olmadığı hususu resmi makamlar tarafından incelenmişti. Sorun, fodla tayinatının şahsa değil de bir tekkeye tahsisinin, vakıf şartlarına riayet açısından bir aykırılık teşkil edip etmediğinden kaynaklanmaktaydı[44]. Netice itibarıyla, bu mesele Meclis-i Vâlâ'da ele alınmış ve bir karara bağlanmıştı. Sadır olan irade-i seniyye hamişinde de zikredildiği üzere, fodlanın taamiye olarak tahsisinde lafız farkının mahiyet farkı manası gelmediği ve yine fukara doyurulacağı için vakfın şartlarına "halel" gelmeyeceği belirtilmişti. Sorun resmen çözümlendikten ve gerekli düzenleme yapıldıktan sonra, fodla tayinatı tekke namına tahsis edilmiş ve düzenli olarak gönderilmiştir[45].

---

39 BOA, AE. III. SELİM, nr. 10193, (8 Nisan 1800-13 Za 1214).

40 BOA, C. EV, nr. 25778, (28 Nisan 1799-13 Za 1213); C. EV nr. 25094, (2 Ocak 1815-20 M 1230).

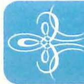
41 BOA, C. EV, nr. 17425, (18 Kasım 1789-29 S 1204).

42 BOA, C. EV, nr. 14214, (11 Mayıs 1868-18 M 1285).

43 BOA, A. MKT. NZD, nr.155/85, (22 Temmuz 1855-7 Za 1271).

44 BOA, A. MKT. NZD, nr.181/79, (9 Nisan 1856-3 Ş 1272).

45 BOA, İ. MVL, nr. 356/15572, lef 1, (5 Mayıs 1856-29 Ş 1272).

Tekkenin gündelik işlerinin halli ve yemek pişirilmesi bahsinin, genelde şeyhe tahsis edilen maaş kapsamında mütalaa edildiği görülmektedir. Ancak bu işler için tahsis edilen meblağın yetersiz kaldığına dair şikâyetler, son dönemde giderek sıklaşmıştır. Abdürrezzak ve Sadık efendiler, dergâhın müşterek şeyhleri sıfatıyla toplamda 100 kuruş maaş almaktaydılar. Sadık Efendi'nin vefatından sonra elli kuruşa düşen maaş, iki oğlu arasında eşit bir biçimde taksim edilmiştir[46]. Şeyh Abdürrezzak Efendi'nin, taamiye ve maaş zammı talebine ilişkin olarak takdim ettiği arzuhalden, mevcut tahsisatın miktarına dair bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Buna göre, Özbekler Tekkesi'ne Sultan II. Mahmud vakfından aylık olarak 200 kuruş taamiye ve 100 kuruş da şeyhe maaş ödenmekteydi. Ancak Abdürrezzak Efendi'nin dilekçesine istinaden Meclis-i Vâlâ'da zam talepleri değerlendirilirken "mebyet-i fukârâ ve dervişân", yani dervişlerin ve fakirlerin evi/sığınağı olarak nitelendirilen bu tekkeye verilen taamiyenin az olduğuna hükmedilmiş ve talepleri reddedildiği takdirde şeyh ve dervişlerin kalplerinin kırılacağı özellikle vurgulanmıştı. İdarecileri sıkıntıya sokan esas mesele, açıktan maaş zammı ve taamiye tayininin yasaklanmış olmasıydı, dolayısıyla bir orta yol olarak, mevcut uygulamanın korunması ve bir "mahlûl vukuunda" yani bir gelir kalemi boşa çıktığında, mevcut 300 kuruşluk tahsisatın 500 kuruşa çıkarılması kararlaştırılmıştı[47].

Üsküdar Özbekler Dergâhı'nın uzun süre devletten et (lahm) tayinatı alamadığı, 8 Kasım 1839 tarihli ilgili belgedeki şu ifadelerden anlaşılmaktadır: "*Üsküdar'da Sultantepesi'nde Hacı Hoca Hânkâhı'nın lahm tayinatı olmadığından fukârâ ve dervişânın düçâr-ı zarûret olduğuna binaen isticlâb-ı daâvât-ı hayriyyeleri zımnında ...*". Bu husus belirtildikten sonra, "*emsâli misillü*" yani diğerleri gibi Özbekler tekkesine de et tayinatı talep edilmiş,[48] keza kapısını çalan herkese karşılıksız kucak açan, yemek ve yatacak yer temin eden bir tekke için en pahalı temel tüketim maddesi olan etin, Ramazan ayına girmeden gönderilmesi özellikle vurgulanmıştır. Bu talebin ne ölçüde karşılandığı hakkında bir malumata ne yazık ki erişilemedi; ancak II. Abdülhamid döneminde tekkenin taamiyesine yapılan zamma ilişkin belgeler incelendiğinde, et tahsisatı da göze çarpmaktadır. Buna göre; tekkeye mevcut taamiyeye ek olarak günlük 18 çifte fodla ve 2,5 kilo et, aylık olarak da 38,5 kilo tereyağı verilmekteydi. Keza yine mevcuda ek olarak yıllık 2,5 ton kömür ve 4 çeki (yaklaşık 1 ton) odun tahsis edilmiştir[49]. 1909-1910 yıllarına ait *Taamiye ve Tahsisât Defteri* veri-

---

46 BOA, İ. DH, nr. 121/6150, (24 Nisan 1846-27 R 1262).

47 BOA, İ. MVL, nr. 101/2207, (16 Temmuz 1847-2 Ş 1263).

48 BOA, C. EV, nr. 11969, (1 N 1255-8 Kasım 1839).

49 BOA, İ. HUS, nr. 67/83, (8 Eylül 1898-21 R 1316).

Tekkenin avludan görünüşü.

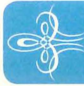
lerine göre, tekkenin günlük 2,5 kg et ve aylık 372 kuruş almaya devam ettiği tespit edilebilmektedir[50].

Genelde taamiye, tahsisat ve maaş namıyla ayni ve nakdi olarak verilen devlet desteği, bazen çok daha özel ihtiyaçlarla da ilgili olabilmekteydi. Devrin şartları icabı her yerde "mâ-ı cârî" yani şebeke suyu bulunmadığından, ihtiyaç, kuyulardan, çeşmelerden veya sakalardan satın alınan sularla karşılanmaktaydı. Üsküdar Özbekler Tekkesi için de su ihtiyacının karşılanması önemli bir sorundu. Zira tekkenin kuyusu oldukça derindi ve bu nedenle su çekilmesi hayli meşakkatliydi. Üstelik bu iş için görevlendirilmiş bir "âbkeş" yani sucu/saka bulunmamasından ötürü yaşanan sorunlar ve yapılan masrafın çokluğundan şikâyet edilmişti. Her sene, kova, halat ve saka ücretinin kendisi tarafından karşılandığından yakınan Şeyh Abdürrezzak Efendi, bu masrafların altından kalkamayınca yine devlet kapısına müracaat etmişti. İdari merciler suyla ilgili ilave tahsisat talebini değerlendirirken, bunu diğer taleplerden ayrı mütalaa ettiklerinin altını çizmişler, alelade bir tahsisattan ziyade hayır işi (umûr-ı hayriyye) olarak gördüklerini dile getirmişlerdi. Müzakere sürecinden sonra, tekkenin su ihtiyacının karşılanmasında harcanmak üzere, 1846 yılında beher altı ayda 100 kuruştan yıllık toplamda 200 kuruşun II. Mahmud vakfından ödenmesi kararlaştırılmıştır[51].

---

50 Tanman, *a.g.md*, s.123.

51 BOA, İ. DH, nr. 122/6215, (24 Haziran 1846-29 C 1262).

Kuyu ve tekkenin su ihtiyacının karşılanması meselesinin ileriki tarihlerde de gündeme geldiği ve sorunun Şeyh İbrahim Edhem Efendi tarafından farklı bir yöntemle çözüldüğüne aşağıda ayrıntılı olarak değinilecektir. Bu konuya dair önemli bir başka ayrıntı, restorasyon çalışmaları esnasında bahçe kazıları yapılırken, pişmiş topraktan içi sırlı temiz su borularının bulunmuş olmasıdır. O dönemde tekkede kalan yaşlı zevatın naklettiklerine göre, bu borularla iki asır kadar önce Çamlıca taraflarından su getirilmiştir[52]. Konuyla ilgili arşiv belgelerinin tarihleri 1846-47 olduğuna göre, Çamlıca'dan su getirme işlemi XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşmiş olmalıdır.

Sultanahmet Özbekler Tekkesi örneğinde olduğu gibi, şeyh efendilerin misafirlerin karşılanması, barınması, yeme-içme masrafları ve sair ihtiyaçlarının temin edilmesi için sadece devlet kapısına müracaatla yetinmedikleri, tekke için ek gelir getirecek bir takım projeler geliştirdikleri ve bunları hayata geçirdikleri görülmektedir. Aşağıda, Hezârfen İbrahim Edhem Efendi'den bahsettiğimiz bölümde vurgulayacağımız üzere, tekkedeki şeyh ve dervişlerin hasbelkader dergâha kapak atmış münzevi tipler olmadığı, girişimci, sanatkâr ve zanaatkâr tipler oldukları görülmektedir.

İşte bu girişimcilik ruhunun bir tezahürü olarak, tekkeye ek gelir temin etmek amacıyla, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren matbaacılık alanında faaliyet gösterilmiştir. Bu konuda ilk adım Şeyh Abdürrezzak Efendi'den gelmiş, 1856'dan önce tekkede kurduğu litografya tezgâhıyla

52 Bektaş, "Özbekler Tekkesi I", s.43.

Tekkenin avlusundaki şadırvan.

kitap basmaya başlamıştır. Devrin şartları gereği basım-yayın hayatını sıkı bir biçimde kontrol altında tutmaya çalışan ilgili resmi makamlar, kurulan matbaayı ve basılan eserleri kontrol için tekkeye denetçiler göndermişlerdir. Bu ilk matbaa işletme faaliyeti Şeyh Abdürrezzak Efendi'nin vefatıyla kesintiye uğramış, atıl kalan baskı tezgâhı, alet, edevat ve hurufatı ile basılmış kitaplar 21.500 kuruş karşılığında, devlet basımevi diyebileceğimiz Takvimhâne-i Âmire tarafından 1857'de satın alınmıştır.

Tekkedeki matbaanın satın alınması ve hemen sonra 1857'de matbaacılık faaliyetlerini düzenleyen bir nizamnâmenin yürürlüğe konmuş olması, hükümetin basım-yayın hayatını sıkı bir biçimde denetleme hassasiyetinin tezahürleridir. Abdürrezzak Efendi'nin vefatından sonra, tekkedeki müşterek şeyhlerden biri olan Mehmed Salih Efendi'nin 1860 senesinde yeniden matbaacılık faaliyetini başlatmak istemesi,[53] şeyh efendilerin bu konudaki kararlılıklarını ve geleneğin yaşatılması azmini göstermesi bakımından ilginçtir. Şeyh Mehmed Salih Efendi, dâhiliye nezaretine takdim ettiği dilekçesinde, öteden beri tüm şeyhlerin bir sanat veya zanaatla meşgul olduklarını, kendisinin ise matbaacılıkta usta olduğunu, son olarak da giderleri hayli fazla olan tekkesine ek gelir sağlamak amacıyla kitap basımı işine izin verilmesini şu şekilde talep etmiştir:

> *"Dâ'î-i kemîneleri Üsküdar'da vâki Sultantepesi'nde Özbekler Tekyesi postnişîni olup cümlenin ma'lûmu olduğu üzere dergâh-ı mezkûr Buhârâ ahâlîsi fukarâ ve seyyahîn zümresinin meskeni olarak bu kadar fukarâ ve zu'afânın umûr-ı infâkı dergâh-ı mezkûr ta'yinâtına münhasır olub, gerek ta'yinât ve gerek maâş cüz'un lâ yetecezzâ kabîlinden olduğu bedihî idüğünden, öteden berû dergâh-ı mezbûrda şeyh olanlar birer san'atla me'lûf bulunarak iâne eylemekde ve dâ'ileri dahî litoğrafya fennini bi't-tahsîl cânib-i Meclîs-i Ma'ârif'den istihsâl-i ruhsatla usûl ve nizâm-ı mukarrarine tevfikan icrâ-yı san'at ederek, bilcümle fukarâ ile geçinip duâ-yı devâm-ı ömr-ı ikbâl-i padişâhîye müdâvemet etmekte olub, ancak hurûfât ile dahî nizâmına tevfikan bazı kütübü tab' etmek murâd-ı dâ'iyânemiz olduğuna ve bu dahî emsâlinden bulunduğuna ve usûl-i nizâm ve şurûta ve nizâmına tatbikan hurûfât destgâhı vaz'ına müsâade-i celile-i nezaretpenâhîlerinin bî-dirîğ ve erzân buyurulması bâbında..."*[54]

Görüldüğü gibi Şeyh Mehmed Salih Efendi, tekkenin gelirlerinin yetersizliğinden hareketle, Buhara ve civarından gelen misafirlerin giderlerinin

53 Muharrem Varol, "Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", s.323-325.
54 BOA, İ. DH, nr. 455/30173, lef 1.

Üsküdar Özbekler Tekkesi Şeyhi Hacı Salih Efendi'nin matbaacılık faaliyeti için başvurusu hakkında (BOA, A.MKT.MHM, nr. 183/44).

karşılanmasında tekkeye bir katkı sağlar düşüncesiyle özellikle matbaacılık sanatını öğrendiğini dile getirmiştir. Keza izin başvurusunda, şeyh efendilerin "öteden beri" bir sanat veya zanaatla ilgilendiklerinin vurgulanmış olması, tekke hayatına ve şeyh efendilere dair klasik algının ve klişeleşmiş bazı söylemlerin sorgulanması gerektiğini göstermektedir. Şeyh İbrahim Edhem'in matbaacılıkla uğraştığı ve bir aralık Rıza paşa yokuşunda matbaa işlettiği de nakledilmiştir[55].

Üsküdar Özbekler Tekkesi'nin, diğer birçok tekkeden farklı bir gelir kalemi daha mevcuttu. Buhara Tekkesi'yle ilgili kısımda bahsedildiği üzere, Osmanlı coğrafyasında vefat eden Türkistanlıların terekelerinin tespiti diğer bir ifadeyle miras işlerinin halli, mevcut literatür çerçevesinde bu iki tekke arasında paylaştırılmış gibi görünmektedir. Sultanahmet civarındaki Buhara Tekkesi'nin, Sultantepesi'ne göre suriçinde ve daha merkezî bir konumda olduğu yukarıda vurgulanmıştı. Bununla birlikte, Üsküdar Özbekler Tekkesi'nin de aynı şekilde imparatorluk sathında vefat eden Türkistanlıların miras işleriyle doğrudan ilgilenmesi, bu dergâhın da bir anlamda merkez tekke statüsünde değerlendirildiğini düşündürmektedir. Bu tercihte, miras işleri gibi çetrefilli ve tartışmalı işlerin oluşturduğu ağır yükü hafifletmek ya da bu vesileyle bir diğer Özbek tekkesine ek gelir kaynağı yaratmak gibi, idari açıdan makul gerekçeler de etkili olmuş olabilir. Keza Üsküdar Özbekler Tekkesi şeyhlerinin idari, kültürel ve sanatsal anlamda yüksek profilleri ve şöhretleri, bu tür bir imtiyazın bahşedilmesini kolaylaştırmıştır denilebilir. Bu konularda net bir şey söylemek için, daha fazla bilgiye ve akademik çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır.

Buharalı hemşerilerinden vefat edenlerin miras işlemlerinin yapılması, söz konusu tekkeler açısından önemli bir gelir kapısı olmuştur. Üsküdar Özbekleri Tekkesi şeyhlerine, 1831 yılından itibaren söz konusu imtiyazın bahşedildiği anlaşılmaktadır. Ancak, bundan çok daha önce 1784 tarihinde bile tekke şeyhinin tereke takibiyle uğraştığı görülür. Molla Ali Özbekî'nin, zarf üzerine "hâlâ Üsküdar'da Bülbülderesi'nde Özbek tekkesinde faziletlü eş-Şeyh es-Seyyid el-Hac Hoca hazretlerine" yazarak gönderdiği mektupta, tekkeye teslim edilmesi gereken nakit paradan bahsedilmektedir. Mektupta, Özbek asıllı Şeyh Seyyid el-Hac Mehmed isminde bir şahsın vefat ettiği ve on kese tutarındaki parasının, Osman Ağa isminde bir kişi aracılığıyla tekkeye bağışlanmasını vasiyet

55 Süleymaniye Kütüphanesi, Süheyl Ünver Koleksiyonu (SÜK), Dosya nr. 24, (13.VIII.1958 tarihli yazı, s.2).

ettiği ifade edilmekteydi[56]. Yukarıda işaret edilen 1831 tarihli imtiyaz bahsine geri dönersek, elbette bu imtiyaz belli şartlarla sınırlandırılmış, varlıklı ve nüfuzlu kimselerin terekeleri beytülmal denilen devlet hazinesine intikal ettirilirken, "cüz'i" kategorisinde değerlendirilen ve tutarı düşük olan terekelerin tespit ve zaptı Üsküdar Özbekler Tekkesi şeyhlerine havale edilmiştir.

Örnekler üzerinden devam edersek; Üsküp'te 1848 yılında vefat eden Hüccetü'l-İslam isimli bir şahsın terekesinden 1764 kuruş tutarındaki meblağın Şeyh Abdürrezzak Efendi tarafından talep edilmesi üzerine, konu meclis-i muhasebede müzakere edilmiş, ardından ilgili dosya

[56] BOA, Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği (D. BŞM. MHF), nr. 72/21, (5 Şubat 1784-13 Ra 1198).

İ.MVL.00116

Üsküdar Özbekler Tekkesi şeyhlerine vefat eden Özbeklere ait terekeleri takip edebilme yetkisi verilmesine dair (BOA, İ. MVL 116/2831).

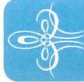

maliye nezareti aracılığıyla Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmişti[57]. Dosyaya ilişkin olarak hazırlanan kapsamlı raporda, 1831 yılında verilen imtiyaz sonrasında yaşanan başka gelişmelere de göndermede bulunulmuştur. Buna göre, 1839 yılında Şeyh Abdürrezzak ve Şeyh Mehmed efendilerin, vefat eden Özbek asıllıların, tutarı düşük olan terekelerinin tespit ve zaptı konusunda ruhsatlarını yeniledikleri, ancak verilen yetki kapsamında işlem yapacakları terekelerin rakamsal açıdan üst sınırı belirlenmediği için bir takım sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. 1848 yılına gelindiğinde, bu tür belirsizliklerin, tam olarak giderilemediği görülmektedir. Mevcut uygulama gereği, Türkistan coğrafyasından bir şekilde Osmanlı diyarına gelen ve vefat eden kimselerin terekeleri, devlet hazinesinde muhafaza altına alınmakta ve varislerinin hak talep etmesi durumunda, söz konusu mallar ilgililere teslim edilmekteydi. Varislerin muayyen zamanda müracaat etmemesi durumunda, tutarı yüksek olmayan terekeler, tekke namına şeyh efendilere teslim edilebilmekteydi. Bu konudaki belirsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla, Meclis-i Vâlâ 1848'de "hadd-i nisâb" namıyla bir nevi tavan rakam tespit etmiştir. Bu düzenlemeyle Özbekler Tekkesi şeyhleri, 200 dirhem gümüş karşılığı olan yaklaşık 600 kuruşu aşmayan terekeleri zapt etme imtiyazına sahip olmuşlardır[58]. Örneğin, Şeyh Abdürrezzak Efendi'nin 1860 yılında vefatı üzerine, daha önce kendisine verilmiş ruhsatın yenilendiği ve bu yetkinin 600 kuruşluk tavan fiyat şartı korunarak Şeyh Mehmed (Salih) Efendi'ye devredildiği görülmektedir[59].

Şüphesiz miras işlemlerinden elde edilen gelirlerin, tekkenin giderlerinin karşılanmasında katkısı olmuştur. Madalyonun diğer cihetine bakar ve işin mali boyutunu bir kenara bırakırsak, Üsküdar Özbekler Tekkesi'nin, Türkistanlıların yaşadığı bölgeler ve yaşamlarında meydana gelen gelişmelerden de haberdar oldukları görülmektedir. Yukarıda verilen örneğe dönersek Üsküp'te yaşayan Hüccetü'l-İslam adlı Özbek asıllı bir şahsın vefat haberinin çok kısa sürede tekkeye intikal etmesi ve miras işlemlerine başlanması, gelişmiş ve pratik bir iletişim ağının mevcudiyetini zorunlu kılmaktadır. Türkistan tekkelerinin bu hususiyeti, idari makamların bunlara salt dini merkezler değil aynı zamanda ata yurttan imparatorluk coğrafyasına bir vesileyle gelmiş kimselerin kontrolünü ve resmi makamlarla irtibatını sağlayan maslahatgüzarlıklar şeklinde muamelesini sağlayan başlıca etken olmuştur. Keza bu yaklaşım, ilgili bölümlerde detaylı olarak değinildiği üzere, tekke şeyhlerinden bazılarının farklı

57 BOA, İ. MVL, nr. 116/2831, (29 Şubat 1848-24 Ra 1264).
58 BOA, MAD.d, nr. 9780, (7 Nisan 1848-3 Ca 1264), s.190,
59 BOA, İ. MVL, nr. 367/16080, (22 Ocak 1860-28 C 1276).

zamanlarda diplomatik misyonlarla yurt içinde ve dışında istihdamının da kapısını aralamıştır.

Sultantepesi Özbekler Tekkesi çeşitli zaman dilimlerinde hem bir takım onarımlar görmüş, hem de bazı yeni birimlerin eklenmesiyle fiziki çehresi değişmiştir. Hali hazırda mevcudiyetini koruyan kitabelerden, söz konusu onarımların izini sürmek mümkündür. Bu bağlamda 1780 yılında Avni Paşa-zâde Mir Ahmed Bey tarafından onarıldığı, bahçesinde yer alan sarnıcın üzerindeki 1805 tarihli kitabeden hareketle, padişahın başkadınefendisi tarafından çeşmenin yaptırıldığı ve yollarının da tamir ettirildiği anlaşılmaktadır[60]. Dergâh en kapsamlı tamiratı, Sultan Abdülmecid devrinde 1844 yılında görmüş; bu bakım ve onarımla tekkenin bugünkü çehresini kazandığı ve adeta yeniden inşa edildiği ifade edilmiştir[61]. Anlaşıldığı kadarıyla, bu iş için harcanan 4400 kuruş ile zemine serilen hasırın bedeli olan 1100 kuruş Laleli Vakfı'ndan karşılanmıştır[62]. Öte yandan, tekkenin bahçesinde bulunan su haznesinin ve çeşmenin Sultan Abdülaziz'in eşlerinden Dürrünev Kadınefendi tarafından tamir ettirilmesi, Harem'in de bu tekkeye ilgi gösterdiğine delalet etmektedir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) esnasında tekkeye sığınanlar için arazisinin kuzey istikametine müştemilat şeklinde ahşaptan odalar ilave edilmiştir. Bu ek barınma mekânları 1950 yılında yıktırılmıştır[63].

Sultan Abdülmecid,
Topkapı Sarayı Padişah Portreleri.

60 Onarımın II. Mahmud'un başkadını tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir, ancak bu pek mümkün değildir zira II. Mahmud'un saltanat dönemi 1808 yılında başlar, dolayısıyla ya tarihte ya da hükümdarın isminde bir yanlışlık olmalıdır (Cengiz Bektaş, "Özbekler Tekkesi I", s.42).

61 Tanman, *a.g.md*, s.123.

62 BOA, İ. MVL, nr. 234/8179, (8 Nisan 1852-17 C 1268).

63 Tanman, *aynı yer*.

Teknik konulara meraklı olan ve patenti kendisine ait birçok icadı bulunan Şeyh İbrahim Edhem Efendi, geliştirdiği alet-edevatı, ya da kendi el emeği olan bazı ahşap eşyayı Saray'a arz ederken, tekkenin bakım-onarım işleri ve bazı giderlerinin karşılanması için mevcut tahsisata zam talebini bir şekilde gündeme getirmiş, bu sayede II. Abdülhamid devrinde tekkenin tamirat işleri aksamadan icra edilmiştir[64]. 1894 ve 1906 tarihlerindeki kapsamlı iki tamiratın masrafları, II. Mahmud Vakfı'nın gelir fazlasından karşılanmış; söz konusu onarımların yaklaşık olarak 72.500 kuruşluk bir harcamaya yol açtığı tespit edilmiştir[65]. Bu tarihi yapı, son şeyh Mehmed Necmeddin Efendi'nin (Okyay) 1976 yılında vefatından sonra iyice yıpranmış ve başta 1984 yılında başlatılan restorasyon çalışması olmak üzere, günümüze dek çeşitli onarımlar görmüştür[66].

IV- Türkistanlıların İrtibat Merkezi Olarak Özbekler Tekkesi

Özbekler Tekkesi'ni önemli kılan bir diğer husus hiç şüphesiz İstanbul ve çevre şehirlerdeki diğer Türkistan tekkeleri gibi bir irtibat merkezi olma vasfıydı. Burası Türkistanlı misafirlerin barındıkları ve ağırlandıkları bir misafirhane hükmündeydi. Dolayısıyla, Türkistan'dan Kudüs'e varıncaya değin, önemli merkezler arasında haber akışının düzenli ve hızlı bir şekilde paylaşıldığı bir yer olması yönüyle, Osmanlı Devleti için her zaman ehemmiyetini koruyan merkezlerden biri olmuştur. O vakit Kudüs'teki Özbekler dergâhında olduğu[67] gibi misafirlerle ilgili olarak tutulan defter kayıtları, bugün için sosyal, ekonomik ve siyasi tarih açısından son derece önemli verilerdir. Bu defterlere künye ve misafir defterleri de denilmiştir. Örneğin 1809-1826 yılları arasında tutulan bir defterde 254 şahsın ismi kayıtlıdır. Misafirler arasında çiftçi, kunduracı, berber, bakkal, talebe, dokumacı ve sürücü gibi çok çeşitli mesleklere sahip kişilerin bulunması,[68] hiç şüphe yok ki aşağıda detaylı olarak ele alınacağı üzere tekke şeyhlerinin aynı zamanda matbaacı, dokumacı, marangoz, buharlı motor ustası, ebrucu, hattat ve çiçek uzmanı olmasını sağlayan birikimin izahı bakımından da kayda değerdir.

---

64 BAO, İ. DH, nr. 1218/95389, (10 Mart 1891-29 B 1308).

65 Süleyman Beyoğlu, "Milli Mücadele ve Özbekler Tekkesi", *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul 2004, I, 205-206.

66 Türk-Amerikan Dostluk Derneği Başkanı Ahmet Ertegün'ün 1984 yılında sağladığı 150 milyonluk bir kaynakla Mimar Cengiz Bektaş tarafından restorasyona başlanmış, ancak bu iş imkânsızlıklar ve bazı aksaklıklardan ötürü yarım kalmıştır [Serpil Yörük, "Özbekler Tekkesi", *Türk Edebiyatı*, 183 (Ocak 1989), 90].

67 Thierry Zarcone, *Kudüs'teki Orta Asyalı ve Hintli Sufi Hacılar*, İstanbul 2012, s.65 vd.

68 Smith, "The Ozbek Tekke of Istanbul", s.131-132; Bektaş, "Özbekler Tekkesi I", s.43-44.

Tekkenin arşivinde muhafaza edilen bu defterlerden istifade edilerek yakın zamanda neşredilen bir makalede ilginç bilgiler yer almaktadır. Yalnız, söz konusu çalışmada yukarıda bahsi geçen 1809-1826 yıllarına ait "misafirîn" defterinin bulunamadığı, bu nedenle çalışmanın mevcut diğer üç büyük deftere istinaden yapıldığı ifade edilmiştir. Nüfus ve kayıt defteri, künye defteri ve resmi misafirîn defteri şeklinde sırasıyla 1899-1906, 1907-1923 ve 1919-1925 yıllarını kapsayan bu defterlerde tekkedeki misafirlerin adları, baba adları, memleketi, geliş ve dönüş tarihleri kayıtlıdır. Ayrıca, bazılarının aile üyeleri ve mesleklerine dair bilgilerin yanı sıra, fiziki özellikleri de yazılmıştır. Hiç şüphesiz bu kayıtların tutulmasında devletin güvenlik ve asayiş endişesinin de rolü olduğu düşünülebilir[69].

Söz konusu çalışmada esas itibarıyla buraya gelen sıradan insanların hikâyesine yoğunlaşılmakla birlikte, Osmanlı coğrafyasının uzak diyarlarla olan haberleşmesine ve bilgi paylaşımına, sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimine ve sonuçlarına dair ipuçları da görülmektedir. Sultantepesi Özbekler Tekkesi'nin, dini bir merkez olmanın çok ötesinde ve oldukça fonksiyonel bir biçimde bu iletişim ve etkileşim ağının tam da merkezinde yer alan en önemli üslerden biri olarak öne çıktığı görülmektedir.

Arşivinde muhafaza edilen 7 Temmuz 1915 tarihli bir belgede, Özbekler Tekkesi şu şekilde tanımlanmaktadır: "*Buhara ve Hive hanlıkları ahâlisiyle Türkistan-ı Rus ve Çinî Müslümanlarından hacc-ı şerife azimet ve berây-ı ziyâret-i Darü'l-hillafet-i aliyye ve merkez-i saltanat-ı seniyyeye gelen gurebâ ve fukarânın iskân ve iaşesine mahsûs ve külleyevm küşâde bir müessese-i hayriyyedir.*"[70] Dolayısıyla, popüler tabirle söylenecek olursa gelen ziyaretçiler için tekkenin, bir filantropi merkezi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Burası "sözde Panislamist" propagandanın yapıldığı bir yer olmaktan ziyade, misafirlerin gündelik temel ihtiyaçlarının ve diğer sorunlarının karşılıksız bir biçimde karşılandığı bir yardımlaşma ve dayanışma merkeziydi ve bu misyon, şeyhinden dervişine dek zaten çok etkili bir hizmet yöntemi olarak değerlendiriliyordu[71].

Lâle Can, çalışmasında bu tekkelerin öne sürüldüğü gibi salt "informel elçilik" kapsamında değerlendirilemeyeceğini ve Sultantepesi Özbekler Tekkesi için bu tespitin geçerli olamayacağını öne sürmektedir. Bu

---

69 Lale Can, "Connecting People: A Central Asian Sufi Network in turn-of-the-century Istanbul", *Modern Asian Studies*, vol. XXXXVI/2 (February 2012), 11-12.

70 *a.g.m*, s.7.

71 *a.g.m*, s.4.

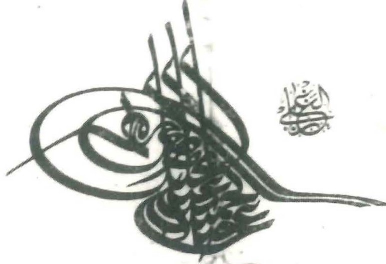
bağlamda söz konusu konvansiyonel yaklaşımın belki 1860-70'li yıllar için geçerli olabileceği, ancak XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başları için de söz konusu olamayacağı kanaatindedir. Zira burası fonksiyonları itibarıyla ve şeyhlerinin görev ve sorumlulukları bakımından adeta bürokratik sisteme eklemlenmiş bir devlet kurumu hükmündeydi[72]. Şöyle ki; Türkistanlı misafirlerin hac yolculuklarını kolaylaştırmak, tekkenin öncelikli görevlerinden biriydi. İnsan sirkülasyonunun yoğun ve yabancı konukların ağırlıklı olduğu bu tür mekânların temizliğini, güvenliğini ve düzenli işleyişini sağlamak için öncelikle nitelikli yöneticilere ve pratik yardımcı elemanlara ihtiyaç vardı. Keza Türkistan meşeli tekkeler, seyyah ve misafirlerin barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçları dışında, devlet ile olan bürokratik ilişkilerinin yürütülmesinde ve bir takım taleplerinin aktarılmasında yetkili aracı kurumlar hükmündeydi. Bu nedenle Şeyh efendiler ve dervişlerin yükü hiç de hafif sayılmazdı. Örneğin, 15 Ekim 1905 tarihli bir arzuhalde Şeyh Salih Efendi'nin, Sürre vapuruna binemeyen on yedi Türkistanlının başka bir vapurla gönderilerek Beyrut'ta hac kafilesine yetiştirilmesi için büyük çaba harcadığı görülmektedir[73].

1899-1906 yılları arasında tutulan nüfus defteri incelendiğinde, dergâha gelen misafirlerin yaş ortalamasının yaklaşık otuz yedi olduğu görülür. Yaş grafiği bir ila doksan aralığındadır; bunların büyük bir çoğunluğunun erkek, kalanının da bayan olduğu, %7 gibi küçük bir dilimi de çocukların oluşturduğu görülmektedir. 1907-1923 yılları arasındaki verilere bakıldığında, yaş ortalamasının yaklaşık otuz dörde düştüğü görülür. Bu durum, ulaşım araçlarının gelişimi ve Fergana vadisindeki pamuk üretiminin artarak sosyal ve ekonomik refaha sebep olmasıyla açıklanır. Sanıldığı gibi, tekkeye sadece Buhara ve çevresindeki hanlıklardan değil, Çin Türkistan'ı ve Fergana vadisinden de misafirlerin gelmesi, tekkenin hitap ettiği coğrafyanın çok geniş bir alanı kapsadığını gösterir; Uygur, Özbek, Dungan, Kazak asıllı seyyahların yanı sıra, Kûhistan, Kazan ve Hîve'den gelenlere de tesadüf edilir. 1899-1906 yılları arasında gelenlerin yaklaşık % 42'sinin Çin Türkistan'ından olduğu, fakat bu oranın 1907-1923 yılları arasında biraz düşerek % 30'lara gerilediği belirtilmiştir[74].

Öte yandan Sultantepesi Tekkesi'ne, bazen İstanbul'daki diğer Türkistan menşeli tekkelerden çeşitli nedenlerle gelmiş kimselere de rastlan-

72 *a.g.m*, s.4, 8.
73 *a.g.m*, s.9.
74 *a.g.m*, s.14.

جلد　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　عدد

مرور تذكره سی

داخلیه مخصوص صدر

اشکال		محل عزیمت و احوالی	
سن	٧١	اسمی	شیخ ابراهیم ادهم افندی
بوی		محل ولادتی	
کوز		محل اقامتی	
بورون		صنعتی	شیخ
آغز		پدرینك اسمی و محل ولادتی	
بیق		محل عزیمتی	بروسه
صقال		تابعیتی	دولت علیه
چکه		مذهبی	مسلم
چهره			
رنك			
علامت فارقه			

بالکز بش غروش رسمی اخذ اولنمشدر

Şeyh İbrahim Edhem'in mürur tezkiresi. (Süheyl Ünver Koleksiyonu).

maktaydı. Örneğin, Eyüp Kalenderhânesi şeyhinin referans mektubuyla gelen Buharalı Hacı Baba'nın "hiçbir kimsenin kalbini şikest etmediği" vurgulanmış, ahlak ve dürüstlüğü öne çıkarılmış ve "tebdil-i hava" için bir müddet misafir edilmesi istenmişti. Keza, Sultanahmet Buhara Tekkesi'nden de Hacı Niyaz'ın, aynı gerekçeyle bir hafta süreyle tekkede kalmasına izin verilmesi istenmişti[75]. Bu tür talepler, aynı zamanda İstanbul'daki Türkistan tekkeleri arasındaki ilişkinin çerçevesini göstermesi açısından da önemlidir.

Tekkede ağırlanan kişilerin çok az bir kısmının derviş, öğrenci veya molla, ağırlıklı kısmının ise işçi, zanaatkâr ve diğer meslek erbabından oluştuğu görülmektedir. İşçilerin niteliklerine veya mesleklerine bakıldığında portföyün hayli geniş olduğu söylenebilir. Bu meslek dallarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Çiftçi, camcı, aşçı, berber, kunduracı, bakkal, kömürcü, baca temizleyici, fırıncı, marangoz, kasap, dokumacı, cambaz, şapkacı, sürücü, sığır satıcısı, hakkâk, tüccar, çilingir, gündelikçi, sıvacı, badanacı, şekerci, demirci, tekerci, tamirci, ipek tüccarı ya da üreticisi, tesviyeci ve hamal. Bunların genelde orta halli kimseler olduğu, büyük bir kısmının hanlarda çalıştığı ve az bir kısmının ise tekkede istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Tekkede misafir edilenlerin genel profilinden hareketle orta ve alt gelir düzeyine mensup kesimlere yardım ve desteğin temel amaç olarak benimsendiği ve öncelikli olarak bu kesimlere hizmet verildiğini göstermesi bakımından da kayda değerdir. Bu tespiti teyit edecek bir prensip olarak nüfuzlu ve zengin kimselerin tekkede uzun süre kalmasına müsaade edilmemekteydi. Örneğin, Yarkent'ten gelen yetmiş yaşındaki Tohta Hacı ve elli dokuz yaşındaki Muhammed Said adlı kardeşlerin, "ashâb-ı iktidar ve kudret" yani güçlü ve nüfuzlu kimseler oldukları tespit edilince tekkeden ihraç edildikleri görülmektedir.[76] Bu örnek tekkenin hizmet odaklı yaklaşımından ve hedef kitlesi bakımından prensiplerini tatbik ettiğini, keza misafir edilenler hakkında güvenlik soruşturması diyebileceğimiz bir uygulama olarak tahkikat yapıldığını göstermesi bakımından da önemlidir.

Sultantepesi dergâhında ikamet eden misafirlerin bazılarını, mutlak manada "seyyah" kategorisinde değerlendirmek yanlış olmaz. Zira Osmanlı topraklarında pek çok bölgeye seyahat ettikleri ve farklı amaçlarla ziyaretler gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Örneğin Buharalı Hacı Hüseyin'in 5 Temmuz 1902'de tekkeye geldiği ve yaklaşık bir yıl sonra İzmir'e gittiği, köse ve cüce şeklinde tarif edilen diğer bir misafir Hacı İsmail'in ise

---

75 *a.g.m*, s.15.

76 *aynı yer.*

İstanbul, Adana, Konya ve Tekfurdağı (Tekirdağ) arasında adeta mekik dokuduğu belirtilmiştir. Bu tür seyahatlerin, genelde ticaret amaçlı yapıldığı bilinmektedir[77]. Görüldüğü gibi, değişik bölgelerden gelen ve nitelikleri, karakterleri ve amaçları farklı olan insanların yollarının kesiştiği bu kompleks, sadece dini değil belki ondan çok daha önemlisi siyasi, ticari, sosyal ve kültürel bir etkileşim merkeziydi. Yemek kültürü, tekke adabı, ayin-i şerif icrası, vaazlar ve sohbetler, maddi ve manevi paylaşım, gündelik işlere yardım gibi sosyal ortamlar ve aktiviteler bu etkileşimin temel unsurları olarak sıralanabilir.

Özbekler Tekkesi'nde kalan misafirlerden bazıları, tabii olarak zaman zaman hastalanmıştır. Bu tür durumlarda şeyh efendinin hastayı, genelde Vakıf Gurebâ Hastanesi'ne sevk ettiği anlaşılmaktadır. 1900 yılının ilk ayında tekkede bulunan yetmiş yaşındaki Cöre Bay isminde Özbek misafirin hastalandığı ve 28 Ocak'ta hastaneye gönderildiği tespit edilmiştir. 28 yaşındaki Hacı Ahmed de Hicaz'a gitmeden önce rahatsızlanınca hastaneye sevk edilmiştir[78]. Hastalıkların bulaşıcı olması ve yayılması gibi tehlikeler karşısında, şeyhler tekkede ek hijyen tedbirleri alarak, hastalanan misafirleri hemen hastaneye sevk etmeye çalışmışlardır. İlgili kayıtlardan hareketle, yaklaşık % 5'lik bir dilimin hastaneye gönderildiği tespit edilmiştir[79].

Şeyhler misafirlerinin sadece sağlık sorunlarıyla değil, gerektiğinde eğitimiyle ilgili eksikliklerinin giderilmesiyle de ilgilenmişlerdir. Tekkenin meşhur şeyhlerinden İbrahim Edhem Efendi, Margilan'dan gelen Abdülkadir ismindeki on üç yaşındaki çocuğun eğitimiyle yakından ilgilenmiş, kendi oğlunun da hocalık yaptığı *Ravza-i Terakkî* adlı mektebe kaydettirmişti. Abdülkadir, 1899 yılının Şubat ayından Eylülüne kadar okula devam etmiş ancak daha sonra eğitimini yarım bırakıp mektepten kaçmıştı. İlginçtir, Buhâra Dergâhı'na firar ettiği anlaşılan Abdülkadir kendi başına bırakılmamış, geri getirilmiş ve eğitimine devam etmesi için okula yeniden kaydettirilmişti. Sonuçta Abdülkadir yine firar etmiştir, ancak burada dikkat çeken husus tekkede kalan insanların eğitimine verilen önem ve ihmali görülenlerin eğitimini ikmal etmelerinde gösterilen ısrardır[80]. Hizmet çerçevesi ve zihniyeti bu olunca, tekkenin sadece dini ve ruhani konularda rehberlik merkezleri değil, daha ziyade sosyal dayanışmayı ve rehabilitasyonu temin eden kurumlar oldukları söylenebilir. Aslında, belki klişe bir ifade, ancak meramı en güzel aktardığı için tekrarlamakta fayda

77 *a.g.m*, s.18.
78 *a.g.m*, s.20.
79 *a.g.m*, s.22.
80 *a.g.m*, s.27-28.

var, bu tekkeler "hastalara şifa, dertlilere deva, borçlulara eda" imkânı sağlamaya çalışan müesseseler olmuştur.

Bir diğer husus, İstanbul'a gelen Türkistanlı Müslümanların bağlı oldukları ülkelerin konsolosluklarıyla olan irtibatın sağlanmasında bu tekke şeyhlerinin etkin bir biçimde görev yaptıkları görülür. Örneğin, Hacı Abdülkayyum adlı misafirin Rusya kançılaryasına sevk edilmesi veya Abdülhak ve Murad Kuli isimli kaçakların İstanbul Rus konsolosluğuna teslim edilmesi gibi durumlarda, tekke şeyhini resmi bir görevli gibi görürüz[81]. İdari makamlar açısından şeyhlerin güvenilir merciler olarak telakki edilmesi ve gerekli bilgilerin ve girişimlerin bunlar marifetiyle toplanıp icrası da aynı düzlemde değerlendirilmelidir. Mesela 30 Ocak 1915 tarihli bir belgede, Buharalı Murad ismindeki bir şahsın Osmanlı vatandaşlığına geçme isteği karşısında resmi makamların Şeyh Sadık Efendi'yle temasa geçtiği ve görüşünün alındığı görülmektedir[82]. Benzer başka örnekler de sıralanabilir; biri tarihsiz diğeri ise 9 Mart 1904 tarihli iki belge, Osmanlı vatandaşlığını kabul eden iki Türkistanlıdan alınan taahhütnameyi içerir. Burada belgelerden birinin içeriğinin paylaşılması, tekke şeyhi, misafir ve devlet üçgenindeki ilişki ağının çözümlenmesi noktasında yararlı olacaktır: "*Acizleri Hokand ahalisinden olub bu kere Devlet-i Aliyye tâbiyetine dâhil olmak üzere misafir bulunduğum Üsküdar'da Özbekler Dergâhı şeyhi Sadık Efendi'den ol bâbda lazım gelen ilmühaberi ahz eylemiş olduğumdan fîma-ba'd kat'iyyen tâbiiyyet-i ecnebiyye iddiasında bulunmayacağımı mübeyyin işbu senedim mümâ-ileyh şeyh efendiye i'tâ kılındı*"[83]. Görüldüğü gibi, Hokandlı misafir Osmanlı tabiiyetine geçmiş ve müracaat konusunda ve gerekli belgelerin temini hususunda, ilk ve yetkili merci tekkenin şeyhi Sadık Efendi olmuştur.

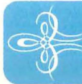
Yukarıda da işaret edildiği üzere, insan sirkülasyonunun hayli yoğun olduğu mekânlar olan tekkelerde, bir takım uygunsuz hallerin yaşanması da kaçınılmazdı. Özbekler Tekkesi şeyhlerinin bu tür durumlar karşısında, tekke mefhumunun içinde mündemiç olan nizam, intizam, temizlik, terbiye, ahlak, nezaket, zarafet vb. konularda en ufak bir zafiyet ve müsamaha göstermedikleri söylenebilir. İkaz ve ıslah mekanizmasının işletilmesinin mümkün olmadığı ağır kabahatler karşısında, kesin bir çözüm olarak ilgili şahsın tekkeden uzaklaştırıldığı görülmektedir. Bunu tekke adabıyla söylersek, suçu ve kabahati sabit şahıs "seyyah edilmiş"tir. Örneğin, tekkenin hizmetkârlarından Hacı Nur Muhammed,

---

81 *a.g.m*, s.24.

82 BOA, DH. İD, nr. 61-1/58, 14 Ra 1333.

83 Lâle Can, *a.g.m*, s.25.

misafirlerden birini tehdit ettiği için tekkeden ihraç edilmişti. Velev ki kavlen olsun şiddet, hiddet ve nefrete müsamaha gösterilmediği açıktır. Bir diğer örnekte, muhatabını dövmeye kalkışan Muhammed Yusuf Hoca adındaki şahsın, 1900 yılının Mayıs ayında tekkeden uzaklaştırıldığı görülmektedir. 25 yaşındaki Andicanlı Hacı Sultan, dergâhın aşçısıyla kavga edince 3 Temmuz 1909'da kapıdışarı edilmişti. Sadece darp ve şiddete teşebbüs edenler değil, hemşerileriyle sürekli geçimsizlik yaşayanlar da ihraç cezasından kaçamamışlardır. Bundan başka, kahvede iskambil kâğıdı oynayan Hacı Hasan ismindeki bir diğer misafir 1914 Temmuz'unda dergâhtan yolcu edilmişti. Sonrasında "ıslâh-ı hâl" eylediği, yani tövbe ederek kendisine çeki düzen verdiği için yeniden tekkeye kabul edilen Hacı Hasan, bir süre sonra yine eski haline dönünce, ihraç mekanizması bu defa geri dönülmez bir biçimde işletilmiştir. İhraç edilenler arasında, hacca gitmesine ve tövbe etmesine rağmen alkolden bir türlü vazgeçemeyenler ve esrar bağımlısı tipler de mevcuttu. Bundan başka, sebepleri belirtilmemiş pek çok ihraç hadisesinin vuku bulduğu da tespit edilmiştir[84]. Genel ahlak kurallarına aykırı bu tarz davranışlar konusunda tekke şeyhlerinin tavizsiz tutumu, Meclis-i Meşâyih gibi bir üst kurulun bu gibi konularda gösterdiği hassasiyetle de ilişkilidir. Netice olarak, Sultantepesi mevkiinde kurulan Özbekler Tekkesi, Orta Asya Müslümanları için Osmanlı Devleti'nin payitahtı ve hilafet kurumunun istinatgâhı olan İstanbul'daki en önemli merkezlerden biri olmuştur. Keza pek çok soydaş ve dindaşın buluşup kaynaştığı, eğitim ve öğretim gördükleri, birbirlerine destek oldukları, bürokratik işlerinin halledildiği kıtalar arası haber alma ağının önemli duraklarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

V- Tekkenin Hezarfen ve Sanatkâr Şeyhleri

a. Hezârfen İbrahim Edhem Efendi

Üsküdar Sultantepesi Özbekler Tekkesi denildiğinde, akla ilk gelen isim Şeyh İbrahim Edhem Efendi'dir. Hakkındaki pek çok rivayet ve girişte naklettiğimiz gibi bazı kıssalar günümüze ulaşmıştır. Temel kaynaklar yanında, tekke içerisinde el-ân mevcut bir takım alet ve eşyanın, bu tür rivayetlerin sıhhat derecesini güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

Şeyh İbrahim Edhem Efendi'den bahsetmeden önce, pederi Şeyh Sadık Efendi'ye dair bilgileri paylaşmak yerinde olacaktır. Şeyh Sadık Efendi yukarıda

84 *a.g.m*, s.25-27.

İbrahim Edhem'in Ressam Zekai Paşa tarafından çizilen portresi. (Süheyl Ünver Koleksiyonu)

değinildiği gibi, dergâhta bir süre meşihat makamında bulunan Şeyh Receb Efendi'nin oğludur. Kardeşi Abdürrezzak Efendi, postnişin olan bir diğer aile ferdidir; aile fertleri zamanla tekkedeki şeyhlik makamını tamamen uhdelerine almışlardır; postnişin olanların neredeyse tamamının farklı hususiyetleri ve meziyetleriyle temayüz ve bahusus bazı sanat ve zanaat dallarına öncülük ettiklerini söylemek mümkündür. Örneğin Şeyh Sadık Efendi'nin ebru sanatını ilk kez İstanbul'a getiren şahıs olduğu,[85] bu sanatın oğulları Nazif ve İbrahim Edhem marifetiyle günümüze intikal ettiği bilinmektedir[86]. Şeyh Abdurrezzak Efendi'nin ise matbaa işiyle uğraştığına ve litografya tezgâhı kurmak suretiyle tekkeyi bir nevi yayınevine dönüştürdüğüne ilgili bölümde değinilmişti.

İşte bu ailenin önemli simalarından Şeyh İbrahim Edhem Efendi de hayli renkli ve hünerli bir karakterdi. "*Tecrübeyi göğe çekmediler ya biz de deneriz*"[87] diyerek, yeni ve yararlı olan her şeyi adeta kovalayan İbrahim Edhem Efendi'nin lakabı "bin hüner sahibi" manasına gelen Hezârfen'di. Devrinde bazen Şeyh Edhem namıyla da anılan bu kabiliyetli din adamının, aynı zamanda pek çok sanatta üstat mertebesinde olduğu rivayet edilmiştir. İbrahim Edhem Efendi, 1830 yılında Üsküdar Özbekler Tekkesi'nde doğdu[88]. İlk tahsilini Hacı Hesna Mahalle Mektebi'nde bitirdi. İlim, irfan, kültür ve terbiye merkezi olan tekkede adeta bir mektep ortamında doğan İbrahim Edhem'in ilk hocaları, pederi Sadık Efendi ve amcası Abdürrezzak Efendi olurken, dergâha misafir olarak gelen Buharalı âlimlerden de

---

85 Derman, *Türk Sanatında Ebrû*, s.32.

86 İbrahim Edhem Efendi bilgi ve tecrübesini Necmeddin Okyay'a aktarmış, o da Mustafa Düzgünman'a icazet vermek suretiyle Ebrû sanatının günümüze intikalinde mühim rol oynamıştır, bkz. Ahmed Yüksel Özemre, "Üsküdar'da Ebru Sanatı", *Üsküdar Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul 2005, I, 296; M. Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebru,* s.40-47.

87 Derman, *a.g.e,* s.40.

88 BOA, KK.d. nr. 6290/1, s.414.

حاصلی از کشت وکار آید زبیکاری چه کار
گر بکاری تخم ذکر اندر زمین دل چنان
تا بروید بدره فیض حق از کریم وکردگار

اذنت واجزت باجازة محمود الخصال ذو الفضل
والکمال ولدنا المحترم الشیخ الحاج محمد صادق
زید فضله وکماله سلمه الله تعالی فی الدارین اجزت
کما اجازنی فاضل المکرم والدی واستادی و
شیخی المرحوم المحتاج الی رحمة ربه الغفور الحاج الشیخ
محمد صادق ابن الشیخ محمد رجب البخاری النقشبندی
رحمة الله علیهم وعلی جمیع المؤمنین والمؤمنات
والمسلمین والمسلمات برحمتک یا ارحم
الراحمین وصلی الله علی سیدنا محمد وعلی آله

واصحابه واولاده وازواجه وذریاته
واهل بیته وانصاره واتباعه رضوان الله
تعالی علیهم اجمعین یا رب العالمین
حرر فی شهر رجب الشریف لسنة
ثلاثة مائة وستة عشر والف من هجرة من
له العز والشرف
راجی العفو من غفور الرحیم
المذنب الفقیر ادهم ابراهیم

Şeyh İbrahim Edhem'in oğlu Şeyh Mehmed Sadık Efendi'ye verdiği icazetname (Süheyl Ünver Koleksiyonu).

dersler aldı. Türkçe, Arapça, Farsça ve Çağatayca'yı[89] şiir yazacak derecede öğrendiği, daha sonra Çarşambalı Arif Efendi'den hat meşk ettiği ve ta'lik hatta icazet aldığı nakledilmiştir.

1855 yılında başladığı şeyhlik görevini bir süre yürüten İbrahim Edhem Efendi, postu henüz hayatta iken oğlu Sadık Efendi'ye devretmiş, ibadet ve ayin-i şerifler dışındaki vakitlerde sanat ve zanaatla meşgul olmaya başlamıştır. Nitekim Hüseyin Vassaf, onun fiziki özelliklerini tasvir ettikten sonra, "Fevkalade natûk, ilmen fevkalade yüksek, sanatında yed-i tûlâ sahibi idi"[90] şeklinde ilmi kimliğine, sanatkâr ve zanaatkâr kişiliğine dikkat çeker. Doğramacılık, marangozluk, oymacılık, hakkâklık, mühürcülük, dökmecilik, torna-tesviyecilik, makinecilik, matbaacılık, dokumacılık, mimarlık gibi sahalarda üstün bir yeteneğe sahip olduğu ifade

89 İbrahim Edhem Efendi'nin bazı Batı dillerine de aşina olduğu belirtilmiştir(Hasan Özönder, "Türk El Sanatlarında Bir Ekol: Üsküdar (İstanbul) Özbekler Tekkesi", *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan*, Konya 2006, s.678.

90 *Sefine-i Evliya*, II, 376.

edilmiştir. Zaviyedeki mescidin alt kısmındaki bölümü iş odası namıyla atölye haline getiren İbrahim Edhem Efendi, eserlerinde "Kâmî" imzasını kullanmış ve bunları uygun fiyata satarak, tekkeye gelen misafirlerin rahat etmesi için ek gelir sağlamaya gayret etmiştir. Tezyinat ve teknik resimle iştigal etmiş, bazı eşya ve alet resimleri çizmiş, bu çizimleri ayrı bir defterde toplamıştır. Bilhassa, pederinden meşk ettiği ebru sanatında meşhur olmuş, yaptığı battal ebrûlar (Edhem Efendi Battalı) Beyazıt'taki Kâğıtçılar Çarşısı'nda çok aranır hale gelmiştir; şöhretinin Saraya kadar ulaşması üzerine Sultan Abdülaziz'in şeyhi görmek istediği, huzura çıktığında minyon yapısından dolayı taaccüp ettiği nakledilmiştir[91].

İbrahim Efendi'nin, maharet sahibi olduğu bir diğer zanaat dokumacılıktı. Bunu tekkeye misafir olan bir Hintliden öğrendiği, zamanla tezgâhından çıkan dokumaların şöhretinin Saraya kadar ulaştığı ve bu kumaşların Sultan Abdülaziz tarafından da beğenildiği rivayet edilmiştir. Vakıa, tekkeye ait bir masraf defterinde dokuma işine dair bazı hesap kayıtlarına rastlanmıştır[92]. Bu defterde, pamuk, dikim, üç pamuk kuşak, 13 yün kuşak ve 22 ipekle beraber dikiş alet edevatının masrafları kayıtlıdır[93]. Sultan Abdülaziz'in kadınefendilerinden birinin tekkenin çeşmesini ve yolunu tamir ettirmesi, bu hayır işinin, İbrahim Edhem Efendi'nin saraya gönderdiği dokumalara karşı yapılmış bir jest olma ihtimalini güçlendiriyor. Öte yandan 1863 yılında İstanbul'da açılan uluslararası sergide teşhir edilen dokuma ürünleri arasında, Edhem Efendi'nin tezgâhından çıkan kumaşların da mevcut olduğu belirtilmiştir;[94] adı geçen zatın, söz konusu Şeyh İbrahim Edhem Efendi olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Şeyh Edhem Efendi'nin maharetli olduğu bir diğer alan, ağaç işçiliği ve marangozluktu; özellikle oyma, kakma ve sedef tekniğiyle yaptığı eserlerden sitayişle bahsedilir. Bu yönü, kendisi de iyi bir marangoz olan Sultan II. Abdülhamid tarafından takdir edilmiştir[95]. Tesadüf edilen bir arşiv belgesinden, şeyh efendi tarafından yapılan ahşap yazı çekmecesinin Sultan II. Abdülhamid'e takdim edildiğini, padişah tarafından bu hediyenin takdir edildiğini ve kendisinin bir iftihar madalyasıyla ödüllendirildiğini şu ifadelerden anlıyoruz: "*Üsküdar'da Sultantepesi'nde kâin Özbekler dergâh-ı şerîfinin postnişîni Edhem Efendi tarafından sûret-i*

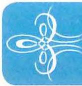
91 Derman, *a.g.e*, s.36.

92 Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", s.40-41.

93 Smith, "The Ozbek Tekke of Istanbul", s.133.

94 Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara 1988, s.87.

95 Özönder, *a.g.m*, s.679.

İbrahim Edhem Efendi'nin II. Abdülhamid Han'a sunduğu yazı çekmecesi hakkındaki belge (BOA, İ. DH nr. 1223/95695).

mahsûsada imâl olunarak arz-ı âlî kılınan musanna' bir yazı çekmecesi manzûr-i âlî olarak mümâileyhin mezkûr çekmecenin emr-i imâlinde göstermiş olduğu mahâret şâyân-ı takdir görülmesiyle kendisine iftihar madalyası verilmesi…"[96]. Yukarıda işaret ettiğimiz veçhile, kendisi de usta bir marangoz olan ve ağaç işçiliğindeki şöhreti herkesçe bilinen II. Abdülhamid'in bu hediyeyi çok beğendiğini ifade etmesi ve eserin sahibini ödüllendirmesi, bu yazı çekmecesinin sanat açısından üstün niteliklerine delalet eder. Şeyh Efendi'nin hediyeleri sadece padişahla sınırlı değildi, Hüseyin Vassaf'ın naklettiğine göre, yaptığı şahane bir şamdanı Süreyya Paşa'ya hediye etmiş, bu hediye de padişahın dikkatini çekmişti[97]. Şüphesiz nefis elişi hediyeler üzerinden Yıldız Sarayı ve mabeyn başkâtipliği ile kurulan bağlantılar, Şeyh İbrahim Edhem Efendi'nin, tekkesinin tahsisatını artırmasını ve tamirat işlerini yaptırmasını kolaylaştıran unsurlar olmuştur.

---

[96] BOA, İ. DH, nr. 1223/95695, 9 Nisan 1891-29 Ş 1308.

[97] *Sefine-i Evliya*, II, s.376.

Şeyh İbrahim Edhem'in çizdiği motifler
(Süheyl Ünver Koleksiyonu)

Şeyh Edhem Efendi'nin ağaç işçiliğinden, çini porselen kap-kacak imaline, marangozluktan şemsiye yapımına ve tamirine varıncaya kadar geniş bir uğraş alanı olduğu görülmektedir. Mimar Cengiz Bektaş, resim ve teknik çizim hususunda, bugün hala tekkede olduğu söylenen alet ve edevat karşısında şaşkınlığını gizleyemediğini ifade etmiştir[98]. Resim sanatındaki bilgisini ve teknik çizim becerisini geliştirmesine, tekkenin sanatkâr müdavimlerinin katkıda bulunduğunu tahmin edebiliriz. Bu noktada realist resmin öncülerinden sayılan Hüseyin Zekai Paşa'yla yakın arkadaşlığını ve portresini yapmasına müsaade etmesini hatırlatmak gerekir[99].

Üsküdar Özbekler Tekkesi'nde bulunan ve günümüze ulaşan bazı alet ve edevat, Şeyh İbrahim Edhem Efendi'nin mucit yönüne ışık tutacak cinstendir. Bazı çalışmalarda Türkiye'de ilk buharlı makinayı yaptığı, üç beygir kuvvetindeki bu motorla, yine kendi yaptığı kayığı çalıştırdığı ve söz konusu buharlı motorun pervanesinin tekkede muhafaza edildiği belirtilmiştir. Kayık hikâyesiyle ilgili bir diğer detay, bunun hamal-

98 "... Bugün tekkede bir elips çizim aygıtını gördüğümde, o çağda böylesine nitelikli bir beceriye şaşırdığımı söylemeyelim" (Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", s.40.)

99 Derman, *a.g.e,* s.38.

Şeyh İbrahim Edhem'in bir diğer desen çalışması (Süheyl Ünver Koleksiyonu).

lar marifetiyle Üsküdar Balaban İskelesi'ne indirildiği ve şeyh efendinin, oradan Kuzguncuk'a yakın Paşalimanı'na kadar bizzat kendisinin bu motorlu kayığı kullanarak geldiği yönündedir[100]. Bunun en somut delili ise tekkede hala muhafaza edilen ve üzerinde "*Üsküdar'da Sultantepesi'nde kâin Özbekler Tekkesi'nde imal ve inşa olunmuş olan üç beygir kuvvetinde buhar makinesi, 1290*" ibaresi bulunan 1873 tarihli plaka ve hemen üstündeki pervanedir"[101].

Şeyh İbrahim Efendi'nin mucitliği bununla da sınırlı değildi, bu cümleden olarak sünnet makinası yaptığı ve bu icadından ötürü Almanya'dan bir takdir belgesi aldığı da nakledilmiştir. Şeyhin giderek şöhretinin artması ve nihayetinde 1867'deki Uluslararası Paris Sergisi'nde kendi yaptığı eşyaların teşhir edilmesi,[102] onu aynı zamanda devlet ricali nezdinde de tanınır hale getirmiştir. Nitekim bu sebeple, kendisine bir sergi madalyası ve ocak körüğü hediye edildiği bilinmektedir[103]. Bu bağlamda zikredilebilecek bir diğer icadı, tekkenin su ihtiyacının karşılanmasında oldukça yararlı olmuştur. Tekke bahçesindeki kuyudan insan gücü gerektirmeden su çekilmesini sağlayan bir aletin modelinin Necmeddin Okyay marifetiyle Niyazi Sayın'a intikal ettiği belirtilmiştir[104]. Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere, tekkenin kuyusunun derinliği ve bir saka tayin edilmesi gibi masraf gerektiren sorunlar hatırlanacak olursa, Şeyh Edhem'in icadının tekkeyi büyük bir masraftan, devleti de bu iş için ayrıca ek tahsisat göndermekten kurtardığını söylemek mümkündür.

Şeyh Edhem Efendi'nin teknik kabiliyetleri ve mucit kimliği nedeniyle şöhretinin iyice yayılması, sanayi mekteplerinin kurulmasına öncülük eden Midhat Paşa'nın dikkatini çekmiş ve söz konusu mektebe imalat müdürü olarak atandığı ve yine bir ilk olarak kurşun boru döktüğü öne sürülmüştür[105]. Döküm tekniğiyle elde ettiği nesneler arasında Hz. Fatıma'nın türbe kapısının halkaları olduğu da söylenir. Bu tarz döküm örneklerinin tekkede mevcudiyeti, bu alandaki maharetinin tescili bağlamında değerlendirilebilir[106]. Şeyh İbrahim Edhem Efendi'nin Mekteb-i Sanayi'de imalat müdürlüğü yaptığı yönündeki bilgiler yanında, onun doğrudan bu müessesesin müdürü olduğu şeklinde başka rivayetler de

---

[100] Uğur Derman, "İbrahim Edhem Efendi, Hezarfen", *TDVİA*, X, 416-417.

[101] Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", 40; Özönder, *a.g.m*, s.679.

[102] Özönder, *aynı yer*; Derman, *a.g.md*, s.416.

[103] *Sefine-i Evliya*, II, 376.

[104] Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", s.40.

[105] Derman, *aynı yer.*

[106] Derman, *aynı yer*; Özönder, *a.g.m*, s.680.

vardır[107]. Şimdilik bu tür iddialara ihtiyatla yaklaşmak gerekir, zira söz konusu mekteple ilgili akademik çalışmalarda Şeyh Edhem Efendi'ye dair bir bahis bulunmadığı, Sultanahmet Meydanı'nda kurulan bu mektebe Midhat Paşa'nın yakın ilgisi bulunmakla birlikte,[108] ilk müdürünün Miralay Edhem Bey olduğundan ve bu şahsın 1869-1874 yılları arasında mektebin müdürlüğünü yaptığından bahsedilmektedir[109]. Bu kişi gerçekten Şeyh Edhem Efendi midir? Yoksa sadece bir isim benzerliği mi mevcuttur? Miralay unvanı, bey ve efendi arasındaki anlam farklılığı bu belirsizliği daha da güçlendirmektedir.

Aslına bakılırsa bu isim benzerliğinin, başka konularda da belirsizliğe yol açtığı görülmektedir. Şöyle ki; bazı çalışmalarda Şeyh Edhem Efendi'nin Tophane'deki askerî okulun kuruluşunda da önemli rolü olduğu öne sürülmüştür;[110] tekkenin haziresinde Tophane-i Âmire mensuplarının medfun oluşu, bu kurum ve tekke arasında doğrudan bir irtibatın olabileceğini düşündürmektedir. Sanayi Mektebi'ne atanan Edhem Bey ismindeki zatın, tam da bu esnada Tophane-i Âmire'den mektebe geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Edhem Bey'in burada ikinci sanayi alayında kaymakam sıfatıyla "umûr-ı imâlata vâkıf" biri olarak "miralaylık" rütbesi aldığı ve eski pozisyonunu koruyarak yeni kurulan Sanayi Mektebi'ne müdür olarak terfi ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır[111]. Öte yandan Cengiz Bektaş'ın, şeyhin, Sanayi Mektebi'nin başına getirildiğine değindiği kısımda ona "Büyük Efendi" ya da "Edhem Efendi" de denildiğini zikretmiş olması, Edhem Bey'nin Şeyh Edhem olma olasılığını artıran bir faktör gibi değerlendirilebilir. Bu belirsizlik yumağında bizim şimdilik vardığımız sonuç, onun Mekteb-i Sanayi bünyesinde çalıştığı, ancak mektebin müdürü olmadığı yönündedir; Şöyle ki, Mekke-i Mükerreme'de Harem-i şerif'in tamiri için mühendislikten, mimarlıktan ve teknik işlerden anlayan bir şahsın istihdamı gündeme gelmiş, "*Mekteb-i Sanayi'ye memur İbrahim Edhem'in*"..."*kifayet-i mücerrebe ve müsellem olan dirayetinden*" ötürü Mekke'ye gönderilmesi düşünülmüştür. İbrahim Edhem'in bu hususta çok istekli olduğu, yapılan teklifi "ez-dil û can" kabul etmesinden anlaşılmaktadır. Bunun üzerine, mevcut rivayetlere paralel olarak, "tamirât-ı aliyye müdürü" sıfatıyla, aylık 1500 kuruş maaş ve aynî tahsisat ile bu göreve atanmıştır[112]. Belgedeki ifadelerden hareketle, Şeyh

107 Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", s.40.
108 Önsoy, *a.g.e*, s.115-124.
109 Mehmet Ali Yıldırım, *Dersaadet Sanayi Mektebi İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926*, İstanbul 2012, s.45-48.
110 Smith, "The Ozbek Tekkes of Istanbul", s.136; Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", s.40.
111 BOA, İ. DH, nr. 600/41821, (13 Ekim 1869-7 B 1286).
112 BOA, İ. DH, nr.622/43232, lef 1, (25 Ekim 1870-29 B 1287).

İbrahim Edhem Efendi'nin Mekteb-i Sanayi müdürü olmadığı, tamirat-ı aliyye müdürü sıfatını haiz bu zatın mektebin müdürü Miralay Edhem Bey'le karıştırıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. Bu belirsizlik, yapılacak hususi monografilerle ve şeyh efendi hakkındaki biyografik bir çalışmayla netleştirilebilecektir. Yeri gelmişken, Şeyh efendinin bir jurnal nedeniyle Hicaz'a adeta sürgün edildiği yönündeki rivayet ise ihtiyatla yaklaşılması gereken bir bahs-i diğerdir[113].

Şeyh İbrahim Edhem'in, Sanayi Mektebi'ndeki görevi esnasında pek çok torna-tesviyeci yetiştirdiğinin söylenmesi,[114] sanayinin gelişmesine doğrudan katkıda bulunmuş olduğunu gösterir. Nitekim bu okulda demircilik, çilingirlik, dökümcülük sanatlarının ilerletilmesi, mürettiblik, terzilik, kunduracılık ve marangozluk gibi önemli mesleklere yer verilmiş olması,[115] Şeyh Edhem Efendi'nin ustalık ve uzmanlık alanlarıyla örtüşmektedir. Yukarıda değinildiği üzere, şifahi gelenek onun Sanayi Mektebi'nde ilk defa kurşun boru döktüğü[116] ve bunun büyük bir hayranlıkla karşılandığı yönündedir. Dönemin resmi evrakında, Sanayi Mektebi'nin ihtiyaçlarını karşılamak ve hazineye yük olmamak maksadıyla, kurşundan boru döktürülüp satılması için uğraş verildiğini öğreniyoruz;[117] bunun, Şeyh Edhem Efendi'nin başını çektiği bir teşebbüs olması muhtemeldir.

Şeyh İbrahim Edhem Efendi'nin Hicaz'a seyahatine/görevlendirilmesine dair ilginç bir anekdot daha nakledilmiştir. Buna göre, Edhem Efendi Kâbe'nin tamiratı esnasında kullandığı malanın vefatında kabrine konulmasını

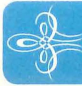
113 Şeyh Edhem Efendi'nin maharet ve şöhretinin bazılarını kıskandırdığı, bu nedenle tekkedeki dökümcülük işleriyle meşguliyetinin "top döküp, sarayı uçuracak" şeklinde jurnallendiği, bunun yarattığı endişeyle "tamirât-ı aliyye müdürü" sıfatıyla merkezden uzaklaştırıldığı rivayet edilmiştir, bkz. Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", s.40; Derman, *a.g.e,* s.36; Özönder, *a.g.m,* s.680; Beyoğlu, *a.g.m,* s.203. Şeyh Edhem, Hicaz'a gitmiştir, fakat bunun "sarayı uçuracak topları döktürme" töhmetiyle bir alakasının olmadığı, bilakis ilgili belgeden şeyhin oraya can u gönülden gitmek istediği anlaşılmaktadır. Süheyl Ünver'in hususi notlarında, onun Harem-i şerif tamiratı için iki kez görevlendirildiği kayıtlıdır. Ünver, İbrahim Edhem'in Hicaz'a gidiş tarihlerini vermez, sadece Koca Hakkı Paşazâde İzzet Paşa'nın Hicaz valiliği esnasında gönderildiğini belirtir. Herhalde kastedilen, 1881 senesinde Hicaz valisi olan Ahmed İzzet Paşa olmalıdır (Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İstanbul 1999, s.35) İlginç bir detay olarak şunu da belirtelim, Şeyh Edhem Efendi'nin görevi esnasında bir meczubun kendisini Zemzem kuyusuna attığı, cesedi çıkarmak için dalgıçların getirildiği, ancak bunda başarılı olamadıkları, nihayet Şeyh Edhem'in kendi icadı bir aletle "suhuletle" cesedi kuyudan çıkarmayı başardığı nakledilmiştir (SÜK, Dosya nr.24, 13.VIII.1958 tarihli yazı, s.3).

114 Derman, *a.g.e,* s.36.

115 Yıldırım, *a.g.e,* s.50.

116 Özönder, *a.g.m,* s.680.

117 BOA, MF. MKT, nr.16/151, 13 Ocak 1874-24 Za 1290; MF. MKT, nr.16/39.

istemiş,[118] emr-i Hakk vaki olunca vasiyetinin gereği yapılmıştır[119]. II. Abdülhamid döneminde, yukarıda hediye bahsinde işaret edildiği üzere, Şeyh Edhem Efendi'nin Saraya yakın olduğundan bahsetmek mümkündür. Diğer pek çok tekkeye de sipariş edildiği üzere, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ordunun muzafferiyeti için Sultantepesi Özbekler Tekkesi'nde de dualar edilmekteydi. Yine bu dönemde Şeyh Edhem'in savaş için teşkil edilen Üsküdar'daki Mevkib-i Hümâyûn taburlarından birine kumandanlık ettiği nakledilmiştir[120]. Bu dönemde Mevkib-i Hümâyûn taburlarının teşkil edildiği doğrudur[121], ancak bunlardan birine kumandanlık ettiğine dair bir belgeye rastlanmamakla beraber o gün icra edilen törende İbrahim Edhem Efendi'nin bir nutuk irad ettiği sabittir[122]. Aynı dönemde tekkenin tahsisatına zam yapıldığı ve onarıldığı düşünülecek olursa, II. Abdülhamid'in de Şeyh İbrahim Edhem Efendi'ye hususi teveccüh gösterdiğini söylemek mümkündür.

Saatçilik dışında her türlü zanaat ile iştigal ettiği söylenen Şeyh Edhem Efendi, 8 Ocak 1904'de Cuma gecesi yatsı namazı esnasında vefat etmiştir. Na'şı ertesi gün dergâhın haziresine defnedilmiş, kabir kitabesindeki şiiri Şair Rıza Tevfik (ö.1949) kaleme almıştır[123]. Şiirde geçen bir beyit, aslında Şeyh İbrahim Edhem Efendi'yi ve hususiyetlerini hoş bir surette tasvir eder:

Edîb-i nüktepirâ, ârif-i Hakk, mürşid-i kâmil
Kemâlât-ı beşer mecmû idi zât-ı güzininde

Şeyh Edhem Efendi, tekkeyi sadece ibadet ve zikir yapılan bir mekân olmaktan çıkarmış, adeta bir ilim, irfan ve sanat merkezi haline getirmiştir. Bir mürur tezkiresinden şeyhin fiziki özelliklerini de öğreniyoruz. Buna göre; Buğday tenli, orta boylu, ela gözlü, kır saçlı ve sakallıydı[124]. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı tasavvuf hayatına dair ölümsüz bir eser bırakan ve bu çevreleri çok yakından tanıyan Hüseyin Vassaf, sosyal hayatın bu denli içinde olmasına rağmen, şeyhin inzivaya olan meylinden ve iptila derecesinde çay içmesinden bahsettikten sonra sözlerini şu şekilde tamamlar: "*Herkese kendisini sevdirmiş olduğundan Cuma günleri Üsküdar'ın ulemâsı, urefâsı, şuarâsı ve zurefâsı meclis-i sohbetine şitâbân olur, istifade ederlerdi.*"[125]

---

118 Özemre, "Üsküdar'da Ebru Sanatı", s.435.
119 SÜK, Dosya Nr. 24, (13.VIII.1958 tarihli yazı, s.2).
120 *Sefine-i Evliya*, II, 376.
121 BOA, İ. DH, nr. 754/61549, (26 Ağustos 1877-16 Ş 1294).
122 Mehmed Şevket, *Vuku'ât-ı Tekâyâ*, Atatürk Kitaplığı, nr. K. 0995, s. 16a.
123 Derman, *a.g.e*, s.32.
124 SÜK, Dosya Nr. 24/4.
125 *Sefine-i Evliya*, II, 376.

b. Şeyh Mehmed Sadık Efendi

Yukarıda defaatle belirtildiği üzere, Özbekler Tekkesi'nin şeyhlerinin tamamı bir sanat ve zanaat dalında ustalaşmış, maharetli ve becerikli insanlardı. Tekkede litografya tezgâhı denilen taşbaskı tekniğiyle kitap basılan bir matbaanın bulunması ve Abdürrezzak Efendi ile Şeyh Edhem Efendi'nin biraderi Şeyh Salih Efendi'nin bu alandaki faaliyetleri, tekkenin dini bir merkez olma hüviyeti yanında, aynı zamanda bir kültür ve bilim merkezi olduğuna delalet eder. Zira Şeyh Salih Efendi'ye ait olduğu düşünülen ve zaman içerisinde muhtelif isimler altında faaliyetlerini sürdüren matbaada tasavvuf, edebiyat, fıkıh ve kelam konularında 8 farklı eser basılmıştır. Bunlar arasında yedi ciltlik Kara Mollazâde'nin *Terceme-i Haşiyetü't-Tahtavî ale'd-Dürri'l-Muhtâr* isimli hacimli eser de mevcuttu. Üsküdar'daki Özbekler Dergâhı'nın 1860-1875 yılları arasındaki matbaacılık faaliyetleri ve basımevi hüviyetinin ne denli öne çıktığı müstakil bir çalışmada incelenmiştir[126]. İlginç bir husus olarak, Osmanlı matbaacılığına öncülük eden İbrahim Müteferrika'nın soyundan gelen Mehmed Örfî Paşa'nın babası Ebubekir Ağa (ö.1821) ve Örfî Paşa-zâdeler olarak anılan ailenin fertleri, tekkenin haziresinde medfundurlar. Matbaacılık yapan bir tekkede, matbaaya öncülük eden önemli bir ismin torunlarının medfun olması, gerçekten hoş bir tesadüf veya tevafuk olsa gerektir.

Şeyh Mehmed Sadık Efendi, Şeyh İbrahim Efendi gibi hezarfen bir babanın gölgesinde kalmış olmakla birlikte, kendisine mahsus özellikleriyle yine de mühim bir şahsiyettir. Yukarıda henüz pederi hayatta iken Sadık Efendi'nin tekkenin şeyhlik vazifesini ifa etmeye başladığından bahsedilmişti; Meclis-i Meşâyih Defterleri'ndeki kayıtlardan takip edebildiğimiz kadarıyla, İbrahim Edhem Efendi vefatına yakın bir zamanda şeyhlik makamını oğluna bırakmak için müracaatta bulunmuş ve bu talep kabul edilmişti. İlgili kaynakta Sadık Efendi'nin fiilen bir süreden beri şeyhlik görevini üstlendiği, ayrıca meşihat vazifesini amcası Şeyh Salih Efendi'yle müşterek olarak yürüttükleri açık bir biçimde belirtilmiştir[127]. Kendisini ilme ve irfana adadığı için Sadık Efendi'nin tekkede fiilen şeyhlik yapmadığı iddiası[128] doğru değildir; yukarıda işaret edilen kaynaklardan başka, vefatıyla ilgili belgelerde de tekkenin postnişini olduğu kayıtlıdır[129]. Bu tür yanılgılar, söz konusu görevi amcası Salih Efendi'yle müştereken[130] ifa etmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

---

126 Varol, "Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", s.326.

127 BOA, İST. MFT. MSH.d., nr. 1774, (1 Mart 1903-1 Z 1320), s.143.

128 Haskan, *a.g.e*, s.436.

129 BOA, BEO, nr.4352/326378.

130 Lâle Can, *a.g.m*, s.9.

Mehmed Sadık Efendi şeyhlik vazifesi yanında, ayrıca *Ravza-i Terakkî* ismiyle modern eğitim veren bir mektepte Farsça hocalığı da yapmaktaydı[131]. Yukarıda, Şeyh İbrahim Efendi'nin bu okulla ilgili başka temaslarına da değinilmişti. Aslında, Şeyh Sadık Efendi'nin bugüne değin çok fazla üzerinde durulmamış ve gözden kaçmış bir başka hususiyetine de dikkat çekmek lazımdır. Şöyle ki; Şeyh Sadık Efendi'nin aynı zamanda meşihat bünyesinde bir memuriyeti bulunmaktaydı. Kendisinin "Bâb-ı Meşihâtpenâhî Meclîs-i İdâre Emvâl ve Eytâm Kalemi'nde görevli olduğu"[132] resmi kayıtlardan öğrenilmektedir. Bu durum, şeyh ailesinin idari makamlarla yakın ilişkiler kurmuş olmasının bir sonucu olarak değerlendirilebileceği gibi, bu görevlendirmede aynı dönemde Şeyhülislamlık bünyesinde faaliyet gösteren Meclis-i Meşâyih'de görev yapan Sultanahmet Özbekler Tekkesi Şeyhi Süleyman Efendi'nin etkisinin olabileceği ileri sürülebilir. Şeyh Sadık Efendi 1901'de dördüncü rütbeden Mecîdî nişanıyla ödüllendirilmiş, 1904'de ise Meclis-i Meşâyih üyeliğine seçilmiştir. Bu görevi küçük bir fasılayla beraber 1914 yılına kadar devam ettirmiş; 1906 senesinde Bursa Müderrisliği ruûsu (görevi) almıştır. 11 yıllık Ravza-i Terakki hocalığının ardından Mihrimah Sultan Medresesi'nde Farsça hocalığı yapmıştır[133]. Bir tekke şeyhinin Farsça hocalığı statüsüyle medresede ders vermesi çok önemli olmakla beraber, Sadık Efendi'nin Meclis-i Meşâyih üyeliği de devlete yakınlığının ve elbette saygınlığının bir tezahürüdür.

Bu tekkenin, Türkistan Müslümanları için ne kadar ehemmiyetli olduğunun bir başka göstergesini, Şeyh Mehmed Sadık Efendi'nin kaleme aldığı eserden çıkarabiliriz. Zira 1896 yılında İstanbul'da basılan *Üss-i Lisân-i Türkî* adlı Çağatay lisanına ait gramer kitabının[134]müellifi Şeyh Sadık Efendi'nin, tekkeyi Orta Asya'daki Müslüman Türk halklarıyla kurulacak kültür köprülerinin merkezi olarak telakki ettiğini, bu köprülerin toplumların birbirlerini anlamalarını ve iletişim kurmalarını sağlayacak dil ve edebiyat çalışmalarıyla kurulabileceği kanaatinde olduğunu, bu düşüncenin ilk adımı olarak söz konusu eseri kaleme aldığını göstermektedir.

Buhara Özbekler Tekkesi bahsinde ayrıntılı olarak değinildiği üzere, Şeyh Süleyman Efendi'nin neşrettiği Türkçe-Çağatayca lügat yanında, Şeyh Mehmed Sadık Efendi'nin Çağataycaya dair bir gramer kitabı telif

---

131 Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", s.41.

132 BOA, DH. SAİD, nr. 115/28.

133 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiyye Ricâlinin Teracim-i Ahvali)*, İstanbul 1996, III, 310.

134 Mehmed Sadık, *Üss-i Lisân-ı Türkî*, Alem Matbaası, İstanbul 1313.

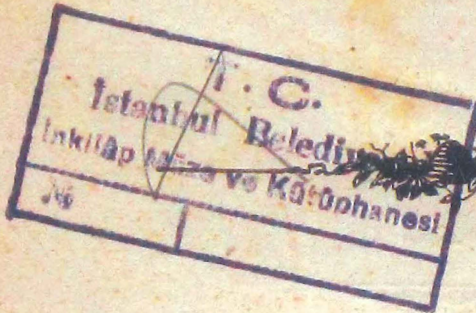

اس لسانه ترکی

صاحب اثر

اسكدارده كائن اوزبكلر دركاهى پوست نشينى رشادتلو شيخ
ادهم افندى زاده روضهٔ ترقى مكتبى فارسى معلمى

محمد صادق

معارف نظارت جليله سنك ۲۲۰ نومرولى وفى ۲٤ محرم سنه ۱۳۱۲
تاريخلى رخصتنامه سيله طبع اولنمشدر

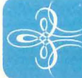
استانبول

عالم مطبعه سى — احمد احسان وشركاسى

۱۳۱۳

Şeyh Sadık Efendi'nin telif ettiği Çağatay lisanına ait gramer kitabı.

etmesi, yekdiğerini tamamlayan ve bu alandaki boşluğu dolduran çalışmalar olması bakımından önemlidirler. Kitaba uzun bir önsöz yazan Ahmed Midhat Efendi'nin ifadelerinden, bu eserin diğerine göre çok daha nitelikli olduğunu, Orta Asya Müslümanlarıyla kültürel köprülerin kurulması bağlamında büyük bir katkı sağladığını çıkarmak mümkündür:

> *"... Hamden sümme şükran, bu noksânımız dahi Üsküdar'da kâin Özbekler dergâh-ı şerifi postnişini reşâdetlü Şeyh Edhem Efendi hazretlerinin mahdumu el-Hac Mehmed Sadık Efendi'nin himem-i 'aliyye-i maârif-perverîleriyle ikmâl edilmişlerdir. Dergâh-ı şerîf, mezkûr Asya-i Vustâ dervişân ve fukarasının mürâcaatgâhı olup bunlar kâmilen Çağatay lisanı ile mütekellim bulundukları gibi hasbe'l-meslek aralarında erbâb-ı maârif dahi nâdir olmadığından müellif-i mümâileyh zevât-ı mümaileyhim ile üns ü ülfet tarikinden lisanlarına vukuf-ı kâmil maksadına kadar varmış ve bu kitâb fevâid-i nisâb-ı te'lîfe muvaffak olmuştur..."*[135]

Türkçe'nin tarihsel kökenlerine ve lehçeleri arasındaki ilişkiye ışık tutan[136] bu önemli eserin, meşhur oryantalist Martin Hartmann tarafından Almancaya çevrilmiş olması,[137] bilimsel manada Şeyh Sadık Efendi'ye uluslararası bir şöhret kazandırmıştır. Bu kıymetli zat 1915 yılında vefat etmiş, padişahın 2 Mayıs tarihli iradesiyle tekkenin haziresine gömülmesine müsaade edilmiştir[138].

Şeyh İbrahim Edhem zamanından itibaren, Sultantepesi çevresinde oturan münevver ve elit tabakanın tekkeyle doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Halide Edip Adıvar'ın babası Edip Bey ve ilk eşi Riyaziyeci (Matematikçi) Salih Zeki Bey'in yanı sıra, Harbiye Mektebi Nazırı Galip Paşa, Ressam Zekai Paşa ve Hattat Sami Efendi gibi seçkin simalar, bu ilim ve kültür merkezinin müdavimlerindendi[139]. Bu tür ilim irfan meclislerinin farklı tarikat şeyhleri, neyzenler, hattatlar ve sanatkârların katılımıyla Üsküdar'ın muhtelif yerlerinde 1970'lere dek toplanmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen meclisler, şifahi yönü ağır basan geleneksel kültürümüzün, İstanbul'daki akademik ve kültürel birikimin, bazı klasik sanatlarımızın, asırların imbiğinden süzülmüş zevk-i selimin ve gündelik hayatımıza yön veren örf, adet ve usul-erkânın yeni nesillere

---

135 Sadık, *a.g.e,* s.8.
136 Agâh Sırrı Levend, *Dil Üstüne*, Ankara 1973, s.106-108.
137 *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, VII, 395.
138 BOA, BEO, nr.4352/326390, (2 Mayıs 1915/17 C 1333).
139 Haskan, *a.g.e,* s.436.

intikalini sağlamıştır[140]. Bugün Türkiye'de hat sanatı, ebrû, resim ve klasik musikimiz denince akla gelen Mustafa Düzgünman, A. Süheyl Ünver, Ali Alpaslan, Hüseyin Kazım Kadri'nin kızı Fatma Rikkat Kunt, Niyazi Sayın, Uğur Derman, Aka Gündüz, Ulvi Erguner ve Süleyman Erguner gibi meşhur isimlerin bu mümbit kaynaktan beslenmiş olmaları elbette tesadüf değildir.

c. Şeyh Atâ Efendi

Sultantepesi Özbekler Tekkesi'nin mümtaz simalarından biri de Şeyh Sadık Efendi'nin mahdumu Şeyh Atâ Efendi'dir. Sicil dosyası üzerinden, eğitim sürecini ve bürokrasideki kariyerini takip etmek mümkündür. 1882 yılında İstanbul'da doğan Atâ Efendi, *Ravza-i Terakki* mektebinde okumuştur. 13 Eylül 1898'de Muhasebe-i Umumiye birinci şubesinde, seksen kuruş maaşla mülazım olarak işe başlamıştır. Birkaç terfiden sonra, 1909 yılında dört yüz kuruş maaşla Hac Dairesi Evrak Kalemi'ne geçtiği anlaşılmaktadır[141]. Görevi esnasında, hac farizasını ifa etmek için Hicaz'a gitmeden önce hilafet merkezi İstanbul'u ziyaret geleneği kapsamında dergâha misafir olan Türkistanlıların sorunlarının çözümünde, bürokratik manada önemli hizmetleri ve katkıları olmuştur. Pederi Şeyh Sadık Efendi'nin vefat tarihi olan 1915 yılında postnişin olduğu anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü şartlar ve sonrasında işgal güçlerinin İstanbul'a yerleşmeleriyle, doğal olarak çeşitli sıkıntılara maruz kalan Sultantepesi Özbekler Tekkesi, özellikle Anadolu İhtilali ve İstiklal Harbi esnasında önemli bir misyon üstlenmiştir. Bu süreçte İstanbul ve Anadolu arasında köprü görevi görmüş, insan ve mühimmat noktasında, dini hüviyetinden istifadeyle gizli bir sevk ve intikal merkezi gibi çalışmıştır. Milli Mücadele'ye katılmak isteyen pek çok kişi öncelikle tekkeye gelmiş, buradan Samandıra ve Geyve üzerinden Anadolu'ya ulaştırılmışlardır. Halide Edip Adıvar, eşi Adnan Adıvar'la birlikte bu tekkede gecelemişler ve ardından Anadolu'ya geçmişlerdi[142]. Bilhassa Milli Mücadele tarihinde mühim bir yeri olan Karakol Cemiyeti'nin gayretleriyle, İstanbul-Adapazarı hattı üzerinden bir menzil teşkilatı kurulduğu ve bunun da Özbekler Tekkesi'nden başlatıldığı ifade edilmiştir. "Bizi İsa yolladı" parolası ile tekkenin kapılarının açıldığı ve sevk edilen ilk

---

140 Söz konusu geleneğin çok canlı bir tarzda anlatımı için bkz. Ahmed Yüksel Özemre, *Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı*, İstanbul 1997, s.13-25.

141 BOA, DH. SAİD, nr. 115/28.

142 Halide Edip Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hâtıraları)*, İstanbul 1962, s.62-80.

grubun, aralarında Halide Edip'in de bulunduğu yirmi dört mebustan/milletvekilinden müteşekkil olduğu belirtilir. Tekke ayrıca, Rum ve Ermeni çetelerin saldırılarına maruz kalan Müslümanların tedavi edildiği bir merkez haline getirildi. Özbekler Tekkesi vasıtasıyla Anadolu'ya geçenlerin sayısı, bir hayli fazladır ve bunlar arasında Cumhuriyet devrinin şu ünlü simalarını saymak mümkündür: Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Celal Bayar, Ali Fuad Cebesoy'un babası İsmail Fazıl Paşa, Mehmed Akif Ersoy, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Celaleddin Arif, Yunus Nadi, Erzurum Mebusu Hüseyin Avni, Sakallı Nureddin Paşa, Saffet Arıkan, Çerkes Ethem'in kardeşi Saruhan Mebusu Binbaşı Reşid ve Nuri Conker[143].

Yeri gelmişken, Şeyh Atâ Efendi'nin bir diğer önemli görevinden bahsedelim. Şöyle ki; 1917-1931 yılları arasında Türkistan'da Rusya'nın kolonizasyon faaliyetlerine karşı direnen ve Basmacı ya da Korbaşılar namıyla anılan direnişçilere destek vermek için, Enver Paşa bir grup askerle Ekim 1921'de Buhara'ya gitmişti. Milli Mücadele sürerken, Anadolu'ya dönme ihtimali bulunan Enver Paşa ile irtibat kurma görevi Şeyh Atâ Efendi'ye verilmiştir. Özbekçe bilmesi ve Türkistan'la organik bağları bulunan muteber bir isim oluşu, söz konusu görevin kendisine tevdi edilmesinde etkili olmuştur. Üç yıl kadar bölgede kalarak Enver Paşa ile temasını sürdürmüş,[144] keza kendisine mali destek de sağlamıştır[145].

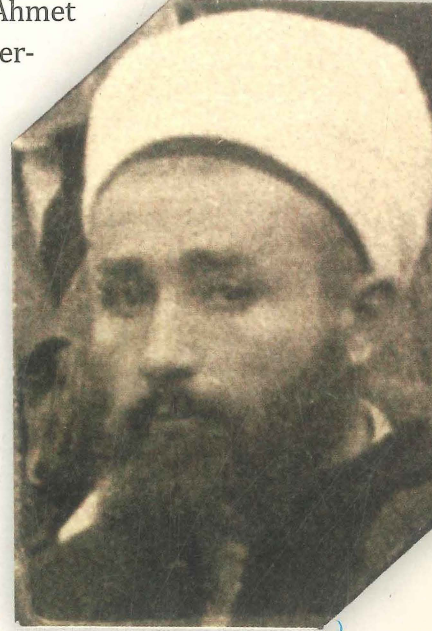
Yukarıda değinildiği üzere, Milli Mücadele esnasındaki hizmetleri nedeniyle İsmet Paşa'nın tekkeye ve Şeyh Atâ Efendi'ye hususi bir teveccüh gösterdiği, Şeyh efendinin kızı Belkıs Hanım'ın tüm eğitim masraflarını üstlendiği ve hatta Menemen Vakası'ndan sonra ortaya çıkan puslu ve kasvetli atmosferde tekkeyi ziyarete gelerek kendisine güvence verdiği belirtilmiştir[146]. Bu zor dönemleri, geçmişteki hizmetleri sayesinde fazla yara almadan atlatan Sultantepe Özbekler Tekkesi'nin şeyhliği, Atâ Efendi'den sonra kardeşi Necmeddin Efendi'ye intikal etmiştir.

Son olarak, Şeyh İbrahim Edhem Efendi'nin kızı Ayşe Hamide Hanım'dan olan torunu ve Atâ Efendi'nin yeğeni olan Mehmed Münir Ertegün'e (1883-1944) de bir parantez açmakta fayda var. 1934-44 yılları arasında Türkiye'nin Washington büyükelçisi olarak görev yapan Münir Ertegün, 11 Kasım 1944'te geçirdiği bir kalp krizi sonucunda vefat etmiştir. Na'şı Türk-ABD ilişkilerinin gelişmesine yaptığı büyük katkılar ve biraz da Sovyetler

143 Beyoğlu, *a.g.m*, s.208-209.
144 Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", s.41.
145 Beyoğlu, *a.g.m*, s.208.
146 Bektaş, "Özbekler Tekkesi II", s.43.

Birliği'ne karşı dost bir ülkeyi himaye ve yüceltme bağlamında siyasi bir hamle olarak değerlendirilebilecek bir kararla, Missouri Zırhlısı'yla 1946'da Türkiye'ye gönderilmiştir[147]. Münir Ertegün'ün çocuklarından ve Atlantic Records adlı plak şirketinin sahibi olan Ahmet Ertegün'ün ilgi ve katkısıyla tekkenin restorasyonu gerçekleştirilmiş, 12 Eylül 1994'de ABD dışişleri eski bakanlarından Henry Kissenger'in da hazır bulunduğu bir merasimle, yeniden hizmete açılmıştır[148].

Necmeddin Okyay
Süheyl Ünver
Koleksiyonu.

d. Mehmed Necmeddin Efendi (Okyay)

Özbekler Tekkesi'nde postnişinlik yapmasa da kendisinden yukarıda değişik vesilelerle bahsedilen Mehmed Necmeddin Okyay Efendi'ye burada yer ayırmak faydalı olacaktır. O, Şeyh İbrahim Edhem'in yetiştirmesidir ve tekkedeki dini, kültürel ve sanatsal birikimin günümüze intikalinde önemli rol oynamış bir isimdir. Şeyhi gibi maharetli, hezarfen ve hayrulhalef bir zat olan Necmeddin Efendi, 28 Ocak 1883'de Üsküdar Toygartepe'de doğmuştur. Pederi Üsküdar Mahkemesi Şer'iyye Başkâtibi ve Yeni Valide Camii imamhatibi Abdünnebî Efendi, annesi ise Binnaz Hanım'dır. Karagazi (Karakadı) Mahalle Mektebi'ni bitirdikten sonra hafızlığa başladı. Aynı zamanda Ravza-i Terakki Mektebi'nde tahsil gördü, bu arada hafızlığını tamamladı. Mektebin hat muallimi Hasan Talat Bey'den rik'a, divanî, celî divanî yazılarını meşk etti. 1902'de Nuruosmaniye Medresesi'ndeki yazı odasında Filibeli Hacı Arif Bey'in derslerine devam etti. Hat sanatına aşırı ilgisi nedeniyle, idadi tahsilini yarıda bıraktı. 1903 senesinde ebru sanatına yöneldi ve Özbekler Tekkesi şeyhi İbrahim Edhem Efendi'den ebru, kâğıt boyama ve âharlama usullerini öğrendi. Meşhur ressam Ali Rıza Bey'den de renk seçimi ve zevki hususunda istifade etti. Şeyh Edhem Efendi aracılığıyla, Hattat Sami Efendi'den ta'lik hattını meşk etti, ardından sülüs-nesih yazılarında da icazet almayı başardı. Bu sırada kıraat ve dini ilimlerdeki bilgisini ilerletti. 1907'de babasının irtihali üzerine, Yeni Valide Camii ikinci imamlığı kendisine tevdi edildi. Burada önce

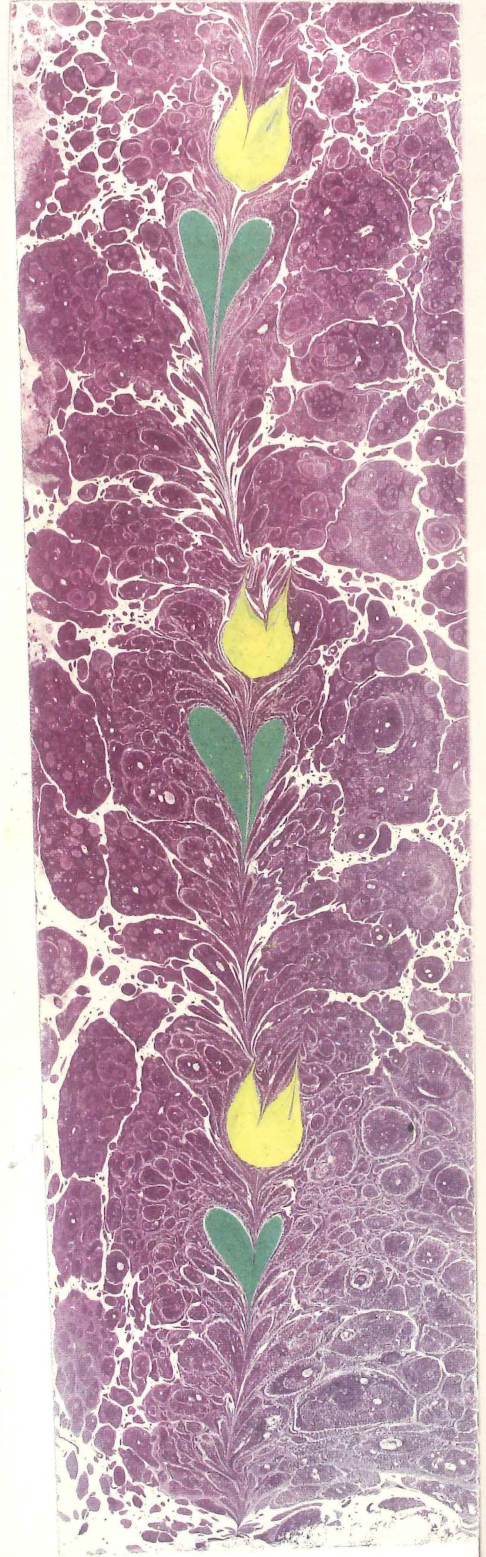

147 *a.g.m*, s.41.
148 Beyoğlu, *a.g.m*, s.210.

başimamlık, sonra da hatiplik görevlerini deruhte ederek 1947 yılına kadar tam kırk yıl vazife yaptı.

Daha sonra Medresetü'l-hattatîn'de Hacı Kamil Akdik'ten sülüs hattını ilerletti ve Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'den celi sülüs ve tuğra meşk etti. 1916'da ebru ve âhar mullimliği yaptı, keza aynı yıllarda Kanûnî Sultan Süleyman, Bostancı ve Erenköy mekteplerinde hat dersi verdi. Ebru sanatında yeni teknikler geliştirerek yazılı ve çiçekli ebrular yaptı. Bu tarz-ı nevine "Necmeddin Ebrusu" ya da mesleğine atfen "İmam Ebrusu" denildi. Cumhuriyet döneminde farklı isimler altında misyonunu sürdüren Medresetü'l-hattatîn'de uzun yıllar ders verdi. Kırklı yaşlarında ciltçilik sanatına merak sardı, bu alanda kısa sürede ustalaştı ve 1927 yılında, lüks baskılı *Nutuk* nüshalarına, özgün desenlerle birbirini tekrar etmeyen cilt kalıpları hazırlamakla görevlendirildi. Bu işten kazandığı 400 lira ile epeydir ilgi duyduğu koleksiyonculuğa başladı ve ilk olarak Şeyh Hamdullah tarafından II. Bayezid'e yazılan Kur'an-ı Kerim'i satın aldı. 1930'da saray kütüphanesindeki tamire muhtaç kitapları ciltledi.

Necmeddin Okyay, Gülcü Şükrü Baba ve Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'in tavsiyeleri doğrultusunda "şukûfecilik" denilen çiçek sanatıyla da ilgilenmiştir. Toygartepe'deki bahçesinde birbirinden güzel güller yetiştirmiş, yapılan müsabakalarda derece dahi almıştır. Onun maharetli olduğu bir diğer alan okçuluktu. Sultan Abdülaziz'in okçubaşısı Seyfeddin Efendi'den ok atmayı, sonra da ok ve yay yapmayı öğrenen Necmeddin Efendi, etrafında bulunan insanlara da bu sporu sevdirmiştir. Çamlıca sırtlarında talim yapan Necmeddin Efendi'nin ok atma rekoru 680 gez; yani 448 metredir. Necmeddin Efendi'nin himmetiyle, Okmeydanı vakıf arazisi, iki kez satılmaktan kurtulmuştur. Soyadı, onun bu okçuluk tutkusunu anlatmaya kâfidir. 1934 yılında İran Şahı Pehlevî'nin ziyareti münasebetiyle

Necmeddin Okyay'ın ebru çalışması.
Süheyl Ünver Koleksiyonu.

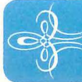

Hezarefen Necmeddin Efendi'nin de aralarında bulunduğu münevver bir topluluk.

köprüde kurulan tâka yazmış olduğu 14 m. boyunda, 2,5 m. enindeki "haşmetli" yazı onun kaleminden çıkmıştır[149]. Necmeddin Efendi, hayatının sonuna kadar büyük bir azimle öğrendi ve şevkle öğretti; yüzlerce hattat, ebrucu ve mücellit yetiştirdi. Geleneksel sanatlarımıza hizmetlerinden ötürü 1972 senesinde kendisine bir jübile yapıldı; 5 Ocak 1976'da fani dünyaya gözlerini yumarken, ardında pek çok sanatkâr, kıymetli eser ve güzel bir isim bıraktı.

Özetlemek gerekirse, Türkistan coğrafyasından Osmanlı payitahtına çeşitli nedenlerle gelen ziyaretçiler ve Hicaz'a gitmek niyetiyle yola çıkmış hacılar için maddi ve manevi anlamda önemli bir durak ve misafirhane hükmündeki tekkelerden biri de Üsküdar Sultantepesi mevkiinde kurulmuş Özbekler Dergâhı'dır. Klasik tekke misyonu ve fonksiyonları dışında, Orta Asya'dan gelen Müslümanlar için bir nevi maslahatgüzarlık ve vefat edenlerin tereke ve miras işlemlerinin yapıldığı bir büro hükmündeydi. Dergâh, dini ve sosyal misyonları yanında, bu tür hizmetleri karşılığında Osmanlı Devleti tarafından ayni ve nakdi olarak daima

[149] M. Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebru,* İstanbul 1977, s.40-47; a. mlf, "Hezarfen, Hattat Üsküdarlı Necmeddin Okyay", *Üsküdar Sempozyumu-I (23-25 Mayıs 2003) Bildiriler,* İstanbul 2004, II, 182-194; a. mlf, "Okyay, Mehmed Necmeddin", *TDVİA,* XXXIII, 343-345; SÜK, Dosya nr.9, "Üstad Necmeddin Okyay" Yazısı.

desteklenmiştir. Milli Mücadele esnasındaki hizmetleri, tekkeyi akranına faik kılan en önemli hususiyetlerinden biri olmuştur. Tekkenin şeyhleri ve dervişleri miskin ve münzevi bir hayat yerine daima aktif, kamu yararına proje üreten, bunları hayata geçirmek için resmi makamlardan destek ve izin talep eden girişimciler olarak da dikkat çekmektedir. Klasik Osmanlı sanatlarından hat, tezhip, ebru ve şükûfecilik denilen çiçek sanatında üstat isimler yine bu dergâhtan yetişmiştir. Posta oturan şeyhlerin din, bilim ve sanat alanındaki yüksek profili, burayı salt dini bir merkez olmanın ötesinde, sosyal rehabilitasyon ve kültür merkezi haline getirmiştir. Giderek daha fazla ilgi gören geleneksel sanatlarımızın bu tekkenin çerağından tutuşturulduğunu ve geleneğin bu suretle yaşatıldığını söylemek abartılı olmayacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

XV. yüzyılda Anadolu'ya Molla Abdullah İlahî ve Emîr Buhârî ile adım atan Nakşibendîlik, etkisi günümüze kadar uzanan köklü dini, kültürel ve sosyal bir yapılanmanın temelini atmıştır. Maveraünnehir ve Horasan'ın mistik, kültürel ve sosyal karakterini yansıtan bu tarikat, kısa süre içerisinde Osmanlı toplumunun neredeyse tüm katmanlarına hitap eden etkin bir hareket haline geldi. Ubeydullah Ahrâr'ın temsil ettiği Nakşî geleneğin gönüllü neferleri bu sufiler, bilhassa Osmanlı payitahtı İstanbul'u tekkelerle bir ağ gibi sardılar; keza dönem dönem padişahların yakın alaka, himaye ve teveccühüne mazhar oldular. Öte yandan yine bu itibar ve muhabbetin tezahürü olarak pek çok devlet adamı, bürokrat, zengin ve nüfuzlu insan ve hayırsever tarafından tesis edilen vakıflardan gördükleri destekle, faaliyet ve nüfuz sahalarını genişlettiler. Siyasi, iktisadi ve sosyal şartların bu denli elverişli olması sayesinde, başta İstanbul olmak üzere tüm Osmanlı coğrafyasında zamanla kök saldılar.

Nakşîliği esas alan tasavvuf anlayışına sahip bu tekkelerin siyasi, dini, sosyal, kültürel ve ekonomik hayata etkileri çok farklı şekillerde tezahür etti. Bilhassa XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yenilikçi bir hareket olarak hızla yayılan Müceddidî kol, Nakşibendîliğin aynı zamanda merkez ve taşrada teşkilatlanmasını daha da muhkem hale getirdi. Varlık sebepleri olan İslam dinine hizmet misyonu bir yana, bu tekkeler insan odaklı hizmet ve faaliyet anlayışıyla toplumsal hayatın manevi sigortaları ve rehabilitasyon merkezleri oldular. Tekkeler bir yandan hadis, tefsir ve tasavvuf gibi disiplinlerin talim edildiği ve akademik bilginin üretildiği ilim merkezleri olarak hizmet verirken, diğer yandan hat, edebiyat ve güzel

sanatlar alanlarında müstesna simalar yetiştiren ve bu alanlarda eğitim veren kültür merkezleri haline geldiler.

Bu çalışmanın ilgili bölümlerinde detaylı olarak ele alındığı üzere, söz konusu süreçte öne çıkan Nakşibendî tekkelerinden bazıları, Türkistan coğrafyasıyla siyasi ve sosyal bakımdan sürekli irtibat halindeydi. Her yıl başkente gelen binlerce hacı adayı bu tekkelerde konakladı. Tekkeler üzerinden kurulan bu ilişki, ata yurtla ana yurt arasındaki etkileşimi her daim canlı ve dinamik tuttu; zamanla bu tekkeler adeta Türkistan medeniyetinin somut olarak gözlemlendiği ve yaşandığı kültür adacıkları haline geldiler. Ata yurdun tasavvuf tecrübesi, bilim, kültür ve sanat birikimi tekkeler üzerinden kurulan gönül ve kardeşlik köprülerinden Anadolu ve Rumeli'ye intikal ettirildi.

Türkistan menşeli tekkeler, asırlarca payitaht ve hilafet merkezi olan İstanbul'a farklı amaçlarla gelen tüccar, seyyah, diplomat ve özellikle hacı adaylarına bir nevi misafirhane gibi konaklama hizmeti verirken, aynı zamanda ziyaretçilerin idari makamlarla sorunlarını halleden maslahatgüzarlık ve fahri konsolosluk gibi çalıştılar. Keza Osmanlı Devleti'nin başta Rusya olmak üzere, Türkistan coğrafyasında mücadele ve rekabet halinde olduğu devletlere karşı dost ve kardeş hanlıkların sefarethaneleri oldular; söz konusu rekabetin yarattığı kriz dönemlerinde bu tekkelerin meşihat makamında bulunan şeyh efendiler de Bâbıâli'nin diplomatik temsilcileri sıfatıyla bölgede bizzat temaslarda bulundular, nabız yokladılar ve kaleme aldıkları raporlarla Osmanlı dış politikasına yön verdiler.

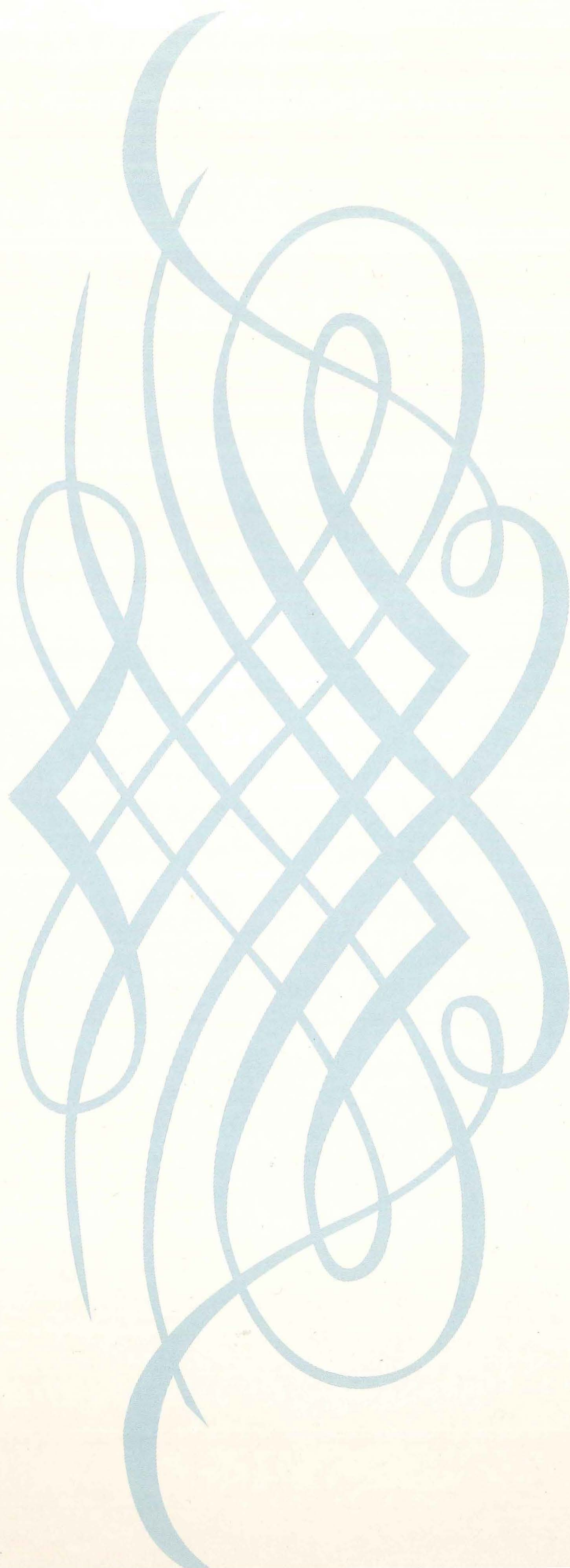
Üsküdar ve Eyüp çevresine yayılmış olmaları, bu tekkelerin Türkistan'dan gelen misafirleri ağırlama misyonuna matuf bilinçli bir yer seçimi gibi görünmektedir. Ancak mevcut bilgilerimiz bu tespitin şimdilik sadece Kalenderhaneler için geçerli olabileceğini, diğerleri için daha ihtiyatlı konuşmamız gerektiğini göstermektedir. Türkistan menşeli tekkelere dair yapılacak yeni monografiler, bu alandaki bilgi eksikliğimizi ve belirsizliği giderecek ve misyonlarını netleştirmemize yardımcı olacaktır. Kalenderhaneler dışında kalan diğer üç tekke ise ilgili bölümlerde işaret edildiği üzere, Türkistan'ın tasavvuf telakkisini yansıtan ve ilmi, kültürel ve sanatsal faaliyetleriyle temayüz eden merkezler oldular; geleneksel Osmanlı sanatlarının inkişaf ve sonraki nesillere intikalinde önemli rol oynadılar. Bu süreçte hezarfen lakabıyla anılan hünerli şeyhler, ilgilendikleri sanat dallarında çığır açtılar, ekol oldular, uluslararası sergilerde eserleri sergilendi. Sultantepesi Özbekler Tekkesi'nin kültür ve sanat hayatımızda ne denli etkili olduğu ve bu etkinin günümüzde bile canlılığını koruduğu bilinmektedir. Diğer bazı şeyhler ise tasavvuf, hadis, tefsir, felsefe, lisan, gramer, edebiyat, şiir vb.

alanlarda kaleme aldıkları telif eserlerle din, ilim ve fikir hayatımıza yön verdiler. Tüm bu hususiyetler ve bazılarında görülen matbaacılık faaliyetleri, şeyh ve dervişlerin münzevi tipler olmadıklarını, tekkelerin sosyal, idari ve kültürel hayatın tam da kalbinde yer alan ve kamu yararını gözeten müesseseler olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Bu çalışmada ele alınan tekkelerin tek bir tasavvuf anlayışını temsil ettiğini söylemek mümkün değildir. Şeyh Murad Buhârî, Emîr Buhârî ve Kâşgarî tekkelerinde görüldüğü üzere bağdaştırmacı (senkretik) ve diğer mistik oluşumlara karşı oldukça esnek bir tasavvuf anlayışının temsil edilmesi, bilhassa İstanbul'un XIX. yüzyıldaki tasavvuf kültüründe kalıcı izler bırakmıştır. Adı geçen tekkeler bilhassa Mevlevîlik ve Melâmîlikle yakın ilişkiler kurdular; bu çok boyutlu ve cepheli münasebet ve etkileşim, zamanla mistik düşünce, zikir, metot ve telif eserlerde zengin terkiplerin ve sentezlerin oluşmasına imkân vermiştir. İncelemeye çalıştığımız tekkelerden biri hariç diğerlerinin meşihat makamında bulunmuş zevattan beşinin, devlet-tarikat ilişkilerini ve tekkelerin faaliyetlerini düzenlemek amacıyla kurulmuş olan Meclis-i Meşâyih'e başkan veya üye olarak tayin edilmiş olmaları, bunların idari makamlar nezdindeki itibar ve kıymeti hakkında da fikir verecek niteliktedir.

Son olarak bugün bir kısmı restorasyon çalışmalarıyla ihya edilmeye çalışılan bu tekkelerin, bir zamanlar İslam alemindeki farklı toplumların iletişim, ulaşım ve ticaret merkezleri olduğu, bilhassa, Buhara, Semerkand, Taşkent, Kaşgar ve Belh gibi kadim medeniyet merkezlerinin dini ve kültürel birikiminin diğer iklimlere taşınmasında köprü rolü oynadıkları göz ardı edilmemelidir. Medeniyetimizin ilim, fikir ve irfan kökleriyle sağlıklı tarihsel ve kültürel ilişkiler kurulmak isteniyorsa, keza ata yurtla ana yurt arasındaki bağların güçlendirilmesi arzu ediliyorsa, Türkistan menşeli tekkelerin tamamının ihya edilmesi, gündelik yaşamın hızlı temposuna en azından kültür merkezleri formatında entegre edilmesi, bu konuda yurt içinde ve dışında daha fazla akademik çalışma yapılmasına destek verilmesi ve belgesel filmler çekilerek bu konuda farkındalık yaratılması gerekmektedir.

Bibliyografya

A. ARŞİV KAYNAKLARI [*]

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

a. Ali Emîrî Tasnifi

- I. Mahmud
- III. Osman
- III. Mustafa
- III. Selim

b. Ayniyât Defterleri (BEO. AYN.d)

c. Bâb-ı Âsâfî

- Mektubi Kalemi (A. { MKT)

ç. Babıali Evrak Odası (BEO)

-Babıali Evrak Odası Nezaret Gelen-Giden Defterleri (BEO. NGG.d)

d. Bâb-ı Defterî (D.)

- Bab-ı Defteri Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği (D. BŞM. MHF)

e. Cevdet Tasnifi

- Dâhiliye (C. DH)
- Evkaf (C. EV)
- Hariciye (C. HR)
- Maarif (C. MF)
- Maliye (C. ML)

f. Dahiliye Nezareti (DH.)

- Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD)
- Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT)
- Dahiliye Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi Evrakı (DH. EUM. MH)
- Dahiliye Nez. Emniyet-i Umumiye Beşinci Şube (DH. EUM. 5.Şb)
- Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Defterleri Fihristi (DH. SAİD.d)

[*] Kullanılan vesikaların numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

g. Evkâf Defterleri (EV.d)
h. Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (HAT)
ı. İbnülemin Tasnifi
- İbnülemin Dahiliye (İE. DH)
i. Hariciye Nezareti Tasnifi
- Hariciye Mektubi (HR. MKT)
- Hariciye Tercüme Odası (HR. TO)
j. Hazîne-i Hassa (HH)
- Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d)
- Hazine-i Hassa İradeler (HH. İ)
k. İrâde Tasnifi
- İrade-i Dahiliye (İ. DH)
- İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)
- İrade-i Mesâil-i Mühimme (İ. MSM)
- İrade-i Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)
- İrade-i Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD)
- İrade Taltifat (İ. TAL)
l. Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d)
- nr. 6290-1.
m. Maarif Nezareti Evrakı

- Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi (MF. MK)
n. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)
o. Meclis-i Vâlâ (MVL)
p. Sadaret
- Sadaret Evrakı Amedî Kalemi (A. AMD)
- Sadaret Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM)
- Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi (A. DVN)
- Sadaret Amedî Müteferrik (A. M)
- Sadaret Mektûbî Kalemi, De'âvi (A. MKT. DV)
- Sadaret Mektûbî Kalemi, Mühimme (A. MKT. MHM)
- Sadaret Mektûbî Kalemi, Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL)
- Sadaret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD)
- Sadaret Mektûbî Kalemi, Umûm Vilâyât (A. MKT. UM)
- Sadaret Teşrifat Kalemi (A.TŞF)
r. –Şûrâ-yı Devlet (ŞD)
-Şûrâ-yı Devlet Maliye (ŞD. ML)
s. Yıldız Tasnifi
- Yıldız Esas Evrakı (YEE)
- Mütenevvî Maruzât Evrakı (Y. MTV)
-Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ)
- Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezareti Maruzatı (Y.PRK. EV)
- Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK. MŞ)
ş. Zabtiye Nezareti Evrakı, (ZB)

2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

3. Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi
Nr. 13, 28, 201, 233

4. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, İstanbul

5- İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
-Meclis-i Meşâyıh Defterleri (İST. MFT. MSH.d.)

6- Muallim Cevdet Koleksiyonu, İstanbul Atatürk Kitaplığı,
- Atatürk Kitaplığı Muallim M. Cevdet Koleksiyonu Pertevniyal Valide Sultan Evrakı (PER-VAL-SUL)

7- Süheyl Ünver Koleksiyonu (SÜK),Süleymaniye Kütüphanesi,
-Nr. 9, 24.

8- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

B. SÜRELİ YAYINLARI

- Takvîm-i Vekâyi
- Devlet Salnâmeleri (1283-1325)

C) İNCELEME ESERLER

ABU-MANNEH, Butrus, *Studies on Islam and The Ottoman Empire in the 19th Century (1826-1876)*, İSİS, İstanbul 2001.

----------, "Sheikh Murâd al-Bukhârî and The Expansion of the Naqshbandî-Müjaddidî Order in Istanbul", *Welt Des Islams*, LIII/1 (2013), 1-25.

ADIVAR, Halide Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hâtıraları)*, İstanbul 1962.

ALBAYRAK, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiyye Ricâlinin Terâcim-i Ahvali)*, III, İstanbul 1996.

ALGAR, Hamid, *Nakşibendîlik*, İnsan Yayınları. İstanbul 2007.

----------, "Tariq and Tariqah: Central Asian Naqshbandi and the Road to the Haramayn", *The Roads of Pilgrimages between Central Asia and the Hicaz*, ed. Alexandre Papas, Thomas Welsford, Thierry Zarcone, Berlin 2011. s.21-27.

Ali Emirî, *Şeyh Emin-i Tokadî Hazretlerinin Tercüme-i Hali*, Sinan Matbaası, İstanbul 1950.

ARIKAN, V. Sema, *III. Selim'in Sır Kâtibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Rûznâme*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

ARVAS, İbrahim, "Nakşi Geleneğinin Bir Takipçisi Olan Seyyid Abdülhakim Arvasi'nin İstanbul Yansımaları", http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/nimetullah-arvas.pdf: Erşim Tarihi 05.09.2014.

AZAMAT, Nihat, "Abdülhakim Arvâsi", *TDVİA*, İstanbul 1988, I, 211-212.

----------, "Abdulkadir-i Belhî", *TDVİA*, İstanbul 1988, I, 231-232.

----------, "Lâ'lîzâde Abdülbaki", *TDVİA*, Ankara 2003, XXVII, 91.

----------, "Kalenderiyye", *TVDİA*, İstanbul 1996, XXIV, 253-256.

----------, "Mehmed Emin Tokâdî", *TDVİA*, Ankara 2003, XXVIII, 467-468

BAKIR, Mehmet, "Buhara Tekkesi ve Mescidi", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1963, VI, 3099.

BARDAKÇI, Necmeddin, "Şâh-ı Nakşbend ve Türk Dünyasındaki Etkileri", *Türkler*, Ankara 2002, V, 552-560.

BARKAN, Ömer Lütfi - AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *İstanbul Vakıfları Tahrîr Defteri, 953 (1546) Târîhli*, İstanbul 1970.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)*, haz. Coşkun Çakır, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara 2013.

BAYRI, Mehmet Halit, *İstanbul Folkloru*, Türkiye Yayınevi, 1947.

BAZ, İbrahim, "Seyyid Abdülhakim Arvasi", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul 1996, IX, 406-418.

----------, "Necip Fazıl Kısakürek ve Tasavvuf", *Tasavvuf*, X (2003), 332-341.

BECKER, Seymour, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva*, 1865-1924, London 2005.

BEKİROĞLU, Nazan, "Bir Şairenin Salonunda Bir Şeyh, Bir Sahte Derviş, Bir Dil Âlimi", *Dergâh*, (61-72) s.8-9.

BEKTAŞ, Cengiz, "Özbekler Tekkesi", *Tarih ve Toplum*, VIII (1984), 40-45.

----------, "Özbekler Tekkesi II", *Tarih ve Toplum*, IX (1984), 38-43.

Belgelerle Osmanlı Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar), ed. Cevat Ekici-Kemal Gurulkan, Başbakanlık Basımevi, Ankara 2005.

BENNİGSEN, Alexandre, -CHANTAL Lemercier-Quelquejay, *Sufi ve Komiser, Rusya'da İslam Tarikatları*, çev. Osman Türer, Akçağ Yayınları, Ankara 1988.

----------, "Orta Asya'da Tarikatlar", çev. Osman Türer, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI (1993), 211-225.

BEYHAN, Mehmet Ali, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, İstanbul 2007.

BEYOĞLU, Süleyman, "Milli Mücadele Dönemi ve Özbekler Tekkesi", *Üsküdar Sempozyumu I: Bildiriler*, İstanbul 2004, I, 201-210.

BİLGE, Mustafa L., "Mustafa Paşa, Köse", *TDVİA*, İstanbul 2006, XXXI, 345-346.

BİLGİN, Azmi, "Abdullah Nidâî ve İki Şiiri", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXVII (1994-97), 61-71.

BOLAT, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

BROWN, John P., *The Dervishes or Oriental Spiritualism*, London 1868.

BUEHLER, Arthur F. "Nakşibendîyye-Müceddidîyye ve Hindistan'da Yayılışı", çev. Halil İbrahim Şimşek, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/3 (2003),143-164.

CAN, Lâle, "Connecting People: A Central Asian Sufi Network in turn-of-the-century Istanbul", *Modern Asian Studies*, vol. XXXXVI/2, (February 2012),1-29

http://www.academia.edu/1161876/Connecting_People_A_Central_Asian_Sufi_network_in_turn-of-the-century_Istanbul (erşim tarihi: 1 Temmuz 2014).

ÇETİN, Nuran, "Kâşgarî Tekkesi" *Eyüpsultan Sempozyumu VIII (Tebliğler)*, İstanbul, 2004, s.295-305.

ÇETİNTAŞ, Burak, "İstanbul'da Özbek Tekkeleri Buhara Özbekler Tekkesi ve Haziresi", *Toplumsal Tarih*, 159 (Mart 2007), s.72-78.

DERMAN, M. Uğur, *Türk Sanatında Ebrû*, İstanbul 1977.

----------, "Mahmud Celaleddin Efendi", *TDVİA*, Ankara 2003, XXVII, 359.

----------, "Okyay, Mehmed Necmeddin", *TDVİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 343-345.

EMECEN, Feridun, "İzzî Süleyman Efendi", *TDVİA*, İstanbul 2001, XXIII, 565-566.

ER, Hamit, "Bir Eğitim Kurumu Olan Eyüp'te Hasan Hüsnü Paşa Tekkesi ve Vakfiyesi", *Tasavvuf*, XI (2003), 139-150.

ERDEM, Ayten, "Eyüp Şeyh Murad Efendi Tekkesi Avlu Kapısı, Çeşme ve Şadırvan Restitüsyonu", *Eyüp Sultan Sempozyumu II*, İstanbul 1998, s.216-225.

ERGUN, Saadettin Nüzhet, *Türk Şairleri*, I, İstanbul 1945.

ERSEN, Ahmet-ULUKAN, Mehmet, "Özbek Tekkeleri ve Eyüp Özbekler Tekkesi", *IX. Eyüpsultan Sempozyumu-tarihi, kültürü ve sanatıyla- Tebliğler: 13-15 Mayıs 2005*, İstanbul 2005, s.132-145.

ERTAN, Melek, "Özbek (Buhara) Tekkesi", *Yesevi*, 4/42 (Haziran 1997), s.44-46.

ERGİN, Osman, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939.

EYİCE, Semavi, "Yeraltı Cami", *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 502.

FITRAT, Abdurrauf, *Buhara'da Cedidcilik Eğitim Reformu Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası*, haz. Seyfettin Erşahin, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.

GENÇ, Mehmet, "Esham", *TDVİA*, XI, 376-380.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Devlet Matbaası 1931.

----------, *Mevlana'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Ata Kitabevleri, İstanbul 1983.

----------, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1985.

GÖVSA, İbrahim Alaettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, ty.

GÜNDÜZ, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1983.

HARTMANN, Martin, *Der Islamiche Orient Berichte und Forschungen, IV Zentralasiatiches Aus Stambul*, Berlin 1902.

HASKAN, Mehmet Nermi, *Eyüp Tarihi*, I, İstanbul 1993,

----------, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, İstanbul 2001.

HODONG, Kim, *Holy War in China TheMuslim Rebellion and State in Chinese Central Asia*, 1864-1877, California 2004.

IŞIK, Hüseyin Hilmi, *Tam İlmihal, Saadet-i Ebediyye*, İstanbul 1968.

IŞIN, Ekrem, "Abdullah İlahî", *DBİA*, İstanbul 1993, I,17.

----------, "Abdülbaki (Lâ'lizâde)", *DBİA*, İstanbul 1993, I, 28.

----------, "Abdülkadir-i Belhî", *DBİA*, İstanbul 1993, I, 44.

----------, "Ahmed Buhârî",*DBİA*, İstanbul 1993, I,120.

----------, "Melâmîlik", *DBİA*, İstanbul 1994, V, 385.

----------, "Nakşibendîlik", *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 31-39.

----------, "Osmanlı Döneminde Tasavvufî Hayat", *Osmanlı*, Ankara 1999, IV, 451-457.

İNAL, Mahmud Kemal, *Son Hattatlar*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.

----------, *Son Asır Türk Şairleri*, I-IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

----------, *Son Sadrazamlar*, I-IV, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982

İNANÇER, Ömer Tuğrul, "Nakşibendîlik/Zikir Usûlü ve Musiki", *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 39.

İŞLİ, Nedret-ZARCONE, Thierry, "La Population Des Couvents De Derviches D'istanbul A La Fin Du XIX. Siécle", *Anatolia Moderna II*, Paris 1991, s.209-220.

KARA, İsmail, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

KARA, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.

----------, "Diplomat ve Füsûs Şârihi Yakup Han Kâşgarî", *Tasavvuf*, XXIII (2009), 9-24.

----------, *Dervişin Hayatı, Sufinin Kelâmı, Hal Tercümeleri, Tarikatlar, Istılahlar*, İstanbul 2012.

----------, "Tekke", *TDVİA*, İstanbul 2013, XL, 368-370.

Kitaplar Arasında 44 Yıl, Muzaffer Gökman'ın Anıları, Eleştirileri ve Gözlemleri, haz. Remzi Kırık, Eğitim-Öğrenci Yayınları, İstanbul 1977,

KOÇU, Reşat Ekrem, "Buhara Tekkesi Cinayeti", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1963, VI, 3099.

----------, "Emir Buhârî El-Şeyh Ahmed Nakşibendî", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1968, IX, .5086.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul 1976.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966.

----------, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1994.

KREİSER, Klaus, "İzzî Süleyman Efendi, Und Seine Stiftung Für Den Konvent Des Şeyh Murâd: Anmerkungen Zum Istanbuler Grundstücksmarkt Im 18. Jahrhundert Aufgrund Zweier Privater Defters", *Comité International*

D'études Pré-Ottomanes et Ottomanes VI. Symposium Cambridge, 1-4 July 1984, Istanbul-Paris-Leiden 1987, s.217-223.

KUFRALI, Kasım, "Molla İlahî ve Kendisinden Sonraki Nakşîbendiye Muhiti", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TDED)*, III/1-2 (1949), 129-151.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922) Prosopografik Rehber*, İSİS, İstanbul 1999.

KUNTER, Halim Baki, "Tarsus'taki Türkistan Zaviyelerinin Vakfiyeleri", *Vakıflar Dergisi*, VI (1965), 31-50.

KURKMAN, Garo, *Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri*, Suna İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırmaları Enstitüsü, Antalya 2003.

KURNAZ, Cemal-TATÇI, Mustafa, *İstanbul'da Buharalı Bir Mutasavvıf Emir Buhârî*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1998.

LE GALL, Dina, "Forgotten Naqshbandis and The Culture of Pre-Modern Sufi Brotherhoods", *Studia Islamica*, 97 (2003), 87-119.

----------, *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World 1450-1700*, New York 2005.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Dil Üstüne*, Ankara 1973.

MUSAHİPZÂDE CELAL, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, 1946.

MUSLU, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

NECİP FAZIL, *Büyük Kapı,* Neşriyat Yurdu 1965,

----------, *Başbuğ Velilerden 33-Altun Silsile*, İstanbul 1974.

----------, *O ve Ben*, İstanbul 1974.

NUHOĞLU, Güler, "Abdullah Nidâî Hakkiyye Risalesi", *Nüsha,* I/3 (Güz 2001), 145-152.

----------, *Abdullah Nidâî-yi Kâşgarî ve Hakkıyye Risalesi (İnceleme-Metin-Çeviri)*, İstanbul 2004.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Hac-Osmanlı Dönemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul 1996, XIV, 405.

ÖZDİL, Hatice, "İstanbul'da Yapılan Son Darü'l-Mesnevî", *Turkish Studies*, VIII/13 (2013), 1293-1302.

ÖZEMRE, Ahmed Yüksel, *Üsküdar'da Bir Attar Dükkânı*, Kubbealtı, İstanbul 2007.

----------, "Üsküdar'da Ebrû Sanatı", *Üsküdar Sempozyumu II, Bildiriler,* 12-13 Mart 2004, İstanbul 2005, II, 295-304.

ÖZÖNDER, Hasan, "Türk El Sanatlarında Bir Ekol: Üsküdar (İstanbul) Özbekler Tekkesi",*Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na Armağan*, haz. Ali Berat Alptekin, Konya 2006, s.674-682.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, XII, (1978), 247-269

----------, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar*), Tarih Yurt Vakfı, İstanbul 1998

----------, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV. ve XVII. Yüzyıllar)*, TTK, Ankara 1999,

----------, "Din", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, II, 109-158.

----------, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

ÖNGÖREN, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

ÖZ, Tahsin, *İstanbul Camileri I*, Ankara 1962

ÖZ, Yusuf, "Süleyman Belhî, Ailesi ve Son Mevlevî Postnişinleri ile Mektuplaşmaları", *X. Milli Mevlana Kongresi (2-3 Mayıs 2002-Konya), Tebliğler*, I, 149-161.

ÖZCAN, Azmi, "Özbekler Tekkesi Postnişini Buharalı Süleyman Efendi Bir "Double Agent" mi idi?", *Tarih ve Toplum*, 100 (1992), 12-16.

PAUL, Jürgen, "Sufi Tarikatları, Tasavvuf ve Ekonomi", *Timur'un Vaha Kenti: Bir İmparatorluğun ve Bir Rönesansın Kalbi Semerkand 1400-1500*, haz. Vincent Fourniau, çev. Ali Berktay, İstanbul 2005, s.147-156.

SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları Vâlide Sultanlar, Hâtunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2008.

SARAY, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, İstanbul 1984.

SAYAR, Ahmed Güner, *Abdülbaki Gölpınarlı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986.

SIBGATULLINA, Alfina, *İki İmparatorluk Arasında Rusyalı Müslüman Türkler*, çev. Zümrüt Şirinova Emiroğlu, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2014.

SMITH, Grace M., "The Ozbek Tekkes of İstanbul", *Der Islam*, LVII (1981), 130-139.

----------, "The Kâşgarî Dergâh in Istanbul", *Archivum Ottomanicum*, XIV (1995-1996), s.213-221.

ŞİMŞEK, Halil İbrahim, *Osmanlı'da Müceddidîlik XII/XVIII. Yüzyıl*, İstanbul 2004.

----------, "Anadolu Müceddidîlerine İlişkin Bazı Tarihî Bilgilerin Kullanılışı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, I/2, 213-227.

----------, "İki Nakşbendî Müceddidînin Deveran Savunması –Mehmed Emin-i Tokâdî (ö. 1745) ve Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (ö. 1788) Örneği-", *Tasavvuf*, X (2003), 283-298.

----------, "Murâd Buhârî", *TDVİA*, İstanbul 2006, XXXI, 185-187.

TANMAN, Baha M., "Afife Hatun Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1993, I, 88.

----------, "Akbaba Tekkesi", *TDVİA*, İstanbul 1989, II, 221-22.

----------, "Beşikçizâde Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1993, II, 151.

----------, "Emir Buhârî Tekkesi", *TDVİA*, İstanbul 1995, XI, 126-128.

----------, "Kalenderhâne Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 398.

----------, "Kâşgarî Tekkesi-Mimari", *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 486.

----------, "Murâd Buhârî", *DBİA*, İstanbul 1994, V, 513.

----------, "Özbekler Tekkesi", *TDVİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 121-124.

----------, "Şeyh Murad Tekkesi", *TDVİA*, Ankara 2010, XXXIX, 62-64.

TANPINAR, Ahmed Hamdi, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995.

TAYŞİ, Mehmet Serhan, "Feyzullah Efendi, Seyyid", *TDVİA*, İstanbul 1995, XII, 527-528.

TORUN, Ahmet Semih, "Şeyh Muhammed Murad-ı Buhârî Tekkesi Haziresi Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, XXXIV (Aralık 2010), 125-161.

TOSUN, Necdet, *Türkistan Dervişlerinden Yadigâr, Orta Asya Türkçesiyle Yazılmış Tasavvufi Eserler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

----------, *Bahâeddin Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, *Siyasî İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul 1994

ÜNVER, Süheyl, *Hattat Mahmud Celaleddin Efendi ve İstanbul Fethini Müjdeleyen Hadis*, Kemal Matbaası, İstanbul 1953.

WEİSMANN, Itzchak, *The Naqshbandiyya Orthodoxy and Activism in a Worldwide Sufi Tradition*, Routledge 2007.

YALÇINKAYA, Alâeddin, *Sömürgecilik & Panislamizm Işığında Türkistan: 1856'dan Günümüze*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.

YAZICI, Tahsin, "Belh", *TDVİA*, İstanbul 1992, V, 410-11.

YÖRÜK, Serpil, "Özbekler Tekkesi", *Türk Edebiyatı*, 183 (Ocak 1989), 71-73.

YÜCER, H. Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

VAROL, Muharrem, *Islahat Siyaset Tarikat: Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

----------, "19. Yüzyıl İstanbul'unda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları*, 42/II (2013), s.317-348.

----------, "Türk Macar Dostluğunu Simgeleyen Bir Gezi ve Bir Eser: Yadigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Han", *Türk Macar Tarihi İlişkilerinden Kesitler*, haz. T. Cengiz Göncü, Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2009, s.113-117.

YILDIRIM, Mehmet Ali, *Dersaadet Sanayi Mektebi İstanbul Sanayi Mektebi 1868-1926*, Kitabevi, İstanbul 2012.

ZARCONE, Thierry, "Historie et Croyances Des Derviches Turkestanais et Indiens a Istanbul", *Anatolia Moderna II*, Paris 1991, s.137-208.

----------, "Buhara Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1994, II, 326.

----------, "Haydar Taşkendî", *TDVİA*, İstanbul 1994, IV, 26-27.

----------, "Kalenderhâne Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1993, IV, 398.

----------, "Kâşgarî Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 485.

----------, *Yasak Kent Buhara 1830-1888*, İletişim, İstanbul 2001.

----------, "XX. Yüzyılda Tataristan ve Orta Asya'da Tasavvufî Hareketler", *Türkler*, Ankara 2002, XIX, 47-54.

----------, "Doğulu ve Batılı Yolcuların İntibalarında Buhara Tekkesi", *III. Uluslararası Tarihî Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, İstanbul 2010.

----------, "Doğu Türkistan ve Sincan'da Rûmî'nin Mesnevîsi", *Uluslararası Mevlana Sempozyumu Bildirileri*, çev. Fatih Usluer, İstanbul 2010, s.993-1003.

ZILFI, Madeline C. "Discordant Revivalism in Seventeenth-Century İstanbul", *Journal of Near Eastern Studies*, XLV/4 (1986), 251-269.

D) KAYNAK ESERLER

AHMED CÂVİD, *Hadîka-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar, TTK, İstanbul 1998.

AHMED LÜTFÎ EFENDİ, *Vakanüvîs Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, Çev: Ahmet Hazerfan, I-IV, İstanbul 1999.

ALİ RIZA-MEHMED GALİB, *Geçen Asırda Devlet Adamlarımız*, haz. Fahri Çetin Derin, İstanbul 1977.

AYVANSARAYÎ, Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevâmi*, I-II, Matbaa-ı Amire 1281.

----------, *Mecmua-yı Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çubuk, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978.

BANDIRMALI-ZÂDE AHMED MÜNİB ÜSKÜDARÎ, *Mecmûa-i Tekâyâ*, (Alem Matbası) İstanbul 1307.

BALIKHÂNE NÂZIRI ALİ RIZA BEY, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi, İstanbul 2011.

BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul 1333.

Âsitâne-i Aliyye ve Bilâd-ı Selasede Kâin el-ân Mevcud ve Muhterik Olmuş Tekyelerin İsim ve Şöhretleri ve Mukabele-i Şerife Günleri, Matbaa-yıDârü's-Saltanat-ı Seniyye, 1256.

CÂBİ ÖMER EFENDİ, *Câbi Tarihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sânî) Tahlîl ve Tenkidli Metin*, (Haz: Mehmet Ali Beyhan), TTK, Ankara 2003.

EBU RIDVAN SADIK VİCDÂNÎ, *Tomâr-ı Turuk-i Aliyye, I. Cüz, Melâmîlik*, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1340.

ERZURUMLU YEŞİLZÂDE MEHMED SALİH, *Rehber-i Tekâyâ*, Süleymaniye Ktp. Tırnovalıno. 1035

AHMED GÜMÜŞHANEVÎ, *Veliler ve Tarikatlarda Usûl (Câmi'u'l-Usûl)*, (çev: Rahmi Serin), İstanbul 1977.

HÂKİM TARİHİ, Topkapı Sarayı Müzesi Yazmalar, nr. 231.

HOCA SAADEDDİN EFENDİ, *Tâcü't-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, V, 268-273.

HOCAZÂDE AHMED HİLMİ, *Ziyâret-i Evliyâ*, Dersaadet 1325.

MEHMED EMİN, Menâkıbnâme-i Kethüdazâde El-Hac Mehmed Arif, 1305.

MEHMED RÂŞİD EFENDİ, *Târih-i Râşid II (1115-1134/1703-1722)*, haz. A. Özcan-B. Çakır-Y. Uğur, A. Z. İzgüer, Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

MEHMED SADIK, *Üss-i Lisân-ı Türkî*, Alem Matbaası, İstanbul 1313.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 1996.

MEHMED ŞEMSEDDİN, *Bursa Dergâhları Yadigâr-ı Şemsî I-II*, haz. Mustafa Kara-Kadir Atlansoy), Bursa 1997.

MEHMED TEVFİK, *Nişân-ı İttihâd Yâdigâr-ı Macaristan Asr-ı Abdülhamid Hân,* Mihran Matbaası, İstanbul 1294

MEHMED ŞEVKET, *Vuku'ât-ı Tekâyâ*, Atatürk Kitaplığı, nr. K. 0995, s. 16a.

MELEKPAŞAZÂDE KADRİ, *Hankâhnâme*, Süleymaniye Ktp. Nuri Arlasezno. 36.

Miftâhu'l-cenne, Büyük Mızraklı İlmihâl, haz. Hüseyin Hilmi Işık, Işık Kitabevi, İstanbul 1980.

MÜSTAKİM-ZÂDE SÜLEYMAN SAADEDDİN, *Devhatü'l-Meşâyıh Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, haz. Ziya Kazıcı, İstanbul 1978.

MOLLA CAMİ, *Nefehâtü'l-Üns Min Hadârati'l-Kuds Tercümesi*, çev. Kamil Candoğan-Sefer Malak, İstanbul 1971.

OSMAN-ZÂDE HÜSEYİN VASSAF, *Sefîne-i Evliya*, (Haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), c. II, Kitabevi, İstanbul 2006.

RICAUT, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*, (Çev: Halil İnalcık-Nihan Özyıldırım), Ankara 2012

SAHHÂFLAR ŞEYHİ-ZÂDE ESAD EFENDİ, *Vakanüvis Esad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle 1821-1826*, İstanbul 2000.

ŞEMDÂNÎ-ZÂDE SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'i't-Tevârih*, haz. Münir Aktepe, Edebiyat Fakültesi Matbaası, I, İstanbul 1976.

ŞEYH MEHMED ELÎF HASÎRİZÂDE, *Tenşitü'l-Muhibbîn Bi-Menâkıb-i Hoca Hüsameddin*, Matbaa-i Bahriye, 1342.

ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ Buhârî, *Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul Mihran Matbaası 1298.

ŞEYH SÜLEYMAN EL-HÜSEYNÎ EL-BELHÎ EL-KUNDÛZÎ, *Yenâbiü'l-Mevedde*, 1302

TABİB-ZÂDE DERVİŞ MEHMED ŞÜKRİ BİN İSMAİL, *İstanbul Hânkâhları Meşâyihi*, hz. Turgut Kut, Harvard Üniversitesi 1995.

E) YAYIMLANMAMIŞ TEZLER

ARSLAN, Ali, Türkistan ve Osmanlı Türkiye'si Arasındaki İlmî Münasebetler (XV-XIX. Yüzyıllar), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (İÜ. SBE), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.

BAYRAM, Selahattin, Havâss-ı Refia Mahkemesi 345 Nolu Kadı Siciline Göre 1803-1812 Tarihlerinde Eyyüb Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı, İÜ. SBE. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

ÇELİK, Muhammed Bilal, 1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2009.

ÇETİN, Nuray, Eyüp-Kâşgarî Dergâhı ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004

----------, Eyüp Tekkeleri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

ÇETİNSAYA, Gökhan, II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında İslam Birliği Hareketi (1876-1878), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1988.

DOĞAN, Lütfi, Keçecizâde İzzet Molla'nın Islah-ı Nizâm-ı Devlet'e Dair Risale Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Edisyon Kritiği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İÜ.SBE, İstanbul 2000.

KUFRALI, Kasım, Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, nr.337.

F) GÖRSEL MALZEME

Ahmet Ersen-Mehmet Ulukan Arşivi
Ahmet Semih Torun Arşivi
İBB Atatürk Kitaplığı
İbrahim Hakkı Konyalı Arşivi
Milli Saraylar Arşivi
Topkapı Sarayı Padişah Portreleri
www.facebook.com/marakanda.net?fref=ts

Dizin

